PSZICHOTERAPEUTÁK A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Élettörténet és pszichoterápia

HUMANIÓRÁK

Papp Barbara

L'Harmattan

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

CC BY-NC-SA 4.0

Pszichoterapeuták a Kádár-korszakban. Élettörténet és pszichoterápia

Psychotherapists in the Kádár Era. Life story and psychotherapy

Papp Barbara

https://orcid.org/0000-0003-2122-8242

Újkori és jelenkori történelem / Modern and contemporary history (12977), Kollektív emlékezet, identitás, történelmi emlékhelyek, elmesélt történelem / Collective memories, identities, lieux de mémoire, oral history (12987), Pszichoterápia / Psychotherapy (12768)

Kádár-korszak, társadalomtörténet, történeti interjúk

Kádár era, social history, oral history

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-964-4

OpenAccess

https://openaccess.hu/

Pszichoterapeuták a Kádár-korszakban

• Humaniórák •

Papp Barbara

Pszichoterapeuták a Kádár-korszakban

Élettörténet és pszichoterápia

L'Harmattan
2023

A kutatást – és ezzel a kötet megjelenését – az NKFIH PD_2016. 121103. sz. projekt tette lehetővé.

A kötet kiadása az NKFIH támogatásával, az ELTE Tematikus Kiválósági Program „Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció" elnevezésű pályázatának keretében valósult meg.

A kötet kiadása az Innovációs és Technológiai Minisztérium Alapból nyújtott támogatással, az NKFH által kibocsátott ELTE TKP2020-IKA-06.sz. támogatói okirat alapján valósult meg.

A kézirat lezárva: 2022. június

A borítófotón dr. Bagdy Emőke estje 1984. októberben a Kossuth Klubban a „Megszállottak? Találkozás alkotó értelmiségiekkel" sorozatban. A képen Mérei Ferenc és Kardos Lajos professzor, az ELTE Pszichológia fakultás vezetője látható.

© Papp Barbara, 2023
© L'Harmattan Kiadó, 2023

ISBN 978-963-414-964-4
ISSN 2732-1959

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó igazgatója.

A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
www.harmattan.hu

TARTALOM

Bevezetés 7

1. Előzmények

1.1. A pszichoterápia Magyarországon a kezdetektől a második világháborúig: a pszichoanalízis térhódítása 10

1.2. Pszichoterápia a második világháború után 14

2. A rendszer és a pszichoterápia

2.1. Hogy kerülnek ide az ügynökök? 27

2.2. Az alkalmatlan ügynök 28

2.3. A jelentők 40

2.4. A megfigyeltek 52

2.5. Megfigyelők és megfigyeltek 67

3. Hivatásválasztás

3.1. Mi tartozik a hivatásválasztáshoz? 70

3.2. Gyerekkori emlékek 74

3.3. A család 77

3.4. Ünnepek 81

3.5. A hivatásválasztás 85

4. Képzés

4.1. Képzésbe kerülés 95

4.2. Képzések 96

4.3 Képzés a Kádár-rendszerben 108

5. Intézményesülés
5.1. Pszichoanalitikusok. 128
5.2. A Magyar Pszichiátriai Társaság. 138
5.3. Tündérhegy. 150
5.4. Egyesület(ek) 161

Zárszó 171
Függelék 173
Irodalomjegyzék 175

BEVEZETÉS

Kerülő úton jutottam el a pszichoterápia történetéhez. Először a történelem érdekelt – történelemből írtam a szakdolgozatom, majd később ebből doktoráltam –, és ez az érdeklődés vezetett a pszichoterápiához: a 20. századi Magyarország történetének kutatójaként szerettem volna a lehető legjobb interjúkat, történeti interjúkat készíteni munkámhoz, és úgy gondoltam, ehhez talán némi pszichoterápiás tudás hasznos lehet. A képzés viszont annyira megtetszett, hogy kis kitekintés helyett végigjártam előbb a pszichológiai, majd a pszichoterápiás képzés lépcsőfokait: a történészség mellett klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta-jelölt lettem.

A Kádár-korszak pszichoterápiájának története véletlenül, mintegy mellékesen került elém. Először apró történetek ragadták meg a figyelmemet, amelyeket többnyire kiképző terapeutáktól hallottam, vagyis a pszichoterápiás képzésben, ahol természetesen nem ez volt a fő tananyag. A mellékesen elhangzott, anekdotaszerű elbeszélések érdekesnek tűntek, és olyan irányba vezettek, amely nem – vagy csak kevéssé – ismert és feldolgozott. Ekkor jutott eszembe, hogy talán érdemes lenne ötvözni a két tématerületet: a történeti és a pszichoterápiás vonalat. Így született ez a kutatás.

2016-ben elnyertem egy posztdoktori pályázatot: 2016 és 2019 között Élettörténet és pszichoterápia címmel végeztem vizsgálatot a Nemzeti Kutatásfejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (NKFIH PD_2016. 121103. sz. projekt). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkara, egész pontosan annak Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszéke befogadó bázisintézményem volt, munkahelyemmé vált ebben az időszakban.[1] E munka egyik összegzése olvasható ebben a kötetben.

A kutatás célja kettős volt. Egyrészt vizsgáltam a pszichoterápia történetét a Kádár-korszakban, különösen annak második felében – vagyis a pszichoterápia, a pszichoterápiás intézményrendszer újjáéledését, feltámadását a tetszhalálból.[2] Másrészt a pszichoterapeuták saját, személyes történeteit, narratívumait ugyanebből a korszakból, különös tekintettel hivatásválasztásuk szempontjaira és a hivatásgyakorlásuk körülményeire. Összességében a

[1] Mindkét intézménynek ezúton is köszönöm a támogatást. Köszönet Gerő András egykori tanszékvezetőnek, aki befogadta kutatásomat és külön köszönet tanszéki kollégáimnak, akik ebben a három évben engem is befogadtak. Köszönöm Csorba László professzor (Kiválósági Program) és munkatársai támogatását.

[2] 1949 és 1956 között a pszichoterápia de facto tiltott szakterületnek számított Magyarországon, ezt követően került a megtűrt kategóriába. Ld. Harmatta 2019.

Kádár-korszak pszichoterápiájának jellemzőit kutattam, különös tekintettel a terapeuták személyére, szerepére és szempontjaira.

A kutatás egyik legfontosabb forrását a pszichoterapeutákkal készített történeti interjúk jelentették: ezúton is nagyon köszönöm interjúalanyaimnak a beszélgetéseket, hálás vagyok a segítségükért. Az interjúzás kétségtelenül szükségszerű volt, hiszen számos témával kapcsolatban egyszerűen nem rendelkezünk írott forrásokkal, dokumentumokkal. A szükségszerűség mellett kívánatosnak is tűntek az oral history anyagok, hiszen a megélt élet, a mindennapok tapasztalatai a személyes forrásokból tűnnek elénk hitelesen, legteljesebben. Interjúalanyaim olyan pszichoterapeuták voltak, akik a Kádár-korszakban, különösen annak második felében működtek (képződtek és dolgoztak). Először az általam már szakmai múltjuk következtében személyesen ismert terapeutákat kerestem fel, majd részben ajánlásukra, részben a pszichoterapeuta szaknévsor alapján – lehetőségeim szerint – a többieket is megkerestem. Jelen kötetben harminc interjút dolgoztam fel: három kivétellel valamennyien analitikus képzettségűek voltak, és Budapesten működtek, tehát ez a pszichoterápia-történet elsősorban a budapesti analitikusok története.[3] Munkám során felhasználtam számos korábban készült, kiváló interjút, amelyek más kutatók nevéhez fűződnek (ezeket mindig külön jelzem).

A terapeutákkal félig strukturált interjúkat készítettem, két kérdésblokkal: az első rész a karrierre és a szakma történetére, a rendszer és a szakma kapcsolatára, a második a saját személyes hivatás- és elhivatástörténetre, valamint a származási családra vonatkozott. Aktuális ügyeket, szűkebb értelemben vett magánéleti kérdéseket – szándékom szerint – nem érintettünk.[4] Az interjúkat diktafonnal rögzítettem, majd átírtam. Mivel a beszélgetőtársaim többsége azt kérte, hogy névtelenül szerepeljen, így – az egységesség érdekében – a felhasznált anyag egészét anonimizáltam, és ez mind a szövegben, mind a hivatkozásokban megjelenik. Interjúalanyaim neveinek mellőzése nyilvánvalóan azzal a veszteséggel jár, hogy az intézménytörténet nem, vagy csak korlátozottan rekonstruálható, személyes történetek pedig csak névtelenül – de korántsem jellegtelenül vagy arctalanul. (Természetesen a szakmabeliek számára egyik-másik kolléga még így is bizonyára felismerhető lesz, de a nagyközönség számára mégsem.) A korábban készített és nyilvá-

[3] A 30 interjúalany közül 11 nő. Valamennyien legalább 60 évesek voltak, amikor az interjú készült: 1950 után született 8, 1945 és 1950 között 4, 1940 és 1944 között 8, 1935 és 1939 között 5, 1930 és 1934 között 3, 1922 és 1929 között 2 fő. (Sajnos azóta néhányan elhunytak. Nagy megtiszteltetés volt velük beszélgetni.) Alapvégzettségüket tekintve: 10 orvos, 18 pszichológus, 2 egyéb alapvégzettségű, valamennyien pszichoterápiás képzettségűek, PhD-fokozattal rendelkezik 20 fő. Valamennyien a klinikumban dolgoztak vagy dolgoznak ma is, emellett egyetemi oktató 6 fő, de a szakképzésben vagy terapeutaképzésben csaknem valamennyien részt vettek vagy részt vesznek.

[4] Lásd: Függelék.

nos interjúk esetében ez az anonimitás (vagyis a „visszaanonimizálás") nem volt szükséges.

Az interjúkon kívül levéltári dokumentumokat, visszaemlékezéseket és korabeli sajtótermékeket használtam fel. Arra törekedtem, hogy a kortársak hangja minél tisztábban legyen hallható, és minél élénkebben rajzolódjanak ki, jelenhessenek meg előttünk a Kádár-korszak hétköznapjai. A kutatás elsősorban a terapeutákra: a pszichoterapeuta-karrierre és -identitásra irányult, vagyis a páciensek és a gyógyító intézmények jóval kisebb figyelmet és hangsúlyt kaptak.

Bízom abban, hogy a történész és a pszichoterapeuta kollégák mellett a nagyközönség számára is szolgálhat érdekességekkel a kötet.

1. ELŐZMÉNYEK

1.1. A pszichoterápia Magyarországon a kezdetektől a második világháborúig: a pszichoanalízis térhódítása

A 20. század első évtizedeiben Budapestnek komoly szerepe volt a pszichoanalízis – és ezzel együtt a pszichoterápia – formálódásában, elterjedésében. Bár az új tudomány Sigmund Freud nevéhez és Bécshez köthető, a magyarok érdeklődését és szakmai eredményeit megtapasztalva 1918-ban maga Freud is úgy vélte, hogy csakhamar Budapest lesz a pszichoanalitikus mozgalom központja.[5] Az elképzelés közel állt a megvalósuláshoz, mégsem vált valóra, ugyanakkor a magyar főváros a második világháború végéig megőrizte jelentős szerepét a pszichoanalitikus elméletben és gyakorlatban.[6]

A pszichoanalízis és Magyarország találkozása első dátumának hagyományosan Ferenczi Sándor budapesti ideggyógyász és Sigmund Freud 1908-as megismerkedését tartják. A bécsi találkozó csakugyan meghatározó volt a tudománytörténet egészére nézve, de tulajdonképpen Stein Fülöp dr. már 1906 végén – zürichi tanulmányútját követően – hírt adott kollégáinak az új tanokról.[7] A magyar nagyközönség is igen korán érdeklődést mutatott ezek iránt. Ezt nem csupán a korabeli orvosi lapok cikkeinek alapján állíthatjuk, hanem például Kiss József politikai és irodalmi szemléjében, A Hétben 1908-ben megjelent cikkek nyomán is. „Dr. Florestan" – azaz Décsi Imre, a Schwartzer-féle elmegyógyintézet orvosa – A tudomány jegyében című rovatában két részt szentelt a pszichoanalízisnek, igyekezett közérthetően, időnként analógiák segítségével elmagyarázni annak lényegét, és kiemelte Freud munkásságának jelentőségét (Décsi 1908a). Lehetséges, hogy a kétrészes cikk túlságosan jól sikerült, hiszen Dr. Florestannak még ugyanabban az évben vissza kellett térnie a kérdésre: az olvasók egyrészt irodalmat kértek tőle a témában – három művet javasolt –, másrészt közölte, hogy mindebből dilettánsok igen keveset értenek, és nem lehetséges leegyszerűsített változatban az egész területet megismerni. „»Füzetke«, amely az egész dolgot megmagyarázná, nincsen semmilyen nyelven, nem is lehetséges, amint például a hídépítésről se képzelhető el olyan füzetke, amelynek az elolvasása után az ember

[5] Sigmund Freud levele Karl Abrahamhoz, idézi Erős 2012: 146. Lásd még: Mészáros 2006.

[6] Lásd: Szokolszky 2016.

[7] Lengyel 2010, 121–122. Az addig leginkább az alkoholbetegekkel, illetve prevencióval foglalkozó Stein Fülöp zürichi tanulmányútja után, melyről 1906 decemberében tért vissza, előadásokat kezdett tartani a lelki betegségekről a nagyközönségnek is, pl. 1907. január 16-án a Magántisztviselők Egyesületében. Lásd: Egyleti hírek. *Népszava* 1907. január 16. 35(14). 10.

tudna csinálni egy kis lánczhidat; – ez a dolog pedig van olyan komplikált, mint egy kis lánczhíd. A pszichoanalízis különben sem való társasjátéknak" (Décsi 1908b: 327).

A magyar nyelvű szakirodalomra sem kellett sokáig várni, 1910-ben megjelent Ferenczi Sándor *Lélekelemzés* című tanulmánykötete.[8] Az 1908-as személyes találkozás pedig meghozta Ferenczi számára Freud barátságát, amelyből a mesternek is nagy nyeresége származott: szakmai kérdéseket bőséggel tárgyaló levelezésükből kiderül, hogy a fiatalabb barát számos kérdésben inspirálóan hatott Freudra. De Ferenczi ennél is jóval többet jelentett a pszichoanalízis számára: ő maga is mesterré, az új tudomány meghatározó személyiségévé, a tudományos élet alakítójává vált. Már 1909-ben szakértő szerepben tűnt fel: Freud és Jung társaságában az Egyesült Államokba utazott, ahol Freud előadásokat tartott a Clark Universityn; előadásait szereplései előtt új barátjával beszélte át (Evans – Koelsch 1985; Peteers 2021).[9] Ferenczi a pszichoanalízis intézményesülésében is komoly szerepet játszott: 1910-ben az ő javaslata alapján alakult meg a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület (IPA), melyet az egyes országok fiókegyesületeinek létrehozása követett (Harmatta 2018). 1913. március 19-én létrejött a Magyarországi Psychoanalytikai (Pszichoanalitikai) Egyesület is. A tagság ekkor még mindössze öt főt számlált, Ferenczi elnöklete alatt három orvos – Radó Sándor, Hollós István, Lévy Lajos – és a Nyugat főszerkesztője, Ignotus volt az egyesület tagja (Erős 2016). Az első világháború természetesen a pszichoanalitikus mozgalom szempontjából is igen kedvezőtlenül hatott. Másfelől pedig rendkívül termékenyítően, hiszen a harctéren testileg-lelkileg traumatizált katonák gyógyítása sajátos kihívást jelentett a szakemberek számára (Ferenczi 1919; Freud 1919; Myers 1940; 2003; Jones – Fear – Wessely 2007; Erős 2014; Papp 2018). Ferenczi és kollégái írásai a gránátsokkról, a poszttraumás tünetekről és kezelésükről az analitikus szakirodalom értékes hozzájárulásai a probléma kezeléséhez. 1918 szeptemberében Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében rendezték meg az IPA közgyűlését a háborús neurózisok témájában.[10] Az eseményről a résztvevők – köztük 42 külföldi analitikus – a legnagyobb elismeréssel szóltak. Ferenczi Sándort ez alkalommal a nemzetközi egyesület elnökévé választották (Róheim 1918). A vízió Budapestről mint pszichoanalitikus központról talán ekkor volt a legreálisabb közelségben, többek között tószegi Freund Antal nagyiparosnak, nagylelkű mecénásnak köszönhetően, aki pszichoanalitikus kiadót, kiképző intézetet és klinikát kívánt Budapesten létrehozni, és aki Ferenczi mellett a

[8] Ferenczi 1910. A kötet sikerét jelzi, hogy 1918-ig összesen négy kiadást ért meg.

[9] Az előadások később magyarul is megjelentek, Ferenczi fordításában: Freud 1912.

[10] Napi hírek. *Pesti Hírlap* 1918. szept. 29. 40(229). 8.

nemzetközi egyesület titkári szerepét is betöltötte. A politikai és gazdasági események – a háború, a zavaros viszonyok és az infláció – és a személyes tragédiák azonban nem segítették az ígéretes terveket. Tószegi Freund 1920-ban, mindössze negyvenévesen elhunyt, a tervezett létesítmények egy része pedig Berlinben és Bécsben alakult meg (Ferenczi 1923, Freud 1920; Hidvégi 1997).

A magyar főváros pszichoanalitikus központ jellege átmenetileg – rövid időre – mégis megvalósulni látszott: a Tanácsköztársaság idején, pontosabban 1919 áprilisában a pszichoanalízis tanszéket kapott a budapesti egyetemen, méghozzá a világon elsőként. Ferenczit tanszékvezetővé és a leendő klinika igazgatójává nevezték ki. Ez az intézményesülés volt az a siker az új tudomány történetében, amelyről Freud azt írta: erről nem is álmodtak. Az álom azonban nem tartott sokáig: 1919. augusztus elsején, amikor az új professzor megkezdte hathetes szabadságát, a tanácskormány lemondott (Erős 2009; Erős 2011). Ferenczi kinevezése, a tanszék és a tervezett klinika természetesen füstbe ment, hamarosan az orvosegyesületből is kizárták (Kiss – Kapronczay 1986). Ferenczi a kedvezőtlen körülmények nyomán – és talán vetélytársa, Ernest Jones brit analitikus sugalmazására – 1919 októberében, utóbbi javára lemondott a nemzetközi egyesület elnöki jogköréről. Budapest nemzetközi jelentősége a pszichoanalitikus életben jelentősen csökkent. A pszichoanalízis visszaszorult a magánpraxis keretei közé, de a magyar analitikusok így sem érezték biztonságosnak a működésüket: egy részük külföldre távozott, megvalósult a magyar analitikusok első emigrációs hulláma.[11] 1919 és 1925 között hat egyesületi tag – az 1919-es tagság csaknem egyharmada – elhagyta az országot, és nyolc leendő analitikus is inkább a külföldi képződést választotta, leginkább Bécset és Berlint. Közülük többen világhírű szakemberekké váltak, például Melanie Klein, Schönberger Margit (Margaret Mahler), Alexander Ferenc (Franz Alexander) vagy Radó Sándor (Sandor Rado) (Mészáros 2008: 74). A mozgalom központja tehát egyértelműen nyugatabbra tolódott.

A magyarországi pszichoanalízis minden nehezítő körülmény és veszteség ellenére azonban tovább élt, sőt hamarosan, az 1920-as évek közepétől új virágkora kezdődött. A Ferenczi vezette társaságot hamarosan budapesti iskolának nevezték, és nem csupán azért, mert a magyar fővárosban működött, hanem azért, mert ez a közösség pszichoanalitikus elméleti és gyakorlati szempontból is sajátos jelleget mutatott. A pszichoterápia hatótényezőjének nem csupán a korrekt értelmezést és az annak nyomán keletkező intellektu-

[11] Természetesen nem csupán az analitikusok döntöttek az emigráció, de legalábbis az ideiglenes eltávozás mellett, számos kiváló tehetségű, később nemzetközi szinten is nagy karriert befutó értelmiségi hagyta el ekkor Magyarországot. Lásd: Erős 2013.

ális belátást tartották, hanem az érzelmi megnyilvánulásokat is górcső alá vették és elemezték, emellett a terapeutától azt kívánták, hogy érzelmileg is legyen támasza a páciensnek, hogy korábbi rossz kapcsolati tapasztalatai korrigálódhassanak. A kapcsolatot általánosságban meghatározónak vélték, ideértve a korai, preverbális szinteken működő gyermek és elsődleges gondozója egymáshoz való viszonyát – a későbbi tárgykapcsolatok előképét – is. A kommunikációt szintén kulcsfontosságúnak találták: ezen a területen a félreértések szélsőséges esetben traumatizáló viselkedést eredményezhetnek, ugyanakkor a megfelelő kommunikáció gyógyító hatással bírhat. Szintén jellemző volt a budapesti iskolára az interdiszciplinaritás, a különböző tudományterületek és a pszichoanalízis gyümölcsöző együttműködése (Rachmann 2016; Dimitrijevic – Cassullo – Frankel 2018: 113–217).

Talán ennek az interdiszciplináris szemléletnek is köszönhető, hogy a nagyközönség érdeklődése korántsem múlt el, sőt inkább növekedett. Ekkoriban Magyarországon az általános műveltséghez már hozzátartozott a pszichoanalízis tanainak valamelyes ismerete, és a modern művészetet a közönség nem, vagy csak korlátozottan érthette enélkül, hiszen a művészet jeleseinek munkásságára, műveikre is komoly hatást gyakorolt a pszichoanalízis (Szőke 1992a; Harmat 1995; Vajda 2005; Hárs 2008; Valachi 2008). A pszichoterápia is egyre elterjedtebbé vált, és bár a heti többszöri analízist nem mindenki engedhette meg magának, az analitikusok ingyenes kezelést is biztosítottak a leginkább rászorulóknak. Ferenczi megőrizte vezető szerepét a magyar egyesületben, és továbbra is a nemzetközi analitikus közösség egyik meghatározó alakjának számított, sokoldalú publikációs tevékenységgel; mellette számos magyar terapeuta írása is hasonló érdeklődésre tartott számot. A hazai analitikus egyesület Ferenczi 1933-as halála után is folytatta szerteágazó tevékenységét, bár Hitler hatalomra jutása komoly figyelmeztetéssel szolgált. Végül az 1938. évi XV. tc. és az 1939. évi IV. tc., azaz az első és a második zsidótörvény hatására elindult egy második emigrációs hullám: 1938 és 1941 között 11 magyar pszichoanalitikus menekült el az országból, köztük olyan, világszerte ismertté vált szaktekintélyek, mint Bálint Mihály (Michael Balint), Bak Róbert (Robert Bak), Rapaport Dezső (David Rapaport), Róheim Géza (Géza Róheim). Természetesen ekkor már az angolszász területek (az USA, Anglia, Ausztrália, Ceylon, Anglia) jelentették a célállomást. A kimenekítésben nagy részt vállalt az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület Segélyezési és Bevándorlási Válságbizottsága: összesen 150 európai kollégának biztosítottak letelepedési lehetőséget az Újvilágban (Mészáros 2008: 156–157).

1.2. Pszichoterápia a második világháború után

Az Egyesület háborúhoz köthető veszteségei jelentősek voltak: az 1939-ben nyilvántartott 28 teljes jogú magyar egyesületi tag mintegy egynegyede – az anschlusstól és a magyarországi zsidótörvényektől indíttatva – emigrálni kényszerült, szinte ugyanannyian pedig elhunytak (koncentrációs táborban, vagy a nyilas vérengzések következtében).[12] A könyvtár viszont épségben maradt, és a túlélők sem tétlenkedtek: „Budapest még alig ocsúdott fel a viharból, mikor az emberi ösztönök és cselekedetek legpontosabb ismerői: a pszichoanalitikusok már megkezdték munkájukat" (Antal 1945: 6). Ez nem csupán annyit jelentett, hogy a lehető leghamarabb folytatták rendelésüket (például a stekeli analitikus Rapaport Sámuel már 1945. április 15-től fogadott betegeket).[13] Nem is elégedtek meg az egyesületen belüli munkával, vagyis a tagságnak szóló előadásokkal, beszámolókkal, melyeket változatos témákban tartottak: az esetmegbeszéléseken, pszichoterápiás elméleti és technikai kérdéseken, külföldi terápiás újdonságokon túl gyakori volt a közelmúlt eseményeinek, nehéz élményeinek megértését, feldolgozásának segítését célzó tematika megjelenése (Mészáros 2019: 316–317). (Hasonló kérdések akkoriban az Egyesült Államok analitikusait is foglalkoztatták, azzal a különbséggel, hogy ott nem honfitársaik, hanem Németország „néplelkét" elemezve kerestek magyarázatokat, és terveztek kezelést.)[14] Újra bekapcsolódhattak a nemzetközi pszichoanalitikus közösség munkájába, publikáltak, konferencián vettek részt (Hermann 1947).

Az analitikusok nem maradtak a szakma berkein belül: a háború rémségeit gyógyítandó, amint lehetett, küldetésszerűen a nagyközönség elé járultak ismeretterjesztő előadásaikkal. 1945. április 11-én Hermann Alice a Magyar Nők Demokratikus Szövetségében nőnap alkalmából tartott előadást, a „Milyen lelki sérüléseket okozott az elmúlt év" címmel.[15] Május 19-én és 26-án „Lelki tömegfertőzések" címmel ankétot rendezett az Állami Gyermeklélektani Intézet, a más szakmából érkezett hozzászólók mellett természete-

[12] Nemes 1985; Mészáros 2019: 314. Nemes 8 pszichoanalitikus áldozatról beszél (Pethőné Kardos Erzsébet, Pfeifer Zsigmond, Dukes Géza, Eisler M. János, id. Gimes Miklós, Kerényi János, Révész László, Sugár Miklós), míg 1945 júliusában Hermann Imre csak kettőről emlékezik meg, ugyanis ő csak a teljes jogú tagokat vette számba, és feltehetően még nem volt végleges ismerete a többiek sorsáról. Ld. Antal Gábor: Az éhezés a legdöntőbb emberi élmény: állapítják meg a pszihoanalitikusok [sic!]. *Magyar Nemzet* 1945. július 26. 1(71), 6.

[13] Hirdetések. *Népszava* 1945. április 15. 73(67). 6.

[14] Hevesi Endre: Gyógyítható-e Németország? Harminc amerikai orvos rendelője. *Magyar Nemzet* 1945. június 19. 1(39). 3.

[15] Hírek. *Szabad Szó* 1945.április 8. 47(11). 6.

sen a pszichoanalitikusok is képviseltették magukat.[16] Hermann Imre 1945 májusában a Társadalomtudományi Társaságban – Kassák Lajossal együtt – „A néplélek betegségeiről" beszélt,[17] majd 1945. aug. 4-én a rádióban hallgathatták az érdeklődők.[18] A Gyermeklélektani Intézetben rendezett konferencia nyomán még 1945-ben megjelent egy kötet, és Hermann Imrének *Az antiszemitizmus lélektana* c. könyve is napvilágot látott (Gleinmann et al. 1945; Hermann 1945a). Az idő előrehaladtával nem csupán a háborúról és a tömegjelenségekről esett szó, hanem a pszichoanalízis általánosabb kérdéseivel is megismerkedhettek az érdeklődők: például Hermann a Szociáldemokrata Párt Szabadegyetemén a „Lélekelemzésről" beszélt,[19] Lévy Kata pedig „Mit adhat a pszichoanalízis a pedagógusnak?" címmel nyolchetes előadássorozatot tartott péntekenként a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetének helyiségében.[20]

A lélektannak és különösképpen a pszichoanalízisnek kiemelt szerep jutott ezekben az években: a személyes tragédiák feldolgozásán túl a rémtettek és az azokat kísérő cinkosságok és elhallgatások megértésének igénye, sőt ezen kívül tulajdonképpen egy egyetemes lelki felemelkedés vágya is jelen volt a társadalomban. Ezt nem csupán személyes analízissel, terapeuták által végzett ismeretterjesztéssel kívánták elérni, ahogy Kosztolányiné látta akkor: „nagy feladat a nevelők nevelése, majd a pszichoanalitikus történettudomány útján a tömegek felvilágosítása, az általános légkör és a gondolkozásmód megjavítása" (Kosztolányiné 1945). A pszichoanalízis azt az eszközt jelentette, amelynek révén feltárhatók a háborús bűnösök patológiás személyiségének magyarázatai (Szirmai 1946),[21] az embertelen cselekedetek mozgatórugói, és a remények szerint a tömegek a megfelelő lélektani nevelés, gondozás révén eljuthatnak az egészséges lelki működésig, amelytől távol állnak az előbbi jelenségek. Az analitikus szemlélet mind a közelmúlt történelmének, mind a történelmi alakok személyiségfejlődésének legitim magyarázó elvévé vált (így jelenhetett meg ekkoriban Hermann Imre Bolyai-könyve [Hermann 1945b], valamint Révai József Ady-kötete is, amelynek „módszere a materialista történetszemlélet és a pszichoanalitikus lélekelemzés okos elegyítése.")[22]

[16] Hírek. *Kossuth Népe* 1945. május 16. 1(14). 6., az ankét nyomán megjelent kötet: Gleimann et al. (1945).

[17] Erdei Ferenc nyitja meg a Társadalomtudományi Társaság előadássorozatát. *Magyar Nemzet* 1945. május 6. 1(5). sz. 2.

[18] A rádió szombati műsora. *Népszava* 1945. augusztus 4. 73(158). 4.

[19] Munkás-élet. *Népszava* 1945. december 16. 73(249/268). 6.

[20] Hírek. *Magyar Nemzet* 1947. január 10. 3(7). 4.

[21] A korabeli kritika szerint, bár önmagában is nagyon érdekesek az újságírónak a népellenes bűnökkel vádolt fasisztákkal készült interjúi, valódi értékét az őt elkísérő pszichoanalitikus szakmai meglátásai adják. Lásd: Bálint 1946.

[22] Sós Endre: Révai József: Ady. *Magyar Nemzet* 1945. július 11. 1(57). 4.

A pszichoanalízis egyre nagyobb teret hódított: részt kapott az egyetemi képzésben,[23] a gyermeknevelésben, sőt a bűnöző, csavargó kiskorúak gondozásában is: 1948-ban a budapesti rendőrség gyermekvédelmi osztályt szervezett, ahol „rendőrnők és pszichoanalitikusok igyekeznek megmenteni a társadalom kis kivetettjeit."[24]

A pszichoanalízishez való odafordulással párhuzamosan – részben azzal összefüggésben – felfokozott érdeklődés mutatkozott a pszichológia, pszichiátria iránt: tervbe került, és sok esetben megvalósult a szakterület szélesebb körben történő alkalmazása, illetve addig működő intézményeinek reformja. A közoktatás-politika a pszichológiára alapozva tervezett átfogó reformokat, a háború előtt csak periférikus szerephez jutó kutatóintézetek állami támogatással működhettek.[25] 1947-ben a Népjóléti Minisztérium és a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete nagyszabású ankétot rendezett, ahol megfogalmazódott a pszichiátriai ellátás reformjának igénye, a mentálhigiénés ellátás és a társadalmi önismeret fontossága. Hasonló szellemben még ugyanebben az évben újjáalakult az 1936-ban szerveződött Lelki Egészségvédelmi Szövetség, amely folyóirat megjelentetését is tervezte, a Jövő Embere címmel. Az anyag ugyan összeállt, de 1948-ban már csak a kefelenyomat láthatott napvilágot, az is a szemétkosárban végezve – majd onnan gondos kezek által kiemelve, az utókorra hagyományozva –,[26] de nem valósulhattak meg az 1947-es ankét során tervezettek sem (bár a megállapítások jelentőségét jelzi, hogy a konferencia anyagát több mint 60 év múltán újra megjelentették, a mai pszichiáter szakemberek kommentárjaival) (Harmatta – Szőnyi 2010).

1948 a fordulat évének számított: elsősorban a hazai politikai életben, de a fordulat a pszicho-szakmák, a pszichoterápia szempontjából is gyökeres változást hozott.

Korántsem állíthatjuk, hogy 1945 és 1948 között egyöntetű lelkesedés kísérte volna a magyar társadalomban a pszichológia, a pszichoanalízis korábbiaknál nagyobb szerephez jutását. Már az említett – politikai szempontból mégoly ártalmatlannak tűnő – Bolyai-könyvvel kapcsolatban is megjelentek bíráló hangok. Pálóczi Horváth György 1945-ös kritikájában kifogásolta, hogy „a mélylélektan kilép az amúgy sokak által kétségbevont területéről": vagyis a társadalomtudományok területére tévedt; ráadásul a szerző az idealista és materialista filozófiára egyaránt hivatkozik, a „társadalmi valóságot" pedig tagadja: összességében ez a pszichohistóriai írás helytelen világkép felé vezeti olvasóit (Pálóczi 1947). Egy évvel később Gálócsi György hasonló

[23] Erről részletesen lásd a 4. fejezetet.

[24] Fóti Katalin: Bűnből a Paradicsomba. *Világ* 1948. május 16. 887. sz. 4.; Fóti Katalin: Gyermekek az utcán. *Világ* 1948. május 12. 883. sz. 2.

[25] Részletesen lásd: Kovai 2016, 135–157.

[26] Végül csaknem 50 év után jelent meg: Erős – Hofer 1995.

szellemben írt a pszichoanalitikusok tévedéseiről, helytelen meglátásnak tartva, hogy társadalmi folyamatokat, jelenségeket az „egyes egyén lelkiségéből vezetik le": ez a dialektikát valló szakember számára vállalhatatlan (Gálócsi 1986: 286). Bár a keményvonalasok tollából már olvashattunk hasonlókat, ekkor még korántsem volt általános az efféle vélekedés, és – mint láttuk – 1947-ben, 1948 elején a kormányzat még támogatta a pszichoanalitikusok tevékenységét, a lélektan reformját. 1948-ban azonban néhány cikk már jelzi a fordulatot e téren is. Az fentebb idézett Pálóczi Horváth a Lukács Györgyhöz kötődő *Forum* című folyóiratban közölt kétrészes írást, mondhatni: megsemmisítő(nek szánt) kritikáját a freudizmusról „Freud, vagy egy illúzió eredete" címmel, amelyben azt hangoztatja, hogy a marxizmus világképe – melyben a lét határozza meg a tudatot – és a pszichoanalízis világképe – a tudattalan a meghatározó – egymással összeegyeztethetetlen (Pálóczi 1948). Hermann Imre azonnal deklarálta, hogy ő pszichoanalitikus és marxista egyszerre, de ezt csupán magánlevélben tehette meg, ugyanis a Forum nem volt hajlandó közölni az írásait.[27] Majd Tariska István pszichiáter megszólalása következett, akit a londoni Mentálhigiéniai Kongresszuson szerzett tapasztalatai győztek meg arról, hogy a freudizmus valójában „az imperializmus házi pszichológiája" – ezt kifejtő írását szintén a Forum közölte (Tariska 1948). Ennek nyomán a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület képviseletében Gimesné Hajdu Lili és Hermann Imre levelet írtak Lukács Györgynek, a folyóirat szerkesztőségi tagjának. Ebben leszögezik, hogy egyesületük a Párt útmutatásait kívánja követni, és az analitikusok egyébként mindig fasisztaellenesek voltak. Lukács válasza mélységes csalódást okozott. Szerinte ugyanis az, hogy valaki a múlt rendszerrel szemben állt, korántsem jelenti azt, hogy a jelenben ne számíthatna az ellenség eszközének.[28]

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a pszichoanalitikusok felett megfújták a hallalit. Az az állítás, hogy a Freud által javasolt kezelési mód kóklerség, sőt az imperialisták eszköze a népi demokrácia elleni harcban, nem csupán markáns közéleti, szakmai állásfoglalásokban jelent meg. A közvélemény áthangolását jelzi például az is, hogy 1948-ban a hazai színházakban is fel-felbukkant a pszichoanalitikus alakja, nem éppen a legkedvezőbb színben: Gádor Béla rádióbohózatában a hangsúlyozottan *pszichoanalitikus* orvos neve: Dr. Csapódó;[29] a Madách Színházban Pongrácz Imre „fehérkamásnis, monoklis vidéki pszichoanalitikus ficsúr"-alakítását dicsérte a kritika;[30] Illyés Gyula első színdarabjának, a Lélekbúvárnak hőse ügyeskedő és rosszindulatú pszichoanalitikus, aki a nép félrevezetésén munkálkodik. Utóbbi akkor sem szá-

[27] Hermann Imre és Mérei Ferenc levelei (kézirat). Idézi Borgos –Erős – Litván 2006: 265.

[28] A levélváltást idézi: Szőke 1992b.

[29] A Szabad Nép rádióműsora, 1948. jan. 29.–febr. 1. *Szabad Nép* 1948. január 23. 6(18). Melléklet, 3.

[30] Két bolond egy pár. *Kis Ujság* 1948. december 17. 2(290). 6.

míthatott a lélekbúvárok dicséretének, ha a *Haladás* című folyóiratban megjelent korabeli kritika szerint az ominózus pszichoanalitikus figura valójában a háború előtti egyháziak szerepére utal.[31] Amint azonban Darvas Józseftől megtudhattuk, a helyes értelmezés valójában a következő: „a pszichoanalízis sarlatánjainak világnézeti zavart okozó téveszméit, retrográd politikai mozgalmak kezébe ideológiai fegyvert adó, veszélyes hóbortjait leleplezni feltétlenül hasznos" (Darvas 1948: 995) – azonban korántsem elégséges.

Bár a pszichoanalízis elleni harc nem volt a formálódó új hatalom legfontosabb ügye, de utóbbi ebben is ragaszkodott a győzelemhez, az ellehetetlenítéshez, a felszámoláshoz. Akár a legtöbb, világháború utáni civil szervezet, a Pszichoanalitikai Egyesület sem kerülhette el a feloszlatást (a fennmaradóknak pedig a teljes párt- és állami ellenőrzés jutott), és mindehhez még csak különösebb szembenállásra sem volt szükség a hatalommal szemben (Rixer 2014). Szőke György adatai szerint – melyeknek eredeti forrását nem találtuk meg – az analitikusok 1949. február 8-án határozták el, hogy megszüntetik az egyesületet.[32] A feloszlatást a Belügyminisztérium rendelte el, 27 másik egyesülettel együtt (olyanokkal, mint a Veszprémi Petőfi Kör, Dunántúli Közművelődési Egyesület, Gyurpusztai Általános Olvasókör, Katymári Katolikus Magyar Kör, Keresztény Tisztviselőnők Veszprémi Egyesülete, Soproni Izraelita Fillér Egylet, Sátoraljaújhelyi Thalmud Tóra Egylet, Szabadszállási Chevra Kadisa Szentegylet, Tejiparosok Országos Egyesülete, Rákoshegyi Katolikus Kör).[33] Már ebből a rövid listából is látható, hogy az egyesületek tevékenységi köre korántsem volt egységes, és a legtöbbet egészen biztosan nem lehet a miniszteri rendelet által hivatkozott „fasiszta egyesületekként" azonosítani,[34] ehelyett sokkal inkább a másik hivatkozás, 181.000/1937. B. M. rendelet 6. pontja illik rájuk: „Ha az egyesület működését elfogadható indokból ideiglenesen szüneteltetni kívánja, ezt az illetékes hatóság első tisztviselőjének haladéktalanul bejelenteni és ennek útján a szüneteltetés engedélyezését a belügyminisztertől kérnie kell. Az az egyesület, amely működését egy éven túl belügyminiszteri engedély nélkül szünetelteti, tehát az alapszabály szerinti hivatását és kötelességét nem teljesíti, okot szolgáltat a feloszlatásra".[35] (Arról, hogy a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület benyújtotta-e kérelmét a szüneteltetésre, egyelőre nincsenek adataink.)[36]

[31] A[ntal] G[ábor]: Illyés. *Haladás* 1948. november 18. 4(47). 2.

[32] Szőke 1992b. Az *Orvosi Hetilap* 1949/6. számában, amelyre a szerző hivatkozik, nem található az idézett feloszlatás.

[33] *Magyar Közlöny* 1949. március 22. (63). 3.

[34] A fasiszta és politikai jellegű egyesületek feloszlatásáról szóló 529/1945. M. E. rendelet kiegészítése tárgyában. *Magyar Közlöny* 1946. április 21. (91). 2.

[35] A M. Kir. Belügyminiszter 1938. évi 181.000/1937. sz. körrendelete az egyesületek működésének fokozottabb felügyeletéről és ellenőrzéséről. In: *Magyar Rendeletek Tára 1938.* Budapest, 1939. 429-432.

[36] Harmat Pál egyébként 1948-at nevezi meg a feloszlatás dátumaként: Harmat 1976.

A pszichoanalitikus tevékenység tehát tulajdonképpen illegálissá, legfeljebb magánrendelés keretein belül, titokban űzhető tevékenységgé vált, és ez természetesen azt is jelentette, hogy a terapeutáknak állami állásokat kellett vállalniuk. A képzésben nem jelenhetett meg a pszichoanalízis, és a klinikai gyakorlatban is legfeljebb bújtatottan. Ezzel azonban korántsem ért véget a pszichoanalízis elleni hadjárat. Mérei Ferenc, az Országos Neveléstudományi Intézet igazgatója 1949-ben a pszichologizmussal, azaz a pszichológia túlzásba vitt alkalmazásával szemben fogalmazott meg kritikát, amelyben legnagyobb szerepe a „pesszimista és társadalomellenes" pszichoanalízisnek van (Mérei 1949). Valamivel később azonban – bár munkásságáért Kossuth-díjat is kapott – már ő maga is ellenségnek számított, aki „mélyen ellenséges, sőt burzsoá nézeteit" korábban rafináltan elrejtette az elvtársak előtt, és magyarázataival megtévesztette a tőle tanulni vágyó pedagógusokat (Székely 1955). (A cikk megjelenésének idején egyébként Mérei már nem működött az említett funkcióban: 1950-től a fentiekhez hasonló vádak miatt rendelkezési állományba helyezték, évekig állást sem kaphatott [K. Horváth 2011: 97–103]).[37]

Nem csupán a Párizsban végzett, a pszichoanalízist kitűnően ismerő Mérei nyilatkozott ekkoriban mélységesen elítélően a freudi gyakorlatról. Így tett például a már a világháború előtt neves idegorvosnak számító stekeli analitikus,[38] Szinetár Ernő is. Szinetár 1945-ben egy háborús per tanújaként szólalt fel: elmondta, hogy az egyik orvos vádlott mindenféle vizsgálat nélkül küldte a beteg munkaszolgálatosokat a frontra, az orvos végzettségűeket pedig különösen megalázó megjegyzésekkel illette: „Orvos?! Jó lesz sírásónak!", „Ezek az orvosok többé nem lesznek a magyar anyák megrontói!"[39]

Szinetár 1945 augusztusától már újra rendelt,[40] majd az állami ellátásban komoly feladathoz jutott: 1947-ben a városvezetés megbízta a Lélek-egészségvédelmi („mentálhygiénés") osztály létrehozásával a Szent János Kórházban.[41] 1948. ápr. 23-án ezt a megbízást ugyan visszavonták,[42] azonban 1949-ban közkórházi igazgató főorvosi kinevezést kapott,[43] 1949 novemberétől pedig a

[37] Az ún. pedológus-vádat a Képzés részben ismertetem.

[38] Wilhelm Stekel (1868–1940) orvos, pszichoanalitikus követője, aki Freud egyik legkorábbi és leglelkesebb tanítványának számított. Később elváltak útjaik, a stekeliánusok gyakorlatiasabb irányt képviseltek. Stekel 1912-ben megalakította a Nemzetközi Független Orvosanalitikusok Egyesületét (Organisation der ärztlichen unabhängigen Analytiker), magyarországi csoportjuk 1927-ben jött létre Feldmann Sándor vezetésével. Lásd Hárs 2007; Friedrich 2018: 17–22.

[39] Ítélet előtt a Murai-bűnper. *Szabadság* 1945. március 30. 1(61). 3.

[40] Orvosi hírek. *Magyar Nemzet* 1945. augusztus 5. 1(79). 6.

[41] Új betegosztályok szervezése a székesfőváros közkórházaiban. *Fővárosi Közlöny* 1947. június 21. 58(24). 641.

[42] Városházi hírek. *Magyar Nemzet* 1948. április 23. 4(94). 4.

[43] A polgármester kinevezte… *Fővárosi Közlöny* 1949. március 5. 60(9). 53.

József Attila Kórház vezetője. A Habsburg József Ferenc főherceg palotájából átépített 60 ágyas kórházat egyébként 1946 júliusában, az Elektromos Művek dolgozói részére avatták fel (Palatinus u. 2.).[44] 1949 júliusában, amikor négy kórházat átvett a főváros, ez is fővárosi kezelésbe került,[45] októberben pedig a Szent János Kórház fiókkórházaként működött tovább.[46] 1969-ben az intézmény fővárosi pszichoterápiás módszertani központtá vált.[47]

Szinetár tehát 1945-ben analitikusként kezdte újra gyógyítói tevékenységét, és nagyszabású tervei voltak a mentálhigiénét illetően, azonban 1949 áprilisában – az időközben végbement ideológiai fordulathoz illeszkedve – már hajlott arra, hogy a lelki betegségeknek elsősorban társadalmi okokat tulajdonítson. Elmondása szerint mind az úgynevezett vasárnapi neurózis, mind a nők hisztériája csökkenni fog a kiszolgáltatottság mérséklődésével: „Egy olyan társadalomban, ahol a dolgozók életszínvonala állandóan emelkedik, ahol az egészségügyi berendezések jók, ahol a gyermekeket arra nevelik, hogy megismerkedjenek a valósággal, és szembe merjenek nézni a realitásokkal, fantáziájukat helyes irányba, a termelő munka felé vezetik, ilyen társadalomban egyre kevesebb lesz az ideges ember."[48] 1949 májusában, a hévízi orvoshéten pedig a „Materialista és idealista világnézet harcáról beszélt az ideggyógyászat területén."[49] Az 1951/52-es tanévben a pártiskolásoknak készített lélektani tanulmányát bizonyára olyan jelentősnek tarthatták, hogy később nagyobb fórumon is közzétették: eszerint a „burzsoá objektivizmus", a belülről bomlasztás jelensége az orvosoknál is megfigyelhető, ennek egy fajtája a freudizmus elmélete és gyakorlata: vagyis amikor a társadalmi jelenségeket freudi nyelven értelmezzük, azoknak mélylélektani jelentést tulajdonított, vagy éppenséggel: freudi megállapításokat pavlovi fogalmakkal álcázunk – természetesen mindkettő feltétlenül kerülendő (Szinetár 1952).

Szinetár Ernőről többen is úgy vélekedtek, hogy belépett az Államvédelmi Hatóság kötelékébe, de legalábbis alkalmanként az ÁVH-nak is dolgozott (Harmat 1994: 401; Lányi 2001: 63; Hidas 1998: 117), (esetenként Mindszenty börtönidejével is összefüggésbe hozták a nevét[50]). Bár államvédelem-

[44] Városházi hírek. *Magyar Nemzet* 1946. július 4. 2(145). 3.

[45] Négy kórházat átvett a főváros. *Világ* 1949. július 8. (1228). 1.

[46] A napirendre felvett tárgyak ismertetése. *Fővárosi Közlöny* 1949. november 5. 60(44). 6.

[47] Ugyanekkor a 100 ágyas pesthidegkúti kórház a János Kórház fiókintézményévé vált. Öt területi vezető kórház Budapesten. *Magyar Hírlap* 1969. január 17. 2(16). 8.

[48] Egyre csökken az ideges emberek száma. *Világosság* 1949. április 22. 5(92). 3.

[49] A szülészet, az ideggyógyászat, a szemészet új eredményei. *Szabad Nép* 1949. május 28. 7(123). 6.

[50] Halálát követően rövid írás jelent meg róla – N. M.: A színe visszája: Kiegészítés egy nekrológhoz. Új Magyarország 1996. április 4. 6(80).4. –, amelynek állításait a hozzátartozók megcáfolták (Szinetár Miklós: Levél egy kiegészítéshez. Új Magyarország 1996. április 7. 6(83). 4.) A történész egyébként nem tartja valószínűnek, hogy Mindszentyt bármiféle akaratbénító szerrel befolyásolták volna. Lásd: Balogh 2012.

mel kapcsolatos tevékenységének nem találtunk hivatalos nyomát, nem lehet kizárni, hogy csakugyan tanácsokkal segítette a hatóságot. Ami viszont bizonyos: a neve által fémjelzett József Attila Kórházat az 1950-es években a „vegetatív neurózis" – azaz a szervi elváltozásoknak nem tulajdonított pszichés betegség – gyógyítására kinevezett intézmények egyikeként tartották számon.[51] Közismert szaktekintély és megbízható pártember lévén, sokakat küldtek hozzá gyógykezelésre (például Galgóczi Erzsébet író 1953-ban, az egyetemi párttitkár javaslatára kereste fel) (Berkes 1999:74), számos „protekciós beteg" – többek között Zelk Zoltán, Németh László, Ratkó Anna, Dobi István – fordult meg az intézményében (Hadas 1998). Szinetár nem csupán gyógyító figuraként jelent meg: Elek Judit emlékei szerint apját az állambiztonsági letartóztatásától a főorvos mentette meg, azzal, hogy bevitte a pszichiátriára (Sándor 2011). És mindazok ellenére, amit a freudizmusról írt, az 1950-es években „a sorok között átadta nekünk a pszichiátriai, pszichoanalitikus gondolati kincseket. Sokat tanultam tőle" – emlékezett egykori orvosa (Hadas 1998).

A szintén stekeli analitikus Bálint István esetében viszont nem kétséges, hogy valóban az ÁVH-ban szolgált. A fent említett, második világháború utáni perben, ahol Szinetárt tanúként hallgatták meg, ő a Belügyminisztérium orvosszakértőjeként a vádlottak elmeállapotáról nyilatkozott.[52] 1945-től 1948-ig a BM Politikai Rendészeti Osztályán dolgozott, mellette rendelőintézeti munkát is végzett, és a rendőrök pszichológiai ismeretterjesztésére is gondot fordított (Bálint 1947a; Bálint 1947b), az orvosi szaklapokban pedig a megelőzés és a pszichoterápia szerepét hangsúlyozta a lelki betegségek szempontjából (Bálint 1947c). 1948-tól 1953-ig az ÁVH egészségügyért felelős vezetője volt, ekkoriban – egy visszaemlékező szerint, aki vallomásában beszélt erről – már a megfelelő veréstechnikára oktatta a beosztottjait (Argejó 2007).[53] Az bizonyos, hogy jelentős és dicstelen szerephez jutott a letartóztatások, kihallgatások során (Lányi 1997; Farkas 1990; Kiss 1996). 1953-ban – a szovjet orvosperek hazai adaptációjaként – őt is letartóztatták: nem minden kényszer nélkül ugyan, de bevallotta, hogy rendszeresen találkozott „trockista, cionista" ideg-elmeorvos barátaival (köztük több analitikussal és a már említett Szinetárral is) (Argejó 2018). Végül népellenes bűnök vádjával nyolc év szabadságvesztésre ítélték, melyből három esztendőt töltött börtönben. Neve 1956 októberében került újra elő: a fiatal orvosok Petőfi Körbeli vitáján a Rajk-per egyik vádlottja kifejtette: semmiképpen nem járulhatnak

[51] Kérdezz-felelek. *Élet és Tudomány* 1955. 10(50). 1570.

[52] Murai-Metzl Lipótot és Spóner Rudolfot halálra, Herczeg Tibort életfogytiglani fegyházra ítélte a népbíróság. *Népszava* 1945. április 1. 73(37/56). 5.

[53] Argejó Éva szerint Bálint 1947-ben tartott veréstechnikai gyakorlatot az ÁVH-ban, azonban a szervezetet csak 1948-ban hozták létre.

hozzá Bálint Istvánt rehabilitálásához, hiszen „a börtönben embertelen magatartásával csak fokozta az ártatlanok amúgy is nagy szenvedését”.[54] 1956 decemberében szabadult véglegesen, 1957 júniusában részben bizonyítékok, részben bűncselekmény hiányában felmentették a korábbi vádak alól,[55] 1957-től pedig az akkoriban megszervezett Országos Munkaegészségügyi Intézet Foglalkozási Idegbetegségek és Munkalélektani Osztályán dolgozott.[56]

Székács István analitikus – aki ekkoriban már az MTA Biokémiai Intézetében dolgozott – Bálint István letartóztatása révén keveredett gyanúba: egyrészt ő is szerepelt a Bálint és felesége által megnevezett, rendszeresen találkozó idegorvosok között, másrészt az ekkor előkerült Eisenberger Sámuel-ügy kapcsán. Eisenberger Sámuel valójában az ÁVH vezetőjének, Péter Gábornak az Egyesült Államokban élő, mentális zavarban szenvedő bátyja volt. Péter 1949-ben Székácsot kérte fel arra, hogy testvérét hazahozza, és ennek érdekében diplomata útlevéllel is ellátta.[57] Amerikába utazni, egy évek óta ott élő titokzatos figurát hazakísérni, méghozzá védett körülmények között – ez később, 1953-ban gyanús momentumnak bizonyult az akkor éppen kegyvesztetté vált Péter Gábort és bizalmasát, Bálint Istvánt illetően, és a küldetést végrehajtó orvost az ügy kipattanásának másnapján előzetes letartóztatásba helyezték. Székács lakásán az állambiztonsági akták szerint legalább négyszer végeztek házkutatást gyors egymásutánban. A szokásos lefoglalt tárgyakon kívül – külön meg nem nevezett fényképek, iratok, levelek, feljegyzések; indigó, írógép, fényképezőgép – bizonyára tovább táplálta az ÁVH gyanúját Székács megbízhatatlanságát illetően a szintén begyűjtött Kéthly Anna-brosúra, a Szakasits-fénykép, a három levél az izraelita hitközségtől, az amerikai repülőjegy, bizonyos „fasiszta újságtermékek”. Az ÁVH különösképpen veszélyesnek találhatta az említett újságtermékeket, mert egy részüket Székács szabadon bocsátása – 1953. szeptember 3. – után sem szolgáltatta vissza, de erre a sorsra jutottak többek között biokémiai feljegyzései, térképek, svéd menlevelek, az amerikai úttal kapcsolatos négy levél és egy dosszié orvosszakszervezeti és pszichoanalitikus levelezés. Székács bírósági meghallgatására nem került sor: ahogy Sztálin halála elhamvasztotta a készülő szovjet orvospereket, úgy ez a körülmény Magyarországon is fordulatot hozott. Állambiztonsági kihallgatásán Székács ugyan elismerte az ellene felhozott vádakat – Eisenberger hazahozatalát, külföldön élő bátyjával való kapcsolattartást, a szovjet- és államellenességet, a titkos együttműködés elárulását –, később azonban úgy nyilatkozott, hogy mindezt kényszer hatásá-

[54] A fiatal orvosok vitája a Petőfi-Körben. *Népszava* 1956. október 24. 84(251). 4.

[55] Kozák Péter: Névpont – Bálint István. http://nevpont.hu/view/794 Letöltés ideje: 2019. november 1.

[56] Gesztelyi Nagy Zoltán: A munka lélektana. *Esti Hírlap* 1958. június 24. 3(146). 1.; Tájékoztató 1959:670.

[57] ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/61 (V-150306). Vizsgálati dosszié. Dr. Székács István. Feljegyzés, 1953. jan. 11. 8.

ra tette.[58] A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az analitikusok összejöveteleiről és külföldi kapcsolatairól, esetleges cionista terveiről is faggatták, de esetében ennek kisebb jelentőséget tulajdonítottak, mint a Péter Gábort érintő kérdéseknek. Viszont ez volt az a pont, amelynek következtében, többszöri kérése ellenére, a Rákosi-rendszer bukását követően sem rehabilitálták: a hatalom úgy ítélte meg, hogy mivel Székácsot nem „a koncepciós orvos-perben – ahogy ő írja –", hanem a Péter-ügyben vették őrizetbe, nem tartották indokoltnak ügye átminősítését.[59]

József Andrásnál (alias Fischer Adolf) jóval nagyobb súllyal esett latba a pszichoanalízis ügye. Az analitikus kiképzésen átesett egykori rabbi vallástanár letartóztatásakor, 1953-ban már számtan-fizika szakos tanár, a Joint egyesület magyarországi pedagógia osztályának vezetőjeként működött, a Magyar Izraeliták Országos Szövetségének hitközségi tanfelügyelője volt. Vallomása alapján a pszichoanalízisben gyökerező, körmönfont, ördögi tervet akart végrehajtani, és megrontani ártatlan gyerekeket: „Bevittem az oktatásba a hamis, tudományellenes freudi tanokat, mely[nek révén] hamis, félrevezető és egyoldalú képet kapott az ifjúság a nevelésben, és teljesen a burzsoá ideológia felé fordítottuk."[60] Az ÁVH tisztjei olykor egészen kétségbeestek ennyi elvetemültség hallatán: „Ha tudatában volt annak, hogy az analitikus tanítás ellenséges célokat szolgál és haladásellenes, akkor miért alkalmazta a pedagógiai gyakorlatában?" Az eltévelyedett válasza: „Ezzel akartam gyengíteni és kárt okozni a Népi demokráciának, [sic!], és erősíteni a polgári gondolkodást."[61] Ahogy a kihallgatók egyre mélyebbre ástak, kiderült, hogy a freudista bomlasztáson kívül sok más nyomja József András lelkét: cionista propagandát végzett a magyarországi pártok között, valamint ő és hitközségbeli kollégái voltak felelősek a gettóban elpusztultakért is. A megátalkodottnak nehezen oldódott a nyelve: kihallgatóinak újra és újra rá kellett pirítaniuk („Ezt a választ nem fogadom el.", „Ez nem igaz!"), mire hajlandó volt korrigálni vallomását. Többre mentek az irányított kérdésekkel, és olykor talán túlságosan jól sikerült a dolog – erre utal, hogy az 1953. március 14-i jegyzőkönyvet az ÁVH hadnagya széljegyzetelte, piros tintával: „senkitől nem kapott megbízást, kitalálás, valótlanság! A nevekkel kapcsolatos

[58] ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/61 (V-150306). Vizsgálati dosszié. Dr. Székács István. Összefoglaló, 1963. máj. 3. 3–4.

[59] ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/61 (V-150306). Vizsgálati dosszié. Dr. Székács István. Jegyzőkönyv, 1963. jún. 14. 29–30.

[60] ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/74 (V-111788). Vizsgálati dosszié. Dr. József András. Jegyzőkönyv, 1953. ápr. 3. 105.

[61] ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/74 (V-111788). Vizsgálati dosszié. Dr. József András. Jegyzőkönyv, 1953. ápr. 7. 111–112.

tények is hamisak!"[62] Vagyis: még akkor, ott, a hatóság emberének is teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a bűnlajstrom „kissé" hosszúra nyúlik és „kissé" valószínűtlen. Éppen ezért a már megszüntetett Pszichoanalitikai Egyesület ügyeiről elejtett mondatok sem tűnnek a legmegbízhatóbbaknak (pl. nem valószínű, hogy ez így hangzott volna el: „Felvettük a kapcsolatot a külföldi frajdistákkal [sic!], és bejelentettük, hogy életben vagyunk. A kapcsolat felvétele hasznos volt, mert kaptunk fejenként 10 dollárt."[63]). A kihallgatók újra és újra visszatértek Székács tevékenységének firtatására is, amelyre József láthatóan igyekezett semmitmondó válaszokat adni (pl. nem volt különösebb kapcsolat köztük az egyesületi munkán kívül, csak egy környéken laktak, és időnként Székácstól, mint politikailag képzettől kérdezgettek a kommunisták álláspontjáról, de nem megbízásból – mire ismét a szokásos egyik tiltakozás, az „Ez nem igaz!" volt a válasz.)[64] A két pszichoanalitikus kihallgatási jegyzőkönyveit olvasva nyilvánvalóan nem a Pszichoanalitikai Egyesület vagy a zsidó hitközségek tevékenységéről, hanem magáról a Rákosi-rendszer működéséről, értékrendszeréről tudhatunk meg többet – még akkor is, ha bizonyos igazságmorzsákat nyilván tartalmaztak a ki tudja, milyen eszközökkel kikényszerített vallomások, például hogy az analitikusoknak komoly külföldi kapcsolatrendszerük volt. Végül József András sem került bíróság elé, fél év vizsgálati fogságot követően, 1953 szeptemberében szabadon engedték[65] – hiszen Sztálin halála után már a cionista perek megrendezésére sem volt szükség.

Némi politikai enyhülés, oldódás tehát érzékelhető volt, ami többek között azzal járt, hogy megkezdődhetett a korábban szinte népellenes tevékenységnek beállított pszichológia, pszichoterápia rehabilitációja, noha ekkor még hangsúlyozottan csak megkezdésről lehetett szó. Például az 1950-ben állását vesztett Mérei 1956 júniusában, a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottságának nyilvános vitáján szót kaphatott, és többen egyetértettek vele abban, hogy „teljesen helytelen a polgári pedagógia minden eredményének sommás elvetése."[66] A gyűlésen megfogalmazták, hogy szükséges mindazon „becsületes, marxista-leninista" kollégák rehabilitációja, akiket a hatalom adminisztratív eszközökkel félreállított; Mérei ennek kapcsán deklarálta, hogy ő a demokrácia és a szocializmus elkötelezettje, és dolgozni kíván.[67]

[62] ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/74 (V-111788). Vizsgálati dosszié. Dr. József András. Jegyzőkönyv, 1953. márc. 14. 71.

[63] ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/74 (V-111788). Vizsgálati dosszié. Dr. József András. Jegyzőkönyv, 1953. márc. 11. 63.

[64] ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/74 (V-111788). Vizsgálati dosszié. Dr. József András. Jegyzőkönyv, 1953. ápr. 6. 108–109.

[65] József András fogságáról lásd. még: Novák 2020.

[66] Sz. J.: Számvetés és önvizsgálat. *Köznevelés* 1956. augusztus 15. 12(16). 359–360.

[67] Sz. J.: uo.

Kívánsága teljesülhetett (amit ő jelentős részben tanítványai eltökéltségének tulajdonított):[68] az MTA-n újrakezdhette gyermeklélektani kutatásait, és az ELTE oktatója lett.[69] A neveléstudományi, művelődéspolitikai tanácskozás 1956. október 1-6. között Balatonfüreden folytatódott – Mérei aktív részvételével (Zibolen 1989) –, az SZKP XX. kongresszusának (Embree 1959; Elie 2015; Jones 2013; Kolár 2012′), az MDP júliusi határozatának – azaz Rákosi eltávolításának –, valamint az értelmiségiek, írók reformtörekvéseinek szellemében: a pedagógusok visszautasítottak mindenféle dogmatizmust, és kinyilvánították, hogy „soha semmiféle erő nem tántoríthat el bennünket az igazság, a magyar nép, a magyar gyermek ügyének bátor szolgálatától!"[70] Az említett reformtörekvések a Dolgozó Ifjúság Szövetségének berkein belül alapított Petőfi Kör vitaestjein öltöttek formát. A Kör tizenkét nyilvános vitája közé tartozott az úgynevezett pedagógus-vita, ahol – az 1956. szeptember 28-án kezdődő vitafolyamon – Mérei Ferenc ügye ismét előkerült: ez nem is történhetett másképp, hiszen a résztvevők szerint az elmúlt néhány évről lehetetlen úgy beszélni, hogy Mérei teljes rehabilitációját ne szorgalmaznák.[71] Mérei Ferenc tehát a pszicho-tudományok emblematikus alakjává vált, pontosabban a diktatórikus rendszer pszicho-tudományokkal szembeni eljárásának szimbólumaként tekintettek rá. (Az érintett egyébként betegsége miatt nem volt jelen az esemény első részén, írásba foglalt felszólalását, melyben a merevség, a dogmatizmus ellen foglalt állást, Pataki Ferenc elnök olvasta fel.)[72]

Mérei Ferenc a forradalmi eseményekben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságának tanár tagjaként jutott szerephez (Beck – Germuska 1997). Ugyan 1957 áprilisában az újjáalakult MTA Pedagógiai Bizottság tagjává választották,[73] azonban korántsem érezhette magát biztonságban. Többen elővették a balatonfüredi pedagógus platformon elhangzottakat,[74] többek között az ő előadását, és kimutatták, hogy amikor Mérei a dogmatizmus ellen emelt szót, valójában a marxizmus-leninizmus egészét támadta, és művelődéspolitikai nézeteire összességében a „kuruckodás" és a „revizionizmus" jellemző (Nagy 1958; Gedő 1957; Ágoston 1958; Bence 1958; Szarka 1958). Ezek után talán nem meglepő, hogy Méreit és társait 1958 októ-

[68] Gáti Károly: „Tisztelni az egyénit és szeretni a természetest". *Magyar Nemzet* 1956. október 17. 12(245). 5.

[69] Mi akadályozta pedagógiánk fejlődését? *Szabad Ifjúság* 1956. szeptember 29. 7(230). 4.

[70] A füredi platform. *Köznevelés* 1956. október 15. 12(20). 452.

[71] F. F.: Több szabadságot az egyéni nevelési módszereknek! *Magyar Nemzet* 1956. október 14. 12(243). 4.

[72] A Petőfi Kör vitája. *Köznevelés* 1956. október 15. 12(20). 453–466.

[73] Újjáalakult az MTA Pedagógiai Bizottsága. *Köznevelés* 1957. április 15. 13(5). 102.

[74] A platform pedagógus-recepcióját ismerteti: Géczi 2005.

ében államellenes bűncselekmények vádjával letartóztatták – bár a korabeli közvélemény megdöbbenéssel fogadta a rádióban közzétett hírt, a sajtó tájékoztatást is kért a történtekről (azonban nem kaptak érdemi választ).[75] Mérei szerepelt fő vádlottként, a vádirat valójában Fekete Sándor újságíró – egyes források szerint 40, mások szerint 100 példányban megjelent – Hungaricus című, az 1956-os eseményeket elemző illegális kiadványa köré szerveződött. Fekete visszaemlékezése szerint Méreivel többéves szünetet követően csak azután találkozott, hogy az írása napvilágot látott (Fekete 2019).[76] Méreit, a pszicho-tudományok emblematikus alakját tehát sikerült egy időre elhallgattatni – és ezt tekinthetjük a Kádár-korszakhoz illő felütésnek is.

[75] A kormány szóvivőjének mai tájékoztatója a választásról, az 1959. évi tervről, és az időszerű politikai kérdésekről. *Esti Hírlap* 1958. november 1. 3(257). 1.; A kormány szóvivőjének tájékoztatója a választásról, az 1959. évi tervről, és az időszerű politikai kérdésekről. *Hajdú-Bihari Napló* 1958. november 1. 3(258). 1.; A kormány szóvivőjének sajtóértekezlete. *Kisalföld* 1958. november 1(258). 1–2.

[76] „Méreinek és társainak" peréről lásd: Gál 2013.

2. A RENDSZER ÉS A PSZICHOTERÁPIA

2.1. Hogy kerülnek ide az ügynökök?

Kutatásom egyik forráscsoportját a korszakban – annak második felében – működő pszichoterapeutákkal készített, félig strukturált interjúk jelentették. Az interjúkészítés alkalmával még ki sem kellett ejtenem az államvédelem, állambiztonság vagy ügynök szavakat, elég volt a pszichoterápia és a hatalom esetleges összefüggéseit említenem, számos esetben máris felhúzott szemöldökökkel, értetlen pillantásokkal találkoztam. A társadalomtörténészek előtt természetesen nem ismeretlenek a foucault-i megállapítások a hatalom és a pszichiátria kapcsolatáról, a pszichiátria ez irányú meghatározottságáról (Huffer 2016; Kelly 2014). A hagyományos orvosszakmai jellegű történeti munkákban a társadalomtörténeti szempontok idegenül hathatnak,[77] pedig a Kádár-korszak pszichoterapeutáinak működését egyértelműen ebben a kontextusban *is* elhelyezve szabad csak értelmeznünk. A korszakban az állambiztonság és a pszichoterápia meglehetősen szoros kapcsolatban álltak. Nem azért, mert a pszichiátria, a pszichoterápia kiemelt terület lett volna az államvédelem szempontjából, hanem egyszerűen azért, mert az állambiztonság az élet minden területén illetékesnek érezte magát.[78]

Interjúalanyaim vélekedése ebben a tárgykörben két szélsőséges álláspont között helyezkedett el. Az egyik végponton azt fejtegették: a hatalom egyáltalán nem szólt bele a pszichoterapeuták életébe, munkájába, azaz maga a felvetés is indokolatlan. A másik végpontot képviselők azt fogalmazták meg, tulajdonképpen – némi túlzással – csaknem mindenütt fenyegetettséget éreztek a munkájuk során, és azzal a gondolattal éltek együtt, hogy megfigyelik őket, jelentenek róluk. Néhányan ötletekkel is szolgáltak, hogy pontosan mely intézet és mely terapeuta – véleményük szerint bizonyára gazdag – állambiztonsági anyagát kellene feltárnom. Volt, aki azzal fogadott, pontosabban azzal utasított el, hogy számos dokumentum van birtokában, állítása szerint számos meglepetésekkel szolgáló irattal rendelkezik az 1980-as évekből, amelyek egy meghatározott intézmény létrejötte során, illetve azt megelőzően keletkeztek, amelyek több kollégát is bizonyára kellemetlenül érin-

[77] Ez az idegenkedés a pszichiátria esetében talán visszahatás az antipszichiátria túltársadalmiasított meglátásaira. Az antipszichiátriáról lásd: Stafford 2012; Szasz 2009; Berlim – Fleck – Shorter 2003.

[78] Az állambiztonság és a pszichiátria kapcsolatáról talán a politikai pszichiátria kerül elő leggyakrabban, ami ugyan Magyarországon – ellentétben például a Szovjetunióval – csak elvétve jelent meg, de mégis benne van a köztudatban. Lásd: Kovai 2017.

tenének – ám ezeket a dokumentumokat majd interjúalanyom maga, illetve az általa választott kutatók fogják feldolgozni, nyilvánosságra hozni. Mások ugyan nem rendelkeztek írott forrásokkal, de ők maguk sem voltak hajlandók történeti forrásközlőként megszólalni, miután a közelmúltban több pszichoterapeutáról is kiderült, hogy az állambiztonság titkos munkatársa volt. Inkább az óvatosságot választották.

Ebben a részben tehát az államvédelem, az állambiztonság és a pszichoterapeuták (pszichiáterek, pszichológusok) kapcsolatát vázolom fel, elsődlegesen az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) fellelt iratanyag alapján. (Ugyanakkor a következő fejezetek kiemelt forrásbázisa a történeti interjúk.) Nem törekedtem a teljességre (sajnos nem is volt erre lehetőségem, hiszen még nagyon sok a feltáratlan, illetve – mint fentebb láttuk – lappangó irat), azonban arra igen, hogy a legjellegzetesebb mintázatokat megjelenítsem. Első esetemben a mikrotörténelem módszerét használom: úgy vélem, egy eset mélyebb bemutatásával az ügynöki tevékenység egészébe bepillantást nyerhetünk.

2.2. Az alkalmatlan ügynök

A „Viola" fedőnevű ügynök[79] állambiztonsági dossziéja a doktornő 1958-as önéletrajzával kezdődik. Mint azt a rövid kis írásban olvashatjuk, „Viola" a második világháborút követően végezhette el az orvosi egyetemet. Korábban származása miatt nem kerülhetett sor felvételére – egészségügyi érdeklődésének mindössze önkéntes ápolónőként, 1944-45-ben pedig a svéd védelem alatti szükségkórház kisegítő ápolójaként vehette hasznát. Diplomaszerzése óta egy kórház férfi ideg- és elmeosztályán dolgozik, pszichiáter. A rendkívül szűkszavú önéletrajz szerint férjezett, édesanyja meghalt; édesapja foglalkozása árus, illetve pénzbeszedő.[80]

Az önéletrajzhoz fűzött állambiztonsági kommentárból kiderül, hogy a jól hangzó, rendszerhűséget feltételező írás ügyes konstrukció, ugyanis „Viola" édesapja néhány évvel korábban nem egyszerű kis árus, hanem az államosításig jelentősnek mondható cég tulajdonosa, éppen ezért osztályidegen volt. Ugyanitt „Violát" közepes képességű, jóindulatú, a munkájának élő, a társas kapcsolatokat nem sokra tartó, visszahúzódó, szűk családi körben mozgó személynek írták le, akinek politikai aktivitása is rendkívül csekély.

[79] Az ügynök – csakúgy, mint a történet más szereplői – azonosíthatók, de személyiségi jogaik miatt – illetve azért, mert egy általános jelenséget, nevezetesen az ügynökök beszervezésének gyakorlatát kívánom bemutatni egy esetpéldán keresztül – az érintettek neveit nem hozom nyilvánosságra.

[80] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Önéletrajz, 1958. március 11. 7.

Mindenesetre baloldali beállítottságát nem vonták kétségbe, amit 1956-ban is bizonyított, amikor elhatárolódott a „nyílt jobboldali irányzattól".[81]

A dosszié ezt követő iratai a tulajdonképpeni előzményeket mutatják be (az önéletrajz valószínűleg névjegy-funkcióval, összefoglalóként került az első helyre). „Viola" ügye egy úgynevezett Kérdőjeggyel kezdődött, melyet 1957. december 29-én bocsátott ki egy állambiztonsági tiszt, a pszichiáternő sürgős operatív ellenőrzését kérve, a lehető legtöbb szempontból vizsgálva megbízhatóságát. Nevezetesen: van-e rá nézve terhelő adat a Politikai Osztályon, van-e bármilyen rá vonatkozó adat, illetve szerepel-e egyáltalán az állambiztonsági nyilvántartásban, esetleg kapott-e útlevelet.[82]

Az operatív ellenőrzés kedvező eredménnyel zárult, és valóban nagy sürgősséggel történhetett, hiszen két héten belül (1958. január 11-én) megtörtént a továbblépés: környezettanulmány következett. A környezettanulmány alatt egyrészt az illető lakhelyének felkeresését értették, azonban adataikat nem az ellenőrzendő személyektől, hanem egyéb „információadótól", jelen esetben – és egyáltalán nem kirívó módon – egy házfelügyelőtől szerezték (aki nyugalmazott tűzoltó őrmester volt, tehát feltételezhetően az átlagosnál is megbízhatóbbnak számíthatott). A házfelügyelő elmondta, hogy az államosítás előtt „Viola" családjának tulajdonában volt az egész ház – természetesen ma már csak egy háromszobás lakást használhatnak belőle. 1944-ben a nyilasok „elvitték őket Tatterzálba[83] deportálás céljából" [sic!], azonban „összeköttetésük és pénz révén" kiszabadultak.[84] A lakás egyik szobájában az apa, a másikban a doktornő és férje él, a harmadikat a gyanú szerint rendelőnek használják, hiszen a múlt héten is „egy magas, trabális [sic!], jólöltözött férfi" kereste fel a doktornőt azzal, hogy kezelésre jött.[85] A lejegyzettekkel kapcsolatban megjegyzésre méltó egy formai jellemző, nevezetesen az, hogy a jelentést készítő nyilvánvalóan nem lehetett túlságosan művelt, és egy tartalmi tényező: nem valószínű, hogy „Viola" családja valamiféle vesztegetés révén szabadult volna meg a Tattersallból. Több visszaemlékező is beszámolt arról, hogy 1944. október közepén a hatalmuk megszilárdítására törekvő nyilasok mintegy erődemonstrációként a Lóversenypályára terelték a budapesti zsidók egy részét, majd néhány nap múlva elengedték őket – környezetükben élők egy részének legnagyobb csodálkozására, akik addig már kifosztották az elhurcoltak la-

[81] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Önéletrajz, 1958. március 11. 8-9.

[82] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Kérdőjegy, 1957. november 29. 20/2.

[83] Tattersall: a Lovarda a Kerepesi úton. A névadó a brit Richard Tattersall (1724–1795), aki nagyban hozzájárult a lovassportok, illetve intézményeik (a Tattersall-ok) terjedéséhez. Lásd: Huggins 2009.

[84] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Környezettanulmány, 1958.január 11. 17.

[85] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Környezettanulmány, 1958.január 11. 17.

kását.[86] Elképzelhető ugyan, hogy „Violáékat" is itt tartották fogva, azonban mivel 1944. június 21. óta nem élhettek a saját házukban, hiszen az nem számított zsidók által lakható – csillagos – háznak,[87] így a házmesterük csak közvetve értesülhetett a dologról. (Október 23-án egyébként szintén ezen a területen kellett gyülekezniük a 16-60 éves – korábban be nem sorozott – zsidó férfiaknak munkaszolgálatra [Braham 1997: 915; Csősz és mtsai. 2015: 92; Markója – Bárdoly 2016: 95–96]: a Tattersallt ebben az időben a nyilasok általános gyűjtőhelyként használták.)[88]

A környezettanulmány a munkahelyen folytatódott, ahol a személyzeti előadótól kértek tájékoztatást a pszichiáter asszonyról. Az elvtársnő a személyére nézve csekély terhelő adattal szolgált: „Viola" az „ellenforradalom alatt" az osztályon többekkel együtt a Szabad Európát hallgatta, de nem értett egyet a jobboldali törekvésekkel. Káros szenvedélye nincs, csupán cigarettázik, és naponta több kávét fogyaszt. Férje nem a kórházban dolgozik, rendezett életvitelűnek tűnik. Apja már nehezebb ügy: annyira félt a kitelepítésektől, hogy 1950-től inkább a városon kívül lakott, csak 1953-ban mert hazatérni egykori házába, ahol most lányával és vejével él, ők tartják el.[89]

Tíz nappal később, vagyis 1958. január 21-én a tájékoztatást igénylő nyomozó hadnagy tollából már készen is állt „Viola" beszervezési javaslata. A beszervezés azért vált szükségessé, mert a hatóságok tudomására jutott, hogy a pszichiáternő kórházi osztályán több ellenséges személyt rejtegettek – rejtegetnek, és a doktornő félénk, visszahúzódó természete ellenére segédkezett az ügyekben. A beszervezést hazafias alapon – tehát „Viola" rendszer iránti lojalitásában bízva próbálják majd megejteni, egy konkrét ügyet felhasználva ellene kompromittáló anyagként: azt tudniillik, hogy a kezelője volt egy háborús bűnösként nyilvántartott betegnek.

A hadnagy precíz haditervet készített a művelet végrehajtására. Tervei szerint először el kell hívnia a jelöltet (alias: az áldozatot) a munkahelyén illetékes Tanács elnökhelyetteséhez „hivatalos ügyben", és külön szobát kérni a beszélgetéshez, ahol már az elnökhelyettes nem lesz jelen. A következő lépések pedig (a nyomozó hadnagy által pontokba szedve, de nem szó szerint idézve):

[86] „Huszonnégy óra múlva visszavitték őket a szájtátó házmester nem kis meglepetésére, aki már elintézettnek vélte őket és ahhoz mérten cselekedett. Üres szekrényeket találtak, de ismét lefekhettek saját ágyukba." Gács 1946: 182. Lásd még: Pelle 2016: 74., 77–78.

[87] 147.501/1944.-147.514/1944. IX. sz. Budapest székesfőváros polgármesterének rendelete. Zsidók által lakható épületek kijelölése a székesfőváros I-XIV. közigazgatási kerületében. *Budapesti Közlöny* 1944, 78(135). 3–8.

[88] Nem csupán a munkaszolgálatosokat állomásoztatták itt: „…feljelentés alapján, a Tímár utcai rendőrkapitányságról értem jöttek, és a tattersalli gyűjtőhelyre vittek, ahol átadtak a csendőröknek, akik a Margit-körúti katonai fogházba szállítottak" (Deutsch 2013).

[89] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Környezettanulmány, 1958.január 11. 18–19.

1, Bemutatkozást követően beszélgetést kezdeményeznek a kórház problémáiról, és arra kérik a doktornőt, adjon tájékoztatást az ottani helyzetről.
2, Az operatív tiszt a pszichiátriai osztályra tereli a szót, és megkérdezi, van-e rá mód olyan személyeket rejtegetni ott, akik valójában nem betegek.
3, A választól függően folytatódik a beszélgetés, mindenesetre jelzik, hogy több ilyen esetről tudomásuk van, sőt ő is érintett.
4, Ezek után a megfélemlített pszichiáternő bizonyára készen áll majd a két fölöttes orvosról kompromittáló adatokat mondani, amelyeket a hadnagy feljegyez.
5, A kapott információk rögzítése után ismertetik vele, hogy a kórház és az ország törvényei szerint is helytelenül járt el, „s ha úgy érzi, hogy hazáját szereti, akkor megvan a módja annak, hogy hibáját jóvátegye”,[90] azaz a Belügyminisztériumnak felajánlja a szolgálatait. Amennyiben ez tényleg így történik, a friss önkéntes erről nyilatkozatot ír alá. Röviden kiképzik az – általa választott fedőnéven végzett – jelentési kötelezettségeiről, annak módjáról, körülményeiről (konspiráció, szigorú titoktartás). Majd megkapja első feladatát, nevezetesen a rokoni és baráti kapcsolatairól történő jelentés megírását, és az első találkozó időpontját. Ha a doktornő inkább nem vállalkozna a szolgálatra, akkor be kell szervezni. Bármit is jelentsen ez a kifejezés – ugyanis ezt a pontot a terv nem részletezte.

Komolyabb beszervezési erőfeszítésekre végül nem került sor, ugyanis a pszichiáter asszony január 31-én önként jelentkezett a BM politikai nyomozó szerveihez szolgálattételre. Az operatív tiszt jelentése szerint a beszervezés 10 és 13 óra között ment végbe, a tervezett körülmények között. A 2. pontot követően a doktornő maga említett egy lelkészt, aki talán nem volt annyira súlyos eset, hogy osztályos kezelést kapjon, azonban ez előfordul, hiszen nem elsődlegesen a betegséget, hanem magát az embert nézik – érvelt. A nyomozó azonban ezt bűncselekményként értékelte, és felszólította beszélgetőpartnerét, hogy legyen segítségükre, aki készségesnek mutatkozott a „hibák felszámolásának” megsegítésében.[91] Elmondta, hogy rendszerhű, már csak azért is, mert a régi rendszerben sok megaláztatásban volt része, és hasonlóktól félt 1956 októberében. Tehát megszületett az új ügynök, a maga választotta nevén: „Viola”.[92]

[90] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola”. Beszervezési javaslat, 1958. január 21. 15.

[91] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola”. Jelentés, 1958. január 31. 22.

[92] Nem tudjuk, miért éppen erre a névre esett a doktornő választása. Jellemzően inkább a beszervezők adtak álnevet az ügynököknek, ami számos esetben utalt az illető személyazonosságára: így kaphatott volna például egy Palothay vezetéknevű ügynök „Herczeg”, egy korábban betörésből élő „Macskó”, egy Gyuláról származó „Csabai” fedőnevet (hangsúlyozom: ezek általam kitalált nevek, bármi hasonlóság a véletlen műve). „Viola” maga döntött, de sajnos nem tudjuk, hogy pontosan milyen utasítást kapott: válasszon egy tetszőleges nevet; egy női nevet; esetleg egy virágnevet? Mindenesetre ügynökhöz illően többértelmű a megnevezés, hiszen a női név és a virág mellett még hangszerre

Első megbízatását tudomásul vette, azonban a titoktartási kötelezettség körül már akadt némi nehézsége: nem tartotta magát képesnek rá, mivel férjének mindent el szokott mondani. Kissé abszurdnak hat ugyan, hogy egy orvos, egy pszichiáter, akinek szakmai kötelessége a szigorú titoktartás,[93] arra hivatkozott, hogy nem képes az ilyesmire: arra gondolhatunk, hogy a pszichiáter asszony igyekezett kihátrálni a megbízásból. „Viola" mindezt a jó feleség-hagyományba kapaszkodva próbálta elérni („a jó lelkű asszonynak férj előtt nincs titka", Staut 1835: 155), esetleg abban reménykedve, hogy a férjének való alávetettsége – hiszen nincs szó kölcsönösségről –, legalábbis erőteljesen hangsúlyozott lojalitása méltánylást nyer. A tartótiszt nem kezdett a női egyenjogúságról és hasonlókról értekezni, vagyis talán helyénvalónak ítélte a dolgot, de az adott helyzetben mégis fontosabbnak számított a küldetés, mint a megfelelően gyakorolt nemi szerepek: meggyőzte „Violát" a titoktartás fontosságáról, és így megállapodhattak a következő találkozó helyében és időpontjában (egy vendéglátóipari egység, február 7.).

A következő fellelhető irat „Viola" március 26-i minősítése. A tartótiszt elbeszélése szerint legutóbbi találkozójukra, melyre szintén nyilvános helyen került sor, „Viola" néhány perc késéssel érkezett, ugyanis nem akart egyedül ülni egy asztalnál. A jelentéseket pontosan szokta elkészíteni, de a formai előírásoknak nem mindig tesz eleget. „A konspiráció alapvető szabályait betartja, azonban könnyen elárulja magát, mivel félős és gyáva."[94] A minősítés tanúsága szerint már a beszervezése utáni második találkozóra felindultan, zaklatottan érkezett, alig tudott magán uralkodni. Depressziósnak mondta magát, aki nem képes megérteni, elfogadni ezt a sajátos kapcsolatot. A nyomozónak később valamelyest sikerült őt megnyugtatnia, de teljesen mégsem lehetett elégedett önkéntesével. Úgy vélte, a doktornő túlságosan humánus ahhoz, hogy kollégáiról információkat adjon: takargatja a hibákat, mentegeti az orvosokat. Humánus volta/beállítottsága mellett félénksége is akadályozza a kötelességteljesítésben: tart attól, hogy ő maga is belekeveredik valamibe. A politika, a nemzetközi helyzet iránt nem érdeklődik. Bár szavát megtartja,

is utalhat. Természetesen nem „Viola" valódi utónevét – és annak variánsait sem – rejti a szó. A viola a lovagi és népköltészet kedvelt virágjának számított, az inkább egyházias liliommal és rózsával szemben a földi szerelmet szimbolizálta, a ma ibolyaként ismert virágot pedig szintén violának, esetleg márciusi violának nevezték (Rapaics 1932: 72–110). Az egyházi megújulással viszont kifejezetten „isteni szerelem" jelentést kapott a viola, az ibolya pedig az alázatosságot jelezte. A 19. század szemérmes virágnyelvén a viola küldése a türelmetlenséget szimbolizálta, míg az ibolya a szerénység jelképe volt (Surányi 2019). Lehetséges tehát, hogy a név az illető szerénységére, kiszolgáltatottságára utal, esetleg arra a vágyra, hogy szeretne megbújni, elrejtőzni.

93 A szakma egyik alapkövetelményeként felfogott titoktartás sokszor igen nagy terhet ró a terapeutára: ld. Zerbe 2019. „Viola" már jó néhány éve a klinikumban dolgozott, munkájával kapcsolatban nem merült fel kifogás, tehát valószínűleg képes volt kezelni a nehéz helyzeteket.

94 ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Minősítés, 1958. március 26. 24.

a feladatokat elfogadja, mégsem mutat teljes lojalitást: „középutas, meg van elégedve a jelenlegi életszínvonalával, azonban a múltban házuk volt, jobb körülmények között éltek, ezért a jobboldali személyeket sem veti meg."[95] Mindezek alapján kizárását javasolják a Hálózatból, hiszen „magatartása, őszintesége [!] nem teszi alkalmassá arra, hogy a BM szerveinek dolgozzon".[96]

A márciusban kelt Minősítés tanulságait csak október 21-én vonták le – hogy addig kísérleteztek-e „Violával", nem tudhatjuk. Októberben tehát újra javasolták a pszichiáter asszony kizárását. A javaslat szerint, bár a feladatokat végrehajtotta, tehát a jelentéseket elkészítette, de semmiféle figyelmeztetés vagy felszólítás ellenére nem volt hajlandó politikai kérdésekről nyilatkozni: senkiről nem adott politikai természetű jelentést, csupán szakmait, amivel a Hatóság emberei nem lehettek elégedettek. „Viola" folyamatos idegfeszültségről számolt be tevékenysége kapcsán, és többször elmondta, hogy a továbbiakban nem szeretne kapcsolatban maradni az Belügyminisztériummal.[97]

Október 27-én „Viola" ügynök megszűnt létezni. A doktornőnek alá kellett írnia egy nyilatkozatot, melyben titoktartást fogadott, és megígérte, hogy amennyiben államellenes cselekmény jut a tudomására, jelenti a hatóságoknak.[98] Bár ő többé nem jelentett, és nem tartott fenn kapcsolatot a BM-mel, az Államvédelem látóteréből mégsem tűnt el: ezt abból gondolhatjuk, hogy dossziéjába egy, a lemondása után több mint 10 évvel történő munkahelyváltoztatásról szóló feljegyzés is belekerült.

„Viola" esetét azért ismertettem részletesebben, mert esete betekintést enged mind az állambiztonsági iratok természetébe, mind az ügynökök beszervezésének menetébe. Láthattuk, hogy még egy ügynök anyagán belül is vannak hiányok: „Viola" esetében a beszervezés és a minősítés közötti időszakból egyáltalán nincsenek dokumentumok, sem az ő írásos jelentései, sem tartótisztjének feljegyzései találkozásaikról (pedig ezeknek el kellett készülniük). Kérdéses, hogy az első és a második kizárási javaslata közötti fél évben történt-e valami az ügyében, de valószínűleg még ezekben a hónapokban is keletkeztek vele kapcsolatos írásos anyagok.

Tehát az említett időszakokból – de a minősítés előttiből mindenképpen – számos dokumentumot kellene még fellelnünk, ami azonban reménytelen vállalkozásnak tűnik. Azzal szembesülhetünk ennek kapcsán, hogy egyrészt az iratképzés- és megőrzés sajátosságai miatt egy hivatalos szervnél is keletkezhet iratveszteség (különösen a költözések, átszervezések kapcsán, melyben része volt ennek az állománynak). Ez rendkívül triviális megállapítás, de a levéltári kutatásoknál mégsem szabad szem elől tévesztenünk, hogy bizony

[95] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Minősítés, 1958. március 26. 25.
[96] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola" Minősítés, 1958. március 26. 25.
[97] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Javaslat, 1958. október 21. 26.
[98] ÁBTL-3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola". Nyilatkozat, 1958. október 27. 27.

nem minden forrás maradt fenn, ami fontos lenne számunkra. Másrészt akár azt is feltételezhetjük, hogy a jelentések, tartótiszti beszámolók esetleg tartalmazhattak olyan részleteket, amelyeket mások később magukra nézve nemkívánatosnak tekintettek, és emiatt az egész forrást megsemmisítették. Mivel azonban „Violát" éppen jelentéseinek politikai értéktelensége miatt zárták ki a hálózatból, utóbbi feltételezés esetében nem valószínű. Noha ezt sem vethetjük el végképp – kérdés például, hogy a hadnagy kinek küldte el jelentéseit. A kompromittáló vagy annak vélt iratok megsemmisítésére nincsenek bizonyítékaink, de mindenesetre joggal feltételezhető, hogy jócskán létezett ilyen gyakorlat a rendszerváltást megelőző időszakban. Gyakran éppen csak abból következtethetünk erre, hogy semmiféle dokumentumot nem találunk egy adott kórházi osztályról, melynek vezetője közismerten jó kapcsolatot ápolt az Állambiztonsággal. Másként fogalmazva: az, hogy valakivel kapcsolatban nincs fellelhető állambiztonsági irat, az önmagában egyáltalán nem bizonyítja, hogy soha nem is volt, és az illető nem dolgozott ügynökként, vagy éppen nem volt megfigyelés célpontja.

Természetesen nem csupán a BM-dokumentumok sajátosságairól szólhatunk a „Viola"-ügy kapcsán: az anyagból meglehetős részletességgel leírhatók az állambiztonsági szolgálatra szervezés módja és körülményei is. A doktornő az ügynöki tevékenységét „önkéntesen" és „hazafias alapon" végezte – így fogalmazott a tartótiszt, és ezek nem általa felállított kategóriák voltak, hanem az állambiztonság egyetemes retorikájának részét képezték. Mint láttuk, ez a megfogalmazás valójában egyáltalán nem jelentette azt, hogy „Viola" önként jelentkezett volna szolgálattételre, vagy akár csak egyetlen bejelentést tenni a hatóságoknál. A kezdeményező fél egyértelműen a hatalom volt. A doktornő beleegyezett abba, hogy jelentéseket készít „a hibákról", de ezt önkéntes vállalásként feltüntetni igencsak torzításnak tűnik. Az idézett intézkedési terv 5. pontjánál lévő – fentebb említett – megjegyzés pedig nem hagy kétséget afelől, hogy így vagy úgy, több-kevesebb kényszert alkalmazva a beszervezés szinte biztosan megtörtént volna.

A „hazafias alapon" kifejezés az önkéntességgel párhuzamosan használt fogalom: arra vonatkozik, hogy a leendő informátorban alapvetően a „népi demokrácia" hívét sejtették, őt magát nem sorolták az ellenséges elemekhez. Azonban nem csupán a politikailag megbízhatónak számítókat tették ügynökké: számítottak azok szolgálataira is, akik ellen terhelő – bűncselekményre vonatkozó –, vagy kompromittáló – megítélését, hírnevét veszélyeztető – adatokkal rendelkeztek, tehát tulajdonképpen megzsarolták az illetőt. A harmadik és egyben legkevésbé számottevő kategóriát az anyagi érdekeltségből történő beszervezés jelentette, amit külföldön élők, külföldi állampolgárok esetében alkalmaztak. (Illetve létezhettek vegyes szempontú megkörnyékezések, például a szocialista rendszer híveinek mutatkozó külföldi

ügynökök anyagi támogatása; Révész 2010.) „Violát" deklaráltan „hazafias alapon" környékezték meg, de mint láthattuk, még ebben a kategóriában is elhangzott egy-két utalás a nem megfelelő cselekedetekről.

Aki rendszerhű, annak a hatalom igényt tarthat a szolgálataira, és hazafias indíttatásból, a nép javára elvállalhat bizonyos kényes feladatokat – vélték a Politikai Alosztály munkatársai. „Viola" kétségtelenül a második világháború utáni rendszernek köszönhette, hogy választott hivatásában szerezhetett szakképzettséget: orvossá válhatott, és végzettségének megfelelő munkakörben dolgozhatott. Bár a doktornőnek rendkívül sokat jelentett a munkája, a szocialista rendszer iránti elkötelezettségét tekintve talán többet nyomott a latban az, amit a hadnagynak a sérelmeiről mesélt: hogy korábban sok megaláztatásban volt része, és abban a bizonyos októberben is attól rettegett, hogy ezek a szörnyű idők térnek vissza. Tehát támogató attitűddel viszonyult a rendszerhez, abban alapvetően életben maradásának zálogát és – hivatása révén – a kiteljesedés lehetőségét látta.

Nem kétséges, hogy ha valaki az életét köszönheti egy rendszernek, amely a többi polgártársával egyenlő jogokhoz juttatja, és amelynek révén megvalósíthatja álmait, akkor könnyebben szegődik a hívéül, mint az, akinek korábban nem volt része megaláztatásokban. Az a zsidó származású magyar polgár, aki túlélte a világháborút, és nem távozott külföldre az országból, ahol az új rendszer születéséig a jogai és a javai után az életét is féltenie kellett, többnyire hajlott arra, hogy az új rendet bizalommal fogadja – hasonlóan „Violához". Bár a holokausztot értékelhetjük az „asszimilációs szerződés brutális felrúgásaként" (Karády 1992: 29), a szocialista állami berendezkedés – mely nem tűrte a különbségeket és különbözőségeket, és amely számára a valláshoz bármilyen módon kapcsolódó jelenségek gyanúsnak tűntek – újabb asszimilációs jellegű hullámot indított el. Ennek alapvetően az elhallgatás, a tagadás, a titok voltak a kulcsszavai: ezekkel egyrészt mintegy kapszulába zárták az elmondhatatlant (amelynek nyomai gyakran csak a 2-3. generáció életében köszöntek vissza), másrészt adaptív magatartásmódok voltak, hiszen mégis a túlélést, a társadalomban való továbbélést szolgálták (Virág 2001: 177).

A társadalomba még inkább betagozódni vágyást fejezi ki az gesztus is, hogy egyes zsidó származású fiatal orvosok, későbbi pszichoterapeuták magyarosították vezetéknevüket. Hidas György éppen diplomaszerzése előtt tette ezt meg, hogy oklevelén a magyaros név szerepeljen (ahogy ő fogalmazott: „a túlélési stratégia részeként", Hidas 1998:117), más az első főnöke tanácsára, pontosabban kérdésének hatására („A főnököm kérdezte, hogy mi a fenének van német nevem, és igaza volt")[99] döntött a magyarosítás mellett.

[99] Történeti interjú I/8/247.

Az állami ideológia, az állampárt bizonyos védelmet jelentett az antiszemitizmussal szemben (Erős 1992: 92). Bár lehetőleg még a „zsidó" szó is kerülendő volt a hivatalos színtereken – helyette esetleg a „fasizmus áldozata" szerepelt, itt, a doktornő esetében a „deportálás céljából elvitték őket" kifejezés. Összességében tehát egyáltalán nem számított különlegességnek, hogy a zsidó származású orvosok, vagy éppen a nagy többségükben zsidó pszichoanalitikusok az új rendszer hívének mutatkoztak, és a hatalom képviselői bátran apellálhattak az egykor megalázottak félelmeire, ennek következtében számíthattak lojalitásukra, „hazafias" érzelmeikre, akár „Viola" doktornőnél. Természetesen egyáltalán nem csupán a zsidó származásúakat környékezték meg az állambiztonság emberei azzal, hogy hazafias szolgálataikra számítanának, szó sincs erről. A nyilvánvalóan kommunista meggyőződésűek mellett a régi rendszer nem teljes jogú, esetleg sérelmet elszenvedett vagy éppen megalázott polgárait keresték fel szívesen.

Az 1945 óta „Viola" beszervezéséig eltelt 13 évben viszont sok esetben a korábbi üldözötteknek is meg kellett tapasztalniuk, hogy az új rendszer szintén kegyetlen gyilkosként viselkedik. Természetesen sem a „Viola" felekezetéhez tartozók, sem kórházi kollégái nem érezhették magukat biztonságban, sőt Sztálin éppen a zsidó orvosok ellen folytatott „hadjáratot" (Brent – Naumov 2004). Egy hasonló nagyszabású per magyarországi előkészületei Sztálin halála miatt maradtak félbe (Kovai 2016a: 272-273). Arra viszont még jutott idő, hogy Zádor Imrét, az MTA Pavlov Bizottságának titkárát kémtevékenység vádjával elítéljék (Zádor 1998; Zádor 2000), és hogy néhány pszichoanalitikus hónapokra vizsgálati fogságba kerüljön.[100] A Magyar Pszichoanalitikai Egyesület egykori – az egyesület feloszlatása előtti utolsó – elnöke, a Lipótmező főorvos asszonya, a kommunista elkötelezettségű Gimesné Hajdu Lilly, akinek férje koncentrációs táborban pusztult el, éppen „Viola" rövid ügynöki karrierje idején, 1958 júniusában tudta meg, hogy fiát, a Nagy Imre-per harmadrendű vádlottját kivégezték; az ezt követő elszigeteltség, a kilátástalanság és reménytelenség okozta, hogy két évvel később öngyilkos lett (Borgos 2018: 89–91).

„Viola" esetében nincs szó ilyen szörnyűségekről, mégsem állítható, hogy a hatalom kegyeltje lett volna. Feltehetően mindenkinek van titkolnivalója, illetve egy elnyomó rendszer mindenki életében képes és kész róla kompromittáló, pontosabban a rendszer által annak vélt – hibás cselekedetként, bűntettként értelmezett – adatokat szerezni. Tulajdonképpen az úgynevezett környezettanulmány a jelölt jelleméről való tájékozódás mellett éppen azt a célt szolgálta, hogy az efféle információkat begyűjtse, ami láthatóan nem

[100] Ld. ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/74 (V-111788). Vizsgálati dosszié. Dr. József András., ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/61 (V-150306). Vizsgálati dosszié. Dr. Székács István.

ment túlságosan nehezen: a házfelügyelő, a személyzeti előadó készséggel állt a hatóság rendelkezésére. A doktornőről kiderült, hogy néha a lakásán is fogad betegeket, méghozzá engedély nélkül (ami valószínűleg az orvosok többségénél így volt) – ez az első rossz pont. A második azonban ennél is súlyosabb: apja osztályidegen, vagyonos ember volt. Sőt a deportálás elől is csak „pénz és összeköttetés" révén menekültek meg! Szinte azt is felróják „Viola" családjának, hogy életben maradt. Az elbeszélésben korántsem a fasizmus áldozataként vagy üldözöttjeként aposztrofálják: a vagyonosság ólomsúllyal nehezedik a mérleg másik oldalára, ahhoz képest eltörpül a fenyegetettség a múlt rendszerben. Ez a két rossz pont, vagyis a magánrendelés és az egykori jómód már elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy gyanakodva tekintsenek rá, nem szólva a pszichiátriai osztályon rejtegetett betegekről vagy ál-betegekről, és közülük arról az egyről, akinek „Viola" volt a kezelőorvosa.

A hatalom tehát saját „hazafias önkénteseivel" sem volt kíméletes, és hangyaszorgalommal gyűjtötte azokat az adatokat, amelyeket szükség esetén felhasználhat ellenük, hogy markában tartsa őket. „Violának" nem volt különösebb takargatnivalója, de családi háttere, életkörülményei mégis kiszolgáltatottá tették. Ez volt tehát beszervezésének tulajdonképpeni megalapozója. Vagyis az „önkéntes" ügynök kiválasztásának képlete: legyen a régi rendszer elutasítója (legalább bizonyos mértékben), és néhány dolgokban érezze magát hibásnak, bűnösnek – akár származása, egy családtagjának tettei, valami adminisztratív mulasztása, esetleg káros szenvedélye miatt. Mint láttuk, a cigaretta és a kávé nem számított ilyennek.

A beszervezési aktust gondosan előkészítették – ld. környezettanulmányok – és részletesen megtervezték. Az áldozatnak fogalma sem lehetett arról, hogy miért hívatták munkahelyének felettes szervéhez, és nyilván nagy meglepődéssel vette tudomásul, amikor az ismerős tanácselnök-helyettes egy félreeső szobába, egy idegen elvtárs elé vezette. A nyomozó hadnagy egyrészt igyekezett oldani „Viola" szorongását azzal, hogy először rendkívül általános nyílt kérdéseket tett fel, majd fokozatosan a kívánt területre szűkítette a fókuszt. Másrészt a kevéssé direkt indító kérdések nem csupán a gyanakvás elaltatását szolgálták: azzal, hogy az állambiztonság tisztje nem nevezte meg, hogy mire kíváncsi, egyúttal a védekezés lehetőségét is minimalizálta, ugyanis nem lehetett tudni, hogy a hadnagy pontosan milyen irányban tapogatózik, és milyen információkkal rendelkezik. „Violára" nagy hatást gyakorolhatott ez a technika, hiszen egy olyan beteget is megemlített, aki nem volt a Politikai Alosztály látóterében (bár a kórházi osztály nem teljesen szabályos eljárására igyekezett magyarázatot adni). Ennyi elegendőnek is bizonyult ahhoz, hogy a doktornőre ráolvassák a hibáit, és rábírják az együttműködésre.

A hosszadalmas, mintegy háromórás eljárás során az új ügynök előre elkészített nyilatkozatban kérte felvételét a Szolgálatba, egy gyors kiképzést a

konspiráció szabályairól, és első feladatát is megkapta. Ez a feladat minden beszervezett ügynök kezdő lépése volt, nevezetesen a körülötte élőkről: családtagjairól és tágabb környezetéről írjon jellemzést. „Viola" jelentéseiből nem maradt fenn semmi, mindössze annyit tudunk róluk, hogy bár rendelés szerint elkészültek, mind formai, mind tartalmi kifogások felmerültek velük kapcsolatban. Más iratanyagokból látható, hogy egyes ügynököknek bizony komoly kihívást jelentett a jelentések kívánság szerint történő elkészítése. „Violával" ellentétben nekik általában nem maga az információszolgáltatás okozott gondot, hanem többek között az, hogy jelentéseikben milyen módon valósítsák meg a rejtőzködést és anonimitást, a kötelező álnévhasználatot és emellett az érdemi mondanivaló átadását. Például amikor „Medika" fedőnevű ügynöknek jellemeznie kellett az orvosi egyetem diákszállójának lakóit, saját magáról is írt (valódi nevét említve, „nehezen kiismerhetőnek" mondva önmagát) – ezt azután a jelentés olvasói áthúzták:[101] vagyis saját magukról tilos volt jelenteni, legfeljebb csak akkor kerülhetett elő említés szintjén az illető neve, ha más személye kapcsán vált fontossá. „Halápi", aki többek között egy neves pszichoterapeutát figyelt meg, már ügyesebben fogalmazott: „Barátom meglátogatta a famíliát" – írta a „meglátogattam a famíliát" helyett, amikor semmiképpen nem hagyhatta ki magát az elbeszélésből.[102] A pszichiáter asszony ugyan nem hagyott hátra efféle – az utókor szemében mulatságosnak, a tartótiszt szempontjából talán dühítőnek ható – feljegyzést, illetve erre történő utalást sem, ő nem követte el az ügynöki ügyetlenség eme példáit, de korántsem tekintették ideális munkatársnak.

„Viola" az ügynökök között mindenképpen különlegesnek számított abból a szempontból, hogy működésének kezdete után csakhamar indítványozták kizárását a Hálózatból, mégpedig tulajdonképpen személyiségvonásaira hivatkozva. Semmiképpen nem tekinthető átlagosnak, hogy az állambiztonság szolgálattevőit a saját tartótisztjük „félénk" jelzővel – és annak számos szinonimájával – illesse, és alapvetően emiatt, valamint „őszintesége" miatt tulajdonképpen alkalmatlannak nyilvánítsa. Legfeljebb olyan fordult elő, hogy a körülmények megváltozása (pl. az adott szál felgöngyölítése) miatt már nem volt szükség az illető szolgálataira, esetleg munkahely- vagy lakhelyváltozás és hasonlók nyomán az ügynöki tevékenység abban az adott közegben lehetetlenné vált, de az illetővel annyira elégedettek voltak, hogy továbbra is kapcsolatban maradt a BM-mel, immár nem ügynökként, hanem az ennél sokkal lazább viszonyt jelentő „társadalmi kapcsolatként", mint például a pszichiáter „Szentendrei" és „Hegyi" ügynökök (utóbbi néhány évvel később ismét ügynöki feladatokat látott el) (Gervai 2015: 99–122).

[101] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika". Jelentés, 1958. november 25. 91.
[102] ÁBTL – 3.1.2. – M – 34616/1. Munkadosszié, „Halápi". Jelentés, 1963. október 8. 180.

„Viola" esetében szó sem volt további kapcsolatról: a találkozók alatt nem csupán jól látható nonverbális jeleit adta a szorongásnak, diszfóriának. A hadnaggyal közölte is, hogy számára vállalhatatlan ez a kapcsolat, hogy rossz lelkiállapota, idegessége miatt nem szeretné a későbbiekben folytatni az együttműködést. Bár szinte betegesen félénknek tekintették, és tartótisztje kissé lenézően szólt róla, annak ellenére sem volt hajlandó információkat adni kollégái politikai meggyőződéséről, hogy többször utasították erre. Mindez végső soron a kizárását eredményezte. „Viola" tehát alapvetően szakmai, pszichiátriai érvekkel érte el, hogy kizárják: ugyan nem beszámíthatatlanságra, de súlyos szorongásos panaszokra hivatkozott, annak adta jeleit, oly módon, hogy a pszichológiailag valószínűleg kevésbé képzett tartótiszt is észrevette azokat. Azt, hogy a pszichiáternő viselkedésében volt-e némi szimulálás, nem tudhatjuk. Mindenesetre elérte célját: tulajdonképpen sikerült ellenszegülnie, és elkerülte azt, hogy a Hálózat valaha is potenciális munkatársként számoljon vele a továbbiakban.

A pszichiáter asszonynak és az állambiztonság képviselőjének tevékenysége két szempontból is rokonságot mutatott. Egyrészt a részletes – káros szenvedélyekre és hasonlókra is kiterjedő – anamnézis (vagy inkább heteroanamnézis[103]) felvétele, a pszichológiai, pszichiátriai szempontok szerepeltetése a beszervezésben, értékelésben, sőt időnként a szóhasználat is azt támasztja alá, hogy a Kádár-rendszerben az államvédelem munkatársai kaptak efféle kiképzést, és a pszichológiai hadviselés egyre fontosabbá vált (Révész 2017). Másrészt mind a pszichiáter, mind a titkosszolgálat emberei titkok tudói, azokkal gazdálkodnak – csak éppen a lélekgyógyászt a titoktartás mellett pertinencia, kongruencia jellemzi,[104] míg az ügynök, a kém a hatalom érdekeit nézve gyűjt és felfed, vagy éppen leplez(kedik), ha úgy ítéli szükségesnek. „Viola" úgy maradhatott meg „csupán" pszichiáternek, és úgy menekülhetett meg a hosszabb ügynöki karriertől, hogy deklarálta: nem elég jó a pszichológiai tűrőképessége, és nem elég jól kezeli a titkokat. Saját alkalmatlanságának hangsúlyozásával – mely a titoktartás kockázatát (Jones 2014: 53–54) vállalhatatlan mértékben növeli – azt érte el, hogy nem kellett tovább kettős játékot játszania, és továbbra is hivatásának élhetett.

A fellelhető iratok alapján nem dönthető el, hogy a kívánt cél elérése egy tragikus esemény vagy egy kitűnően sikerült játszma eredménye volte. Azaz: lehetséges, hogy „Viola" rendkívül szelíd, félénk teremtés volt, aki őszintén megvallotta megbízatásával kapcsolatos érzéseit a tartótisztnek, többek között azt, hogy viselhetetlen számára a szorongás és titkolózás, és

[103] Anamnézis alatt a kórelőzményeket, heteroanamnézis alatt a páciens kórelőzményeire vonatkozó, de másoktól származó információkat értjük.

[104] Vagyis nem ferdít, nem mismásol, és azt mondja, amit valójában gondol – önazonos.

ettől csaknem összeroppan. Tehát ebben az olvasatban egy tragikus esemény történt: az állambiztonsági kaland pszichiáterből pszichiátriai pácienssé tette „Violát". A másik lehetőség pedig: a doktornő ügyesen, a tisztnél ügyesebben működött a beszervezése körüli játszmában, ahol ugyan voltak részleges veszteségei (hiszen szándékai ellenére beszervezték), de végső soron mégis hatékonyabban alkalmazta pszichológiai tudását, mint az államvédelem embere, és szimulálásával sikerült elérnie leszerelését, anélkül, hogy bárkire nézve terhelő vallomást tett volna.

2.3. A jelentők

A pszicho-szakmáknak[105] is megvoltak a maguk ügynökei, akik akár képzésben részesülő hallgatótársaikról vagy éppen tanítványaikról, esetleg kollégáikról, beosztottjaikról készítettek jelentéseket. Beszervezésük körülményeiről – eddig – semmi pontosat nem tudunk: elképzelhető, hogy „Violához" hasonlóan önkéntesnek csak ironikusan lehetne nevezni belépésüket a rendszer titkos szolgálói közé, és talán őket is nyomásgyakorlásnak vetették alá, de természetesen az is lehet, hogy valóban önként ajánlották fel szolgálataikat a rendszernek. A „Medika" fedőnevű ügynök, aki már orvostanhallgatóként is, később pszichiáterjelöltként készített jelentéseket, valószínűleg szintén az előbbiek közé sorolható. A fiatal lány ugyanis az 1957/58-as tanévben egy vidéki orvosi egyetemről ötödévben került Budapestre. Az egyetemváltás mögött némi '56-os kompromittálódás állhat[106] – nem nagy súlyú, mindössze annyi, hogy eltávolították az anyaintézményéből, jóvátételként pedig némi szolgálatot követelhettek a diáklánytól.

Mint az előző részben említettem, tevékenységének első időszakában „Medikának" saját kollégiumi társai megfigyelése és róluk szóló jelentések készítése volt az elsődleges feladata. Röviddel a tanévkezdés után, 1957 októberében már be is küldte első jelentését. Elmondása szerint igen nehéz helyzetben volt, mivel diáktársai nem fogadták túl barátságosan, bizalmatlanok voltak iránta. Csendesnek, várakozás- és félelemtelinek írta le a diákszállón uralkodó légkört, ahol egyes szorongó lakók bőröndben tartották holmijukat, hogy – az „októberi események" évfordulójának következményeitől tartva – szükség esetén akár azonnal hazautazhassanak szüleikhez. Az, hogy „Violánál" jóval alkalmasabb ügynökről van szó, már az első fennmaradt jelentéséből is kiderült: megemlíti, hogy a marxista előadásokat 250 fő helyett

[105] A pszichológusok, pszichiátereknek és pszichoterapeuták együtt.

[106] ÁBTL – 1.6. – BM Politikai Főosztály Iratai, XI. 1957-1962, Egyedi ügyek. 28. d. 10-987-1/57, Jelentés, 1957. 07. 20. 11.

mindössze 50-en látogatják – mire a kéziratot a jelentés átvevője széljegyzettel látta el: itt bizony ellenőrzés szükséges.[107]

A későbbiekben is készségesnek tűnt feladatai teljesítésében: megpróbálta azonosítani a tartótisztje által mutatott fényképen az orvostanhallgató disszidenseket, beszámolt barátnőjével való beszélgetéseiről, aki bizonyára igencsak meglepődött volna társnője titkos tevékenységén, hiszen egykor együtt voltak vizsgálati fogságban.[108] „Medika" a kötelező nyári gyakorlatát egy vidéki kórház sebészeti osztályán töltötte, ahol folytatta a jelentéskészítést. Szólt a műtősök slendriánságáról, megemlítette, hogy a magánpraxist folytató orvosok saját betegeiket jobb ellátáshoz juttatják; az ápolónőket viszont dicsérte.[109] Nem tudni, hogy elmarasztaló szavai ténylegesen jártak-e valamilyen következménnyel. Gyaníthatóan igen, ugyanis amikor ősszel, nőgyógyászati gyakorlatán egy fővárosi kórház élelmezését kifogásolta („olyan leveseket és főzelékeket tudnak főzni, amiről nem lehet néha megállapítani, hogy mi akar lenni"[110]), a tartótiszt a kéziratra ugyan ráírta, hogy intézkedést nem igényel, legépelni nem kell – azonban azt is, hogy egy bizonyos elvtárs figyelmét fel kell hívni erre a jelenségre.

„Medika" egyre értékesebb információkkal szolgált a környezetében élőkről. 1958 novemberében egy medikusról írt, akinek apja orvos, anyja arisztokrata származású, Váci utcai lakásban élnek, és nemrég autót vásároltak. A különben szűkszavú tartótiszt feljegyezte, hogy értékes jellemzést kapott, el fognak járni az ügyben.[111] Hasonlóképpen eljárást terveztek „Medika" kollégiumi társnője ellen, aki a tiszt szerint „ellenséges beállítottságú, laza erkölcsű személy." Véleményét ügynökének egy jelentésére alapozta, mely szerint a lány kifejtette „Medikának": a professzorok erős követelményeket támasztanak a diákokkal szemben, rosszul vizsgáztatnak, sok a munka, és tegnap is taggyűlésre kellett volna menni, pedig neki színházjegye volt.[112] Nem csupán kollégáira figyelt: arról is beszámolt, hogy két testnevelés szakos tanárhallgató disszidálást tervez.[113]

1960 nyarán, immár végzett orvosként a Lipótmezőn kezdett dolgozni. Első itteni ténykedései között lehetett, hogy a főorvosokról rövid jellemrajzot készített. A rendszerhűség természetesen fontos szempont volt, és az esetleg nem megfelelő – arisztokrata vagy katona – származást is feltüntette. Emellett az illető tehetsége, képzettsége, munkabírása és munkafegyelme szere-

[107] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika". Jelentés, 1957. október 22. 3.
[108] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika". Jelentés, 1958. ápr. 29. 57.
[109] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika". Jelentés, 1958. augusztus 22. 68.
[110] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika". Jelentés, 1958. október 10. 81.
[111] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika". Jelentés, 1958. november 13. 95.
[112] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika". Jelentés, 1959. április 6. 114.
[113] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika". Jelentés, 1960. ápr. 22. 167.

pelt, néha meglepően sommás megállapításokkal, például: a különben kitűnő szakmaisággal jellemzett Kun Miklós főorvosról így fogalmazott: „minden jó tulajdonsága ellenére is egy kicsit meg lehet mondani a munkahelyét”[114] [azaz kissé habókosnak tűnik. P.B.]. A jellemzéshez a társas életben való részvétel, a megközelíthetőség és barátságosság leírása, minősítése is hozzátartozott, olykor szintén markáns ítéletekkel: az ügynök szerint egy jóképűnek, de hiúnak mondott főorvos az orvosnői között „olyan, mint a szultán a háremben”.[115]

A későbbiekben több kollégájáról, kolléganőjéről osztott meg apró történeteket. Főnökével kapcsolatban arról számolt be, hogy amikor „Medika” volt ügyeletben, arra kérte, hogy az osztályára vegyen fel egy pácienst, akit már régóta ismer.[116] De a BM arról is értesülhetett, hogy ki kivel szeret ebédelni, ki kibe szerelmes, és ki a legcsinosabb nő a Lipóton (ezt az információt egyébként, feltehetően a tartótiszt, ismeretlen okból aláhúzta). Bár bizonyára ezek az adatok sem hagyták hidegen a jelentések olvasóját, mégis szívesebben foglalkoztak szakmájukba vágó problémákkal, mint egy doktornő szépségével. Erre abból következtethetünk, mennyire lelkesen fogadták „Medika” beszámolóját egy új ápoló felvételéről, aki „kifejezetten vallásos szövegű imát” [sic!] tartalmazó gépelt papírokat osztogatott a betegek között. A közlést olvasva a Politikai Alosztály hadnagya megjegyezte: „Ez már haladás az ügynöknél, de az is lehet, hogy önbiztosítás. Mindenesetre ki kell használni az alkalmat, és rá kell zavarni” az említett ápolóra, miután az illetőt más forrásból leellenőrizték.

Úgy tűnik, a buzgónak és készségesnek látszó „Medika” sem mindig szállított megfelelő minőségű anyagot, a tartótiszt nem lehetett elégedett munkájával. Az „önbiztosítás” feltételezéséből az látható, hogy a számos vétséget leleplező ügynök sem érezhette magát biztonságban, időről időre megkérdőjelezték elkötelezettségét és megbízhatóságát. „Medikát” a politikánál láthatóan jobban érdekelték a „női témák”: a szépség, az ételek, a szerelem és hasonlók – ezekről színesen és könnyen írt. Mindezek mellett igyekezett teljesíteni a kötelességét, lejegyezni az általa rendszerellenesnek, legalábbis gyanúsnak vélt momentumokat is (és ezzel bizonyára komoly veszélybe sodorta az általa besúgottakat). Valószínű, hogy a tartótiszt kevéssé értékelte női krónikásának az átlagos (férfi) ügynököktől eltérő szempontú, „sokszínű és összetett” (Williamson 1999: 383) témaválasztásait, bár zsarolási potenciálként felhasználhatta az így megszerzett információkat.

[114] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika”. Jelentés, 1960. júl. 6. 173.
[115] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika”. Jelentés, 1960. júl. 6. 174.
[116] ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika”. Jelentés, 1960. aug. 3. 177.

Azonban nem minden női ügynök tartotta fontosnak az említett témák megjelenítését. A budapesti egyetem pszichológia szakán „Jutka" fedőnéven működő ügynököt például sokkal jobban foglalkoztatta a közélet. „Jutka" 1966 és 1970 között írott jelentései maradtak fenn. Ő inkább hangulatjelentéseket adott, konkrét személyekkel kapcsolatban nem sok megnyilatkozást tett, ellenséges elemekről sem igen számolt be – ezért 1970 júliusától már nem is tartottak igényt tevékenységére.[117] A visszásságok jelentésétől azért nem zárkózott el. Több alkalommal feljegyezte például, hogy a szakos KISZ-élet nem, vagy alig működik, a diákok nem aktívak. 1966 júniusában a tanszéki pártcsoport megbeszéléséről jelentett, ahol szintén az ifjúsági szövetség helyzete került előtérbe, nevezetesen az, hogy köreikben nem folyik politikai nevelőmunka, nincs semmiféle politikai jellegű tevékenység. Leginkább a KISZ-titkárt hibáztatták, aki az ügynök szerint „még védekezni sem tudott, a tények vádolták."[118] Sajátságos módon a tartótiszt egyáltalán nem lelkesedett az általa olvasottakért, meg is jegyezte a kéziraton, hogy: „Ez nem miránk tartozik, többet ilyet ne jelentsen!"[119] Eszerint az államvédelem azt már nem fogadta szívesen, ha saját embereinek, a rendszer híveinek diszfunkcionális működéséről kapott híreket, egészen addig, amíg ez megállt egyszerű hanyagságnál vagy tehetetlenségnél. Valószínűleg, amennyiben az derült volna ki, hogy a titkár klerikális vagy éppen az „amerikai imperialisták" embere, a tartótiszt másként nyilatkozott volna. Ez többek között onnan is sejthető, hogy amikor „Jutka" egy ízben túlságosan harsánynak, sőt ízléstelennek minősített egy imperializmusellenes, a Karon kifüggesztett plakátot, és arról számolt be, hogy kollégái közül többen hasonlóképpen vélekednek, a jelentés olvasója egyáltalán nem értette a megjegyzését[120] (hiszen semmi nem lehet elég harsány és figyelemfelkeltő az ellenség elleni harcban). A KISZ-titkár botladozásainak megjelenítése viszont már rendszerkritika-számba ment, nem illett egy állambiztonsági jelentésbe.

„Jutka" a passzivitásnál súlyosabb vádakat tulajdonképpen a pszichológus hallgatókról sem tudott összehozni. Kérdéses, hogy nem tudott, vagy esetleg nem is akart. Talán az előbbit támasztja alá, hogy többször panaszkodott arról, hogy bár igyekezett valamit találni, a diákok nem beszéltek előtte, bizalmatlanok, és figyelmeztetik is egymást, nehogy elmondják véleményüket – például az 1968-as események kapcsán.[121] Ugyanakkor az ügynök láthatóan készséges volt a kapott feladatok végrehajtásában, legyen szó tanítványszerzésről egy célszemély számára, „társadalmi kapcsolatok" kereséséről a

[117] ÁBTL – 3.1.2. – M – 31277. Munka dosszié – „Jutka". Feljegyzés, 1970. júl. 30. 67.
[118] ÁBTL – 3.1.2. – M – 31277. Munka dosszié – „Jutka". Feljegyzés, 1966. jún. 1. 26.
[119] ÁBTL – 3.1.2. – M – 31277. Munka dosszié – „Jutka". Feljegyzés, 1966. jún. 1. 26.
[120] ÁBTL – 3.1.2. – M – 31277. Munka dosszié – „Jutka". Feljegyzés, 1966. ápr. 18. 10.
[121] ÁBTL – 3.1.2. – M – 31277. Munka dosszié – „Jutka". Feljegyzés, 1968. okt. 16. 59.

megadott hallgatók között, vagy éppenséggel két politikailag és szakmailag kimagasló férfi hallgató megjelölése a BM számára.[122] Lehetséges, hogy „Jutka" a pszichológus hallgatók szemében gyanúsnak tűnt, éppen ezért jelenlétében igyekeztek kevéssé véleményt formálni, megnyilatkozni.

Az ügynök, ha személyesen neki szóló és jelentésre érdemes közléseket nem is gyakran kapott, igyekezett jól megfigyelni a diákokat, megjegyezni a külföldi útjaikról szóló beszámolókat, és figyelmet fordított a pletykákra, szóbeszédre is. Így került jelentésébe egy pszichoterápiás képzésről való értesülés is, bár jelezte, hogy információi „nem megbízható forrásból" származnak. Nevezetesen: Süle Ferenc dr. sajátélményű terápiás csoportot vezet, többek között egyetemi hallgatók részvételével.[123] Úgy tűnik, a pszichoterápiás csoport szervezése, esetleg egyetemi képzésben történő beépítése – méghozzá a pszichológia szakon – ha nem is botrány-, de legalábbis furcsaság-, rendellenesség-számba ment a korszakban.

Az előbbi kijelentést mindjárt meg is cáfolhatnánk azzal, hogy a pszichoterápia nagyjai közül többen szintén a Politikai Alosztály titkos munkatársai voltak, ám az ellentmondás csak látszólagos. Amennyiben a megbízhatónak számító, megfelelő kapcsolatokkal rendelkező elvtársak jutottak vezető szerephez, szűkebb környezetükben, mondhatni: felségterületükön belül meglehetősen szabad kezet kaptak. Így történt dr. Goldschmidt Dénes esetében is, aki „Hegyi" fedőnéven 1965-ben kezdte ügynöki tevékenységét. Gervai András *Titkos Magyarország* című, 2015-ös könyvében részletesen feltárja Goldschmidt működését (Gervai 2015: 99–115); *A szabadság bolond körei: Goldschmidt* Dénes címmel Dér András és Muhi Mária 2018-ban dokumentumfilmet is készítettek róla. A történészek általában örülnek, ha egy adott témával kapcsolatban minél több adat és feldolgozás áll rendelkezésükre. Ez most is így történt, azonban hozzá kell tennem, hogy az említett alkotások a kutatásom szempontjából ambivalens eredményt hoztak, hiszen éppen a Goldschmidt-ügy terítékre kerülése következtében számos interjúalanyom inkább elutasított az ügynöki tevékenységre vonatkozó minden kérdést.

Goldschmidt egykori közvetlen munkatársai a többi terapeutánál nehezebb helyzetbe kerültek az ügynöki múlt napvilágra kerülésekor. Elmondásuk szerint számukra a meglepetés erejével hatott ez az információ: hihetetlennek tűnt, hogy a szeretett, „jó fej" főorvos, a nagy tudású főnök jelentett a körülötte élőkről. Többen úgy nyilatkoztak, hogy Goldschmidt Dénesről alkotott pozitív képük nem változott meg, legfeljebb árnyaltabb lett, mások viszont értetlenséggel és haraggal beszéltek róla, amit egyértelműen a közelmúltban megtudott tényekkel hoztak összefüggésbe. Egyik pszichológus

[122] ÁBTL – 3.1.2. – M – 31277. Munka dosszié – „Jutka". Feljegyzés, 1969. jan. 3. 61-63.
[123] ÁBTL – 3.1.2. – M – 31277. Munka dosszié – „Jutka". Feljegyzés, 1968. márc. 13.

– pszichoanalitikus interjúalanyom az előbbiek közé sorolható. Elmondása szerint Goldschmidtet „nem kellett idealizálni": gyöngeségeit a beosztottjai előtt se titkolta, tudott beszélni arról, ha szégyellte magát valamiért; szerinte bizonyára az ügynöki munkáját is szégyellhette. Egykori főnöke megközelíthetőségére, saját esendőségének vállalására interjúalanyom a következő történetet mesélte el: „egy jellemző dolog volt nála, hogy Heine-Medines volt, és bottal járt, és volt egy olyan megfigyelésem, hogy amikor új emberek jönnek, volt, amikor közösen csináltunk csoportterápiát, akkor az első órán valaki jött vendégnek az osztályra, és akkor az első alkalommal, és akkor mindig valami megjegyzése volt azzal, hogy ő bottal jár, hogy ő sánta, satöbbi. Ezt megfigyeltem, és azt gondoltam, hogy ő nagyon megkönnyíti ezzel a másik dolgát, hogy ehhez tudjon viszonyulni. Tehát ez is jellemző volt rá, ez a tapintat vagy előzékenység, és úgy tudott erről beszélni, hogy abban valahogy mindig volt humor vagy kedvesség. És akkor az is jellemző volt, amikor én ezt a megfigyelésemet neki elmondtam, akkor erre tudta mondani nagyon őszintén, hogy nahát, ezt ő sose vette észre, ezt ő nem tudatosan csinálja."[124]

Az „odafigyelés", a „tapintat", a „humor" és a „demokratikus légkör" kulcsszavak Goldschmidt-tel kapcsolatban számos visszaemlékezésben megjelennek. Intaházán és Pesthidegkúton, vagyis azon a két osztályon, amelyeket Goldschmidt vezetett, legtöbb munkatársa valóban ilyennek látta, és maga a két intézmény is elfogadó, támogató légköréről volt híres. Intaháza (Intapuszta) munkaterápiás intézetként, Pesthidegkút pedig pszichoterápiás osztályként működött. „Hegyi" ügynök fennmaradt jelentései az előbbi időszakból valók, a korábbi főorvos, Benedek István által „aranyketrecnek" titulált intézményből, amely akkoriban a demokrácia szigetének számított a magyar pszichiátriában. Az egykori orvos – pszichoterapeuta munkatárs a következőkkel jellemezte az intézetet: „Ott győződtem meg arról, hogy a szocioterápia az egy gyógyító módszer, az a pszichoterápiának egy hatékony területe, elsősorban a nagy pszichoterápiának, tehát a nagy pszichózissal foglalkozó pszichoterápiának… Akkor az volt, hogy ugye a betegeket be kell zárni, és a betegekre vigyázni kell, mert ezek őrjöngő betegek… És az, hogy nálunk lehetett szabadon lenni, volt munkaterápia, voltak különböző terápiás programok, satöbbi, ezzel a betegek életminősége jelentősen javult, és a másik lényeges része az, hogy be lehetett lopni a pszichoterápiát. Be lehetett lopni, mert az, hogy munkaterápia, ugye ez a kifejezés, hogy munka, az abban a rendszerben is egy elfogadható fogalom volt, úgyhogy a munkaterápia címén jött be tulajdonképpen a szocioterápiának minden formája… Emberséges körülmények között, emberséges viszonyokban, lehetőségekkel, a bete-

[124] Történeti interjú III/10/218.

gek állapota, ha nem is gyógyultak meg, de mindenesetre emberséges életet éltek. Nem volt dühöngés vagy ilyesmi."[125]

Intaháza a szkizofréniában vagy éppen személyiségzavarban szenvedő páciensek védett szigete volt, ahol a foglalkoztatásnál jóval többet kaptak a betegek: azt, amit „Nyugaton" szocioterápiának neveznek, de a szocialista rendszerben a hatalom retorikájához jobban illeszkedő munkaterápia megnevezéssel illették. Bárhogy is nevezték, kétségtelen, hogy a súlyos pszichiátriai betegek számára kevés demokratikusabb, védettebb és jobb kilátásokkal kecsegtető hely volt akkoriban, mint az az intézmény, amelynek élén Goldschmidt Dénes állt. És az is kétségtelen, hogy „Hegyi" ügynök 1965-től Pesthidegkútra történő távozásáig folyamatosan jelentett – részben az intézményről, részben személyes kapcsolatairól. Az ügynököt „hazafias" alapon szervezték be, vagyis rendszerhűségére apellálhattak, bár nem kizárható, hogy – hasonlóan a már említett „Viola"-esethez – volt egyfajta megfélemlítés és/vagy zsarolás is a beszervezése körül. Gervai András úgy véli, a főorvos talán azért vállalhatta a megbízást, mert ígéretet kaphatott, hogy Budapestre kerülhet (Gervai 2015: 100). A vélekedés jogosnak tűnhet, azonban az is elképzelhető, hogy éppen az ügynöki jelentések biztosították Intaháza lakóinak viszonylagos szabadságát és a háborítatlan teret a pszichoterápiás eljárások bevezetéséhez, alkalmazásához.

„Hegyi" (azaz Goldschmidt) nem tűnt ellenségesnek, visszautasítónak tartótisztjével. Számára könnyedén vállalható volt az ügynökök általánosnak tekinthető első feladata, vagyis ismerőseinek jellemzése, melyet kihallgatása során, telefonregisztere névsorát elemezve hajtott végre (Gervai András szellemes megfogalmazásával: ez volt a regiszterária, Gervai 2015: 102–103). A válogatás nélkül, sorban történő bemutatás egyrészt a rendkívüli készségességet mutatja, valamint a bizalomépítés eszköze lehetett, hiszen ez azt a feltételezést engedi meg, hogy a kapcsolatrendszerét nyitott könyvként feltáró férfinek nincs különösebb titkolnivalója a hatóság előtt. Másrészt, amint a válogatást rábízza a másik oldalra, úgy valamelyest az információk súlya is csökken: ha mindenkit megemlít, senkit nem kínál tálcán. De akiről már vannak előzetes információi a tartótisztnek, azzal kapcsolatban úgysem elégszik meg a főorvosnak gyakran csak pár szóval elintézett jellemzéseivel.

Bármi is volt „Hegyi" motivációja ismerősei bemutatásakor, az bizonyos, hogy az államvédelem képviselőjével a későbbiekben is szívélyesen bánt, miként az is, hogy számos alkalommal adott át másokra nézve terhelőnek minősíthető adatokat. Úgy tűnik, saját intézményét tulajdonképpen az ott dolgozóktól, pontosabban azok rendszerellenes cselekedeteinek következményeitől akarta védeni – a maga módján. Így jelentős számú megnyilatkozása

[125] Történeti interjú III/3/36–37.

vonatkozott az intézet főkönyvelőjére és annak családjára. A nem megfelelő származású egykori főhadnagyot egyébként tartótisztje ajánlotta szíves figyelmébe rögvest azzal a feladattal, hogy „Hegyi" készítsen vázlatot kollégája szolgálati lakásáról. Emellett beszámolt főkönyvelője vallásosságáról, gyanús rádióhallgatási szokásairól, vendégeinek kinézetéről, elutazásairól és szintén klerikális fiainak munkájáról, amire igényt is tartott a másik oldal (Gervai 2015: 105–107). Ahogy látható, a vidéki munkaterápiás intézetben dolgozó rovott múltúak nem jelentettek kiemelkedően nagy veszélyt a szocialista társadalomra, hiszen a főkönyvelő egészen 1980-as nyugdíjazásáig ebben az állásában működött. Szemmel tartották, mégis hagyták dolgozni a képzettségének megfelelő pozícióban. De titkárnőként dolgozhatott itt egy 1956-os, a börtönben meghalt elítélt özvegye is, aki férje halálhírét véve idegösszeroppanást kapott, három gyermekét pedig állami gondozásba vették. 1967-ben már gyógyultan (és a páciensek helyzetét nyilván mélységesen átérezve) dolgozhatott Goldschmidt intézetében.[126] Az intaházi intézmény nem csupán a pácienseknek lehetett menedék, kapaszkodó, vagy ha úgy tetszik: „aranyketrec".

Bármennyire is a megnyugvás helyét jelenthette a terápiás közösség, „Hegyi" jelentései nem kímélték orvoskollégáit sem. Az említett fiatal orvost sem, akinek kitűnő képességeit és képzettségét ugyan elismerte, de azt nem hallgatta el, hogy az illető régebben – az orvos 1962-ben került Intaházára, a jelentés 1965-ben készült – havonta egyszer Budapestre utazott, ahol bibliakörön vett részt, és ezzel a vallásos társasággal egy bizonyos antimarxista könyvet is olvasott (Gervai 2015: 107). Mivel a jelentés szerint a fiatal kolléga tulajdonképpen a főorvos tudtával, engedélyével utazott ezekre az alkalmakra, és az ügyeleti beosztáskor is figyelembe vették tervezett távolléteit, „Hegyinek" bizonyára nem lett volna ildomos elhallgatnia az utazgatás tényét.[127] Ennek a budapesti utakról szóló híradásnak sem, vagy legfeljebb csak közvetetten lett következménye: a tehetséges fiatalember 1966. júliusi, Oxfordba tervezett látogatását a Belügyminisztérium meghiúsította. „Hegyi" jelentéseiben 1966 áprilisában került elő először, hogy kollégája a Keresztyén Ifjúsági Mozgalom szervezésében Angliába készül. Elmondása szerint a fiatal orvos egy 1956-os disszidens ismerősével áll levelezésben, aki magánemberként intézi majd a kiutazáshoz szükséges meghívást, ugyanis úgy könnyebben kaphat útlevelet, mint egy intézmény révén.[128] Két héttel későbbi jelentésében ismét elővette az ügyet: beosztottja szeretne részt venni az Oxfordban, a Keresztyén Ifjak Világszövetsége által rendezendő általános orvoskongresz-

[126] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1967. május 9. 105.
[127] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1965. 47.
[128] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1966. ápr. 15. 85.

szuson, meghívói pedig minden költséget fedeznek. „Hegyi" naivnak tartotta kollégáját az ügyben, hiszen fel sem merült benne, hogy pontosan kik és miért fizetik a számlát – az ügynök nem tartotta valószínűnek, hogy egy vallásos egyesületnek célja lehet ilyesmi, illetve, hogy a közösségnek módja lenne nagyobb adományozásra. „Hegyi" mindenesetre valamiféle nemzetközi rendszerellenes összeesküvést sejtett az ügy mögött, bár megengedően hozzátette: „lehet, hogy ez valóban egy jótékonykodó vallási egyesület, csak a módszere kissé különös".[129] Az ügynök számára tehát a vallásosság, a hitgyakorlás, ha erénynek semmiképpen, de minden eszközzel üldözendőnek se számított, viszont az egyházi jellegű rendezvényekben jól álcázott, potenciális rendszerellenes fenyegetést látott, „Hegyi" pedig a rendszer védelmezőjeként lépett fel. A Belügyminisztérium végül nem engedélyezte az orvos – pszichoterapeuta kiutazását.

Goldschmidt barátja és kollégája, Mérei Ferenc „Hegyi" számos feljegyzésben szerepel, és az is elképzelhető, hogy őt – legalább részben – éppen a rendkívül gyanúsnak számító Mérei megfigyelésére szervezték be, aki 1963-ban került ki a börtönből. Egy 1968-as jelentésében „Hegyi" elmondta, hogy 1950-ben ismerkedett meg a pszichológussal, akivel manapság havonta-kéthavonta találkoznak, társalgásukban pedig leginkább szakmai témákat érintenek, de politikait sohasem.[130] Az ügynöknek – a jelentések szerint – meggyőződése volt, hogy Mérei valóban bűnös, 1956 előtt valóban rendszerellenes tevékenységet folytatott, ténylegesen összeesküvést szőtt, azonban úgy vélte, hogy12 évvel később már nincs szó ilyesmiről, mégpedig azért, mert Mérei szervezési vágyát, aktivitását egészen más területen kamatoztathatja. A maga köré szervezett műhely, szakmai elismerései, sikerei pedig kielégítik.[131] Libidóját tehát szakmai tevékenysége foglalta le, vagy ha úgy tetszik: mintha a rendszer szemében alantasnak, nemkívánatosnak tekintett vágyait most már képes lenne szublimálni, egy magasabb cél érdekében felhasználni.

„Hegyi" a Belügyminisztériumnak küldött jelentéseiben Méreiről szólva erősen bírálta a Rákosi-rendszert. Szerinte Mérei Ferenc még ma is igen kényes helyzetben van, „munkaterülete rázós, mert a dogmatizmus tulajdonképpen a pszichológia létét vonta kétségbe. A Rákosi-korban a pszichológiai teszt-vizsgálatok tilosak voltak, viszont ma még a gépjárművezetői vizsgánál is ilyenekkel dolgoznak."[132] Tehát a hatalom korrigálta álláspontját a pszichológiát illetően, Mérei pedig a rendszer megdöntésére vonatkozó saját álláspontját, így most helyzete ma már egészen más, mint néhány évvel ezelőtt, bár a dogmatizmus miatt még mindig nem könnyű elfogadtatnia tevékeny-

[129] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1966. ápr. 29. 86.
[130] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1968. május 16. 138.
[131] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1968. nov. 4. 172.
[132] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1968. 182.

ségét. Az ügynök szerint ehhez hozzájárul az is, hogy Méreinek lételeme a csapatépítés, az ellenségkeresés és a harc, ekkor érzi elemében magát. Mivel szakmai berkekben megvan a csapata, és léteznek ellenfelei is, „hiányzik a belső motivációja arról, hogy egy másik, titkos, ellenforradalmi célú csoportot is szervezzen."[133] A jelentéseiben tehát „Hegyi" egyértelműen kizárta annak a lehetőségét, hogy Mérei Ferenc továbbra is rendszerellenes tetteket hajtson végre, azonban barátja személyiségének visszatetsző vonásait kiemelte. Így tett akkor is, amikor felháborodottan adott hírt arról, hogy úgy hallotta, az egyik budapesti kórházban pszichológus állást hirdettek, amelyre egy Mérei-tanítvány pályázott, de másnapra vissza is vonta jelentkezését, mert a „Tanár Úr" így látta jónak. Hasonló felháborodással mesélt arról, hogy Mérei nagy karriervágyában egy segédorvossal barátkozik, szolgálatokat tesz és hízeleg neki, csak hogy a fiatalember családi kapcsolatait felhasználhassa.[134] Ezen jellemzők elbeszélése valakiről alkalmasint ellenszenvre hangolhatnak az illető iránt, de semmiképpen nem tartoznak az államvédelmet túlságosan érdeklő témák közé. Vajon miért jelentett ilyesmiről „Hegyi"? Elképzelhető, hogy egykori kollégája nyilatkozatában találjuk meg a magyarázatot, aki szerint Goldschmidt Dénest „rendkívüli karriervágy hajtotta" (Gervai 2015: 114). Ebben az esetben talán éppen azért találta rettenetesnek az említett eseteket, mert őt magát is hasonló motivációk mozgatták, még ha nem is szívesen nézett ezzel szembe, viszont a számára elfogadhatatlan tartalmakat a másik viselkedésében azonnal felfedezte, kipécézte (vagyis reakcióképzésnek lehettünk tanúi). Mindenesetre becsvágya nem volt indokolatlan, hiszen szakmai érdemei vitathatatlanok. Intaháza után a kiváló hírű pesthidegkúti pszichoterápiás osztályt vezette, ahol reaktiválták, és haláláig (1988) az állambiztonság titkos munkatársa volt.[135]

A „Szentendrei" néven jelentő pszichiáter-ügynök és „Hegyi" között számos kapcsolódási pontot fedezhetünk fel. Az egyik az, hogy Gervai András az ő esetét is feldolgozta, tehát története tulajdonképpen a nyilvánosságé (Gervai 2015: 116–122). „Szentendrei" szintén egy munkaterápiás intézet főorvosa volt, nevezetesen a pomázié, BM-szolgálatának kezdete pedig mindössze két évvel későbbi, mint intaházi kollégájáé. Az informátortól revizionista kapcsolatainak feltérképezését remélték, de inkább egyéb veszélyes elemekről készített jelentéseket, azonban munkájával így is nagyon elégedettek voltak (Gervai 2015: 122). Jelentéseiben Mérei Ferenc is hamar a képbe került: „Szentendrei" 1967 áprilisában megnevezte az intézetéből Mérei kö-

[133] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1968. 182.

[134] ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". 1969. ápr. 26. 219.

[135] Gervai András adatai szerint 1972-től „társadalmi kapcsolatként", 1976-tól újra ügynökként működött. Lásd: Gervai 2015: 113.

réhez tartozó, az ő szemináriumára járó pszichológusokat.[136] A következő hónapban az időközben Budapestre került Süle Ferencről jegyezte fel, hogy mostanában – éppen új állása miatt – kevesebb ideje van a „Tanár Úr" összejöveteleinek látogatására.[137] Júliusban ismét Mérei szemináriumainak látogatottságáról értekezett. Ekkor tartótisztje azt javasolta neki, hogy kerüljön kapcsolatba vele, mutassa be neki intézetét, és próbálja meghívatni magát vele.[138]

„Szentendreinek" októberben sikerült teljesítenie a feladatot. Egy intézeti fórumon ismerkedett meg a célszeméllyel, társalgásuk szakmai síkon zajlott. A beszélgetés olyan jól sikerült, hogy Mérei csakugyan meghívta őt magához az eszmecsere folytatására.[139] A meghívás viszonylag gyorsan realizálódhatott, ugyanis „Szentendrei" 1968 júliusában már komplett jellemrajzot készített új ismerőséről. Megnevezte Mérei legfontosabb szakmai kapcsolatait, majd megjegyezte: egykori szemináriumi hallgatóit szinte képtelenség számba venni, annyian vannak. Bár ő maga sohasem tartozott a hallgatók közé, vélekedése szerint ezek az alkalmak bizonyára politikai színezettel is rendelkeznek, ha másként nem is, de tudományos szempontból biztosan. Az enyhén oximoronszerű megállapítást a következőképpen magyarázta: Méreit „neofreudistaként emlegetik".[140] Egy későbbi jelentésében is hangsúlyozta, hogy a pszichológus korszerűtlen, sőt veszélyes tanokat hirdet, nevezetesen semmiféle „haladó irányzatra" nem hivatkozik.[141]

Az ügynök számára tehát – és ebben eltért „Hegyi"-től – komoly szitokszónak tűnt a freudizmus és a neofreudizmus.[142] Erre további bizonyítékot is találunk. 1969. március 4-i jelentésében arról számolt be, hogy találkozott a Faludi utcai gyermekrendelő egyik fiatal pszichológusával, és rögtön meg is gyanúsította az ottani kollektívát, hogy neofreudisták. Erre a gyermekpszichológus állítólag azt mondta: „Mi az, hogy neofreudisták? Mi ortodox freudisták vagyunk! Más oda nem is teheti be a lábát…"[143] Az ügynökben

[136] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1967. ápr. 19. 5.
[137] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1967. máj. 3. 10.
[138] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1967. júl. 7. 20-21.
[139] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1967. dec. 15. 42.
[140] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1968. júl. 4. 74.
[141] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1968. dec. 19. 100.
[142] A 20. század közepére jellemző, bizonyos freudi alapfogalmakat megtartó, de a társadalom, a kultúra szerepét hangsúlyozó mozgalom (képviselői közé sorolható: Alfred Adler, Erik Erikson, Karen Horney, Carl Jung, Harry Stack Sullivan). A neofreudizmus első magyar ismertetése: Buda 1963. Talán „Szentendrei" is olvashatta a tanulmányt – bár Buda Béla korántsem nyilatkozik olyan mélységesen elítélően a neofreudizmusról, mint az ügynök. A neofreudizmusról lásd még: Marsh 2017. 1-10. (Nem minden, a pszichoanalízis alapelveit megtartó, de a freudi meglátásokat módosító, továbbfejlesztő elméletet nevezünk neofreudistának. A Freud utáni pszichoanalitikus elméletről és gyakorlatról lásd: Druck et al. (eds.) 2018.
[143] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1969. márc. 4. 104.

tovább dolgozhatott ez a történet, esetleg a tartótiszt biztathatta komolyabb lépésekre, ugyanis csaknem három héttel később ismét találkozott a kollégával, és meghívta a rendelő munkatársait, látogassák meg az intézményét.[144] Ennek eleget is tettek: a Faludi utcai szakrendelőt vezető György Júlia és öt kollégája felkereste „Szentendreit" az osztályán. A jelentés szerint politikai kérdésekről egyáltalán nem esett szó, de szakmai vitákra sem került sor „valószínűleg az ő alkalmazkodásuk miatt" – vélte „Szentendrei".[145] Ráadásul az ortodox freudistaként aposztrofált György Júlia a látogatás alkalmával szovjet szakirodalmat ajánlott neki. A pszichiáter ügynök láthatóan mindent megtett volna azért, hogy az állambiztonság szempontjából veszélyesnek tartott neofreudistáktól, esetleg ortodox freudistáktól megtisztítsa a gyógyító rendszert. Feltehetően György Júlia rendkívüli diplomáciai érzékének és óvatosságának köszönhetően – melyet „Szentendrei" alkalmazkodásként írt le, és amely a megfelelő irányultságú lélektani irodalom ajánlásában csúcsosodott ki – nem tudták a „faludisokra" bizonyítani a dinamikus szemléletmód iránti elkötelezettséget. Ugyanakkor semmiképpen nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy György Júlia a fiatal Aczél György segítője volt, és a politikus a későbbiekben sem feledkezett meg erről, a Faludi utcai intézmény vezetője Aczél személyes védelmét élvezte.[146]

Kérdés, mi történhetett volna akkor, ha a vendégek ortodox freudista vagy neofreudista tanokat kezdenek hirdetni. Erre természetesen nem kaphatunk választ, mindenesetre megjegyezhetjük, hogy a munkaterápiás intézetet vezető pszichiáter kifejezetten ellenséges érzülettel viseltetett a pszichoanalitikus tanok alkalmazói iránt, és számára a pszicho-tudomány, a lélektani eszközökkel végzett gyógyítás egyben politikai kérdés is volt. Úgy tűnik, a „Hegyi" által kárhoztatott dogmatizmus jelei még 1969-ben is megtalálhatók voltak a pszichoterápiát illetően, ráadásul szakmán belülről érkező támadás formájában – melyre az államvédelem nem jelezte, hogy érdektelen számára (noha nem is lett különösebb ügy ebből).

Mint láttuk, „Szentendrei" saját kollégáiról is adott át információkat tartótisztjének, de korántsem csupán szakmai jellegűeket: például arról is jelentett, ha – kifogástalan múltú – beosztottja egy operaénekessel készült kirándulni.[147] De a szakmán kívül is voltak „eredményei". A korábban elítélt, ekkoriban megfigyelés alatt álló Krassó Györgyről, akivel baráti kapcsolatban volt, számos feljegyzése szól, többek között a Krassó által hozzá

[144] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1969. márc. 21. 107.

[145] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1969. aug. 12. 115.

[146] Aczélt gyermekkorában a rászorulóknak szociális és terápiás segítséget biztosító Országos Izraelita Patronázs Egyesület, pontosabban az ott dolgozó György Júlia vette szárnyai alá. Hidas 1998: 107-128., 122–123.; Szabó 2020, 75.

[147] ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei". 1967. júl. 7. 20.

irányított páciensek szociális és orvosi anamnézise és státusza; vizsgálatait nemegyszer az államvédelem utasításai szerint hajtotta végre.[148]

„Szentendrei" tevékenységével a hatalom igen elégedett volt, így részben érdemei elismeréseként vehette át Goldschmidt Dénestől Intaháza vezetését. Ott már nem végzett ügynöki munkát, de továbbra is „társadalmi kapcsolatként" működött (Gervai 119–121).

2.4. A megfigyeltek

A pszichoterapeuták – mint mindenki a Kádár-kori Magyarországon – szakmai tevékenységüktől teljesen függetlenül is a megfigyeltek közé kerülhettek, amennyiben rendszerellenességet gyanítottak esetükben. Egyesek még a lélektani gyógyító munka iránti elköteleződésük előtti időkben kerültek az állambiztonság érdeklődési körébe. Ilyen volt például az érettségi utáni éveiben vidéki segédszínészként és -rendezőként működő későbbi pszichoterapeuta, akinek „bűne" az volt, hogy színházának művészetfelfogását és légkörét gyanúsnak találta a hatalom.

Nem a fiatal segédszínész volt az egyetlen, aki szinte gyerekként került a megfigyelési ügyekbe. Olykor éppen az együtt nyaraló serdülők találtattak gyanúsnak. „Reggel lementünk, a Dunánál találkoztunk, volt olyan, hogy hazarohantunk valamit enni, délután visszamentünk a Dunához, biciklitünk rengeteget… és a szülők is nagyon támogatták ezt, és olyan egészséges volt az egész"[149] – mesélt kis leányfalusi csapatuk tevékenységéről egyik interjúalanyom. Mint egy 1961-ben keletkezett vizsgálati dossziéból megtudhatjuk, a fenti, „Gatya-klubnak" nevezett csoport alapja az 1940-es évek elején jött létre, amikor budapesti értelmiségi családok – hasonló korú gyerekeikkel – rendszeres nyaralóhelyül választották Leányfalut. A gyermekek együtt nőttek fel, közösségüket pedig az 1950-es évek elején az egyik szülő nevezte gatyásoknak, ugyanis az úszó-biciklizős lurkók a száradó nadrágjaikat a kerítésre vagy a bokrokra aggatták.[150] Serdülőként is együtt maradtak: az 1961-es jelentés 33 főt említ név szerint, ebből kb. 20 fő lehetett a „kemény mag", a szorosabb baráti társaság. Ekkor már a házi mulatságok, a tánc is bekerült programjaik közé. Interjúalanyom elmondása szerint biztosak voltak abban, hogy figyelik őket („amikor házibuliztunk, akkor mindig lehetett tudni, hogy a szomszédos bokrokban emberek tartózkodnak"[151]), leányfalusi

[148] Erről részletesen: Gervai 2015: 117-121.

[149] Történet interjú I/1/31.

[150] ÁBTL – 3.1.9. – V – 146875/5. Vizsgálati dosszié: Kasánszky Zsombor és társai. 5. köt. (1961. febr.27., L. Gy.: Önvallomás.) 118.

[151] Történet interjú I/1/30.

szállásadóikat is többször berendelte a hatóság a lakók ügyében. Egy másik klubtag elbeszélése szerint az „őslakók" egy része nem kedvelte az összetartó, felvágósnak tűnő pesti fiatalokat, nemtetszésüknek olykor úgy adtak hangot, hogy a házibulik alkalmával bedobtak valamit az ablakon.[152] Akár a városi, értelmiségi társaságtól idegenkedő, helyi fiatalok is lehettek azokban a bokrokban, nem föltétlen a Belügyminisztérium emberei voltak azok – gondolhatnánk, és bizonyára erre is volt példa, de kétségtelen, hogy a Gatya-klub tagjai a BM látókörébe kerültek. Számos jelentés és jegyzőkönyv szól róluk.

A csoporttagok egy része 1959 húsvétján, nagyszombaton hajtott végre „ellenséges tevékenységet". Az egyik letartóztatott társuk vallomása szerint öt fiú és két lány – köztük interjúalanyom – a Margit körúti ferencesek körmenetén vettek részt, majd gyalogosan Pest felé indultak. Egyik társuk – aki egyébként 1953-ban csatlakozott a Klubhoz – a Margit-hídon előreszaladt, a hídon kitűzött vörös zászlók közül egyet kiemelt, és a Dunába hajította. Ezt látva a többiek megijedtek, széjjelfutottak.[153] Úgy tűnik, igencsak indokoltan tették, hiszen később többen ennek az eseménynek a következményeként kerültek vizsgálati fogságba, és a hatóság emiatt kért részletes beszámolót a leányfalusi klub működéséről. Ennek kapcsán kiderült, hogy a nyaraló fiatalok csoportja együttesen ugyan nem szervezkedett, nem is végzett politikai tevékenységet, de közülük néhányan valóban meglehetősen aktív ellenzéki tevékenységet folytattak – amúgy serdülő módra: 1957 tavaszától többször röpcédulázták („Ruszkik haza!", „Miért rágalmazzátok Mindszentyt?", „Magyarok vagyunk, ezért március 15-én, október 23-án és november 4-én nem megyünk zenés szórakozóhelyekre"); 1958 őszén a Vöröskő-szikla emlékművére a Maléter-kő feliratot mázolták.[154]Egyesek súlyosabb ügyekbe is keveredtek: 1960 őszén megfigyelőiktől már arról érkezett jelentés, hogy az egyik ismerős család serdülőkorú fiúgyermekei fegyvert szereztek.[155]

A „csoportozás" mindig kissé gyanúsnak számított a rendszerben, azzal együtt, hogy a közösségi létforma kívánatos, sőt tulajdonképpen előírt volt, még a nadrágjukat száradni kiakasztó, együtt fürdőző gyerekek és az úszó, biciklizős, táncoló, vakációjukat töltő egészséges serdülők társaságát is megfigyelendőnek tekintették. A hatalom bizonyos szempontból mégis jól választotta ki a „figyelőbokrot": a többségükben középosztálybeli, értelmisé-

[152] ÁBTL – 3.1.9. – V – 146875/5. Vizsgálati dosszié: Kasánszky Zsombor és társai. 10. köt. (1961. febr.27., L. F.: Jegyzőkönyv.) 113.

[153] ÁBTL – 3.1.9. – V – 146875/5. Vizsgálati dosszié: Kasánszky Zsombor és társai. 5. köt. (1960. szept. 24., Jegyzőkönyv.) 27.

[154] ÁBTL – 3.1.9. – V – 146875/5. Vizsgálati dosszié: Kasánszky Zsombor és társai. 5. köt. (1960. dec. 2., Havi jelentés.) 222-223.

[155] ÁBTL – 3.1.9. – V – 146875/5. Vizsgálati dosszié: Kasánszky Zsombor és társai. 5. köt. (1960. okt. 10., „Balogh Péter": Jelentés.) 244.

gi, katolikus családok nyaraló közösségénél. Bár a Gatyaklubban nem folyt politizálás, nem túlságosan meglepő, hogy a csoportban, ahol „a tagok származásuknál fogva, ha nem is reakciósok, de nem is hívei a rendszernek”,[156] az 1956-ot átélő tizenéves fiúk közül néhányan forradalmi tetteket szerettek volna végrehajtani.

Felvethető, mi köze mindennek, a „gatyások” történetének a magyarországi pszichoterápia történetéhez, a pszichoterapeutai identitáshoz. Ennek kapcsán három dimenziót említhetünk meg. Először is, a gyerekkori-serdülőkori közösség, a jó hangulatú csapat nem csupán az egészséges fejlődés, a lelki jóllét, de a hivatás szempontjából is meghatározó: „én azt is gondolom, hogy ez az egész csoportmániám is valahol ott kezdődött, hogy én nagyon szeretek csoportban lenni” – vallja az egyénekkel és csoportokkal egyaránt dolgozó interjúalanyom.[157] Másodszor, aki gyermekként, fiatalként azt éli át, hogy a bokrokban esetleg megfigyelők lapulnak, és akinek barátai forradalmi hevülettel fordulnának a rendszer ellen (azonban az utóbbi az erősebb), annak kétségkívül sajátos viszonya van a jelenéskészítőkhöz: ismerős neki a helyzet, megtanult vele együtt élni. Talán ennek köszönhető, hogy amikor interjúalanyom megtudta, hogy valóban találtam jelentéseket a társaságukról, többek között róla is, mindössze annyit mondott: „Jé…fantasztikus… őrület”,[158] majd mintegy félpercnyi szünet után megkérdezte, van-e még valami, amit kérdeznék, hiszen mindjárt lejár az előre kiszabott – páciensekhez igazított – időnk. A kiképző terapeuta tehát megengedte magának a kislányosnak ható – talán a serdülőkori nyarakat idéző – csodálkozást, majd a borzongást, annak hangoztatását, hogy az egész jelenség józan ésszel való megértése reménytelen. Mindössze ez a három szó, kis csend, de nem hangzottak el kérdések vagy követelések az általam olvasott, számára ismeretlen anyaggal kapcsolatban. Elég volt annyi, hogy megtudta: valóban jól érezték, megfigyelték a társaságot. Ezután gyors váltás következett a pszichoterápiás feladatokra történő utalással: mintha jelezte volna, hogy ez már lelkiekben feldolgozott ügy; de egyúttal a szakmába, a segítő identitásba való kapaszkodást is megjelenítette. Az előbbiek mellett azért is volt lényeges a nyaralótársaságnak a BM látókörébe kerülése – és ez a harmadik vonatkozás –, mert ez a „priusz” egész életében elkísérte interjúalanyomat. Többek között akkor is előkerült, amikor immár Mérei Ferenc tanítványaként, munkatársaként, vagyis pszichoterápiás tevékenysége kapcsán figyelték meg.

Másik pszichiáter – pszichoterapeuta interjúalanyom a pannonhalmi bencések neveltjeként került a budapesti orvosi egyetemre 1957-ben. Tudósta-

[156] ÁBTL – 3.1.9. – V – 146875/5. Vizsgálati dosszié: Kasánszky Zsombor és társai. 10. köt. (1961. febr.27., L. F.: Jegyzőkönyv.) 113.

[157] Történet interjú I/1/26.

[158] Történet interjú I/1/32.

nárai megtanították diákjaiknak, hogy számos dologgal kapcsolatban kettős álláspontot, kettős tudást kell magukévá tenniük: a hivatalos és a valódi meggyőződésüket kifejező álláspontok elválnak egymástól, de mindkettővel kapcsolatban magas színvonalú tárgyi ismeretekkel kell rendelkezniük. A fiatalember a felvételi vizsgán hátránnyal indult – egyházi iskolából érkezett –, azonban két előnnyel is rendelkezett: munkásszármazásúnak minősült, és jól megtanulta a kétféle valóság tényeit és párhuzamos kezelésük művészetét. Így hát elbeszélése szerint, amikor a felvételin megkérdezték tőle, hogyan alakult ki az élővilág, nem a teremtéstörténetet adta elő – ahogy talán várták volna a klerikális háttérrel érkező fiútól –, hanem azt válaszolta: „Erre többféle elmélet van, az egyik elmélet például azt tanítja:…" Ezt követően ismertette a hivatalos, tankönyvi álláspontot is a kérdésről.[159] Talán ennek a képességének volt köszönhető, hogy a jelentést írók nehezen találtak rajta fogást.

Interjúalanyom ugyanis már medikus korától megfigyelés alatt állt. Kezdetben nem volt célszemély, csupán társasága miatt szerepelt a jelentésekben (illetve, mint ezt „Medikánál" láthattuk, az orvosi egyetem hallgatói ebben az időszakban komoly figyelmet élveztek). Az egykori bencés diák az egyetemre kerülve sem tagadta meg vallásos neveltetését: meggyőződéses katolikusként kimondottan kereste a hasonlóan gondolkodó fiatalok társaságát, és komoly egyházi kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Természetesen az egyházhoz kötődő ismerősei között is akadtak olyanok, akik számára nem csupán bizonyos jelenségek leírására vagy magyarázatára létezett kettős válasz, hanem ők maguk éltek kettős életet, nevezetesen ügynökként működtek. A „Halápi" fedőnevű titkos BM-munkatárs 1961 júniusában találkozott először a medikussal, közös ismerősük lakásán. Az ismerős, a mélyen vallásos, ekkor édesanyjával kettesben élő Fekete Anna szívesen foglalkozott fiatalokkal. Kis társaságot szervezett maga köré, ahol – az ügynök szerint – hittancsoportszerű alkalmakat tartottak. Az összejövetelek jellege azonban némiképp megváltozott az 1961. februári letartóztatásokat[160] követően: tevékenységük kimerült a kulturált közös szórakozásban – színház, mozi, kirándulás, névnapi összejövetelek.[161] A hatalom azonban ezt is gyanakodva szemlélte.

A jó tollú és érzékletes jellemzéseket összehozó „Halápi" eleinte szinte haragudott a számára kiismerhetetlennek tűnő orvostanhallgatóra. Ugyan kiváló tehetségű és szorgalmú fiatalembernek tartotta, de olyannak, akit valójában semmi nem érdekel, semmit nem vesz komolyan, legkevésbé a politikát, de a tudományt és a vallást sem: cinikus és kritikus. „Ha elvégzi

[159] Történeti interjú III/9/209.

[160] 1961. február 6-án Budapesten tömeges házkutatásokat tartottak, egyházi színezetű ifjúsági munka miatt 85 főt vettek őrizetbe, de rajtuk kívül is sok száz ember ellen indítottak eljárást. Kiszely 2001: 100–102.

[161] ÁBTL – 3.1.2 –M -34616. Munkadosszié, „Halápi". 1961. jún. 12. 33–34.

az egyetemet, minden bizonnyal egy olyan semmivel sem törődő orvos lesz belőle, aki csak minél több pénzt próbál összeszedni" – hangzott a markáns ítélet.[162] A mondatból nem csupán azt szűrhetjük le tanulságul, hogy az ügynökök kevéssé értenek a jövőbe látáshoz, hanem azt is, hogy az egyébként könnyen barátkozó „Halápi" bizony úgy találhatta: ez a medikus kemény dió. Két év azonban elég volt hozzá, hogy valamiképpen a medikus barátainak belső köreibe kerülhessen. Ez alatt a két év alatt mindketten szorgalmasan látogatták Fekete Anna kis társaságát, ahol egy idő után a kör tagjai újra szabadabbnak érezték magukat, és a hitéletre, egymás vallásos irodalommal történő ellátására is több gondot fordítottak, de nem hanyagolták el a szórakozást sem. A fiúk elhozták bemutatni jövendőbeli feleségüket (ha éppen nem innen választottak maguknak valakit), hogy őket is befogadják a közösségbe.[163]Sajátos, külön világot teremtettek, és igyekeztek fenntartani. A fiatalok hitbéli elmélyülése és a hasonló meggyőződésűek társaságába integrálása lehetett a csoport legfőbb tevékenysége, de például emellett 1963-ban már Erdélybe is igyekeztek magyar nyelvű vallásos irodalmat eljuttatni. Utóbbi miatt, „Halápi" jelentései alapján azonnal tájékoztatták a román hatóságokat. (A tartótiszt úgy értékelte, hogy ez egy új vonás a „kizárt szeminaristákból, egyházi alkalmazottakból és más fanatikus hívőkből álló csoportnál".)[164] Az idézett jelentés a pszichoterapeuta személye szempontjából is sokatmondó. Az ügynök ugyanis előbbiek mellett előadta, hogy szeptember 22-én avatták doktorrá a fiatalembert, akihez bizonyára sikerült sokkal közelebb kerülnie, hiszen az avatandónak ebből az alkalomból fellátogató édesanyjával és húgával is találkozott, de beszámolt az avatást követő ebédről is.[165] Érdemi terhelő információt azonban továbbra sem volt képes szállítani a „fanatikus hívőről".

Interjúalanyommal kapcsolatban ebből az időszakból legalább két másik ügynöktől is érkeztek jelentések. „Feledy" 1962-63-ban több alkalommal arról számolt be tartótisztjének, hogy a Budapesten egyetemi tanulmányokat végző Forrai Botond bencés szerzetes kiscsoportos foglalkozásokat tart szobájában a Központi Szemináriumban, melyeknek a medikus – több egyetemista fiúhoz hasonlóan – rendszeres látogatója.[166] Az államvédelem emberei természetesen jóval többnek, pontosabban másnak látták ezt a közösséget, mint egy vallásos csoportosulást: illegális tevékenységként értelmezték összejöveteleiket, és elrendelték a tagok szigorú ellenőrzését.[167] Egy 1963-ban,

[162] ÁBTL – 3.1.2 –M -34616. Munkadosszié, „Halápi". 1961. jún. 17. 195–196.
[163] ÁBTL – 3.1.2 –M -34616. Munkadosszié, „Halápi". 1962. dec. 13. 40.
[164] ÁBTL – 3.1.2 –M -34616. Munkadosszié, „Halápi". 1963. okt. 8. 180–181.
[165] ÁBTL – 3.1.2 –M -34616. Munkadosszié, „Halápi". 1963. okt. 8. 180.
[166] ÁBTL – 3.1.2 –M -37076. Munkadosszié, „Feledy Zsolt". 1962. okt. 27. 93.
[167] ÁBTL – 3.1.2 –M -37076. Munkadosszié, „Feledy Zsolt". 1963. szept. 19. 247.

„fokozatos elv alapján, terhelő adatokkal",[168] tehát kényszerrel beszervezett ügynök, fedőnevén „Pécsi László" érzékelhetően igyekezett minél kevesebbet és minél kevésbé terhelőt mondani a megfigyelt diákra. (Mivel nyilvánvalóan ismerősei közé tartozott, azt nem tehette meg, hogy egyáltalán nem nyilatkozott róla.) Jó képességű és munkabírású fiatalembernek írta le, akinek vallásossága modern, korszerű, politikai felfogása pedig nem ellenséges, inkább jól beilleszkedő: a „hibákat ugyan látja, bírálja", de nem minősíthető felforgató elemnek. (Azt már a tartótiszt jegyezte meg, hogy az illető tagja volt a Forrai Botond-féle klerikális csoportnak.)[169]

Amikor – évtizedekkel később – az egykori medikust, a mostanra tekintélyes professzort megkérdeztem, hogy a pszichoterápiás tevékenységbe mennyire folyt, illetve szólt bele a hatalom a Kádár-korszakban, azt válaszolta, hogy nem tud ilyesféle beavatkozásról: „ilyen beleszólás nem volt, olyan értelmű beleszólás lehetett intézményekben, hogy a főnök milyen orientációjú volt. Tehát voltak kifejezetten olyan osztályvezető főorvosok, netalántán professzorok is, akik, hogy úgy mondjam, a pszichoterápiát nem tartották sokra, vagy úri luxusnak vagy ilyen tudományos dolognak tartották, és legföljebb megtűrték."[170] Később mégis eszébe jutott a kérdés kapcsán egy személyes élménye: valami, ami ugyan nem egészen pszichoterápia, hanem csak „pszichoterápiás irányú tevékenység lett volna belőle, de hát ugye ezt így leállították."[171] Egy házassági tanácsadó szolgálatról volt szó, amelyet a doktor és köre szervezett, de a hatalom közbelépett.

A vizsgálati anyagok szerint az ügy azzal kezdődött, hogy dr. Mezősi Ferenc, a Kőbányai Textilművek jogtanácsosa 1963-ban az NSZK-ba utazott, ahol egy disszidens magyar lelkésztől három hanglemezt kapott. Ebből kettő a jezsuita Leppich atya[172] prédikációit tartalmazta, kommunistaellenes, Lenint – pontosabban a kultuszát – kifigurázó részekkel. A hanglemezeket később nyolc ismerőse, közöttük interjúalanyom előtt le is játszotta, azonban 1967-ben, mikor ráébredt az ügy veszélyességére, megsemmisítette azo-

[168] ÁBTL – 3.1.2 –M – 25793. Munkadosszié, „Pécsi". 1966. nov. 2. 291.

[169] ÁBTL – 3.1.2 –M – 25793. Munkadosszié, „Pécsi". 1963. jún. 17. 84.

[170] Történeti interjú III/9/198.

[171] Történeti interjú III/9/200.

[172] Johannes Leppich (1915–1992) missziós elkötelezettségéről vált ismertté az 1950–60-as évek NSZK-jában: utcai prédikációkat tartott, menekültekkel dolgozott, börtönmissziót végzett, adománygyűjtő akciókat szervezett. Ökumenikus szellemben – de a római katolikus egyházon belül – dolgozott. Egyik legfőbb törekvése a laikusok naponkénti bibliaolvasásra buzdítása, a kegyesség gyakorlásának elmélyítése volt. Mindezt korántsem csendesen szorgalmazta: igencsak szókimondó volt, nemegyszer drasztikus kifejezésekkel bombázta hallgatóit, és éles társadalomkritikát fogalmazott meg - emiatt Isten gépfegyvereként („Maschinengewehr Gottes") emlegették. A kapitalizmus mellett a kommunizmussal és szocializmussal is szemben állt, leginkább Franco államával rokonszenvezett. Számos hitéleti témájú írása jelent meg, és mint fentebb láttuk, prédikációit hanglemezen is nagy sikerrel terjesztette. Lásd: Alber 2019.

kat. 1964-ben szintén Bécsbe látogatott, ahol az Europahaus[173] vezetőjével, dr. Varga Józseffel[174] értekezett: a vizsgálati jelentések szerint arról a sajátos dologról, hogy „vallási alapon kívánják újrarendezni Európát".[175] Tőle könyveket kapott, amelyeket szívesen kölcsönzött ismerőseinek.

Mezősi és társai ellen 1965 első felében kezdett feldolgozó munkába a Politikai Alosztály, ellenséges propagandaanyagok terjesztése és összeesküvés gyanújával. A jelentés szerint a társaság értelmiségiek és fiatalok részére összejöveteleket szervezett, ahol vallási kérdéseket tárgyaltak meg, vagyis „izgatnak a rendszer és annak ideológiai alapjai ellen", emellett nyugati könyveket, propagandaanyagokat terjesztettek.[176] Így kapták a „Terjesztők" munkanevet az államvédelemtől. Meglehetősen sok feladatot adtak a hatóságnak: öt vaskos dossziét töltött meg csoportos vizsgálati anyaguk, nem szólva egyéb megfigyelési és vizsgálati anyagaikról. Ettől kezdve tehát a csoport tagjait rendszeresen megfigyelték, jelentéseket készítettek róluk, telefonbeszélgetéseiket lehallgatták. (Utóbbival kapcsolatosan megjegyezhető: kiderült, hogy a gyermeksírás és -fürdetés komoly mértékben segíti a konspirációt, ugyanis számos alkalommal előfordult, hogy a lehallgatást végző tisztek számára emiatt nem volt érthető a beszélgetés.)[177]

A házassági tanácsadó szolgálat ötletéről a BM 1967. december 11-én értesült. A jelentés szerint, bár Mezősi nem nyíltan rendszerellenes, igyekszik

[173] Az Europahausok (alias: Europehausok) erős európai szövetséget, az európai integráció eszméjét szolgálni hivatott oktatási-kutatási, kulturális intézményeket jelentettek. Jelentős magántámogatást élveztek. Az első Europahaust 1951-ben, Bad Marienbergben alapították, majd több nyugat-európai államban hoztak létre hasonlót. 1962-ben ezek az intézmények szövetségbe tömörültek, és további házak jöttek létre: végül több mint 30 államban több mint 100 ilyen szervezet működik. A bécsi Europahaus az egykori Esterházy-vadászkastélyban, amely 1955-ben került francia megszállók kezéből az Osztrák Köztársaság tulajdonába. Eleinte fiatal munkavállalók bentlakásos iskolájaként működött, majd 1956-ban alapították az Europahaust, amely 1962-ben csatlakozott is a már említett szövetséghez. Lásd: Gruber 2012.

[174] Varga József (1923-1998), egykori bencés diák, a politika és a társadalmi kérdések iránt érdeklődő fiatal jogászként a kisgazda, majd függetlenségi párti Pfeiffer Zoltán titkára volt. Szerepvállalása miatt – ítélet nélkül – 5 évet töltött internálótáborban. 1956-ban Bécsben kezdett új életet, ahol eleinte menekült fiatalok nevelőjeként dolgozott. 1962 és 1966 között az Europahaus tanulmányi vezetőjeként, 1970-ig igazgatójaként működött. Az általa szervezett szemináriumokat időnként magyarországi ügynökök is látogatták, arról jelentést készítettek (Rainer 1998: 87), sőt „Kastély" fedőnéven külön dossziét nyitottak az – impozáns külsejű – intézménynek (Kónyáné – Petrikné 2017: 21–22). Egyes források szerint ekkor az Europahaus tevékenyen részt vett a CIA által finanszírozott könyvterjesztésben, több magyar csoportot is értékes – és Magyarországon tiltott – kiadványokhoz juttatva (Reisch 2013: 267). 1971-től Bécs kultúrhivatalának vezetője volt, 1972-ben oktatási, kiadói és szerzői tevékenységéért professzori címet nyert. Legjelentősebb műve a Magyarország 1918 és 1949 közötti történetét feldolgozó *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós?* (Kápolnai 1998; Harsányi – Kápolnai – Körmendy 2003).

[175] ÁBTL – 3.1.9 – V– 155718. Vizsgálati dosszié dr. Mezősi Ferenc ügyében. 20.

[176] ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/4. Csoportdosszié, „Terjesztők". 4. köt. 45-47.

[177] ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/5. Csoportdosszié, „Terjesztők". 5. köt. Jelentés, 1966. máj. 5. 71.

olyan közegeket megszervezni, amelyek révén emberekkel találkozhat és foglalkozhat, méghozzá vallásos alapon. A házassági tanácsadókban elsősorban lelki, nevelő munkát tervez, mely akár a vallásgyakorlás irányába – egyúttal a kommunizmus eszméivel szembe – fordíthatja a tanácsot keresőket. A feljegyzés szerint ez a terv, ha nem is számít összeesküvésnek, az izgatás cselekményét kimeríti.[178] Hamarosan a „Szabó Kálmán" fedőnevű ügynök jelentése is befutott, aki rendszeresen találkozott Mezősiékkel. Elmondta, hogy „Családvédelmi csoportnak" nevezik az új szerveződést, és a rendszer képviselői is kedvezően fogadták a létrehozásra tett javaslatot, ugyanis Ortutay Gyulánéval, a Magyar Nők Országos Tanácsának munkatársával is beszéltek az ügyben. Ortutayné megállapodott a csoporttal, hogy két hónapig önkénteskednek a Nőtanácsban, vagyis bejárnak annak Családvédelmi Osztályára a fogadónapokon, és megfigyelik a munkájukat, azt követően pedig önállóan is dolgozhatnak.[179] (Mint Mezősi Ferenc későbbi vallomásából megtudhatjuk, 1967 őszén már próbálkoztak a Fővárosi Tanácsnál, de ők nem fogadták be a csoportot.)

A szakszervezetek lapja, a Népszava 1968. január 23-án adta hírül a szolgálat, pontosabban a Nőtanács patronálásával működő Házasságtudományi Munkacsoport megalakulását. Szenes Imre tájékoztatása szerint már két hónappal ezelőtt létrejött a csoport, azonban eddig az előkészítő munkálatok zajlottak, vagyis esettanulmányokkal és a szakirodalom feldolgozásával foglalkoztak, illetve kapcsolatépítésbe kezdtek a szocialista országok egy részében már régóta működő hasonló szervezetekkel. A későbbiekben mindenképpen a nyilvánosság elé lépnek: házasság- és családvédelmi gondozásba szeretnének kezdeni, ahol a kliensek komplex – pszichológiai, pszichiátriai, jogi – tanácsadásban részesülhetnének. A jelentkezők adatait, jellemzőit pedig tudományos kutatásra is felhasználnák, aminek – és az egész szolgálatnak – végső célja a házasság és a család intézményének megerősítése, a válások számának csökkentése lenne. Az újságíró a fiatal pszichiáter mellett két jogászt és egy pszichológust szólaltatott meg a csoportból. Előadásukban természetesen szó sem esett semmiféle rendszerellenes tevékenységről, sőt azt igyekeztek bizonygatni, hogy a rossz családi élet kedvezőtlenül befolyásolja az általános egészségi állapotot, a munkahelyi hangulatot, a termelést – vagyis tulajdonképpen népgazdasági és össztársadalmi érdek a Házasságtudományi Munkacsoport működtetése.[180]

Az, hogy a társadalom jelentős része számára mennyire érthetetlennek és haszontalannak tűnt a kutatás és a tanácsadás ebben a témában, már három

[178] ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/4. Csoportdosszié, „Terjesztők". 4. köt. Jelentés, 1967. dec. 11. 66–68.

[179] ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/4. Csoportdosszié, „Terjesztők". 4. köt. „Szabó Kálmán jelentése, 1967. dec. 22. 59.

[180] Szenes Imre: Megalakult az első házasságtudományi munkacsoport. *Népszava*, 1968. jan. 23. 96(18). 3.

nappal a cikk megjelenése után kiderült. A Hajdú-Bihari Napló újságírója „Segít a tudomány?" címmel fiktív interjút készített az 1968-ban alakult, fennállásának 20. évét ünneplő Házasságtudományi Munkacsoport – fiktív – professzorával. A válófélben lévő professzor elmondása szerint 20 év nagyon kevés ahhoz, hogy bármi eredményt érjenek el, további vizsgálatok és egy újabb intézmény felállítása mindenképpen szükséges. Lényeges viszont, hogy több tudományág együttműködik a kérdésben, így például a „statisztikopszichovéletlenbiológia" [sic!] felfedezése szerint a házasság sorsát illetően „minden attól függ, hogy házasságkötés után mi történik az esetleges egyedekkel."[181] A humorosnak szánt írás arra világít rá, hogy a közvélekedés számára mennyire idegen volt a pszichoterápiás vagy mentálhigiénés gondozás, bármilyen szakember bevonása a családi élet elakadásaiba. De legalább rendszerellenes tevékenységgel nem vádolták a kissé bogarasnak ábrázolt szakértőket.

A BM-nek más volt a véleménye, és ebben bizonyára az is közrejátszhatott, hogy a szerveződő Munkacsoportban az „Őszi" fedőnevű ügynök szolgálatait nem tartottak igényt, mert – az ügynök elbeszélése szerint – zsidó- és kommunistamentesek akartak maradni.[182] Miután a hatóság úgy vélte, elegendő bizonyítékot gyűjtöttek a házkutatásokhoz, 1968. október 8-ra időzítették az akció végrehajtását. Az „operációs terv" [sic!] szerint pontosan 6.30-kor egyszerre kellett a 8 gyanús személy[183] lakásába behatolniuk, ami 8 gépkocsivezető és 19 operatív tiszt mozgósítását igényelte.[184] (Előtte megfelelően feltérképezték a lerohanandó helyszíneket, az orvosnál például október 3-án végeztek környezettanulmányt, természetesen a tudta nélkül.)[185] November 11-én Mezősi ellen vádemelési javaslatot kezdeményezett a hatóság, míg társait figyelmeztetésben részesítették, és a külföldi utazástól 2 évre eltiltották, erről pedig értesítették a munkahelyeik vezetőjét, párttitkárát és személyügyi felelősét is.[186] A fiatal pszichiátert végül a Magyar Népköztársaság elleni izgató tevékenységért marasztalták el, illetve részesítették rendőrhatósági figyelmeztetésben.[187] Az már szinte mellékesnek számított, hogy

[181] Vattai Miklós: Segít a tudomány? *Hajdú-Bihari Napló* 1968. jan. 26. 25(21). 4.

[182] ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/4. Csoportdosszié, „Terjesztők". 4. köt. Összefoglaló jelentés. 1968. máj. 20. 110.

[183] Az előbbi antiszemita kijelentés elhangzása azért sem túlságosan valószínű, mert például az Auschwitzot megjárt, zsidó származású, egyébként hívő katolikus, élményeiről feljegyzést író Kardos Klára is a csoporthoz tartozott: Kardos 2001; ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/5. Csoport dosszié, „Terjesztők", 5. köt. Javaslat, 1968. nov. 11. 31.

[184] ÁBTL – 3.1.9 – V- 155718. Vizsgálati dosszié dr. Mezősi Ferenc ügyében. Operációs terv. 1968. okt.4. 214.

[185] ÁBTL – 3.1.9 – V- 155718. Vizsgálati dosszié dr. Mezősi Ferenc ügyében. Környezettanulmány, 1968. okt.3. 226.

[186] ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/5. Csoport dosszié, „Terjesztők", 5. köt. Javaslat, 1968. nov. 11. 30.

[187] ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/5. Csoport dosszié, „Terjesztők", 5. köt. Határozat. 39.

az akkor tudományos munkatársként tevékenykedő fiatalember szakmai előrelépését megnehezítették: aspirantúrára jelentkezett, kitűnő eredményei voltak, „és hát ugye mindenki gratulált, de két nap múlva jött a főnököm, kezét tördelve, hogy hát a Belügyből átszóltak a tudományos minősítő bizottsághoz, hogy hát ezt az elvtársat nem lehet engedni”[188] – emlékezett mintegy 50 évvel később a pszichiáter professzor.

Mérei Ferencet 1958-ban tartóztatták le és 1959 áprilisában ítélték el a népi demokratikus államrend megdöntésének vádjával, amikorra az államvédelem már jelentős anyagot gyűjtött róla és az általuk „Hungaricus”-nak nevezett csoportról. (Ezen túl Mérei számlájára írták Petőfi Körbeli működését, szerepvállalását a „pedagógus vita” előkészítésében, valamint részvételét az ELTE BTK „Forradalmi Diákbizottságának” munkájában.)[189] Mérei egészsége a nyomasztó börtönévek alatt megromlott, mégsem hagyta el magát, erről árulkodik a rácsok mögött – jobb híján – WC-papírra írt lélektani naplója (Gerő 2006; Litván 2006). Ebben későbbi programját és annak motivációját is megfogalmazta,[190] melynek szellemében szabadulása után cselekedni kívánt – és később valóban a korszak meghatározó pszichológusává vált. Az állambiztonság természetesen amnesztiával történő szabadulása (1963) után sem vesztette el látóteréből: 1985 végéig, azaz csaknem 1986-ban bekövetkezett haláláig megfigyelés alatt tartották.[191] Ez nem csupán azt jelentette, hogy bizonyos ügynökök mások mellett róla is jelentettek, hanem azt is, hogy a hatóság hivatalos közegei folyamatosan megfigyelték, látogatóit és levelezését ellenőrizték, telefonbeszélgetéseit lehallgatták. Tulajdonképpen mindenre kíváncsiak voltak vele kapcsolatban: „emberi és politikai magatartására”, személyes, baráti és szakmai kapcsolataira, a beosztását és hatáskörét érintő kérdésekre, publikációira és azok hátterére, minden értékelhető adatra, amelyeket megítélése szempontjából hasznosnak tekintettek.[192]

[188] Történeti interjú. III/9/199.

[189] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Operatív intézkedési terv, 1972. jan. 24. 10. A Forradalmi Diákbizottságban tanácsadóként működött: Borsodi 2018: 167.

[190] „Úgy éreztem, megbélyegeztek, rám verték a stigmát. Azt, hogy nem létezem. A legtöbben belenyugodtak volna. Aki azonosítja magát az agresszorral, még igazságosnak is gondolja a kizárás bélyegét. A túlélő azonban másként reagál. Létezni akartam!!! Teljes nevemmel és személyiségemmel! El kellett érnem, hogy a pszichológiai élet úgy legyen teleszórva a nevemmel, mint a mákostészta mákkal.” Mérei 1989: 155–156. Az ambíciót kifejező mák-motívum korábban is felbukkant Mérei életében, ugyanis az 1930-as évek első felében „Mák elvtárs” volt a fedőneve a párizsi kommunista mozgalomban. Bajomi-Lázár 1986. (Nem tévesztendő össze a Magyarországon a világháború után működő Mák elvtárssal, aki a tatabányai bánya egyik üzemvezetője volt. Szigeti Piroska: Fekete gyémántok. *Pajtás* 1963. január 23. 18(4). 45.) A párizsi évekkel kapcsolatban lásd: K. Horváth 2011: 192–232.

[191] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Határozat, 1985. dec. 4. 191-192.

[192] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Utasítás, 19.

Mint láttuk, Méreiről „Hegyinek" és „Szentendreinek" is számos jelentése maradt fenn az 1960-as évek második feléből. A hatóság figyelme az 1970-es években sem mérséklődött, sőt, az 1972-es operatív intézkedési terv éppen azt írta elő, hogy „többoldalú ellenőrzése" szükséges. Mindezt annak ellenére fogalmazta meg az illetékes rendőrtiszt, hogy az addig történt folyamatos ellenőrzés során Méreivel összefüggésben nem bukkantak semmiféle szervezkedés nyomára. A hatóságnak azonban meggyőződése volt, hogy Méreinek a szocialista társadalomba való beilleszkedése csak látszat, ellenséges meggyőződése nem változott. Legnagyobb bűnének ekkor az „értelmiség vezető szerepének túlhangsúlyozását" és az tartották, hogy a többpártrendszer híve, aminek állítólag szűkebb baráti társaságában[193] – ahol bizonyára megvolt a megfelelő beépített ember – adott hangot.

Mérei 1972. január elsején a kezdeményezésére létrejött Országos Ideg- és Elmegyógyintézet Pszichodiagnosztikai Laboratóriumának vezetésére kapott megbízást. Szabadulása után, 1964 februárjától pszichológusként folyamatosan az említett intézetben dolgozott, 1967-től ugyanott tudományos főtanácsosként működött. (Mint láttuk, ekkor már a „Tanár Úr" egyfajta intézménynek számított, az ügynöki jelentések szerint rengeteg tanítványa volt.) 1972-ben, kinevezése alkalmával jelentést írtak intézeti munkájáról. A feljegyzés szerint feladatát kitűnően ellátja, mindenkivel barátságosan viselkedik, beosztottjaiért nem fél kiállni. Munkahelyén Kun Miklós osztályvezető főorvossal van baráti viszonyban, aki „1932 óta tagja a pártunknak"[194] – áll a jelentésben. Talán ez a szoros barátság, a pártreferencia is biztosította Mérei szakmai védettségét.

Méreinek néha bizony jól jött egy pártfogó, ugyanis – mint láttuk – nem csupán politikai meggyőződését tekintve, de bizonyos mértékig szakmai szempontból is rendszeridegennek számított. A Lipótmezőn ugyan hagyták a klinikai pszichológiai tesztekkel dolgozni, pszichodráma-csoportokat tartani, és elméleti szemináriumokat szervezni (természetesen megfigyelés mellett), de az újdonságokra nyitott, kíváncsi Mérei mindezek mellett hajlamos volt a határok feszegetésére, amiről szörnyülködő állambiztonsági jelentések tanúskodnak. 1972 áprilisában két, egymástól független bejelentés is érkezett Mérei tevékenységével kapcsolatban. Egyikük arról számolt be, hogy a Pesthidegkúti Osztályon 24 órás csoportterápiás vizsgálatot szerveztek Mérei kezdeményezésére, amelyen Goldschmidt főorvos is részt vett. Rövid előadást követően „a szerepléstől eltiltott Halász Péter[195] és társai szexuális té-

[193] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Operatív intézkedési terv, 1972. jan. 24. 12-13.

[194] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1972. máj. 19. 21–22.

[195] Halász Péter (1943-2006) író, rendező, színész. Avantgárd produkcióit, színházát (Kassák Ház Stúdió) gyanakodva szemlélte a hatalom. Az 1970-es években betiltották a stúdiót, ezután egy darabig a

májú pantomimjátékot adtak elő", amely kb. 1 órán keresztül tartott.[196] A 150 fős társaság többsége állítólag elítélte a darabot és távozott, a maradók pedig 3 részre osztva kiscsoportos terápiás ülést tartottak egészen másnap délutánig, amikor feloszlott az összejövetel, azzal a tanulsággal, hogy az extrém hosszúságú csoportterápiák nem járnak különösebb haszonnal. Az alkalom következménye volt, hogy valaki bejelentést tett az illetékes szerveknél, és a főorvost elmarasztalták az ügyben. A másik jelentés szintén egy „társadalmi kapcsolattól" származott, azonban ez az illető csak másodlagos forrásból, dr. Buda Bélától értesült az eseményekről. Elmondása szerint Buda is a szervezők között volt. A színházi előadást – a jelentő elbeszélésében: „szex darab" – kiscsoportokban beszélték meg. Mérei csoportjában éjfél felé kezdett elfajulni a beszélgetés, de nem az erotika irányába: a neves pszichológus megemlítette az értelmiség elnyomottságát. Ez volt az a kijelentés, amely az államvédelem képviselőjénél elfogadhatatlannak bizonyult, és amely után állítólag Goldschmidt főorvos elhagyta a terepet. Másnap valaki értesítette a pártközpontot is.[197]

A szexuális tematika számos alkalommal előkerült Mérei anyagában. Köztudomású volt, hogy „elragadtatással és csodálattal bánt a női nemmel,"[198] de korántsem csupán erről volt szó a róla szóló jelentésekben. 1973 decemberében például arról értesítették a Politikai Alosztályt, hogy még szeptember végén többnapos szocioterápiás képzést tartottak Intaházán, mintegy száz fő részvételével. Szeptember 27-én jó hangulatban töltötték együtt az estét, szeszes italt is fogyasztottak, amikor felvetődött, hogy – a nagy melegre való tekintettel – kellemes lenne egy éjszakai fürdőzés. Mesteri község közeli, meleg vizű strandját nyitották ki számukra, és a Mérei vezette 12-15 fős kis csoport kb. hajnali 4-kor tért vissza az éjjeli strandolásból. A bejelentő megígérte, hogy hamarosan átadja a résztvevők névsorát és más részleteket.[199] December 4-én meg is érkezett a lista, igaz, töredékesen, mert mindössze hét főt, tehát a résztvevők kb. felének nevét tudták összeszedni. A jelentés szerint Mérei arról akart tapasztalatot szerezni, hogy a meztelen testek közelsége milyen hatással van a résztvevőkre, de végül arra terelődött a szó, hogy a pszichológusnak szüksége van-e autóra, így nem lett semmi a kísérletből. (Nem

lakásában tartottak előadást (Dohány utcai lakásszínház). 1976-ban kollégáival emigrált, New Yorkban telepedtek le, közös vállalkozásuk, a Squat Theatre világhírűvé vált. Később Magyarországos is nagy sikert arattak vendégszereplései, a rendszerváltás után pedig számos előadást rendezett Budapesten is. 2018-ban a Trafó és a Színház című folyóirat Halász Péter-díjat alapított, amelyet az adott év legprogresszívebb színházi produkciója kap. Lásd: Halász 1991; Götz 2000; Seres 2006; Koós 2013.

196 ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1972. ápr. 21. 30.

197 ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1972. ápr. 25. 32-33.

198 Interjú Fonyó Ilonával, idézi: Borgos 2006: 26.

199 ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1973. dec. 1. 54.

tudni, hogy pontosan mi történt a nevezetes éjszakán, de az bizonyos, hogy nagy hatással volt a résztvevőkre: dr. Füredi János, az egyik fürdőző, csaknem 50 évvel később, az intaházi intézmény bemutatásával kapcsolatban röviden felidézi az esetet. Füredi 2019: 226[200]) Az állambiztonsági jelentésben ugyanakkor azt is megemlítik, hogy Mérei azóta munkahelyére meghívta a szexuálterapeuta Stephen Neigert,[201] aki nagy közönség előtt tartott előadást a terápia alapelveiről és gyakorlati kérdéseiről, ahol, a feljelentő visszaemlékezése szerint elhangzott az is, hogy a szexuálterápia során a kliensek – gátlásaik feloldódása után – teljesen levetkőznek.[202] Úgy tűnik, Mérei neve több szempontból is botránykőnek számított az államvédelem szempontjából.

A hatóság a „Tanár Úr" nyugdíjba vonulásakor arra számított, hogy kapcsolati tere, de legfőképpen a fiatalok befolyásolásának lehetőségei szűkülni fognak.[203] Ennek ellenére az éberség nem csökkent körülötte. Ennek is szerepe lehetett abban, hogy Méreinek nem volt lehetősége előadás tartására egy párizsi nemzetközi szakmai kongresszuson. Kapott ugyan útlevelet – de csak miután a konferencia befejeződött.[204] Továbbra is lehallgatták telefonbeszélgetéseit, bár a nagy forgalom ellenére politikai jellegű beszélgetést nem észleltek. Hívói jórészt pszichológusok vagy orvosok voltak, akikkel szakmai kérdésekben értekezett.[205] Azonban a hatóság a szakmai ügyek egy részében is veszélyt látott. Egy 1979-es feljegyzés szerint a csoportterápiás tevékenysége során előfordultak olyan kijelentések, amelyek rendszerellenesek, noha ilyesmit a tudományos életben, publikációiban nem hangoztat.[206] (Talán ezért szerepelnek fényképfelvételek is a megfigyelési anyagban Méreiről és csoportjairól.) A szorgalmas rendőrtiszt azt is lejegyezte, hogy 70. születésnapja alkalmából Méreit kitüntetésre terjesztették fel, de végül mégsem kapta meg, mert az 1968-as prágai eseményekkel kapcsolatos nézeteit helytelennek ítélték. Érdekesség, hogy a jelentést olvasó, magasabb beosztású tiszt megjegyezte: „ezt *miért* kellett ideírni?"[207] Nem tudni pontosan, mit kifogásolt az államvédelem szakembere: azt, hogy a veszélyesnek minősülő, hosszú évek óta megfigyelés alatt tartott célszemélyt kitüntetésre javasolták, ami nehezen volt összeegyeztethető a rendőrtiszt számára a megfigyelt státusszal; azt,

[200] A leírtakkal ellentétben ekkor már nem Goldschmidt volt az intézmény főorvosa.

[201] Magyar származású, Kanadában működő pszichiáter, pszichoterapeuta, aki az 1960-as években elsőként végzett modern szexuálterápiát. Számos publikációja, Rorschach-vizsgálatai mellett nevéhez köthető a Sex Information and Education Council of Canada megalapítása is. Lásd: Francoeur – Noonan (eds). 2004: 173.

[202] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1973. dec. 4. 56.

[203] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1976. jan. 7. 71.

[204] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1976. aug. 3. 75.

[205] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1977. dec. 13. 99.

[206] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1979. dec. 29. 142.

[207] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1979. dec. 29. 142.

hogy az érdemesnek ítélt szakember nem viselkedett megfelelően; vagy – és ez a legvalószínűbb – a hatalom büntető, pontosabban jutalommegvonó intézkedésének feltárását nem tartotta nyilvánosságra hozandónak, még akkor sem, ha erről a mechanizmusról mindenkinek lehettek ismeretei, és akkor sem, ha ez alatt a nyilvánosság alatt csupán egy megfigyelési dosszié rendkívül szűk közönségét kell értenünk.

1985-ben a Művelődéskutató Intézet kiadásában megjelenhetett Méreinek a börtönben írt Lélektani naplója. Az állambiztonság ugyan kissé tanakodni látszott, hogy mit kezdjen a kiadvánnyal, de végül nem léptek az ügyben. Okaik a következők voltak: egyrészt a kiadvány politikai kérdéseket egyáltalán nem tárgyalt, másrészt mindössze 2000 példányban[208] jelent meg, elsősorban a szakmának szánva, további kiadását nem is tervezték, valamint arra tekintettel, hogy posztumusz kiadványnak készült, de megjelentetését előrehozták.[209] Tulajdonképpen ezzel az üggyel zárult az ekkor már igen rossz egészségi állapotban lévő Mérei megfigyelése, pontosabban az előbb idézett jelentés keletkezése után 9 hónappal javasolták dossziéjának lezárását.

A pszichoterápiás tevékenység révén megfigyeltek kapcsán meg kell említenünk az alternatív művészet, az ellenkultúra képviselőit is. Mint – a Mérei-dossziéból – láttuk, Halász Péter betiltott színháza lehetőséget kapott arra, hogy Goldschmidt pesthidegkúti osztályán fellépjenek, sőt komoly szerephez jutottak a kísérlet során. Az Inconnu elnevezésű formáció[210] szintén többször tartott előadást budapesti pszichiátriákon az 1980-as években, az államvédelem mélységes rosszallásától kísérve. A hatóság szadistának és mazochistának bélyegezte 1980 novemberi performanszukat, mely „a kultúra és az erkölcs egészével szembefordul", a társadalomra nézve pedig kiemelten veszélyesnek minősíthető.[211] „Kalocsai" jelentése szerint csaknem egy évvel később ismét fellépett az Inconnu a Kulich Gyula téri[212] klinikán. Eredetileg október 23-ra időzítettek, de végül mégsem vállalkoztak a kényes, évfordulós időponton történő bemutatóra. Az előadás egyébként – mely érzékelhetően mély hatást gyakorolt a beszámoló írójára – az elnyomás és a gyász képze-

[208] Ami manapság igen soknak számít, különösen egy szakmai kiadványt tekintve.

[209] ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc. 3. köt. Jelentés. 1985. márc.20. 189.

[210] Az 1970-es években alakult csoport, melynek tevékenységét „radikális művészeti határátlépések és ellenzéki állásfoglalások" jellemezték (Nagy 2018: 39). A csoportnév onnan származik, hogy a tagok a postai küldeményeken nem tüntették fel a saját nevüket, ehelyett a feladó nevéhez a küldemény tényleges címzettjét írták, és fiktív címzetti adatokkal dolgoztak. Így a posta a levelet a „Címzett ismeretlen / Inconnu" megjegyzéssel a feladóként megnevezett tulajdonképpeni címzetthez továbbította, és a tényleges feladót – a csoporttagot – nem hozhatták összefüggésbe a küldeménnyel. Az előbbi mail-art-vonal mellett számos művészeti akciót, kiállítást szerveztek, szamizdatot jelentettek meg. Lásd: Nagy 2016; Nagy – Szarvas – Székely 2019.

[211] ÁBTL – 3.1.5 – O – 19618. Személyi dosszié, „Festő". Intézkedési terv, 1982. jan. 9. 308.

[212] A mai Kálvária tér

tét keltette a közönségben.[213] A Pszichiátriai Klinika részlegeként dr. Gerevich József vezetésével működő Kulich téri Nappali Szanatórium, illetve az itt kialakított művészetterápiás osztály nem csupán a pszichoterápia (művészetterápia) egyik hazai bástyája volt. A főorvos visszaemlékezése szerint az „osztály transzparens, a művelt közönség számára is nyitott munkája alkalmat adott arra, hogy a nem legitim művészeti törekvéseket is felkaroljuk" (Füredi 2019: 134). Bár a Klinika sem nyújthatott teljes védelmet az ellenkultúra képviselőinek, a csoportot továbbra is figyelték, és tevékenységét igyekeztek korlátozni, a pszichoterápiás közegben, ahol minden kimondható és megjeleníthető, befogadhatók-elfogadhatók voltak az ilyesfajta, a rendszer által veszélyesnek ítélt produkciók és alkotások. A pszichoterapeutáknak – legalábbis egy részüknek – sajátos viszonyulásuk volt az ellenkultúrához, és ezzel a művészek is tisztában voltak. Talán ezért történt, hogy a hatalom által szintén ellenséges elemnek tartott Galántai György képzőművész[214] kiállításának megnyitójára többek között neves pszichoterapeuták, Hidas György és Buda Béla is meghívót kaptak, amely révén aztán bekerültek az államvédelmi aktákba.[215]

A pszichoterapeuták természetesen nem csupán művészeti érdeklődésük, de politikai tevékenységük révén is az állambiztonsági jelentésekbe kerülhettek. Az egyik pszichiáter – pszichoanalitikus interjúalanyom például a Charta aláírói között szerepelt, és jó néhány társához hasonlóan, akiknek egzisztenciális helyzetét megnehezítették (Javorniczky 1999) maga is hasonlóképpen járt: amikor akkori munkahelyén, a Lipótmezőn kiderült, hogy az aláírók között van, a helyzete „nem volt túl rózsás",[216] és még az is kérdésessé vált, hogy onnan egyáltalán átkerülhet-e a VIII. kerületi pszichiátriai gondozóba. A Lipótmező gárdájából mások is gyanús elemekké váltak: így a Politikai Alosztály anyagába kerültek 1989-ben az elmegyógyintézet rendszerellenes tiltakozói is.

[213] ÁBTL – 3.1.5 – O – 19618. Személyi dosszié, „Festő". Jelentés, 1981. dec. 31. 273-274.

[214] Galántai György (1941-) grafikus, festő, szobrász. Alkotómunkássága mellett szervezőmunkája is jelentős, az avantgárdot képviselő művészeket igyekezett összefogni, számukra megjelenési lehetőséget biztosítani. Munkásságának eredménye többek között az ún. balatonboglári kápolnatárlatok, melyet 1973-ban betiltottak, az ArtPool Archívum (Klaniczay Júliával, 1979-). 1979-től az ÁVO folyamatosan figyeltette, „Festő" név alatt személyi dossziéba gyűjtötték a róla szóló anyagokat. Lásd: Galántai 1996.; Klaniczay – Sasvári (szerk.) 2003.

[215] ÁBTL – 3.1.5 – O – 19618. Személyi dosszié, „Festő". Jelentés, 1980. febr. 83-88.

[216] Történeti interjú III/1/7.

2.5. Megfigyelők és megfigyeltek

A levéltári források alapján azt láthatjuk, hogy bizonyos szempontból annak a terapeutának is igaza volt, aki szerint az állambiztonság mindenütt jelen volt, többek között a pszichoterápiában, és tulajdonképpen annak is, aki úgy vélte, hogy a hatalom különösebben nem szólt bele a lélekgyógyító tevékenységbe. A megfigyelések tényét az eddigiek alapján sem lehet tagadni. Az ügynökök ott lehettek a csoportterápiás helyiségben, a telefonvonal végén, a kollégiumi szobában, a tanszéki és osztályos megbeszéléseken, baráti összejöveteleken vagy éppen a strandon, és beszámolókat készítettek. Mint láttuk, ez a jelenség egészen a rendszerváltásig kitartott, tehát szó sincs arról, hogy a késő kádári időkben nem történhetett ilyesmi. Ugyanakkor azok emlékei is helytállóak, akik szerint tulajdonképpen szabadon lehetett szakmai munkát végezni, és a hatalom nem szabta meg, hogy hogyan dolgozzék a pszichoterapeuta, hiszen többek között az ellenséges erőként nyilvántartott Mérei is laboratóriumhoz jutott, oktatott, vizsgálatokat folytatott, csoportokat vezethetett. Egy-egy kósza felvillanás előbukkan még az 1950-es évek hangulatából, például mikor egy terápiás közösség bűnéül rótták fel, hogy neofreudisták, de ekkor már ennek sem volt különösebb következménye.

Úgy tűnik, 1956, de még inkább 1963 után, a nagy amnesztiahullámot[217] követően, egyfajta hangsúlyeltolódás történt a megfigyelési ügyekben. Az államvédelem továbbra is rajta tartotta a szemét a gyanús elemeken, sőt az, hogy az illető mit csinált 1956-ban, referenciakérdéssé lépett elő, azaz nem mondhatjuk, hogy lankadt volna az éberség, és '56 önmagában fellazulást hozott volna a megfigyeléseket illetően. Sőt a kádári konszolidáció időszakában kifejezetten nőtt a szerepe a különféle titkos megfigyelő szervezeteknek. Immár nem az agresszió, az offenzíva, hanem a defenzió, a lehető legtöbb irányban történő megfigyelés volt a hatalom megtartásának fő eszköze: a hangsúly a megtorlásról a megelőzésre került (Révész 2017: 200–201). Ráadásul Magyarországon legnagyobbrészt éppen a nevezetes októberi események határozták meg az állambiztonság embereinek célszemélyeit: aki akkor kompromittálódott, joggal számíthatott rá, hogy ezután egész életében vigyázó szemek kísérik majd. Azonban láthatjuk, hogy még a börtönviseltek is viszonylag szabadon tevékenykedhettek – legalábbis ami szakmájukat illeti –, bár folyamatosan szem előtt voltak, és időnként akadályt gördítettek elébük (pl. külföldi utazásaikat illetően). Mellettük természetesen gyanakodva tekintettek a származásuk révén potenciálisan rendszerellenesnek tekintett személyekre is (már akik Magyarországon maradtak), de többnyire már ők is képzettségükhöz méltó munkakörben dolgozhattak.

[217] Bár ez az amnesztia sem volt teljes körű. Lásd: Zinner 2001.

Az államvédelem fő feladata a rendszer stabilitásának fenntartása volt. Ezt egyrészt úgy érték el, hogy a – jelentős részben 1956 által kijelölt – potenciálisan veszélyt jelentő célszemélyeket és környezetüket megfigyelés alatt tartották, nehogy megint valamiféle felforgató tevékenységet végezzenek. Másrészt úgy, hogy hivatásos és nem hivatásos embereik tulajdonképpen mindenféle helyen és helyzetben figyeltek és jelentettek maguk körül, hátha valamiféle gyanús szervezkedés, valamiféle, a korábbiakhoz hasonló elégedetlenség és készülődés nyomaira bukkannak. Kisebb, az államrendet nem érintő ügyek, nevezetesen egy terapeuta módszere már jóval kevésbé érdekelte őket: önmagában már nem számított üldözendőnek bizonyos pszichoterápiás elméletek alkalmazása, mint a Rákosi-rendszerben, illetve csak annyiban, amennyiben veszélyesnek érezték a rendszer stabilitása szempontjából. Tegyük hozzá: az ortodox kommunisták és a liberálisabb vonal folyamatosan ellentétben álltak egymással azt illetően, hogy mennyire célravezető az engedékenység.

Felvethető, hogy nem csupán a pszichoterapeutákat figyelték meg, hanem a társadalom minden rétegét, és az is, hogy – az előbbiek fényében – a terapeuták sem elsősorban szakmájuk révén kerültek az állambiztonság látóterébe. Ez így van: mérnökök, sebészek vagy éppen kazánfűtők, vakációzó fiatalok szintén szerepelnek államvédelmi anyagokban, hiszen mindenkit igyekeztek ellenőrizni, esetleges felforgató tevékenységéről képet alkotni, a tényleges rendszerellenes tevékenységet megelőzni. Természetesen a pszichoterapeuták sem lógtak ki ebből a sorból. Két tényezőt fontos ennek kapcsán megemlíteni. Egyrészt, bár a korszakban már szinte szabadon lehetett terápiás módszereket alkalmazni, mégis volt ennek bizonyos korlátozottsága. Az államvédelem ugyanis folyamatosan kutatott az után, hogy miféle bomlasztást végeznek egyes közösségek. A pszichoterápiának nem elsősorban elméleti alapját tartották veszélyesnek, hanem csoportképző erejét, az összeesküvés lehetőségét. Azonban az elméleti alapokkal is akadtak gondok: a pszichoanalízis soha nem tartozott a szocialista rendszer kedveltjei, befogadott elméletei közé, még akkor sem, ha jelentős tisztségeket betöltő kommunista funkcionáriusoknak esetleg saját terápiás tapasztalataik is voltak. Ugyanakkor önmagában azért, mert valaki pszichoanalízist vagy éppen mentálhigiénés gondozást végez, terápiás csoportban vesz részt, ekkoriban – adataink szerint – nem üldöztek senkit. Különösen akkor volt védett egy-egy terápiás munkacsoport, ha vezetőjük megfelelő kapcsolatokkal rendelkezett, és a rendszer megbízható hívének számított. Paradox módon munkafeltételeiket tekintve akkor voltak a legnagyobb biztonságban, és jutottak a legtöbb szabadsághoz, ha felügyelet alatt álltak, és az államvédelemnek valaki folyamatosan beszámolt a közösségben történtekről. Más kérdés, hogy lehet-e valódi pszichoterápiás légkört kialakítani, ha a közösség egy tagja tulajdonképpen kettős életet él.

Tehát – és ezt a későbbiekben is látni fogjuk – egy-egy megbízhatónak tartott személy árnyékában magas színvonalú szakmai közösségek működhettek, nagy védettségben. (A szabadság mértékét jelzi, hogy az ellenkultúra számos képviselője is felléphetett a terápiás közösségek színpadain – bár jelentések születtek ezekről az alkalmakról.) Amennyiben viszont a hatalom úgy vélte, hogy az adott gyógyító tevékenység csupán álca, és mögötte valójában rendszerellenes tevékenység zajlik, például információik szerint antikommunista tanokat hirdetnek, vagy szabadságjogokat követelnek, mindig fellépett ez ellen, még ha jóval enyhébb mértékben is, mint ezt hasonló esetben a Rákosi-rendszer tette volna. Így többek között a családok mentálhigiénés gondozására irányuló kezdeményezést is könyörtelenül megsemmisítették akkor, amikor a hatalom egyes képviselői már áldásukat adták a munkacsoport működésére, és az országos sajtó is beszámolt róla; mihelyt világossá vált számukra, hogy a gyógyító-felvilágosító tettek árnyékában – értelmezésük szerint – izgatás történik, eljárást indítottak a résztvevők ellen.

Másrészt a lélektani eszközökkel végzett gyógyítást az a hatalom, mely szerint – egy pszichoterapeuta szellemes megfogalmazásában – „az embernek még lelke sem volt, csak idegrendszere",[218] mindig kissé idegenkedve, olykor ellenségesen figyelte. A pszichoterápiát közelről nem ismerők, arról saját élménnyel nem rendelkezők számára az eljárás ugyan sokszor vált ki értetlenkedést, bizalmatlanságot, de a diktatúrák állambiztonsági rendszerének szempontjából ennél többről van szó. A szakma ideológiai el nem köteleződése (a terapeuták világképének szabadsága), elfogadó attitűdje, védettséget és szabadságot igénylő közegei – ld. a csoportterápiák színtereit – élesen szemben álltak az állami ideológia, a hatalom képviselőinek tevékenységével és igényeivel. Azonban a Kádár-rendszer államvédelme sem mehetett el az idők szava mellett:[219] saját apparátusuk kiképzésénél már a pszichológiai ismereteket is bevetették (Révész 2005); a szorgalmas ügynök pedig az egyik pszichoterapeuta szaktekintélytől, Buda Bélától kért pszichológiai magyarázatot az 1986-os magyar-szovjet meccs kapcsán a magyarok szégyenletes szereplésére, amit aztán jelentésében is szerepeltetett.[220]

[218] Történeti interjú III/7/35.

[219] Hiszen a pszichológiai hadviselés fontos eleme volt a hidegháborús időszaknak; lásd: Simpson 1994.; Nietzel 2019.

[220] ÁBTL – 3.1.2 – M – 42073. Munkadosszié, „Albert". Jelentés, 1986. jún. 18. 167–168.

3. HIVATÁSVÁLASZTÁS

3.1. Mi tartozik a hivatásválasztáshoz?

A hivatásválasztással kapcsolatban rögtön két kérdéssel szembesülhetünk. Az első: beszélhetünk-e egyáltalán választásról? Milyen mértékben választja a szakember a hivatását és milyen mértékben a hivatás őt, azaz mennyire tudatos döntés eredménye egy szakma melletti elköteleződés? A „hivatás" szó azt fejezi ki, hogy az alanyt valamilyen feladatra, valamilyen irányba elhívták, neki reagálnia kell erre, igent kell mondania a szólításra (akár áldozatok árán is).[221] A hivatás szó magasztosságot, fennköltséget és valamiféle titokzatos, determinisztikus szemléletet implikál.[222] A spirituális területeken dolgozókkal és a segítő foglalkozásúakkal kapcsolatban inkább el tudjuk képzelni a „hivatás" szó használatát, mint például az utcaseprőknél (pedig ez utóbbi is fontos feladat). Az egészségügyi, szociális és nevelési területeken dolgozókkal kapcsolatban sokkal valószínűbbnek tartunk egy elhívatás-, megszólítás-történetet, mint például a nagy presztízsű közgazdászok esetében. Talán a nagy hatalmú, az égiekkel szoros összeköttetésben lévő gyógyítók, varázslók, nagy mesterek utódait látjuk[223] vagy legalábbis szeretnénk látni a mai gyógyítókban, segítő foglalkozásúakban – így nagyon is helyénvalónak találjuk, ha rátalálás-élményükről mesélnek munkájuk kapcsán.

De nem csupán a foglalkozás jellege számít az élettörténeti elbeszélésekben. Azok, akik számára a felsőfokú képzés és az azt követő munkavállalás csaknem elérhetetlennek tűnt, de végül sikerült a maguk választotta szakon végezniük és elhelyezkedniük – talán rátermettségüket igazolandó, talán küzdelmeiket ellensúlyozandó –, kifejezetten hajlamosak a hivatás-élményüket hangsúlyozni (mint például a Horthy-korszakban diplomát szerző, értelmiségi pályán működő nők, akiknél – legalábbis folyóiratuk alapján úgy

[221] A hasonló jelentésű angol calling vagy a német Beruf szavak szintén ezt a hívást jelölik (bár előbbi költőinek számít). A profession / Profession szavak (lat. eredete: profiteor) pedig már a válaszadásra vonatkoznak: az illető kinyilvánítja, hogy elkötelezett az adott ügyben, tevékenységben. Lásd: Derrida 2002: 35.

[222] Tulajdonképpen minden foglalkozásnak megvan a maga „misztikum" (Mystique)-összetevője, ha nem is azonos mértékben. A lényeges problémával küszködő személy nem laikushoz fordul, hanem olyanhoz, akit különlegesnek, hozzáértőnek ítél, akinek képzettségében és képességeiben megbízik. Az adott szakma képviselője aztán sajátos – a laikusnak ismeretlen, számára titokzatosnak tűnő – dolgot művel, aminek révén megszűnik vagy enyhül a gond. Lásd: Marutello 1981:. 249–250.

[223] Az orvosoknak valamiféle sámáni képességek tulajdonítása még a beosztottak részéről is gyakori: Ehrenreich – English 2010: 26. – Tágabb értelemben a sámánokra minden foglalkozások őseként is tekinthetünk: Collins 1990: 33.

tűnik – szinte követelményként szerepelt a Hivatott Nő és Hivatás találkozásának szükségszerűsége, Papp – Sipos 2017: 238–241). A pszichoterapeuta foglalkozás kétségtelenül a segítő foglalkozások közé sorolható, és emellett új szakmának is számított a Kádár-rendszer idején – már ha a századfordulón megjelent freudi írásokat tekintjük a pszichoterápia alapvetésének. (Pontosabban ilyen szakképesítés még nem volt: csak orvosokról és pszichológusokról beszélhetünk, de önálló pszichológia szak is csak 1958-tól létezik[224]). A pszichoterápiás szakmával kapcsolatban úgy segítő jellege, mind „fiatalsága" és a pszichoterápiás munka sajátossága okán – hogy tudniillik a gyógyító saját tulajdon személyiségével dolgozik – feltételezhetjük, hogy a pályaképekben, élettörténeti elbeszélésekben nagyobb szerepet kap a hivatás/az elhivatottság vagy a tudatos választás élménye, mint a sodródásé vagy a kényszeré. Tehát mindenképpen indokoltnak tűnik ennek vizsgálata az élettörténeti elbeszélésben, azt feltételezve, hogy a pszichoterapeuták, bár nem spirituális, de mindenképpen koherens narratívával rendelkeznek saját szakmájukhoz való eljutásuk, szakmai identitásuk kialakítását illetően.

A második kérdés az, hogy pontosan mi is tartozik a foglalkozásválasztás kérdéséhez? Nyilván ennek folyamatába illik a megfelelő képzésekre történő jelentkezés (bár a pszichoterapeuták esetében kissé nehezebb a helyzet, hiszen ilyen alapdiplomát ma sem lehet szerezni Magyarországon,[225] a Kádár-korszakban pedig még korlátozottabbak voltak a lehetőségek). Az azonban nem egyértelmű, honnan datálódik a hivatásválasztás kezdete, és milyen elemeket érdemes vizsgálni ebben az időtartamban. Ennél a pontnál mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy az önéletrajz, az élettörténeti elbeszélés tulajdonképpen fikció: válogatás és választások eredménye, hogy az interjúalany mit jelenít meg saját történetéből, milyen összefüggéseket lát az események között, mit tart relevánsnak az adott kérdésre vonatkoztatva.[226] Ez nyilván függ attól, hogy az érintett milyen identitással rendelkezik, és mennyire kidolgozott a narratívája az általa átéltekkel kapcsolatban, de attól is, milyen társadalmi-politikai közegben és milyen konkrét helyzetben kérik tőle az önéletrajzi elbeszélést. Másrészt érdemes számba venni, hogy nem csupán a közölt tényanyag vagy éppen vélemény lényeges, hanem az is árulkodó, és az is az elbeszélő által alkalmazott hangsúlyokat jelzi, hogy milyen nyelvi megformálás jellemzi a szöveget: milyen mértékű az aktivitást jelző szavak használata, mennyi érzelmet jelző kifejezést, vagy éppen tagadást alkalmaz

[224] Lásd: 4. fejezet.

[225] A jelenlegi magyarországi szabályozás szerint klinikai szakpszichológusi, illetve szakorvosi végzettséggel lehet belépni a pszichoterapeuta-szakképzésbe, tehát az második szakvizsgaként szerezhető meg.

[226] Természetesen ez nem jelenti az, hogy az egészséges felnőtt élettörténete inkoherens, összerendezetlen lenne. Lásd: Habermas –Körber 2015.

stb. A nyelvi mutatók mind a mondanivaló súlyozásában, mind az elbeszélő állapotainak megmutatásában fontos szerepet játszanak (László 2008).

A „mi tartozik ide?" kérdéshez kapcsolódik, milyen mértékben vizsgálandó a gyermekkor, ha hivatásválasztásról beszélünk. Egyáltalán lényegese, hogy egy adott foglalkozású embernek milyen volt a kisgyerekkora, ha a pályaválasztásra vonatkozó tényleges döntése nem akkor született? Milyen gyerekkori emlékek és körülmények lehetnek fontosak ebből a szempontból? Mindent megkérdezni és mindent elmondani nyilván lehetetlenség, ezért a történeti interjút készítő is szelektál: hipotézise mentén teszi fel kérdéseit,[227] és bízik abban, hogy sikerült releváns információk iránt érdeklődnie. A releváns információ pedig általánosságban az, hogy az elbeszélő milyen módon nyilatkozik meg saját magáról adott kontextusban – jelen esetben a hivatásválasztás kérdéskörében –, miként építi fel saját élettörténeti elbeszélését.[228] A megfelelő kérdések megtalálása nem mindig egyszerű. Interjúalanyaimat kérdeztem a gyerekkorukról, de ez a megszokottnál, más történeti interjúknál nehezebben ment. Többen visszautasítottak, ilyesféleképpen: „nem tartozik senkire, hogy kik voltak a szüleim"[229] – ebben a kérdésben tehát visszavonták az együttműködési megállapodásunkat, ignorálták a kérdéskört.[230] Másvalaki kifejezésre juttatta, hogy tökéletesen indokolatlannak tartja, hogy gyermekkori élményeit firtatom: „azt hiszem, hogy a pszichológia, illetve a maga munkájához nem sok köze volt, hogy anyukám meddig szoptatott engem. Merre jártam iskolába, mik voltak az első szexuális élményeim… Hát én 40 éves koromban lettem pszichológus, 43 éves koromban."[231]

Természetesen nem voltak a fentiekhez hasonló intim kérdéseim, de érthetőnek tartottam, hogy valaki ilyen határozottan meghúzza a határokat. A gyerekkori élményeikkel kapcsolatban bezáruló interjúalanyaim tulajdonképpen azt fejezték ki, hogy felfogásuk szerint valódi születésük a szakmába kerülésük alkalmával történt: ők a külvilág számára, de legalábbis a kutakodó idegen számára „csak" pszichoterapeuták, akik ugyan hajlandóak beszélni pályafutásukról, képzésükről, közvetlenül a pályaválasztáshoz

[227] A kérdések pedig a kérdező (Interviewer) előzetes ismeretein, felkészültségén túl nagyban függnek attól is, hogy a kérdező milyen keretrendszerben, milyen koncepció mentén dolgozik – például történész-e, néprajztudós, esetleg pszichoanalitikus. Yow 2015: 9.

[228] A történeti interjúk készítői az utóbbi időben a „life story" – élettörténeti elbeszélés – kifejezést alkalmazzák. Korábban „life history"-ról, vagyis élettörténetről beszélt a szakma, amely alatt az illető múltjáról szóló kronologikus elbeszélést értettek. A „life story" ezzel szemben inkább egy „kreatív elbeszélő eszköz, melyet az illető saját múltjának elbeszélésére használ". Azaz a történetekből elsődlegesen nem a „melyek voltak életének főbb eseményei, milyen volt az élete", hanem a „hogyan konstruál, hogyan építi fel elbeszélését ebben a helyzetben, pillanatban" kérdésekre kaphatunk választ. Thompson – Bornat 2017: 135.

[229] Történeti interjú III/8/182.

[230] Lásd: Turnbull 2000.

[231] Történeti interjú II/8/198.

tartozó eseményekről vagy szereplőkről, de saját fejlődésükről, otthoni körülményeikről már nem. Identitásukat egyértelműen a pszichoterapeutaság határozta meg. Ez nem azt jelenti, hogy az elzárkózók (vagy, ha úgy tetszik: foglalkozásválasztásuk alkalmával születők) szükségszerűen képzettebb és hatékonyabb terapeuták lennének, mint a mesélni hajlandók, csupán annyit, hogy az ő – nyilvánosságnak szánt – professzionalizáció-narratívájukban nem kap helyet a gyerekkor: elbeszélésük szerint semmi, ami adott idői távolságon kívül esik, nem tartozik ebbe a kérdéskörbe. A pszichoterapeuták persze szakmájuknál fogva pontosan tudják, hogy a gyermekkor és a család sok szempontból meghatározó – ezért tehát elgondolkodtató, hogy mit jelezhetnek ezek a visszautasítások. Az elzárkózást részben defenzivitásként értelmezhetjük, ami nem meglepő az előző fejezet áttekintését követően: a Kádár-korszak pszichoterapeutáinak életéhez – mint mindenkiéhez, aki akkor szocializálódott – hozzátartoztak a megfigyelők és a jelentők, vagyis a gyanakvás légköre, még akkor is, ha esetleg ők maguk nem számítottak ellenséges elemeknek vagy osztályidegen származásúaknak.

A hallgatás ugyanakkor nem csupán a diktatúrában egyébként adaptív magatartás jele lehet. A defenzíva szakmai okokkal is magyarázható. Egyrészt: a származási család és a gyermekkor kulcsfontosságú, a pszichoterapeuták feladata pedig ennek feltárása, elemzése – még akkor is, ha nagy különbségek vannak a pszichoanalitikus és a viselkedésterápia hívei között ennek mélységében, de a konceptualizáció szempontjából mindenképpen fontosnak számít ez a szempont. A pszichoterapeuták nem páciensként kerültek a kutatásba – így érthetően nem várható tőlük, hogy anyagot szolgáltassanak magukról, amelyet a másik (a kutató) félreérthet, félremagyarázhat, helytelen magyarázatait pedig megoszthatja a szélesebb nyilvánossággal. A kitárulkozással, a nyilvánossággal történő megosztással kapcsolatban pedig nem csupán a rossz értelmezések okozhatnak gondot. A pszichoterapeuták, különösképpen a pszichoanalitikusok a neutralitás és az absztinencia elvét (Ricci – Broucek 1998) vallják, vagyis szakmai kötelességeikhez tartozik, hogy a lehető legkisebb felületet mutassák magukból, azért, hogy a terápia során mindenképpen a páciens és annak élményei álljanak előtérben, és a páciens megsegítése történjék: „tehát védjük tulajdonképpen a személyest, hogy ne keveredjen bele a páciens dolgába”.[232] Ennek fényében nem meglepő, hogy nem mindenki tárta fel személyes történetét. És: kétségtelenül nagy felelősség a terapeuták megnyilatkozásait nyilvánosság elé hozni, úgy, hogy se ők és családjuk, se a betegeik ne sérüljenek.

[232] Történeti interjú I/1/23.

3.2. Gyerekkori emlékek

A pszichoterapeutákkal készült interjúim első felében a pályafutásukra, valamint a szakma és a rendszer kapcsolatára vonatkoztak a kérdéseim. A beszélgetés második része azzal indult, hogy megkértem őket, mondjanak el egy gyerekkori emléket, ami éppen az eszükbe jut. Tehát nem szabályos pályakép, lineárisan szerkesztett élettörténet hangzott el, hanem az első részben az origótól kiindulva – mely esetünkben az első pszichoterápiás jellegű munkahelye – egy hivatástörténetet adtak elő, és az előzmények tárgyalására csak ezt követően került sor.[233] Ezt azért alakítottam így, mert feltételeztem, hogy az első rész – a karrierút – kérdéseibe könnyebb bekapcsolódni, hiszen jóval kisebb mértékű feltárulkozást feltételez, mint amikor a származási családról vagy pályaválasztásának motivációiról kérdezek. Mondhatni, a bemelegedés fázisa (Blatner 2013) után, mikor az interjúalany már számos saját történetet megosztott velem, amelyekben pszichoterapeuta szerepben tűnt fel, következtek az intimebb, nem közvetlenül a hivatásgyakorlásra vonatkozó kérdések. (Nem minden esetben volt lehetőség ennek a két résznek a szétválasztására, hiszen több esetben előfordult, hogy interjúalanyom gyerekkori élményeit jelenítette meg a munkavégzésével összefüggésben, és ilyen esetben nem is törekedtem a narratíva megtörésére.) Tehát a gyerekkori élmény elbeszélésére hívó kérdés a második részben hangzott el. Azért konkrét történetet és nem csupán a család jellemzését kértem, mert feltételeztem, hogy az elsőként eszébe jutó, dinamikus, filmszerű mozzanat sokkal többet elárul, és színesebb képet is ad, mint az egyszerű, statikus leírás vagy lajstromozás. Másrészt, bár mind a történet elmesélése, mind a családtagok „arcképének" felvázolása tulajdonképpen konstrukció, a megjelenített történet elemzése révén sokkal pontosabban feltérképezhetjük a beszélő beállítódását, viszonyulását a vele vagy családtagjaival történtekhez – és természetesen a családtagok bemutatása sem hanyagolható.[234]

A gyerekkori történet elbeszélését kérő felhívásom a legtöbb esetben némi csodálkozást, értetlenkedést váltott ki, de legtöbben pár másodperces gondolkodási idő után teljesítették a kérést. A történetekkel összefüggésben az volt az előzetes feltételezésem, hogy többnyire rossznak minősíthető, esetleg traumatikus gyerekkori élményekről fogok hallani, amelynek esetleges következménye a segítő szakma választása. Bár kétségtelenül előkerültek

[233] Az interjú tehát félig strukturált volt, előre megfogalmazott – minden interjúalanyom számára azonos – felteendő kérdésekkel, amelyek nyomán keletkező válaszok viszont rugalmasan alakították a beszélgetést.

[234] Vagyis elvégezhető a narratív pszichológiai tartalomelemzés, mely „a szöveg lényegét alkotó tulajdonságokra, szereplőkre és cselekedetekre épít". A gyermekkori emlék pedig azzal a nyereséggel jár, hogy „a korai szelf-tárgy reprezentációk kifejeződnek". László 2005: 1367.

traumatikus emlékek, azok minden esetben a történelemhez, történelmi eseményekhez kapcsolódtak. Nevezetesen: a gettóban töltött idő és az onnan történő kimenekítés, más esetben az 1950-es években nagy autóból kiszálló, hosszú kabátos, „kalapos, nagydarab pasik" házkutatást tartottak, mindent szétvertek, az apát elvitték, borzalmas élményeket okozva a szinte megdermedt kislánynak, akit azután nagyanyja nevelt fel.[235] A verbalitás előtti emlékek is bekúsztak, például a Budapest ostroma idején 7 hónapos kisfiúé, aki a viszonylagos védettséget jelentő Sziklakórházban élte át a nehézbombázók támadásait, és azóta is érzékenyen reagál a rettenetesnek mondott hangra, bár szerencsére már csak filmekben hallhat ilyesmit.[236] Egyesek először fedőemléket választottak, például boldog kerti szaladgálás képét festették le, majd néhány másodpercen belül – minden különösebb kérés nélkül – előtolakodott az a „nehéz emlék", illetve emléksorozat, amely valóban meghatározta a gyerekkorát: házkutatás, pszichoanalitikus nagynénje letartóztatása, majd a börtönlátogatások.[237] De a történelmi események még akkor is kedvezőtlen narratívában kaptak szerepet, amikor tényleges tragédia nem történt: a háborúban elhullott lőszereket kereső – és találó – egykori kisfiú azt emelte ki, hogy barátaival végzetes sérüléseket szenvedhettek volna, amelyet csakis a sors, az égiek jóindulata révén úsztak meg.[238] Az emlékek ezen csoportjának *A történelem szörnyűségei* címet adtam. A pszichoterapeuták jelentős részének értelmezésében tehát a történelminek nevezhető események, a politika beavatkozása az állampolgárok életébe végzetes, de legalábbis fájdalmas következményekkel járt, amely akár az egész fejlődéstörténet szempontjából a legmeghatározóbb eseményként jelent meg az elbeszélésekben.

Aki nem számolt be történelem okozta rossz emlékekről, az szinte kivétel nélkül igen kellemes élményekről mesélt. Elképzelhetetlen, hogy azoknak a terapeutáknak, akiknek nem a történelmi traumákhoz kapcsolódtak a meghatározó élményeik, ne lettek volna „magántermészetű" rossz emlékeik, talán olyanok is, amelyek a segítővé válásukban szerepet játszhattak. Interjúalanyaim azonban nem álltak elő ilyesmivel. Ez arra utal, hogy az ilyesféle traumatikus vagy csupán rossz emlékek – ha voltak – átdolgozottak annyira, hogy ne ez legyen a meghatározónak mondott, nevezhető, először eszébe jutó gyerekkori emlékük – legalábbis egy idegen előtt nem érezték szükségét ekként megemlékezni róluk.

A „magántermészetű" emlékek egy része a gyerekkort jellemző törődésre, kényeztetésre, szórakozásra vonatkozott – ennek a kategóriának a *Jól-lét* nevet adtam. Ide soroltam azokat a történeteket, amelyek családi kiránd-

[235] Történeti interjú II/2/84.
[236] Történeti interjú II/1/61–62.
[237] Történeti interjú I/7/207–208.
[238] Történeti interjú III/9/202.

lásokról, nyaralásokról, unokatestvérekkel közös játékokról, a nagymama kényeztetéséről meséltek. Ezeknek a kis történeteknek közös jellemzője a biztonság, elfogadottság, nyugalom és elengedettség élményének kifejezése. A középpontban az elbeszélő áll – ellentétben az előző csoport történeteivel, ahol a történelmi események állnak a fókuszban, a gyerek inkább csak reagálni kénytelen ezekre –, de a tényleges cselekvésnél lényegesebbnek mutatkoznak a hangulatok, benyomások megjelenítései.

A következő csoport *Aktivitás*-emlékeket vonultatott fel. Itt is a gyerek áll a középpontban, sőt igen aktív szerepet visz, cselekvőként működik, mindig erőt és hatalmat mutató cselekvőként (gyerekméretekben), többnyire kissé különleges szerepben. Például: az óvodás kislány kívülről megtanulta a neki felolvasott János vitézt – de olyan is előkerült, hogy egy kisfiú megvert, legyőzött valakit. Az ide sorolható történetek egy része sajátos módon elővételezi a későbbi szakmai identitást. A verekedős kisfiú története ugyan nem egészen erről árulkodik, de a jó memóriájú kislány a későbbiekben is remek intellektuális teljesítményeket mutatott fel – talán ennek előképe a kis történet. Ehhez hasonló tudásszomj-megjelenítést (emellett: a talpraesettség és autonómia képét) tartalmaz egy olyan elbeszélés, amely szerint az iskolába vágyó, attól kb. 2 km-re lakó fiúcska egyszer csak felkerekedett: „és akkor fogtam magam, és elindultam, a bátyám már járt iskolába, és elindultam az iskolába megkeresni őt. És akkor egyszer csak beállítottam, ez egy ilyen tipikus falusi iskola volt, megtudtam, hogy melyik osztályban van, és akkor beállítottam, hogy én jöttem a bátyámhoz iskolába. És aztán így is maradt, mert azóta is szeretek iskolába járni."[239]

Szintén az aktív gyerek és a – későbbi – segítő szakma kapcsolata tűnik fel abban, amikor a kisiskolás lány felkereste a közelükben lévő gyerekotthon vezetőjét azzal, hogy szakkörükkel szívesen báboznának a nehéz sorsú gyerekeknek. Az igazgató engedélyezte a fellépést, amely jól sikerült, tehát szép pillanatokat szereztek az állami gondozottaknak, nem mellesleg a szakkör segített a bábkörhöz tartozó paravánért felelős „lopkodós fiúnak" a becsület útján maradni.[240] Egy másik hasonló korú lányka a napköziben folytatott mediátori tevékenységet, amikor két társa összeveszett: „a padon ültem és rendeltem".[241] Az altruista vonal, a terápiás jellegű foglalkozások tartása tehát a gyerekkori történetekben is fontos szerephez jutott.

[239] Történeti interjú II/3/103.
[240] Történeti interjú I/3/121.
[241] Történeti interjú II/6/163.

3.3. A család

A gyermekkori történet elbeszélését követően a családtagokra vonatkozó „objektív" adatok iránt is érdeklődtem. Nevezetesen megkérdeztem, hogy kikből állt a származási családjuk, és mi volt a felnőttek foglalkozása, hogyan éltek. A nyilatkozók többsége a nukleáris család együttéléséről számolt be – gyakran jelentős veszteségekkel a közelebbi vagy távoli családtagok között –, olykor nagyszülőkkel, esetleg néhány rosszabb helyzetű, egyedülálló nagynénivel vagy nagybácsival kiegészítve. Utóbbiakat általában a történelem vagy a rendszer áldozataiként jelenítették meg az elbeszélők: egyesek a börtönt is megjárták, másokat „mindössze" rendszeresen megfigyelés alatt tartottak, vagy éppen eltiltottak bizonyos foglalkozások végzésétől, megint másoknak valaha volt saját családjuk, de a kataklizmák közbeszóltak. Arról, hogy a rokonság komoly veszteségekkel vészelte át az interjúalanyaim születését követő vagy az azt pár évtizeddel megelőző időszakot, az elbeszélők mintegy fele számolt be, származástól függetlenül.

Az általam megkérdezett, illetve az egyéb interjúkban megszólaló vagy visszaemlékezéseket író pszichoterapeuták családtagjairól elmondható, hogy közöttük nagy számban fordultak elő segítő foglalkozásúak. A magyar terapeuták első vagy második generációja gyermekeinek, illetve rokonainak egy része szintén a pszichoterapeuta szakmát választotta, de a segítő hátteret tekintve mégsem ők voltak többségben, hanem az orvos szülők, esetleg nagybácsik. Az egészségügyi, klinikai családi háttérrel rendelkezők kétségtelenül felülreprezentáltak voltak a Kádár-rendszer pszichoterapeutái között. Mint azt más kutatások is megerősítik, a segítő vonal gyakran továbböröklődik: ebben mind a „házon belüli" szocializáció,[242] mind az – orvosok esetében – foglalkozás vonzó mivolta, magas presztízse[243] szerepet játszhat.

Korántsem minden pszichoterapeuta kapcsolódott családi szinten a klinikumhoz. A szülők között egyéb értelmiségieket éppúgy találunk, mint valamikori önálló kereskedőket, iparosokat – és jó néhány munkás- és parasztszármazású is akadt közöttük. Az „F kategóriások", azaz a fizikai dolgozók gyerekeinek többsége kétségtelen előnyként jelenítette meg származását. Mint az előző fejezetben láttuk, az „F kategóriához" való tartozás a felvételi bizottság számára képes volt felülírni az értelmes fiatalemberek „klerikális hátterét" is, és bebocsáttattak az orvosi egyetemre. Az újonnan indult pszichológia szakon, ahol maximális felvételi pontszám megszerzése volt az

[242] A segítő vonal házon belüli „továbböröklése" kapcsán érdemes megemlíteni német nyelvterületen végzett, az evangélikus lelkészháztartásokat vizsgáló kutatásokat: ezek szerint a protestáns papcsaládokban számos lelkész, diakonissza és egyéb segítő foglalkozású nőtt fel. Lásd: Greiffenhagen 1984.; Seidel – Spehr 2013.

[243] Az orvos szakma még ma is a „hivatások királynőjének" számít. McClelland 2014: 168.

elvárás, szintén „vadásztak az F-esekre”[244] (legalábbis a kiváló képességű F-esekre): szerencse, hogy éppen akkor így fújt a politikai hátszél – összegezte a történteket egyik interjúalanyom, aki egyetemi évei alatt az elitképzőnek számító Eötvös Collegiumba is felvételt nyert.

Úgy tűnik tehát, hogy a néhány évvel korábban burzsoá mételyként aposztrofált pszichoterápia (különösképpen a pszichoanalízis) szakmaként történő választása a korszakban, hasonlóan az orvoskarokhoz, egyrészt hasonló hátterűeket vonzott, másrészt új szereplők jelentek meg ezen a területen is: a fizikai dolgozókként számontartottak gyerekei, akik éppen a rendszer hathatós segítségével jutottak a nem olyan régen még tiltott tudomány közelébe. A sokszor még manapság is az elithez tartozónak tekintett – és kétségkívül meglehetősen költséges – pszichoterápiákhoz, illetve a szakmát megalapozó felsőfokú képzéshez való hozzáféréshez a hatalom kétszeresen is hozzájárult. Egyrészt a felvételi szabályok módosításával már a háborút követően megnyílt a felsőoktatás felé vezető út azok számára, akiket a korábbi rendszer korlátok köré szorított, vagyis demokratizálódott a felsőoktatás. Azaz megszűnt a vallás („faj”) szerinti diszkrimináció, valamint a nők számára – a hittudományi szakok kivételével – a férfiakkal azonos feltételek mellett engedélyezték a beiratkozást a felsőoktatási intézmények bármely karára.[245] Másrészt a szocialista rendszerben a munkás- és parasztszármazásúak egyetemre segítése 1963-ig deklaráltan is általános volt. Egy 1948-as kormányrendelet a felsőoktatásban bizottságok előtti felvételi vizsgák megtartását írta elő, melyeken a jelentkező általános műveltsége és a szakra való alkalmassága mellett demokratikus magatartását is értékelték, de akár el is tekinthettek a felvételi beszélgetéstől.[246] A rendelkezés utóbbi pontjai meglehetősen nagy teret hagytak a bizottság döntésének, minek következtében a munkás- és parasztszármazású hallgatók aránya jelentős mértékben megnövekedett (Ladányi 1985: 18). 1953-tól hat kategóriát (munkás, dolgozó paraszt, értelmiségi, alkalmazott, egyéb, osztályidegen) alkalmaztak a felvételizők származása szempontjából (Devich 1968: 80), és természetesen az első kettő volt a kívánatos.

A művelődésügyi miniszter 3/1963. (V. 19.) MM sz. rendelete eltörölte, hogy a jelentkezőket származásuk szerint kategorizálják, a munkások és parasztok gyerekei pedig külön elbírálásban, rendkívüli előnyben részesülhes-

[244] Történeti interjú II/3/107.

[245] 1946. évi XXII. tc. a nőknek az egyetemekre és a főiskolákra való felvétele tárgyában. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1946 A törvényjavaslatot egyhangúlag fogadták el, és minden parlamenti párt nőképviselője melegen üdvözölte. Lásd: Liszkai-Kováts Ilona: Megnyílt az út… *Szivárvány* 1946. szeptember 14. 1(16). 16.

[246] A Magyar Köztársaság kormányának 7.870/1948. Korm. sz. rendelete. Magyar Közlöny 1948. július 25. (167). 1655–1656.

senek az felvételi eljárásban. A rendelet indoklása szerint a változtatás azért történt, mert az épülő szocializmusban egyre nagyobb a felsőoktatás jelentősége, így minél szélesebb köröknek kell meg adni a bekerülés lehetőségét.[247] Némely korabeli híradás a politikai hátteret is megvilágítja: Kádár János „aki nincs ellenünk, az velünk van" elvét[248] említették. Ez a kádári „szocialista humanizmus" köszönt vissza 1962-ben, a Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusán, amely a felsőoktatás reformját elindította (Erdey-Gruz 1963: 12). A korabeli krónikások szerint a származásra vonatkozó kérdések eltörlését az egyetemi felvételiken a társadalom változása teremtette meg. A „dolgozó osztályok egységes társadalmában" ugyanis minden dolgozó – legyen az gyári munkás vagy orvos – a szocializmust építi, tehát értelmetlen a foglalkozási szempontú megkülönböztetés. A társadalom efféle egységesülése következtében pedig az apolitikusok, sőt a „volt ellenséges osztályok tagjai" is szabadon dolgozhatnak, egyetemre járhatnak (bár a rendszer korántsem mondott le ideológiai nevelésükről) (Darvasi 1962). Más megfogalmazásban: „Ha a háborúban az ellenség letette a fegyvert, emberségesen kell bánni vele. Az osztályharcban is érvényes ez a megfontolás."[249] Vagyis: a legyőzött, beilleszkedni kész osztályellenség viszonylagos szabadságban dolgozhat és tanulhat, annak érdekében, hogy ne lázadjon a rendszer ellen.

Bár 1963-tól kezdve a felvételizőt a szülők – jelentkezéskori és 1938 előtti – foglalkozása és vagyoni helyzete szerint már nem kellett kategorizálni, a szabályozást követően mégis előny maradt a megfelelőnek tekintett származás. Ezt a döntéshozók nem is rejtették véka alá: ez már abból is látszik, hogy bár a kategorizálást megszüntették, továbbra is jelölték, számontartották, hogy a jelentkező fizikai dolgozók gyermeke-e (alias: F kategóriás-e) (Devich 1968: 80 –81). Az 1963-as „reform"-rendeletben szerepel, továbbra is társadalmi feladat marad, hogy a fizikai dolgozók gyerekei minél nagyobb számban kerülhessenek a felsőoktatásba: ennek elsődleges eszközeként a tehetségfejlesztést és a nagyobb anyagi támogatást nevezték meg.[250] A tehetségfejlesztés a munkás- és parasztfiatalok felvételi előkészítését, illetve egyetemre kerülésüket követően részükre tartott konzultációkat jelentette. Ezeket a terveket számos egyetemi oktató üdvözölte, hiszen ők maguk tapasztalhatták, milyen nehézséget jelent a nem megfelelő felkészültséggel rendelkezőknek tanulmá-

[247] A művelődésügyi miniszter 3/1963. (V. 19.) MM sz. rendelete a felsőoktatási intézményekbe való felvétel szabályozásáról. *Magyar Közlöny* 1963. május 19. (34). 227–230.

[248] Kádár 1961-ben, a Népfront ülésén mondott beszédében a „velünk" szó helyett a Magyar Népköztársaság, az MSzMP, a Népfront szavakat használta, ennek leegyszerűsítése a nevezetes mondat. Rainer 2000. 40–57. (Az alapelv egyébként újszövetségi: Mk 9, 40; Lk 9,50.)

[249] Tiszta eszményeink, nemes céljaink jóváhagyását kérjük: Gáspár Sándor elvtárs választási nagygyűlése a Beloiannisz-gyárban. *Népszabadság* 1963. február 14. 21(37). 2.

[250] A művelődésügyi miniszter 3/1963. (V. 19.) MM sz. rendelete a felsőoktatási intézményekbe való felvétel szabályozásáról. *Magyar Közlöny* 1963. május 19. (34). 227.

nyaik elvégzése, és köreikben mekkora a lemorzsolódás.[251] A pártkongreszszusi határozatnak megfelelően – „a jövőben ne kevesebb, hanem több legyen a munkás- és parasztszármazású"[252] – a fizikai dolgozók gyermekei a korszak egészében több segítséget kaptak a felvételire való felkészüléshez, mint társaik. Például kizárólag számukra a középiskolákban az utolsó két évben a felsőoktatási felvételi tárgyakból ingyenes, felvételi előkészítő tanfolyamokat szerveztek.[253]

A tehetséggondozás mellett a felsőoktatási reform keretében számos olyan intézkedést is hoztak, melyek közvetetten szolgálták a fizikai dolgozók gyermekeinek a felsőoktatási intézményekbe történő bekerülését. Megreformálták az ösztöndíjrendszert: a hallgatók az egy főre eső családi jövedelem alapján, differenciáltan részesülhettek támogatásokban, bővítve a természetbeni juttatások körét, és így az egyetemisták többsége a korábbinál jóval kedvezőbb helyzetbe került. Például a legalacsonyabb jövedelműek igény szerint (háromszori, kedvező árú étkezéssel járó) diákotthoni elhelyezést és rendszeres szociális támogatást, a nem kollégisták kedvezményes ebédet és szintén rendszeres pénzbeli juttatást kaptak. Emellett –előmenetelüktől függő – tanulmányi ösztöndíjhoz jutottak, jó vagy jeles átlaggal pedig a tandíjfizetéstől is mentesültek, míg a tandíjasok szociális helyzetüket és tanulmányi eredményüket egyaránt figyelembe véve fizettek.[254] A reform szellemében számos jóléti beruházást hajtottak végre az egyetemeken: menza- és kollégiumfejlesztések történtek (Vajda 1965; Gombár 1963).[255]

A fizikai dolgozók gyermekeinek továbbtanulását nem csupán a tehetséggondozás és az egyetemi juttatások terén igyekezték segíteni. Mivel a korábban munkás vagy dolgozó paraszt kategóriába eső, 1963-tól „F-esnek" számítókat továbbra is lajstromozták az egyetemek, éves statisztikai számadásukban büszkén szerepeltették, hogy hallgatóik hány százaléka fizikai dolgozók gyermeke. Mindenképpen előnynek számított az egyetem – hatalom általi – megítélése szempontjából, ha hallgatóik minél nagyobb hányada volt az „F-esek" közé sorolható. Még a kötelező származási kategorizálás

[251] Benedikt Ottó: Az egyetemi tanár szemével. *Népszabadság* 1962. szeptember 6. 20(208). 3.

[252] Bálint Béla: Származás és képesség. *Köznevelés* 1963. március 22. 19(6). 161.

[253] Ilyen tanfolyamokat még a rendszer utolsó éveiben is tartottak. Lásd: Böhm 1985: 459.

[254] A művelődésügyi miniszter 158/1963. (M. K. 14.) M.M. számú utasítása a felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói részére juttatható állami támogatásokról. *Művelődési Közlöny* 1963. július 15. 7(14). 361–365.; A művelődésügyi miniszter 159/1963. (M. K. 14.) M.M. számú utasítása a felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatóinak tandíjáról. *Művelődési Közlöny* 1963. július 25. 7(14). 365–366.; A művelődésügyi miniszter 6/1963. (XI. 6.) MM számú rendelete a társadalmi tanulmányi ösztöndíjról szóló 22/1963. sz. (IX. 21.) Korm. sz. rendelet végrehajtásáról. *Magyar Közlöny* 1963. november 6. (78). 584–592.

[255] Terjeszkedik az egyetem. *Esti Hírlap* 1963. november 1. 8(257). 3.; Nagy összegű beruházásokkal gazdagodnak az egyetemek és a főiskolák. *Kisalföld* 1964. július 19. 9(168). 1.; Új egyetemi kollégiumok nyílnak. *Népszava* 1964. július 28. 92(175). 1.

eltörlése után is természetes volt, hogy a munkás- és parasztszármazásúak előnyt élveztek a felvétel szempontjából – hiszen az említett rendelet (3/1963. (V. 19.) MM sz.) 16.§-ának a) pontja ki is mondta, hogy ennek így kell lennie. Ez azt jelentette, hogy ugyanolyan pontszám esetén őket sorolták előre, így előfordult, hogy ők bekerültek az adott szakra, míg az ugyanolyan pontszámot elérő társaik nem.[256] Mivel a szabályozás szerint külön kellett értékelni „egyrészről a jelentkező rátermettségét, tehetségét, felkészültségét, másrészről a magatartását",[257] a bizottságoknak közvetlenebb lehetőségeik is voltak az eredmények befolyásolására a tárgyi tudás felmérésén túl is. A vonzóbb szak esetében nagyobb volt a túljelentkezés, a verseny, és ilyenkor különösen nagy jelentősége lehetett annak, hogy a sok kiváló fiatal között melyikük kap pluszpontot, pontosabban: szabad utat. Az orvosi és pszichológusi szak pedig rendkívül vonzónak számított. (Bár ez természetesen semmit nem von le az átlagosnál rosszabb körülmények közül érkező, jó képességű és felkészült, támogatott, „F-es" fiatalok érdemeiből.)

Tehát a pszichoterápiával, különösképpen a pszichoanalízissel kevéssé rokonszenvező rendszer maga tette lehetővé, hogy a legszélesebb rétegekből verbuválódjanak a majdani analitikusok. Azonban mégsem volt olyan egyszerű a mobilizáció és a kulturális akkomodáció, illetve a szűkebb szakmai környezetet mégiscsak bizonyos mértékű egyneműség és elitizmus jellemezte: „Lili [Nemes Lívia kiképző terapeuta] mondott egy nagyon fontosat. Az egész magyar egyesületben, ahogy akkor a mi időnkben kinézett, hárman voltunk prolik… Vannak dolgok, amiben mi kiismerjük magunkat, és ők nem. Ezt konkrétan a páciensekkel is, tehát hogy bizonyos szociális hátrányban élőkkel én folyamatosan tudok dolgozni" – emlékezett egy interjúalanyom.[258] A máshonnan, „alulról" jövők kétségtelenül valami elnemfogadottság-érzéssel, egyfajta „megkülönböztetettséggel" is szembesültek (amelyet még a kiképző terapeuták is tényként kezeltek), bár igyekeztek a szakma, illetve saját pszichoterapeuta-identitásuk hasznára fordítani a „proli" bélyeget.

3.4. Ünnepek

A származási család életkörülményeit firtató részben tettem fel az ünnepekre vonatkozó kérdést: nevezetesen, hogy volt-e különbség a családjukban az

[256] Pl. 1963-ban, tehát már az új rendszerben a budapesti orvosképzésre jelentkezők közül a 19-20 pontot elérőket felvették, a 18 pontosok közül pedig a fizikai származásúakat részesítették előnyben. Törő 1964: 15.

[257] A művelődésügyi miniszter 3/1963. (V. 19.) MM sz. rendelete a felsőoktatási intézményekbe való felvétel szabályozásáról. *Magyar Közlöny* 1963. május 19. (34). 229.

[258] Történeti interjú III/4/84.

ünnepek és hétköznapok között, illetve, ha igen, elmondana-e egy ünnep-történetet. Az ünnep, az ünnep gyakorlata a családban részben az értékekről, a hagyományrendszerről (mit ünneplünk?), részben a társadalmi státuszról (hogyan ünneplünk?) árulkodhat. Saját bőrömön kellett megtapasztalnom: nem véletlen, hogy a történeti antropológia olyan szívesen vizsgál ünnepeket, például a karneválok történéseit és szimbolikáját (Schindler 2000). Az ünnepi hagyomány és gyakorlat tanulmányozásával (akár az ünnepi étkezések rendjének vizsgálatánál) élesebben mutatkozik meg az adott kultúra, a társadalom (Dietler 2011) – valahogy úgy, ahogy a csillogó díszöltözet is észrevehetőbb, feltűnőbb, mint a szürke munkaruha. Az ünnepre vonatkozó kérdés az intim szférát érinti, ünnepre vonatkozó történetet talán még nehezebben mond el az ember, mint például azt, hogy a szülő alkoholista volt. Ünnepről, konkrét ünnepi történetről faggatózni: ez már tényleg belépés a másik intim zónájába, kényes kérdés. Interjúalanyaim mégis válaszoltak, elmondtak egy ünnep-történetet, vagy inkább több kisebb részletet ünnepeik gyakorlatából. Azonban ez korántsem volt kivétel nélküli.

Többen úgy nyilatkoztak, nem volt semmiféle különbség az ünnep és a hétköznap között, illetve, ha azt mondták, hogy volt, akkor konkrét történeteket nem voltak hajlandóak mondani, sőt mintha visszavonták volna állításukat: nem volt semmi különös – nagyjából ez volt mondandójuk lényege. Azok, akik ebből a „semmi különös"- narratívából mégiscsak hajlandóak voltak kiemelni egy ünnepet, gyakorta a születésnapot emelték ki, de ott sem igen volt valódi történet: a szokásos „volt torta, virág…" – mindössze ilyesfélék hangzottak el. Mintha interjúalanyaim egy részének származási családjából elvesztek volna az ünnepek. Elsősorban, mint később összegeztem, a holokauszttúlélők családjaiból, akik interjúalanyaim esetében legnagyobbrészt második generációs túlélők voltak. (Hangsúlyoznám azonban: a túlélő interjúalanyaim esetében sem mindenkinél volt megfigyelhető az „ünnepvesztés".) Az, hogy miképpen tudtam meg, zsidó családokról van-e szó, változó.[259] Volt olyan interjúalanyom, aki magától beszélt zsidóságáról, mások ugyan nem ilyen közvetlenül, de a háborús veszteségek kapcsán utaltak származásukra – utólag visszagondolva érdekes, hogy soha nem kérdeztem meg, tényleg jól gondolom, és zsidók-e. Egyértelmű volt (interjúalanyaim egy részéről korábban is tudtam), bár a szavak szintjén nem föltétlenül hangzott ez el. Veszteségeiket és az ünneptelenséget többnyire ugyan bizonyos összefüggésbe helyezték, de közelebbi magyarázattal nem szolgáltak. Egyetlen interjúalanyom, a második világháborút túlélő terapeuta fogalmazta meg, hogy a túlélés ténye mindent felülírt.

[259] Az interjúban ugyanis nem szerepelt erre vonatkozó kérdés.

Valójában nem tudom, hogy ünneptelenség-narratívát használó interjúalanyaimnál tényleg nem, vagy az általánosnál jóval kevésbé voltak-e megtartott ünnepek, vagy voltak, de ezek körülményeinek és rítusainak említését veszélyesnek, esetleg fájdalmasnak értékelhették, és inkább a leplezést, rejtőzködést („passing", Stein 2009) választották. Az, hogy a pszichoterapeutai neutralitás és absztinencia-követelmények miatt történt volna mindez, kizárható, hiszen csak a zsidó túlélő-leszármazottak között találkoztam ezzel a jelenséggel. Az, hogy a zsidó származású terapeuták esetleg mélyebb szakmaisággal rendelkeznének, mint mások, és emiatt érzékenyebbek a neutralitásra és absztinenciára, nem valószínű. Mindenesetre megjegyezhető, hogy a látszólagos választalanság, a tagadás hátterében sok tényező rejtőzhet. A történeti kutatásban – akár a pszichoterápiában – a válaszok megélt igazságát el kell fogadnunk, és mindig figyelemmel kell lennünk arra, hogy az egyszerű megnyilatkozások mögött is bonyolult összefüggések, esetleg nemzedékek fájó tapasztalatai rejtőzhetnek.[260]

A legtöbb esetben azért voltak megosztható ünnep-narratívumok, még úgy is, hogy az ünnep-történetek jóval töredékesebbnek bizonyultak, mint az elsőként eszükbe jutó gyerekkori emlékek. A többségnél a legnagyobb ünnepnek egyértelműen a karácsony számított, ami korántsem jelentette azt, hogy ezt liturgikus ünnepként élték volna meg: az esemény vallásos része keveseknél kapott szerepet, inkább a családi intimitás, az ajándékok álltak a középpontban – ami nagyjából meg is felelt a szocialista karácsonyeszménynek (Kunt 2007). Az említés gyakoriságában a születésnapok álltak a második helyen. Csak ketten meséltek zsidó ünnepekről, és érdekes módon ugyanennyien a május elsejét, pontosabban annak karnevál-részét, a felvonulást nevezték meg gyerekkoruk legkedvesebb, legemlékezetesebb ünnepeként. Úgy tűnik, a hatalom sikeresen formálta át a hagyományokhoz kötődő, ritualizált ünnepeket is, és eredményes volt az új ünnepek szocializációjában is.

Az archaikus társadalmak értékei azonban még megmutatkoztak, ha keveseknél is. Például egy interjúalanyom a szigorú hagyományok szerint zajló, a gyerekek számára mégis rendkívül izgalmas, meleg hangulatú széderestékről számolt be. A hagyományosan katolikus többségű észak-dunántúli falu legnagyobb ünnepe az 1950-es években még egyértelműen a templom védőszentjének búcsúja volt, amely vallási-lelkiségi jellege mellett jó hangulatú családi eseménynek is számított. Egy másik, Pannonhalma közeléből érkező visszaemlékezőnk az egyházi ünnepként megélt karácsonyt, de különösképpen a húsvéti és úrnapi körmeneteket említette, melyek közös ünnepei voltak a családnak, a falunak, a plébániának és az apátságnak: ezek voltak azok az

[260] Az „elveszett ünnepekről" részletesebben: Papp 2019: 121–134, amelyből részletként emeltem ki a fenti néhány bekezdést.

alkalmak, amikor mindenki felvette az ünneplő („a másik") ruháját-cipőjét, vagy ha más nem volt, kitisztította az egyetlen lábbelijét.[261] Mindenesetre a ritualizált formák, a vallás és a közösségek kitüntetett szerepe csökkenőben voltak a 20. század közepének magyar társadalmában, így interjúalanyaim többségénél is.

Emellett még egy történelmi sajátosság tűnt fel az ünnep-elbeszélésekben: az étel, az ünnepi étkezések jelentőségének hangsúlyozása, amely élesen és deklaráltan szemben állt a korábban megtapasztalt éhezéssel vagy legalábbis egysíkú táplálkozással. A fentebb említett egyházi ünnepek egyértelműen a legfontosabbak voltak a közösség számára, ezek kiemelt szerepét a húsétel és a kalács is jelezte, amelyek a háború körül születettek gyerekkorában valóban különlegesnek számítottak. Az ünnepek méltó megünnepléséhez „bizony meg kellett dolgozni", hiszen csak akkor lehetett húst kapni a faluban, de még ehhez is sokat kellett sorban állni.[262] A valamivel jobb helyzetben lévők esetleg vasárnaponként is húshoz juthattak, ám az is a hét fénypontjának számított, amikor „vasárnaponként általában érezni lehetett azt a húsleves szagot".[263] Egy zenészcsaládban viszont a színházi fellépések szünetnapján, vagyis hétfőnként ettek ünnepi vacsorát: „egy doboz szardíniát kinyitottak, az volt az ünnep".[264] Az ünnep tehát a – viszonylagos – bőség ideje, pontosabban a szükség, a kataklizmák okozta szűkösség idejének ellenpontja volt: „én azért átéltem háború alatt, hogy szinte nem volt étel… Nálunk például az ünnepekkor mindig jókat ettünk, tehát, hogyha krumplinudli meg bableves meg minden, de ünnepekkor, akkor mindig volt valami finomság"[265] – emlékszik interjúalanyom. Azonban a békeidők alapanyagai bizony hiányoztak: karácsony előtt otthon készítették a szaloncukrot, „és valami krumplicukrot vagy nem is tudom, mit tettek bele, mert cukrot nem lehetett kapni, úgyhogy ezek ilyen nagyon sírós emlékek."[266]

Interjúalanyaim egy része tehát gyerekkori ünnepeit sírósaknak, legalábbis hiányokkal terhelteknek jelenítette meg, vagy éppen az ünnep jelenségét és jelentőségét is tagadta. Az ünnepre vonatkozó közlések másik csoportja a hagyományos társadalmak felbomlásának tényéről, illetve annak folyamatáról árulkodik. (Ez a jelenség azonban természetesen egyáltalán nem zárja ki a bensőséges ünneplést).

[261] Történeti interjú III/9/205–206.
[262] Történeti interjú II/3/104–105.
[263] Történeti interjú III/3/54.
[264] Történeti interjú III/1/15.
[265] Történeti interjú I/3/122.
[266] Történeti interjú I/5/185.

3.5. A hivatásválasztás

A gyerekkorra vonatkozó kérdések esetében felvethetjük, hogy közvetlenül nem kapcsolódnak a hivatásválasztáshoz. Természetesen feltettem azt a kérdést, hogy mi vezette a segítő szakma, a pszichoterapeuta hivatás felé, emellett azt is, hogy volt-e valaki a családjában vagy az iskolában, aki jelentős hatással volt rá ebből a szempontból. A direkt kérdések mellett azonban az előbbi, a származási családra és fejlődéstörténetre vonatkozó kérdések is hasznosaknak bizonyultak, hiszen interjúalanyaim számos esetben ezek kapcsán fejtették ki hivatásválasztási motivációikat: mint az előbbiekben láthattuk, gyakran már az elsőként eszükbe jutó gyerekkori emlékek is jelzőfunkciókkal bírnak. Emellett a családi háttér, a származási család jellemzői sok esetben valóban összefüggést mutatnak a foglalkozásválasztással.

Mint említettem, a pszichoterapeuták többségének volt valamiféle *egészségügyi – vagy egyéb segítői – kötődése:* szülei vagy a tágabb család tagjai ide voltak sorolhatók. Ez a csoport az értelmezésemben örökségül kapta a hivatást, értékrendszer és családi tradíciók vezették a segítő szakmáig, mindenesetre előbbiek belejátszottak hivatásválasztásába. Természetesen nem állíthatjuk, hogy csak és kizárólag a rokonok példája, esetleg ösztönző szavai vagy éppen vágyott presztízse állította volna őket erre az útra, hiszen már a kiképzés is igen sok áldozatot – és nem csupán anyagiakat és energiát – kíván meg a pszichoterapeuta-jelöltektől, nem szólva az egész személyiséget igénybe vevő hivatásgyakorlástól. Így bár csak néhány pszichoterapeuta-rokon állt a háttérben (ami a szakma újdonságánál fogva érthető is), az orvos felmenő(k) vagy oldalági rokon(ok) tipikusnak tekinthetők.

Néhány interjúalanyom elsődleges motivációként a segítő foglalkozású rokont nevezte meg: ilyen például, hogy a pszichoanalitikus nagynéni miatt „teljesen evidens volt… más szóba sem került", mint ez a foglalkozás.[267] Vagy éppen: „apám orvos volt"[268] – hangzott a velős válasz a pályaválasztási szándék hátterét firtató kérdésemre. Esetleg: „ha nem is az anyatejjel, mert anyu nem pszichológusként kezdte a pályáját", de egyértelmű volt, hogy ő anyjához hasonlóan csakis a pszichológiát választhatja.[269] Hangsúlyozni kell azonban, hogy az elbeszélők szerint ezek egyik esetben sem a család által kikényszerített választások voltak, hanem saját döntések eredményei.[270] Bizonyára voltak a felmenők részéről vágyak, esetleg terelgetési kísérletek, hogy az utód az örökükbe léphessen: „a levegőben ott volt, meg kívánságként, hogy hár-

[267] Történeti interjú I/7/210.

[268] Történeti interjú I/6/195.

[269] Történeti interjú III/6/133.

[270] Egyébként kevéssé elképzelhető, hogy aki évtizedek óta a „személyiségéből él", úgy nyilatkozna, úgy rajzolná meg a pályaképét, hogy kényszerítették erre a foglalkozásra.

munk közül legalább egy orvos legyen, az mindig ott volt a világban”[271] – de ez kívánság és nem parancs volt.

Egészségügyi háttérrel rendelkező interjúalanyaim valamennyien arról számoltak be, hogy „gyerekkorunktól fogva valahogy ott volt a levegőben, hogy gyógyítani jó vagy hasznos vagy hatékony.”[272] A gyógyítás hivatása nem csupán az egykori füvesasszonyok esetében öröklődött, hanem a modern medicina felkentjei is hajlottak továbbörökíteni foglalkozásukat. Erre nem lehet elégséges magyarázat, hogy az otthon (is) rendelő orvosok gyerekei naponta láthatták a társaik számára esetleg félelmetesnek tűnő orvosi eszközöket, részesei lehettek az orvos-beteg kommunikáció sajátosságainak, bár kétségkívül ezek sem elhanyagolható szempontok. A kulturális többlet olykor nagy előnnyel járhatott a szakma vonatkozásában is, például: „az egyik orvos nagybátyámnak a könyvtárában ott volt a Freud Álomfejtése és a Mindennapi élet pszichopatológiája”.[273] A pszichoterápia annyira új keletű és különleges szakmának számított, hogy egyáltalán nem volt természetes, ami például egy neves kiképző pszichoanalitikus unokái között igen: hogy „akinek valami baja van, (…) elmegy terápiába.”[274] A szakmában történő szocializálódás – mondhatni: a születéstől tartó szakmai szocializáció – és az említett kulturális, valamint anyagi előnyök bizonyára nem lettek volna elégségesek, ha az új nemzedék nem tapasztalja meg a gyógyítás hivatásjellegét. Azt, hogy ez „jó, hasznos, hatékony” dolog: mások jól-létét szolgálja; gyakran látványos eredményekkel jár – ha nem is mindig kézzelfoghatókkal –, tehát építő tevékenység és a gyakorlója számára kompetenciaélményt ad, sikereket hordoz, erősen formálva identitását.

Természetesen nem csupán a segítő foglalkozásúak fejében fordult meg, hogy gyermekük a jó presztízsű gyógyító szakmát választhatná. Így tett az a fiatalasszony is, akinek első gyermeke meghalt, és utána csak nehezen esett teherbe, azt kívánta a végre megszületett második számára, hogy tanult, tekintélyes, az emberi sorsra nagy befolyással bíró személy: orvos vagy pap legyen[275] (a gyermek később valóban az orvosi egyetemre jelentkezett, és pszichoterapeutaként sem tagadta vallásos meggyőződését). Ezek *az elvárások* talán nagyobb súllyal is estek a latba, mint a gyógyító szülőknél, ami tulajdonképpen érthető: a „magas léc” átugrása a „civilek” gyerekei esetében – óhatatlan szocializációs, esetleg kulturális hátrányaik miatt – nagyobb lendületet kívánt. Néha szinte kényszerítő erőként hatottak ezek a vágyak: olykor a szülő „beteljesületlen álma” – mely meghiúsulásának hátterében ter-

[271] Történeti interjú III/7/172.
[272] Történeti interjú I/1/28.
[273] Történeti interjú III/1/16.
[274] Történeti interjú III/10/228.
[275] Történeti interjú III/3/53.

mészetesen megint csak a történelem állt – a lányában valósult meg (Füredi 2019: 79). A család nem csupán a rábeszéléssel hathatott a pályaválasztásra: akár az anya betegsége, akár a nagymama korai halála a gyógyítás felé terelgették az érzékeny gyereket (Füredi 2019: 131, 167). Máskor a család nyomása inkább az ellenkezőjét váltotta ki: az apjával rossz viszonyban lévő fiatal lány tulajdonképpen gyerekorvos szeretett volna lenni, de mivel apja az orvosi egyetemre szánta, ő dacból inkább az „alternatív orvoslást", a pszichológiát választotta.[276]

Máskor éppenséggel a *környezet ellenállásával,* legalábbis értetlenségével szemben kellett megvívnia a harcot a későbbi terapeutáknak. Bár olyannal is találkoztunk, hogy a nyelvész apa sokkal inkább a bölcsészetet, mint az orvoslást választotta volna a fia számára – „majd' kitagadtak, hogy én orvos akarok lenni"[277] –, ez mégsem számított tipikusnak. Az azonban többször előkerült, hogy az újnak számító tudománnyal, vagyis a pszichológiával a fiatalok környezetében nem igazán tudtak mit kezdeni, hiszen nem ismerték eléggé. A hat elemit végzett édesapa számára természetesen eléggé megfoghatatlan volt az általa csak „szihológiának" mondott diszciplína.[278] Olykor viszont a középiskola, a tanárok is igyekeztek lebeszélni az érdeklődő növendéket a „nem létező pályáról".[279]

Néhány évvel később változott a helyzet, és már a gimnáziumok is oktattak általános lélektant, de érdekes módon ezeket a stúdiumokat a pszichoterapeuták közül senki nem nevezte meg motiválóként, érdeklődést felkeltőként, sőt inkább arról beszéltek, hogy rendkívül unalmasnak találták ezeket az órákat. Ennek ellenére az *iskola és az olvasmányok* számos esetben valóban segítették a szakma felé fordulást, ám ekkor nem a tankönyvekre, hanem elsősorban a szépirodalomra kell gondolni. A jó képességű, érzékeny fiatalokban gyakran az „elesettekkel, nehezen élőkkel, megszomorítottakkal"[280] foglalkozó olvasmányok alapozták meg a pszichológia szak, a segítő szakma utáni vágyódást. Azokban az otthonokban, ahol a szülők „tele voltak veszteséggel",[281] és ahol éppen rossz élményeik miatt a gyereket is rendkívüli módon féltették, az olvasást mégis – mint veszélytelent – engedélyezték neki: és ennyi elég is volt a világra nyitott, mások problémáit megoldani vágyó diáknak, hogy elköteleződjék a lélektani gyógyító munka iránt.

[276] Történeti interjú II/9/241.
[277] Történeti interjú II/1/65.
[278] Történeti interjú II/6/162.
[279] Történeti interjú III/8/181.
[280] Történeti interjú II/7/181.
[281] Történeti interjú II/6/167.

A könyvek mellett a *társas környezet* szerepe sem elhanyagolható, sőt mivel „titkos tudomány"- jellege volt a szakmának, de legalábbis nem számított általánosan és megfelelően ismertnek, talán még nagyobb jelentőséggel bírt, hiszen igencsak jól jött egy útikalauz a szakmához való hozzáférés szempontjából. Ezeknek az útmutatásoknak egy része akkor történt, amikor a későbbi pszichoterapeuta már valami segítő jellegű szakmában dolgozott vagy képződött, és a pszichoterápiával való megismerkedés csak a belső körbe való bevezetését jelentette. Az újjáéledő pszichológusképzés igen kedvezett ennek a tendenciának, hiszen az esti tagozatot éppen a már segítő szakmában dolgozók számára szervezték meg.[282] Természetesen nem minden gyógytornász, gyógypedagógus vagy tanár jelentkezett pszichológia szakra (majd képződött tovább) – itt jutnak szerephez az útjelző szereplők. Egyesek meglehetősen nagy utat írtak le: egyikük például tanár-népművelőként zenei szakterületen dolgozott, és egy kolléganője keltette fel érdeklődését a pszichoterápia, különösképpen a pszichodráma iránt. Egy másik, zenével foglalkozó egészségügyi végzettségű fiatalember a szomszédjától tudta meg, hogy a megfelelő végzettséggel rendelkezőknek esti pszichológusképzés indul. Számos fiatal éppen azért jelentkezett a gyógy-szakokra, mert származása miatt nem vették volna fel más egyetemre. A jelöltek közül egyeseknek a tanáraik fedezték fel neurológiai érdeklődését, és irányították el Mérei legendás szemináriumába, mások pedig éppen a Lipótmezőn állást vállalva – egészségügyi szakdolgozóként – jutottak el hozzá, megint mások saját elhatározásukból jelentkeztek az esti tagozatos pszichológusképzésre, és itt ismerkedtek meg Méreivel. Nem mondhatjuk, hogy minden másoddiplomás pszichológus közvetlenül kapcsolódott volna Mérei Ferenchez, de kétségtelen, hogy a Lipótmező tudományos munkatársának igen nagy szerepe volt az egyéb segítőként indultak pszichológussá, pszichoterapeutává történő átképzésében, szakmai szocializációjában. Számos közvetlen kollégáját is közülük választotta, és talán szívesebben is dolgozott velük, mint az „egyszerű pszichológusokkal". Ha valóban így volt, akkor ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a rendszer által kevésbé kedveltekkel bizonyos sorsközösségben érezte magát, másrészt ezek a jó képességű fiatalok elkötelezettnek, motiváltnak mutatkoztak, készen álltak a tanulásra és a munkára – és velük kapcsolatban a Mester-szerep is indokoltabbnak tűnt. Egy nem Mérei köréhez tartozó, de szintén más pályáról, tanár szakról érkező pszichoterapeuta így nyilatkozott a másoddiplomás képzéséről, amelyért igen sok áldozatot hozott: „Nagyon-nagyon akartam,

[282] Az 1957-es szabályozás szerint levelező és esti képzésre 22 és 40 év közötti, egészségileg alkalmas érettségizettek jelentkezhettek, akik legalább kétéves szakmai gyakorlattal rendelkeztek. Az esti tagozaton hetente 12–16 kontaktóra volt, a levelezőn ennél jóval kevesebb, ott az egyéni tanuláson volt a hangsúly. Lásd: Az egyetemek, főiskolák levelező (esti) tagozatai és az ELTE nyelvtanfolyama az 1957/58. tanévben. *Művelődésügyi Közlöny* 1957. május 15. 1(5). 68–71.

szóval elképesztően akartam… Nekem ez nagyon vonzónak tűnt, és ha azt mondták volna, hogy kétszer kell megmászni a Mount Everestet, akkor kétszer megmásztam volna, olyat nem tudtak volna tőlem kérni, amit én nem akartam tőle megcsinálni."[283]

Tehát a nem-pszichológus alapdiplomával rendelkezők egy része mintha a véletlenek sorozatának vagy éppen az útjelző alakok iránymutatásainak köszönhetően keveredett volna a pszichoterapeuta-szakmáig. Bár ennek hátterében lehettek serdülőkori, fiatal felnőtt kori identitáskonfliktusok is, kétségtelen, hogy sokkal inkább a képzési rendszer sajátosságait, valamint a politikai rendszer, a hatalom által megszabott nehezített feltételeket sejthetjük a háttérben. A klinikai pszichológia egyik hazai megteremtője, Mérei Ferenc közvetlen munkatársa, az 1952-ben érettségizett Szakács Ferenc, aki kitűnő tanulmányi eredményei ellenére – származása miatt – nem tanulhatott tovább, így emlékezett 2019 májusában, a Magyar Pszichológiai Társaságtól kapott életműdíja átvétele alkalmából: „Egyetlen lehetőségként, rokoni kapcsolatok révén sikerült elérnem, hogy Dr. Bárczi Gusztáv Kossuth-díjas képviselő felvett a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolára. Ez a főiskola valósággal menhelye volt a háború előtti (akkoriban, az ötvenes években tűzzel-vassal irtott) középosztály tagjainak. Az igen emberséges és nagy tudású tanári kar… színvonalas, értékcentrikus képzést valósított meg… Köztük volt Mérei Vera is, aki néhányunkat (Illyés Sándorral és Szegedi Mártonnal együtt) beajánlott férjének, Mérei Ferencnek. Itt kezdődött az az életem, amelyet most voltak szívesek életműdíjjal elismerni" (Szakács 2019: 395–396). A kényszer-kanyarokra ítéltetett, segítő munka iránt elkötelezett fiatalok számára a pszichológusképzés lehetősége, az elmeosztályokon, ideggondozókban, nevelési tanácsadókban folytatott munka valóban az élet: egy elhivatott, az elméleti és gyakorlati vonalat nagyra tartó klinikusi élet kezdete lehetett.

Azonban nem mindig volt szükséges az útjelző figura tevékenységére sem, hogy az illető megértse: pszichoterápiára kellene specializálódnia. Pontosabban ezek a jelzőalakok nem rábeszélő, terelgető módon hatottak, hanem az önismereti pszichoterápia, az úgynevezett saját élmény révén. Így történt ez a szociológus alapvégzettségű későbbi pszichoanalitikussal is, aki genfi emigrációja magányában keresett fel egy terapeutát, és nem sokkal a kezdést követően rádöbbent: „hát ezt akarom csinálni az egész életemben, hát ez az! És végre úgy éreztem, hogy megtaláltam a pályámat."[284] Az ígéretes tudományos karrier előtt álló pszichológushallgatóra szovjet ösztöndíján Lurija betegbemutatásai, esetelemzései nagy hatást gyakoroltak, de személye-

[283] Történeti interjú III/2/31.
[284] Történeti interjú II/4/118.

sen akkor köteleződött el a klinikum iránt, akkor „avatódott be”,[285] amikor részt vett az előző részben szóba került pesthidegkúti terápiás eseményen, a Mérei–Buda–Goldschmidt-féle maratoni sajátélményen, ahol Halász Péter társulata is előadott, és az esemény másnapján – mint említettem – feljelentették a szervezőket a pártbizottságnál. Szintén saját élményű, de nem a saját személyre irányuló terápiás tapasztalat okozott váltást, pontosabban szakkiegészülést az addig kutatómunka iránt elkötelezett tehetséges fiatal pszichológusnő életében, aki élete egyik legmeghatározóbb szakmai eseményén: amerikai kutatóösztöndíján jött rá arra, hogy a pszichoterápiában is vannak feladatai. A Palo Alto-i klinikán a gyomorrák végstádiumában lévő, komoly fájdalmakkal küzdő idős úrnál megtapasztalta, hogy a Stanford-féle klinikai hipnózis alkalmazása milyen drasztikus változást képes előidézni, és az addig pergamenszerű „valami” arccá formálódik, a haldokló méltósággal el tud búcsúzni a szeretteitől és az élettől, mert nem borítja el a szenvedés. „És elszégyelltem magam, és ott és akkor elhatároztam, hogy én, ha hazajövök, mindent el fogok követni, hogy a tiltásból visszahozzuk ezt a klinikai használatba is” – összegezte a tanulságot a későbbi pszichológus professzor, kiképző – és gyakorló – pszichoterapeuta.[286]

Míg az előbb említettek a személyiségük érése és tapasztalataik révén, saját bőrükön megérezve annak hatását, kerültek egyre közelebb a pszichoterápiához, mások mintha alapszakmájukat tekintve is sodródást mutattak volna. Az esetükben a korábbiakhoz hasonló útjelző figurákkal találkozhatunk, de még nagyobb feladattal: ők végezték el a segítő szakma felé irányítást, és a pszichoterápia csak a későbbiekben érkezett meg „irányítottjaik” életébe. Így járt többek között az a fiatal, kisvárosi lány, aki sikertelenül felvételizett a Színművészetire: „Semmi tervem nem volt, ennyit éreztem, hogy én nem akarok itt maradni… De ez sem volt egy határozott… És akkor képzeld el, szinte pár nap múlva, az az újságcikk! Az üzletvezető, ahol anyu dolgozott, hozta…”[287] A lapban Budapesten induló egészségügyi szakképzést hirdettek, és a tanácstalan lány belevágott azzal, hogy mindegy hogyan, csak eljöhessen a szülővárosából. (A képzésen viszont hamar felismerték a tehetségét, ő is nagyon megszerette a szakmát, az egyik legnevesebb hazai szocioterapeutaként tartják számon.) Kb. egy évtizeddel később egy másik útkereső, egy budapesti elit gimnázium tanulója a pályaválasztási tanácsadóhoz fordult, „mert mindenféle akartam lenni, és ott azt mondták, hogy akkor én legyek pszichológus, és édesanyámmal mentünk ugye, és azt se tudtuk, hogy micsoda, tehát így kell ezt kezdeni…”[288] (Esetében szintén imponáló volt a folytatás.)

[285] Történeti interjú II/3/93.
[286] Történeti interjú I/3/95–96.
[287] Történeti interjú II/5/143–144.
[288] Történeti interjú I/4/143.

Számos különböző úttal és motivációval szembesülhettünk, amely a pszichoterápia felé irányította az egykori jelölteket. A tényleges történetek mellett az is rendkívül sokatmondó, hogy milyen jellemzőkkel és jelenségekkel azonosították interjúalanyaim a pszichoterápiát, milyen, választásuk hátterében álló okokat soroltak fel. Az első vonzó tulajdonsága a pszichoterapeuta szakmának: a *különleges tudás és készség*, amivel a többi halandónál jobban megértheti a körülötte lévő világot, az embereket.[289] „A pszichológus lát valamit, amit mások nem látnak. Olyan, mint a mesében, amikor a főhős hallja a madarak vagy állatok beszédét, és érti. Ez volt az, ami számomra a legvonzóbb volt, hogy látni valamit, amit mások nem látnak, és ez volt nálam az igazi kulcs, hogy én ezt szerettem volna, hogy többet lássak és értsek abból, ami rejtve van."[290] Ennek a tudásnak a vágya motiválta azt a fiatal fiút is, akit egy szerelmi csalódás vezetett a freudi tanokhoz – mondván, hátha a pszichoanalízis olyan tudomány, amelynek segítségével még a lányokat is képes megérteni a férfiember (Füredi 2019. 11). Talán nem véletlen, hogy a laikusok szemében sokáig – a rendszer értékeitől függetlenül – kifejezett „ellenállás volt a pszichológusokkal szemben: belelát az agyamba, meg mit tudom én".[291] Aki belelát a másikba, bizonyos hatalmat szerez az illető fölött – ez ugyan nem altruista motiváció, de egyesek számára mégis kívánatos lehetett.

A beavatottság, az átlagosnál jóval mélyebb lélekismeret komoly *reparatív funkciót* hozott magával azok esetében, akiknek felmenői vagy saját maguk a közeli vagy kissé távolabbi múltban a rendszer ellenségeinek számítottak, mondhatni: a történelem meggyötörte őket. Arra a törekvésre, hogy „megérteni, mi történt": megérteni a család történetét, a veszteségeket és a kimondatlan – kimondhatatlan történeteket, úgy, hogy bizonyos dolgokat nem tudott vagy nem tudhatott meg, vagy legalább másokat[292] – nos, erre minden más eszköznél és hivatásnál alkalmasabbnak tűnhetett a pszichoterápia. Azokban a családokban, ahol – legfőképpen történelmi okoknál fogva – a gyerek elsajátította a hallgatás, a sorok közötti tájékozódás képességét, vagyis „az érzékenyítettség"[293] sajátos megalapozása volt a későbbi pszichoterapeutai identitásnak. A később nagyra becsült tudás, a nagy presztízst nyújtó pszichoterapeuta-státusz révén pedig elérhetőnek tűnt, hogy a szakmát gyakorló megfelelő befolyással legyen környezetére, aktívan részt vehessen annak alakulásában (még ha mikroszinten is), és az sem elhanyagolandó szempont, ha foglalkozásával saját „megnyomorodott közegéből" képes ki-

[289] Lásd a hivatások misztikum-részére vonatkozó, már idézett tanulmányt: Marutello 1981.
[290] Történeti interjú III/2/27.
[291] Történeti interjú III/6/126.
[292] Történeti interjú III/1/16.
[293] Történeti interjú II/9/240.

törni.[294] A pszichoterápia foglalkozásként történő választása tehát sok esetben a poszttraumás növekedésnek, de legalábbis a rossz családi történetek feldolgozásának eszköze volt, amellett kitűnő terep a másik megsegítésének, amelyhez az érzékenység, az érzékenyítettség és a szakma elméleti-gyakorlati ismeretei szolgálnak alapul.

A „titkos" – de jól használható – tudás mellett tehát a pszichoterápiának, különösen a pszichoanalízisnek a terapeuták történelem okozta sebeinek reparációja is feladatkörébe tartozhatott. De nem csupán ezért számított a terápiás tevékenység olyannak, amelyre gyanakodva tekintett a rendszer, hanem azért is, mert a pszichoterápiás tevékenység bizonyos *kívülállást* biztosított. Egyrészt azért, mert a tekintélyelvűség, az autoriter magatartás igencsak távol állt ettől a foglalkozástól, és a szakmát valóban demokratikus légkör jellemezte. A pszichoanalízis azért is számított renitensnek, mert „a pszichoanalízis az egy felforgató dolog. A felforgatás abban áll, hogy mindent meg mer kérdezni… Fontos, hogy merjünk kérdezni, merjük a különböző véleményeket ütköztetni."[295] Ez a több szempontot mérlegelő, tabukat nélkülöző megközelítés különösen kecsegtető lehetőségnek számított az egypártrendszerben felnőtt, bizonyos kérdésekben szigorú szabályok és megszorítások között élő fiatalok számára.

Ugyanakkor a pszichoterápia mégiscsak olyan szakmának számított, amelynek önmagában is viszonylag nagy *szabadságot* biztosított a hatalom – és ez szintén rendkívül vonzónak tűnt. Nem mintha a pszichoterápia jelentős megbecsültségnek örvendett volna, ellenkezőleg: a Rákosi-korszakban a tiltott, a Kádár-rendszerben, különösen annak első felében a tűrt kategóriába tartozott. Mint azt az ügynöki tevékenységek bemutatása kapcsán is láthattuk, az elmebetegekkel, a lelki problémákkal küzdőkkel történő foglalkozást kevésbé tartották veszélyesnek a társadalom szempontjából, illetve: olykor még rendszerellenes elemeket is alkalmaztak a gondozásukra szakosodott intézményekben, természetesen megfelelő módon szemmel tartva őket. A pszichiátria, pszichoterápia kissé lenézett ága volt a gyógyításnak: a mentális zavarokban szenvedőkkel dolgozók kevésbé számítottak, hiszen – a társadalom szempontjából – kevesebb kárt tudtak tenni betegeik között, kevésbé lehetett volna sikeres a közöttük végzett felforgató tevékenység. (Mint említettem, még az ellenkultúra egyes képviselői is felléphettek az ilyen páciensek között.) Így egy-egy – jól kézben tartott – pszichoterápiás rezsimben vagy éppen a Lipótmezőn alkalmazást nyerhettek még az 1956-os „priuszosok" is,

[294] Történeti interjú II/2/86–88.
[295] Történeti interjú III/7/171.

bár állítólag a gyógyintézetbe, állástalanság után, azzal a maró megjegyzéssel vették fel őket, hogy „oda valók" (Szakács 2019: 396). A legnagyobbrészt pszichiátriai ellátásban vagy nevelési tanácsadókban működő pszichoterápia pedig még a biológiai irányultságú gyógyítók többségénél sem örvendett nagy elismerésnek. Éppen azért, mert nem tartották kellő fajsúlyúnak a tevékenységet, a rendszer pedig csak igen korlátozottan látta veszélyesnek, nem vagy alig ellenőrizték, hogy mi folyik a pszichoterápiás terekben. Mint ahogy egy gyermek-pszichoterapeuta megjegyezte: „nem volt ez akkora téma, hogy én ott pöntyögök a gyerekekkel."[296]

A Horthy-korszakban a pályaválasztás szempontjából igen fontos kérdésnek számított, ki érdemes arra, hogy orvos legyen, ki az, aki a testet – a keresztény testet – kezelheti (Kovács 1985; Hegedűs 1993). A második világháborút követően viszont az orvosi pályán kevésbé számított a származás, mint például a – nem csak vagy nem elsősorban a testet gondozó – tanár szakok esetében: egyesek éppen azért választották az orvosi egyetemet, mert *nem megfelelő származásuk* miatt nem gondolhattak a tanárságra (Füredi 2019: 51). Aki orvosként dolgozott, arról egyrészt feltételezték, hogy képzettségénél fogva kevésbé hajlik az idealizmusra,[297] másrészt – még ha esetleg nem is lett volna elég „vonalas" – kevésbé tartották ideológiailag fertőzőnek, ha a rendelőben vagy műtőben emberekkel foglalatoskodik; viszont tevékenysége alkalomadtán igencsak hasznosnak bizonyulhat. Az orvosok tehát viszonylagos autonómiával rendelkeztek – otthon, a hatalom által nem tiltott magánrendeléseken még inkább –, a pszichiátereket és ezen belül a pszichoterapeutákat pedig – páciensanyaguk miatt – még kevésbé vették komolyan. Így a pszichoterápia olyan dolognak számított a korszakban, „ami mégis megadja az autonómiát".[298] A pszichiátriai, pszichoterápiás ellátás területe volt az, ahol a rendszerellenesnek számítók, illetve az elítéltek, kivégzettek gyerekei is megtalálhatták hivatásukat, viszonylagos nyugalmukat (már ha kiemelkedő képességűek voltak, és nem ágáltak túlságosan a hatalom ellen).

[296] Történeti interjú III/2/24.

[297] Ezt nem csupán a szocialisták gondolták így. Már a 2. világháborút megelőzően előkerült a közbeszédben, hogy az orvosok szakmájuknál fogva hajlamosabbak elfogadni a pozitivista, materialista világszemléletet – az akkori elemzők szerint a „gyengébb lelki ellenállású orvosok." (Balogh 1938: 153) A Kádár-rendszerben természetesen ellenkező előjellel említették ezt a jelenséget, és a materializmus, sőt a marxizmus volt a kívánatos világszemlélet. A Debreceni Orvostudományi Egyetem rektora 1960-ban úgy vélte, hogy bár az idősebb orvosok többsége materialista, a fiataloktól, az egyetemről frissen kikerültektől eltérően többségük nem mondható valódi marxistának, további nevelésük szükséges (Kesztyüs 1960).

[298] Történeti interjú III/8/175.

Ahogy – az édesapja kivégzésekor még kisiskolás – interjúalanyom emlékezett a pályaválasztásáról: „Én azt akartam, hogy hagyjanak engem békén, én fogok dolgozni, és akkor, különben pedig legyenek szívesek, hagyjanak békén, és voltak szívesek, békén hagytak."[299]

[299] Történeti interjú III/5/116.

4. KÉPZÉS

4.1. Képzésbe kerülés

A felsőoktatásba való bekerüléssel kapcsolatban több esetben számoltak be nehézségekről a terapeuták, és ezeknek csak egyike volt a nem megfelelőnek számító származás. A kiváló eredmények sem bizonyultak mindig elegendőnek a felvételhez, ilyen esetben helyhiányra hivatkozva utasították el a jelentkezőt. Ha a származással volt gond, általában jó választásnak bizonyult egy év fizikai munka, amelynek révén a felmenők származása „törlődött", az illető munkásnak számított – azonban olykor még ez sem bizonyult elégségesnek, mint a már említett Szakács Ferenc esetében, aki egy év esztergályosság után próbálkozott újra a felsőoktatásban, de így is elutasították (és mint említettem, végül kapcsolatai révén került be a gyógypedagógus szakra) (Szakács 2019: 395). Pethő Katalin nagybátyja orvos volt, az ő példája vitte a későbbi pszichiáternőt a pályára, azonban először helyhiányra hivatkozva nem vették fel az egyetemre. Ekkor a Ganz munkása lett, és ahogy a korabeli sajtó megfogalmazta: „többet tanult ez alatt az idő alatt, mint a gimnáziumban" (Galla-Kovács 1976: 8). A fiatal lány kétségtelenül számos új tapasztalatot szerezhetett az acélhengerek mellett, de újabb – sikeres – felvételije során bizonyára többet számított, hogy a hatalom, jelen esetben az egyetem döntéshozói úgy néztek rá, mint aki más minőséget, legalábbis valamiféle többletet képvisel egy kitűnő tanuló, orvoscsaládból származó jelentkezőhöz képest.

A munkaviszonyban állóknak a munkahely támogató állásfoglalása is szükséges volt a jelentkezéshez, és mivel a későbbi pszichoterapeuták jelentős része gyógypedagógiai, tanári vagy éppen orvosi alapképzettséggel, esti tagozaton végezte a pszichológia szakot, ez a követelmény az átlagosnál jobban érintette ezt a csoportot. Természetesen voltak olyanok is, akik nem gördítettek akadályt a jelentkezők elé: a munkásmozgalmi múlttal rendelkező főnöknő úgy nyilatkozott, hogy „»Én nem akadályozok meg egy fiatalembert se abban, hogy körülményeinknek megfelelően kifejtse a képességeit«, valami ilyesmi. Kicsit elvtársiasan hangzott, de nagyon emberi dolog" – összegezte kissé meglepőnek mondott tapasztalatait az egykori beosztott és fiatalember.[300] Ez a megengedő magatartás valószínűleg tényleg kevéssé számított általánosnak, legalábbis interjúalanyaim inkább arról számoltak be, hogy nem ment ez olyan könnyen.

[300] Történeti interjú I/2/35.

Például a sikertelen felvételi utáni évben alkalmasságvizsgálatoknál aszszisztensként működők efféle kérését elutasította a KISZ-titkár, mondván: nem akarja rontani saját bejutási esélyeit a szakra, nem növelné saját konkurenciáját. (Az eltökélt pszichológuspalánták kiléptek, komoly fennakadást okozva ezzel a kis intézmény működésében, aminek következményeként az igazgató állítólag igyekezett megakadályozni felvételüket.)[301] A mindenképpen pszichológuspályára készülő nyelvtanár többször is munkahelyet váltott annak érdekében, hogy támogató állásfoglalást kaphasson, és végül egy addiktológiai probléma hozta meg az áttörést: „német szakosított általános iskolában tanítottam, és ott aláírta a papíromat az igazgatónő, de sajnos éppen részeg volt, és ez volt az én szerencsém, mert fogalma sem volt, hogy mit ír alá, és akkor így felvételizhettem, és akkor így bekerültem."[302]

4.2. Képzések

A Kádár-korszakban tulajdonképpen az sem volt egyértelmű, hogy pontosan milyen utat kellett bejárniuk azoknak, akik pszichoterápiával szerettek volna foglalkozni. Az ekkor működő pszichoterapeuták igencsak változatos képzési háttérrel működtek: a különböző – de mégis egy korszakban dolgozó – nemzedékeknek markánsan eltérőek voltak a tapasztalataik. Mint említettem, az 1949-ben feloszlatott Magyar Pszichoanalitikai Egyesületnek nem csupán orvosok lehettek tagjai: mindenféle értelmiségi szakmával rendelkezők jelentkezhettek, és saját analízisük után sokszor eseteket is vállaltak. A pszichoanalitikus szakma gyakorlása a fordulat éve után szinte kizárólag magánpraxisban történhetett, ami értelemszerűen azzal járt, hogy csak az orvosi képzettségűek dolgozhattak ebben tovább, ők is csak mellékállásban.[303] A Kádár-korszak legidősebb pszichoterapeuta-nemzedéke tehát általában orvosként végzett, és saját élményű analízise, majd szupervízióba vitt esetei tették pszichoanalitikussá.

Az 1889-es születésű Hermann Imre például a budapesti egyetem orvoskarára járt, és medikusként kezdett igazán vonzódni a pszichológiához. Másodéves korában lett mestere Révész Géza, a lélektan professzora, aki néhány évvel később, 1919-ben meghívta tanársegédjének, a Tanácsköztársaság bukása után viszont mindkettejüknek menniük kellett az egyetemről. Hermannt a kísérleti pszichológia mellett csakhamar a pszichoanalízis is ér-

[301] Történeti interjú II/9/210–211.

[302] Történeti interjú III/2/31.

[303] Bár néhány laikus pszichoanalitikus elszórtan továbbra is tevékenykedett – például a rabbi és tanár alapképzettségű, és mint láttuk, az ÁVH „vendégszeretetét élvező" József András ekkor is végzett szupervíziós tevékenységet. Lásd: Popper 1998.; Klaniczay 2013: 46.

dekelni kezdte, és 1911-ben fel is kereste Ferenczi Sándort, amikor hallotta, hogy „lélekelemzési bevezető tanfolyamához hallgatókat keres": ezen a tanfolyamon – egykori hallgatója szerint – Ferenczi mindent megtanított arról az attitűdről, ahogy a neurotikus páciensekkel bánni kell (Hermann 1998: 96). Hermann hamarosan elköteleződött a pszichoanalízis mellett, belépett a magyar egyesületbe, és nem sokkal később annak titkárává választották. Pszichoanalitikus-karrierje – kortársaihoz hasonlóan – nem volt töretlen: évekig háborús szolgálatot teljesített, és 1919-ben, immár tanársegédként, az életét talán még intenzívebb veszélyben érezte, amikor is a fajvédők hajtóvadászatot rendeztek a zsidó egyetemi polgárok után. Ekkor, a menedékké vált kis egyetemi szobában egy másik későbbi neves analitikussal, az akkoriban medikus Bálint Mihállyal rettegett közösen, és kötöttek életre szóló barátságot (Hermann 1998: 97). Hermann volt az a Kádár-korszak pszichoterapeutái közül, aki Ferenczitől tanult (bár nem az egyetemi képzésben, hanem szeminaristaként), többször értekezett Freuddal, és jelentős szerepet töltött be az egyesület életében annak feloszlatásáig – ezért a társaság formális megszűnése után is döntéshozó fórumként, „atyaként" tisztelték.

Az 1907-ben született Székács (Schönberger) István képzése valamivel formálisabb volt. Éppen Hermann Imrénél, az egyesület Tanulmányi Bizottságának akkori elnökénél jelentkezett azzal, hogy analitikussá szeretne válni. Döntésében a nyilvánvaló érdeklődés mellett az vezette, hogy felmérte: az állami egészségügyi rendszerben zsidó származása miatt nem alkalmazzák (ő is átélt egyetemi zsidóveréseket), a kis magánlaboratóriumában végzett munka pedig nem elégséges a megélhetéshez (Hadas 1995: 19-20). Személyes, egyben tanulmányi analízise mellett bizonyos idő elteltével elméleti és technikai szemináriumra járt, a „laikus", vagyis nem orvos és nem pszichológus végzettségű, csupán saját analízise révén kiképzést nyert Kovács Vilmához,[304] illetve Hermann Imréhez. Székács elbeszélése szerint különösen Kovács Vilma óráitól kapott sokat, ugyanis az esetmegbeszéléseken ő és asszisztensei minden esetben úgy tudtak reagálni, hogy az „olyan volt, mint a simogatás":[305] tisztelték és bátorították a képződőket. Hasonlóan sokat jelentett számára az órát követő „második szeminárium", amely az éjjel fél 12-kor végződő alkalom után kezdődött, amikor a négy jelölt hazafelé, Pestre indult Budáról, és órákig beszélgettek még az elhangzottakról, illetve ehhez kapcsolódó gondolataikról, és olyannyira belefeledkeztek az eszmecserébe, hogy jó néhányszor át- majd visszamentek a Lánchídon, csak hogy tovább lehessenek együtt. Szintén jó tanulási alkalom volt számára az úgynevezett kontrollan-

[304] Kovács Vilmáról: Borgos 2018: 206–208.

[305] Interjú Székács Istvánnal (1998). Az interjút készítette: Mészáros Judit. Kézirat. (M. J. tulajdonában.) 8.

alízis: a magyar képzési sajátosság azt jelentette, hogy a jelölt az első esetét saját terapeutájához vitte szupervízióba (jelen esetben a szintén „laikus" – antropológus – Róheim Gézához). Kontrollanalízise alatt már eljárhatott az egyesület üléseire, de teljes jogú taggá, pszichoanalitikus pszichoterapeutává csak akkor válhatott valaki, amikor székfoglaló előadást tartott.[306]

A második világháborút követően orvosi egyetemre került fiatalok egészen más képzési utat jártak be. Többen közülük már komoly előtanulmányokat végezve jelentkeztek az egyetemre, például 1922-ben született pszichiáter-pszichoterapeuta interjúalanyom – ahogy ezt maga megfogalmazta: „nem mezítláb mentem".[307] Ipari munkásként, munkaszolgálatosként a Zsidó Szabadegyetem előadásait látogatta, Mérei Ferencnél pszichológiatörténetből, pszichodiagnosztikából és fejlődéslélektanból vizsgázott (indexük ugyan volt, de természetesen az így kapott dokumentumaik nem számítottak hivatalosaknak). Nem csupán az említett fiatalember és a felsőoktatástól addig eltiltott társai érezhették úgy, hogy végre szabadon és érdeklődésüknek megfelelően tanulhatnak, amikor a háború után beiratkoztak az orvosképzésre: az egész egyetem felfrissülésen esett át. Ez többek között abban is megmutatkozott, hogy a Tanácsköztársaság után újra visszatérhetett az egyetemre a pszichoterápia, a pszichoanalízis. Szatmári Sándor 1945. január 1-től dolgozott a Balassa utcai Idegklinikán: a tanársegédként kezdő, de hamarosan magántanári kinevezést nyert fiatalember az agytumor-diagnosztika mellett a pszichoanalitikus pszichiátria szakértője is volt.[308] A jungiánus Klimes Károlyt szintén 1945-ben nevezték ki az Idegklinika neurózistan tanárának, pontosabban az illetékes Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1945 decemberében „jóváhagyólag tudomásul vette" és megerősítette kinevezését.[309] Hermann Imre és Gartner Pál is magántanárokként működtek az 1946/47-es tanévtől: Hermann a Pszichopatológia és pszichoterápia, különös tekintettel a lélekelemzésre, Gartner pedig a Válogatott fejezetek a mélylélektan köréből tárgykör oktatója lett.[310] Az Orvoskar változásai egy jól képzett pszichoterapeuta-pszichiáter generáció ígéretét hordozták. A pszichonalízis egyetemre telepítésének egyfajta naiv küldetésjellege is volt, melyet nem is analitikus, hanem egy belgyógyász, Czoniczer Gábor mondott ki: azt remélték ugyanis,

306 Interjú Székács Istvánnal (1998). Az interjút készítette: Mészáros Judit. Kézirat. (M. J. tulajdonában.) 6.

307 Történeti interjú I/8/216.

308 Pázmány 1948a: 74., 98.; Hivatalos rész (16.601/1945. I. M. IV.) *Magyar Közlöny* 1945. szept. 27. (13). 1.; Paneth 2013: 10.

309 Személyi hírek. (71.243/1945. V.K.M.V.). *Köznevelés* 1945. dec. 1. (11). 21.

310 A Kar új tanárainak névsora. *Orvosok Lapja* 1946. okt. 15. 2(20). 1279.; Pázmány 1948b: 45.; Pázmány 1949: 45–46.

hogy a mélylélektani tanulmányok végzése, pontosabban az introspekció, az önreflexió a háborúk megelőzésének egyik eszköze is lehet (Czoniczer 1945).

Az említett gyors személyi, ezzel együtt pedig tantervi változások hátterében az állt, hogy a Horthy-korszak orvostársadalmában jellemző nemzethűség és kereszténység címszavak körül összpontosuló harcokat, melyek elsősorban a szélsőjobboldalinak nevezhető Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének tevékenységéhez kötődtek, mindenképpen fel kívánta számolni az újonnan alakult rendszer (természetesen az említett egyesülettel együtt). Az újonnan érkezett tanárok ezt a törekvést szolgálták: új – pontosabban az ellenforradalmi rendszer által nem sokra tartott – tudományágat népszerűsítettek, és nem mellesleg senki sem vádolhatta őket jobboldalisággal. Gartner Pál például a világháborút követően nemzetgyűlési képviselőként tevékenykedett, 1945 áprilisában az ő megnyitó beszédével alakult meg az Orvosszakszervezet ideg-, elme- és lélektani szakosztálya. Az elmeügy megújításának tervét Gartner dr. – akinek nem sikerült kimentenie első feleségét a lágerbe indulók közül[311] – gyilkos iróniával vezette be: „Olyan korszakot számolunk fel, amelyben csak a heveny elmebetegek zárt intézeti elhelyezéséről kellett itt-ott gondoskodnunk. A krónikus elmebetegek, az elmefogyatékosok és a súlyos pszichopaták elhelyezték egymást és önmagukat az állami élet különböző, sokszor éppen vezető tisztségeiben."[312] A pszichoterápia, pszichoanalízis oktatásának vizsgálatakor tehát mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy a tudományág erős politikai hátszéllel került az Orvoskar oktatási palettájára. Ettől függetlenül az új tanárok igencsak elkötelezetten és lelkesen igyekeztek megismertetni a hallgatókat az újnak számító tárgyakkal – az elelpiruló Hermann a rengeteg magánál hordott könyvével, vagy éppen Gartner, aki „nagy gesztusokkal kísérte mondanivalóját: «Kollegáim! Pszichoanalitikust csinálok magukból!«" (Nemes – Jakab 2019:21)

A medikusok ekkoriban – a még meglévő egyetemi szabadság szellemében – átjárhattak a Bölcsészkar Lélektani Intézetébe is órákat hallgatni, amivel sokan éltek is a művelődni vágyó orvospalánták közül. Ahogy azt Paneth Gábor megjegyezte: a pszichiátriával, pszichológiával foglalkozók számára mindenképpen hasznos a bölcsészettudomány, hiszen „Ha Freud nem lett volna művelt olvasó, nem fedezték volna fel az Oidipusz-komplexust" (Jakab 2019b: 33). A Bölcsészkar Lélektani Intézete a második világháború után szintén nagy reformterveket dédelgetett. 1945-ig hivatalos egyetemi pszichológusképzés tulajdonképpen nem létezett Magyarországon: a hazai pszichológusok külföldön, esetleg magánúton szerezték pszichológiai ismereteiket, illetve úgynevezett szabad bölcsészként, tantervi előírás nélkül hall-

[311] Borzák Tibor: Balról a második! *Szabad Föld* 2011. december 23. 67(51–52). 16–17.
[312] Valamiképpen mindenki felelős mindenért… *Népszava* 1945. április 20. 73(71). 4.

gathattak pszichológiai tárgyakat. Barkóczi Ilona visszaemlékezése szerint: „Ez ma már elképzelhetetlen szabadságot jelentett. Az ember a félévek elején azt vette fel a meghirdetett tárgyakból, amihez kedve támadt. Én mindig felvettem az összes pszichológiát, ami nem volt sok... Az ember egyszerűen beírta az indexébe, s csak ellenőrizték a félévek végén, hogy megvan-e a kötelező kollokviumi szám, mindegy, hogy miből" (Barkóczi 1989: 15). Doktorálni ugyan lehetett lélektanból, azonban ez tulajdonképpen semmiféle pszichológiai diagnosztikai vagy terápiás előképzettséget, illetve gyakorlatot nem kívánt meg. (Ez viszont nem jelentette azt, hogy ne folyt volna komoly kísérleti munka az Intézetben [Harkai Schiller 1937] – elsősorban Harkai Schiller Pál egyetemi magántanárnak, a tulajdonképpeni alapítónak köszönhetően. Kornis 1937)

Az Intézetben 1945 elején elkészítették az ötéves képzés tervét: a hallgatóknak a lélektan mellett egy szellemtudományi (esztétika, filozófia, pedagógia, szociológia) és egy természettudományi (antropológia, biológia, fiziológia, pszichiátria) tárgyból is szigorlatozniuk, és számos gyakorlati stúdiumot is végezniük kellett volna. Az Intézet tanársegédje azonban még 1946 decemberében is nehezményezte, hogy terveikből semmi nem valósult meg, a magántanári előadások mellett csak heti három óra a megbízott előadóé, és négy gyakorlati órára van lehetőség. Nagy Erzsébet tanársegéd azzal érvelt a lélektani képzés megújítása mellett, hogy a béke fenntartásában kiemelkedő szerepük van az efféle ismereteknek – azonban ez sem bizonyult elégségesnek.[313]

Az új képzési rendre még várni kellett, azonban a Bölcsészkaron is új tanárok tűntek fel. A második világháború után a gyakorlati pszichológiai és pszichoterápiás ismeretek szakemberei: Hermann Imre, Benedek István, Mérei Ferenc tartottak előadásokat az érdeklődőknek (Pázmány é. n. a: 3). A Lélektani Intézet élén a háború következtében elég nagy volt a mozgás: megalakulásától, 1933-tól a filozófus Brandenstein Béla báró vezette az Intézetet, az ő külföldre távoztával az 1944/45-ös tanévben a szintén konzervatív filozófus és pap, Kornis Gyula, 1947-ben pedig a volt bencés szerzetes, az elsősorban neveléslélektannal foglalkozó Várkonyi Dezső (szerzetesi nevén: Hildebrand) került az Intézet élére (Pázmány 1948a: 35, 85; Pázmány 1949: 3, 99). Az 1946/47-es tanévben kapott előadói megbízást Kardos Lajos, aki középiskolásként a Galilei Kör tagja volt, tanulmányait a bécsi egyetem matematikai, pszichológiai és orvostudományi szakjain végezte, 1932-1934 között a Columbia Egyetem oktatója, hazatérése után pedig – mivel a tudományos élet vérkeringésébe származásánál fogva nem kerülhetett bele – pszichodiagnosztikával, tanácsadással foglalkozott, Szondi Lipót sorsanalízisével is

[313] Sürgősen oldjuk meg a pszichológusképzés kérdését! *Köznevelés* 1946. dec. 15. 2(24). 20.

megismerkedett (Pléh 2001: 141). Kinevezésében imponáló tehetsége, kiváló képzettsége és kutatói gyakorlata mellett nyilván az is sokat számított, hogy még középiskolásként a Galilei Kör tagja volt, a Rákosi-per idején pedig a külföldi sajtó tolmácsaként működött (Hunyady 1985: 374). Megbízását „szünetelő tanszéket ellátó megbízottként" kapta – ugyanis lélektani tanszék formálisan nem létezett, csupán intézeti munka folyt. Az 1947/48-as tanévtől az intézeti igazgató Várkonyi, ugyanakkor az intézet vezetője Kardos Lajos volt (Pázmány 1948b: 62; Pázmány 1949: 99).[314]

Mind a lélektan iránt érdeklődő orvostanhallgatókról, mind a lélektant hallgató bölcsészekről elmondható, hogy nem csupán az egyetemen képződtek. A szakmai gyakorlatra, gyakorlati képzésre számos lehetőségük nyílott: Paneth Gábor például a Fővárosi Nevelési Tanácsadó munkatársaitól sajátította el a Szondi- és a Rorschach-teszteket, a játékterápiát, és ők ajánlottak neki analitikust is (Paneth 2013: 11). Barkóczi Ilonának az érettségi elnöke adott ajánlólevelet Méreihez, és egyetemistaként részt vehetett a szociometriai értékelésekben, szintén megismerkedett a legfontosabb pszichodiagnosztikai tesztekkel, és nagy érdeklődéssel hallgatta a Tanár Úr szuggesztív előadásait (Barkóczi 1998: 14). A Méreit még a Szabadegyetemről ismerő fiatalember természetesen szintén bekapcsolódott mestere kutatásaiba: többek között a háborús bűnösökkel és prostituáltakkal is foglalkozhatott.[315] Vikár György a lipótmezei Lélektani Laboratóriumában Benedek István tanítványául szegődött, elvégezte sorsanalitikus szemináriumát, de még ennél is nagyobb hatást gyakorolt pályájára, hogy a főorvos betegek közelébe engedte: osztályán pácienseket exploráltatott, teszteket vehetett fel (Vikár 1998: 297). A háború utáni néhány évben szabadon folyhatott az analitikus képzés, a személyes analízisek, és a pszichoanalitikus egyesület számos ismeretterjesztő előadást is szervezett az érdeklődőknek.[316]

Az 1949/50-es tanév gyökeres változásokat hozott az egyetem életében. Az Orvoskaron megszűnt a pszichoanalitikus szemléletű oktatás, a pszichoanalízisben jártas magántanárokra, többek között Gartnerre sem tartottak igényt. A Bölcsészkaron tulajdonképpen Kardosra és Várkonyira szűkült az amúgy sem nagy Intézet. Továbbra is tanítottak általános lélektant, neveléslélektant – utóbbit kettő minden tanár szakosnak előírták. Az új idők jeleként mindenkinek hallgatnia kellett a Bevezetés a történelmi materializmusba, a Dialektikus materializmus és a Párttörténet tárgyakat, és kötelezővé tették az orosz nyelv tanulását is. Szintén az új idők jeleként értelmezhető, hogy az In-

[314] Várkonyi Hildebrand Dezső életéről és pályájáról részletesen lásd: Szokolszky 2021.

[315] Történeti interjú I/8/232–233.

[316] Például: Mit adhat a pszichoanalízis a pedagógusnak? *Magyar Nemzet* 1947. január 10. 3(7). 4.

tézetben Várkonyi Dezső A lélektan alkalmazásai a szovjet pszichológiában címmel indított kurzust.[317]

A Rákosi-diktatúrában mindennaposnak számított, hogy az, aki deklaráltan kommunista volt, kiváló szakmai munkát végzett, és érdemeit a hatalom is elismerte, egyik pillanatról a másikra kegyvesztetté vált, ha a döntéshozók úgy vélték, mégsem kellően rendszerhű. Így járt az országos intézmény vezetői szerepét betöltő, az első Kossuth-díjasok közé tartozó Mérei Ferenc is. Intézetét, az Országos Neveléstudományi Intézetet csakhamar felszámolták „ellenséges tevékenységük" miatt: neki és munkatársainak azt kellett átélniük, hogy megbecsült értelmiségiekből a közvélemény szemében hirtelen népnyomorítókká válnak. Ez a váltás drasztikus és egyben abszurd volt. Ahogy Mérei munkatársa, Nemes Lívia fogalmazott: „Olvastam az újságban, hogy a Neveléstudományi Intézetben leleplezték az ellenséget, reggel fél 8-kor. Na, mondom, ez érdekes… Én éppen megyek be megtudni, hogy mi történt. Képzeld el, kiderült, hogy én vagyok az ellenség. Hát ilyet!"[318]

A Lélektani Intézet időközben Lélektani Tanszékké alakult: ez azt jelentette, hogy – 1919 óta – újra lehetett nyilvános rendes tanára a lélektannak. A Tanszék vezetésével Kardos Lajost bízták meg, később Várkonyit nyugdíjazták, helyére néhány fiatalabb munkatárs került. Ekkoriban oktatói tevékenységük kimerült a tanár szakosoknak oktatott kötelező lélektani – elsősorban neveléslélektani – stúdiumokban, valamint a pedagógia szakosok képzésében, tehát tényleges pszichológusképzés nem volt (illetve csak néhányan, minisztériumi engedéllyel érték el, hogy pszichológia szakosként végezhessenek) (Halász 1998). A tananyag azonban az elvárások ellenére sem korlátozódott a szovjet pszichológia jeleseire, amit némi ügyeskedéssel sikerült elérniük: Kardos például „Burzsoá pszichológiai irányzatok bírálata" címmel hirdetett lélektani szemináriumot (P. Bakay 1998: 214) – ahol részletesen ismertette ezeket a tiltottnak számító tanokat, melyeknek irodalmát egyébként a könyvtárban is csak külön engedéllyel lehetett olvasni. Az ismertetések néha túlságosan jól sikerültek: kollégája, P. Bakay Éva tanársegédként az alaklélektan kritikáját adta elő, mire „az egyik pártszörnyeteg (hallgatónő) lelkes felkiáltással adta elő: Bakay doktornőt meg kell menteni!" (P. Bakay 1998: 214)

A hallgatók olykor az ideológiai csatározások révén nyerhettek is valamicskét. Méreit és intézetbeli munkatársait 1950-ben többek között szabotázzsal vádolták, nevezetesen azzal, hogy minden módon hátráltatják az új, korszerű tankönyvek megjelentetését, illetve olyanokat adatnak ki, melyek rossz színvonalúak, nehezen tanulhatók (és ebbéli tevékenységükben

[317] Pázmány é.n.b: 2., 12.

[318] Interjú Nemes Líviával. Készítette Lévai Júlia. Idézi Kovai 2016a: 253.

a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium bürokratái támogatták őket).[319] A kultuszszabotázsként ismert jelenség egyébként újdonságnak számított a bűnügyi palettán. 1948-ban ugyan a Magyar Dolgozók Pártja felhívta a figyelmet a várható szabotázscselekményekre, amelyek hivatalos definíciója: „szándékosan elkövetett erőszakos cselekmények, amelyek a demokratikus rendszer ellen közvetve, gazdasági károkozás útján, de politikai célzattal kerülnek végrehajtásra" illetve „amelyek a gazdasági élet és a termelés rendjét akarják megzavarni" (Bálint 1948a). Az idézett rendőrségi útmutató szerint olyasmi volt ide sorolható, mint a terményégetés, szándékos károkozás a gyártósoron, árdrágítás, munkalassítás – a cselekmények „lélektani magyarázata" a hatóságok szerint pedig mindenkor a haladásellenesség, a rokonszenv a fasisztákkal és tőkésekkel (Bálint 1948b). A kultusz-szabotázs haladásellenes erőit tehát leleplezték, aminek következményeként a diákság nem csupán értetlenséget, félelmet élhetett át, de akár váratlan segítséget is nyújthatott neki az ügy. „Hegyi" ügynök 1968-as jelentése szerint Mérei azzal szokott tréfálkozni, hogy neki köszönhető „Hegyi" orvosi diplomája, ugyanis a kultuszszabotázs légkörében szigorlatozott, és azért engedték át, mert „mindenki félt a maximalizmus vádjától. Tényleg egy olyan időszak volt, amikor a professzoroknak meg kellett indokolnia írásban, írásbeli jelentést kellett tenni a dékánnak, ha megbuktattak valakit."[320]

Az – utókor szemszögéből – groteszkbe hajló történések nem változtattak azon, hogy az egyetemi szabadság megszűnt: ez alatt mind a kurzusfelvételek, mind a tantervi anyag szabad megválasztását kell érteni. Szigorúan szabályozottan, kizárólag a kommunista rendszer ideológiájába illő ismeretek közvetítése történhetett. A legnagyobb vesztesnek a pszichoterápia, a pszichoanalízis bizonyult, amely nem csupán kevéssé népszerűnek, de üldözendőnek számított, és a burzsoá, imperialista, dilettáns szinonimájává vált. Nem csak az egyetemi kurzusokból tűntek el a pszichoanalitikus olvasmányok: az antikváriumok polcairól is lekerültek a háború előtt kiadott terápiás szakirodalmak, legfeljebb összeesküvésszerűen lehetett megszerezni bizonyos könyveket – de azt is csak az 1950-es évek elejéig, amikor a kis könyvkereskedések legnagyobb részét is felszámolták (Koronkai 2019: 22). De a hallgatóknak korábban szakmailag oly sokat hozó gyakorlati helyek nagy hatalmú vezetői – korábban többek között Mérei – is harcolni kezdtek a „burzsoá tanok" és az Eszmét nem tisztán hirdetők ellen, és ez többek között azzal járt, hogy a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének lélektani olvasóköreit sem tarthatták

[319] A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tevékenységével kapcsolatos kérdésekről. *Szabad Nép* 1950. ápr. 9. 8(83). 3., A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tevékenységével kapcsolatos kérdésekről. *Magyar Nemzet* 1950. ápr. 12. 6(84). 3.

[320] ÁBTL – 3.1.2. M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi". Jelentés. 41.

többé felügyelet nélkül: az egyetem épületébe kerültek, és politikai negyedórának kellett megelőznie az összejöveteleket. A jó néhány évtizeddel későbbi visszaemlékezés meglehetősen intenzív élményekről árulkodik: „Szemináriumi termünkben politikai gazdaságtani órák folytak: a mellékszobából hallgattam néha az elképesztő szófacsargatást. (Nem tudtam eldönteni, hogy a szöveg csak számomra érthetetlen vagy egyszerűen értelmetlen.)" (P. Bakay 1998: 214).

A kommunista fordulat után nem maradhatott érintetlenül a pszichodiagnosztikai, illetve a módszerspecifikus képzések szabadsága sem: kimondottan célszerű volt az egyetemisták, illetve a pályakezdő lélekgyógyászok pszichoanalitikus érdeklődésének titkolása. Ugyan néhány régi szakemberről, mint például a kitűnő pártkapcsolatokkal rendelkező Kun Miklós lipótmezei főorvosról – szűk körben legalábbis – tudnivaló volt, hogy továbbra sem vetette el az analitikus szemléletet, ilyen jellegű kérdésekkel fordulhatnak hozzá a tanulni vágyó fiatalok, illetve az analitikus elméleti megalapozottságú – és éppen ezért szintén tiltottnak számító – Szondi- és Rorschach-teszttel kapcsolatban is lehet hozzá fordulni, de ez inkább a kivételt erősítő szabálynak számított. A Lipótmező királynői megjelenésű, tekintélyt sugárzó főorvos asszonya, a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület volt elnöke, a szintén elkötelezett baloldali Hajdu Lilly sem szakadt el analitikus gyökereitől, sőt a legvadabb időkben, 1953-ban biztosította a hozzá ideológiai okok miatt kihallgatásra rendelt, a mélylélektan iránt vonzódó fiatal terapeutajelöltet, hogy „az analízis fel fog támadni", és ő maga ajánlott neki analitikust (Paneth 2013: 14). Mindenesetre a nyilvános szakmai diskurzusokban a pszichodinamikus terminológia használata is szigorúan tilos volt, így „sajátos kettősség folyt, hogy mi a föld alatt, vagy a föld közelében pszichoanalitikusul beszéltünk, kifelé meg «újbeszélül«", ami annyit jelentett, hogy a freudi „tudattalan" helyett például az ideológiailag vállalható „a tudat mélyebb rétegei", az „elfojtás" helyett a „gátlás" kifejezést használták (Paneth 2013: 14).

Az orvosi és akadémiai lélektan nyelve a pavlovi volt, mint ahogy a pszichológia egészében is az ő szellemét tükrözte, ami tulajdonképpen érthető, hiszen a Pavlov nevével fémjelzett klasszikus kondicionálás jelensége kifogástalanul illett a rendszer emberképéhez. Az, hogy a viselkedés változtatható, és a helytelen magatartás csak nem megfelelő – mértékű vagy irányultságú – tanulás eredménye, illetve, hogy a tanuló passzív, az oktatónak kiszolgáltatott állapotban van, jól értelmezhető a szocialista rendszer szempontjából.[321] Tanulás (némi irányítással) – viselkedésmódosítás: ez érthetőnek, befogadhatónak és elégségesnek tűnt a nevelés és a mentális zavarok kategóriáiban is. Az ennél mélyebb – netalán pszichoanalitikus – magyarázatok vállalha-

[321] Lásd ehhez: Pléh 1998.

tatlanok voltak. A kortárs szerint „a burzsoá film, irodalom, lélektan, filozófia száz szólamban fújja ugyanazt a nótát: az öntudat vékony rétege alatt az ösztönök mélysége forrong – ezek az ösztönök kormányozzák valóban a világot" (Bonta – Dániel – Érdi 1951: 498) – a pavlovi pszichológia ezekkel nyilvánvalóan ellentétben áll. Pavlov tevékenysége egyértelműen a sztálini tudománypolitika saját szülötteként és díszeként szerepelt – az agrárbiológus Micsurinhoz és Liszenkóhoz hasonlóan (MTA 1953: 10; Zádor 1949). Hármójuk neve a megfelelő hivatkozási alap volt az adott tudományterületen, és a hatalom egyértelmű elvárása az volt, hogy az ő szellemükben tevékenykedjenek a „béketábor" tudósai.

Olykor Pavlov neve jelentette a védelmet a Bölcsészkar Lélektani Tanszéke számára is, ugyanis amikor az intézmény Lenin Intézetbe történő áthelyezését – ezzel tulajdonképpeni megsemmisítését – tervezték, valaki egy Rubinstein-kötettel felszerelkezve látogatta meg Révait, és megmutatta, hogy még a nagy szovjet pszichológus is hivatkozik Kardos Lajos egyik kísérletére, tehát a további tevékenysége mindenképpen támogatandó (Barkóczi 1998: 17). A tanszékvezető természetesen szintén a pavlovi életműből, Pavlov kutatásai és a lélektan címmel írta disszertációját, mely alapján a tudomány doktorává avatták (MTA 1955: 334). Tudományágának megnevezése: neveléstudományok (lélektan) volt, vagyis a korabeli diskurzus valóban egyenlőségjelet tett a pszichológia és a pedagógia közé, pontosabban: a pszichológia a pedagógia alárendeltjeként, legalábbis kevéssé jelentékeny részeként definiálódott.

Bár csak elenyésző számban, kivételes engedéllyel szerezhettek pszichológusvégzettséget az 1950-es évek első felében, tehát hivatalos pszichológusképzés, pszichoterapeuta-képzés nem létezett, és a rendszer ideológiájának nem megfelelő szakirodalom is elérhetetlenné vált, a rákosista rendszer az 1950-es évek elején nem állította, hogy a pszichológia üldözendő tudomány lett volna, sőt az ellenséges erők rágalmának tekintette az ilyesféle megnyilatkozásokat. Az úgynevezett pszichologizmus, vagyis a „rosszul és rosszkor alkalmazott pszichológia" (Laziczius 1942: 119) vádja már az 1940-es évek elején megfogalmazódott. Ekkoriban még egyáltalán nem a marxista ideológia volt a túlzásba vitt pszichológiai elemzések kritikájának alapja, sokkal inkább az idealizmus, a vallásosság (Halassy-Nagy 1944: 314). A világháborút követően azonban a pszichologizmus a szélsőséges kommunisták visszatérő vádja volt a lélektan művelői ellen (Szalai 1946: 24; Baránszky-Jób 1946: 24) (a pszichologizmus megmutatkozhatott a nyelvészetben, irodalomtudományban is) – annak ellenére, hogy eleinte komoly politikai támogatottsága volt az analízisnek és a lélektani képzés megújulásának. 1950-ben azonban – bár továbbra is előfordultak pszichologizmus-vádak – egy Tyeplov-recenzens tollából az olvasható, hogy „csupán az ellenséges pedológusok terjesz-

tették, hogy a Szovjetunióban – és nálunk is – elnyomják, háttérbe szorítják a lélektan tudományát. Ezzel szemben Tyeplov tankönyvében azt olvassuk: «Kétségtelen, hogy az ember tanulmányozása egyike a tudomány legfontosabb feladatainak, és az emberrel foglalkozó tudományok közül a pszichológia az első helyek egyikét foglalja el.«" (Nádor 1951: 180). A hatalom tehát egyáltalán nem úgy gondolt önmagára, mint aki szemben áll a lélektannal, hanem éppen ellenkezőleg: a valódi, tudományos alapú lélektan apostolaként jelenítette meg tevékenységét. Így megjelenhettek a szovjet pszichológia nagyjainak kötetei, és természetesen az azokat méltató írások is.[322] A nagy útmutatók nyomán megfogalmazódtak a szocialista lélektan jellemzői: élettani kutatásokon alapul (elveti a „polgári objektivista" teszteket), de nem laboratóriumba zárkózik, ehelyett a „társadalmi élet minden területén" kutatja az idegrendszeri sajátosságokat, melyek többek között a munkát, a gondolkodást lehetővé teszik. A fentiek szellemében lélektani képzést – akár a Szovjetunióban – már a középiskolában kötelezővé kellene tenni (Zádor 1952). A lélektan tehát a filozófiai alapokból fokozatosan a természettudományok felé mozdult el, de ennek „szigorú értelemben vett megalapozást a lélektan csak a pavlovi fiziológia által nyert" – ezen az alapon kell továbbfejleszteni, a társadalomtudományi vonatkozásairól sem megfeledkezve (Fogarasi 1954).

Az a terület, amely az 1950-es évek első felében is kiemelten fontosnak tartotta a pszichológia oktatását, az a hadsereg volt, pontosabban – természetesen szovjet példa nyomán – úgy vélték, hogy a hadsereg-irányítás, a harcosnevelés egyik eszköze lehet a lélektan ismerete, melynek révén sokkal eredményesebb munkát végezhet a parancsnok, a kiképző (Solymár 1954). Az egyetemi pszichológusképzés tényleges megnyitására viszont még várni kellett, de 1956 tavaszán komoly enyhülés jeleként értékelhetjük, hogy az MTA Gyermeklélektani Intézetének beszámolóját közölték, mely szerint igencsak elmaradtunk az általuk meglátogatott szocialista országok – NDK és Csehszlovákia – lélektani képzésétől, pedig a pszichológia gyakorlati alkalmazása az „embervédelmet és anyagi megtakarítást"[323] – tehát elsősorban gazdasági-népjóléti célokat, és már nem a békeharcot – szolgálná. Ennek ellenére, amíg az NDK-ban 250, Csehszlovákia 100 pszichológus volt akkoriban képzésben, addig Magyarországon mindössze két fő.[324] Szintén a lélektan pozíciójának növekedéseként értelmezhetjük, hogy 1957-ben a Magyar Tudományos Akadémián önállósodott a pszichológia művelésére és népszerűsítésére létrejött Lélektani Bizottság. Míg 1955-ben az MTA Lélektani Bizottságának 2. ötéves

[322] Az előbb idézett mellett például: Zádor 1951.

[323] A lélektani kutatás és gyakorlat az NDK-ban és Csehszlovákiába [sic!]. *Természet és Társadalom* 1956, 115(7). 442.

[324] A lélektani kutatás és gyakorlat az NDK-ban és Csehszlovákiába [sic!]. *Természet és Társadalom* 1956, 115(7). 442.

terveként mindössze annyi szerepelt, hogy a Szovjetunióban szerzett tapasztalatokat meg kell ismertetni (MTA 1956), 1957 februárjában – már önálló bizottságként – a tagjai megfogalmazták azt a vágyukat, hogy a pszichológia minden területének képviselője – tehát a pszichoterápiával foglalkozók, többek között az orvosok is – vegyenek részt a csoportban (MTA 1957).

A hivatalos – vagyis meghirdetett és mindenki számára nyilvános – pszichológusképzés megindítása 1957 őszén, az egyetemi reform keretén belül történt meg. Ekkor ötévesre emelték a műegyetemi és bölcsészképzések időtartamát, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az irodalomtudományi, történettudományi intézetek és a Lenin Intézet összeolvasztásával egységes bölcsészkar jött létre.[325] A Karon újra működhetett a filozófia tanszék, és új(nak számító) szakok oktatása indult: spanyol, görög, logika, pszichológia.[326] Szabályozták a felveendő bölcsészet- és természettudományi szakokat: a tanároknak kétszakosokká kellett válniuk, és a nem-tanári bölcsészszakokra – többek között a pszichológiára – csak egy másik tanárszakkal együtt lehetett beiratkozni.[327] Emellett – többek között – előírták az orosz nyelv kötelező oktatását az első két egyetemi évfolyamon, és új ösztöndíj- és tandíjszabályzatot vezettek be, amely „jobban figyelembe veszi a tanulók osztályhelyzetét".[328] A tanulmányi és szociális szempontok mellett a döntéshozók lényegesnek tartották azt is, hogy felhívják a figyelmet az „ifjúság erkölcsi nevelésének" fontosságára is, ami természetesen a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek delegált feladat volt.[329] Az egyetemi pszichológia szak indításával párhuzamosan bevezették a pszichológia tantárgy oktatását – a művészettörténettel és logikával együtt – a gimnáziumok végzős osztályai számára.[330]

Az 1957/58-as tanévvel tehát új fejezet kezdődött a lélektani képzés történetében, egyúttal lezárulni látszott a fordulat óta jellemzőnek tekinthető eltűnések korszaka, nevezetesen a pszichológiában, pszichoterápiában képződőknek az a tapasztalata, hogy máról holnapra nyoma veszhet a kollégáknak vagy éppen a kiképző analitikusoknak. „Hajmeresztő menekülések" történtek: Klauber Anni pszichológus-hallgatónő szüleivel és leendő férjével, a később Nobel-díjassá vált, itthon munkaszolgálatos, majd antimarxista nézetei miatt egyetemi állásából elbocsátott Harsányi Jánossal indult Nyugatnak (Szép 2001; Fenyvesi 2000) – ami után barátnőjét marasztalták el az egyetemen, amiért nem értesítette a hatóságokat Anniék disszidálási szándékáról

[325] Sokoldalúan fejlődnek egyetemeink az új tanévben. *Magyar Ifjúság* 1957. aug. 31. 1(38). 1.
[326] Az egyetemi felvételek, az ösztöndíjak, a tandíjmentesség. *Esti Hírlap* 1957. aug. 31. 2(203). 1.
[327] Mit kell tanulniok a szaktanároknak. *Esti Hírlap* 1957. máj. 24. 2(119). 1.
[328] Filozófiai tanszék a budapesti egyetemen. *Népakarat* 1957. aug. 31. 2(203). 1.
[329] Az egyetemi képzés problémáiról. *Népszabadság* 1957. augusztus 31. 2(205). 8.
[330] Egy héttel a tanévnyitás előtt. *Népszabadság* 1957. augusztus 28. 2(202). 1.

(P. Bakay 1998: 214; Horányi – Nyerges 2001). De a tanársegéd, akit addig a rendszer kegyeltjének tartott a környezete, szintén vállalkozott a tiltott határátlépésre, feleségével együtt, akinek terhessége már igencsak előrehaladott volt (P. Bakay 1998: 214). Tariska Istvánért, aki hű pártembernek számított, és aki olyan vehemensen harcolt a freudizmus ellen, 1951-ben intézetében megjelent az Államvédelmi Hatóság, és a nagy hatalmú pszichiátert koholt vádak alapján 12 évi fegyházbüntetésre ítélték (Paneth 1998: 179; Huszár 2001). „Megdermedt a világ a Lipóton" (Paneth 1998: 13). 1953-ban a János és a Kútvölgyi Kórház főorvosára, a szintén rendszerhű – de a pszichoanalízis iránt Tariskánál jóval megengedőbb – Zádor Imrére is váratlanul csapott le az ÁVH (Zádor 2000). „Valamilyen apróbb probléma nyomán bekerült a zsidó orvosok perébe" – emlékezett vissza egykori beosztottja.[331] (1956-ban újabb eltűnéshullám indult. Az ifjú orvos, Paneth Gábor arra lett figyelmes, hogy analitikusa, Roboz Vera szokatlanul nyugtalan az ülés alatt. A következő alkalommal senki nem nyitott ajtót. „Kiderült, hogy míg én az egyik szobában vidáman meséltem gyermekkori szexuális traumáimat, addig a másik szobában ott bujkált Gimes Miklós, Hajdú Lili fia, és onnan vitte el a rendőrség. Az okozta ezt a zavart. Ez volt novemberben talán, és erre Veráék jobbnak látták, hogyha disszidálnak. Pillanatok alatt eltűntek" (Paneth 2013: 14). A korszakot szimbolikusan lezáró, utolsó ilyen nagy eltűnésélmény a képzésben lévő Hidas Györgyé volt, aki hiába csöngetett analitikusánál, Gimesné Hajdú Lillynél az ülés kijelölt időpontjában. Ezt nem volt könnyű megemésztenie: „Nem értesített, nem búcsúzott el, «faképnél hagyott«. Nagyon haragudtam rá, nem mentem el a temetésére sem" (Hidas 1998: 118).

4.3 Képzés a Kádár-rendszerben

A Lélektani Intézet Kardos Lajossal az élén, két adjunktus és két tanársegéd munkatárssal kezdte meg az 1957/58-as tanévet. Az első éves pszichológia szakosok a Bevezetés a lélektanba, az Általános lélektan, az Érzékeléslélektan előadásokat hallgathatták, utóbbi kettőből szeminárium is volt. A felsőbb éves – miniszteri engedélyes – lélektanászok mindezeken kívül felvehették a Fejlődéslélektan, Neveléslélektan, Alkalmazott lélektan, Személyiséglélektan, Érzelmek lélektana, Cselekvési lélektan, Lélektani kísérletek, Tanuláslélektan, A lélektan története és A XX. századi lélektani irányzatok története című kurzusokat, valamint egy speciálkollégiumot (Pavlov) is (ELTE 1958: 147-148). (Az ideológiai harc enyhülése leképeződött: a burzsoá elméletek bírálatai ekkor XX. századi lélektantörténetté módosultak.) Látható, hogy

[331] Történeti interjú I/8/219.

a képzés korántsem merült ki a neveléslélektanban – ami némi túlzással ugyan, de jellemző volt a korábbi évekre –, ehelyett valóban pszichológusalapképzést szerezhettek a hallgatók. Ám megjegyzendő: a pedagógia és a lélektan szakosok együtt tanulták a Bevezetés a lélektanba, valamint a fejlődés- és neveléspszichológiai tárgyakat, tehát ebben az időszakban a képzésük még nem vált teljesen ketté. A következő években egyre színesedett a tantervi kínálat, és az addigi elméleti tárgyak bővülése mellett többek között megjelent a fiziológia és a kórlélektan (ELTE 1959: 110), ezt követően a biológia, neurológia is, amelyeket megbízott előadók láttak el (ELTE 1961: 139). A Tanszéknek egy új, gyakornoki álláshelyet is sikerült szereznie. 1962-ben kiadták az első pszichológia szakos diplomákat: összesen 8 fő végzett a szak nappali tagozatán, ezen kívül ketten kaptak logika-lélektan, a levelező tagozaton pedig öten lélektan megnevezésű oklevelet (ELTE 1963: 48-55). A következő évben egységesítették a megnevezést: az idegen „pszichológia" szak helyett mindenki lélektani diplomát szerzett, vagyis a nappalin 8, levelezőn pedig 23 fő (ELTE 1964: 384-392) – azaz a szak elindítása után azonnal rendkívüli népszerűséggel bírt.

Az oktatók – és a hallgatók – azonban mindezek mellett sem voltak elégedettek a képzéssel. A tanszékvezető szerint a kétszakosság, nevezetesen hogy a pszichológia szak mellé egy tanári szakot is végezniük kellett a hallgatóknak, a lélektan tudománya szempontjából csak „fél-képzést" eredményezett – így munkatársaival egy új képzési tervet dolgoztak ki, melynek mielőbbi bevezetését remélték (Kardos 1960: 274). Az egyetemi szak indításával egy időben bevezetett középiskolai pszichológiaoktatással is akadtak gondok. Egy 1962-es elemzés szerint nehézséget jelentett a sokféle elvárás is: a középiskolások egy része magánéleti, erkölcsi kérdéseinek megválaszolását várta a tantárgytól, míg bizonyos felnőttek abban reménykedtek, „a pszichológia egyedül megoldja a dialektikus materializmusra való nevelést" (Tunkli 1962: 143). A pszichológiaoktatás nem is minden gimnazistához jutott el, a reál tagozatosok például kimaradtak belőle. Csupán az 5 évvel azelőtti (vagyis 1957-es), kísérletinek nevezett tankönyv állt rendelkezésre, mely az általános pszichológia alapjaival ismertette meg a növendékeket, de megfelelően képzett pszichológiatanárból sem volt elég, és az órák bizony – demonstrációk híján – sok esetben unalmasra sikeredtek (Tunkli 1962: 143). Bár nem túl gyorsan, de mégis történtek reformok a gimnáziumi pszichológiaoktatásban: az 1967/68-as tanévtől kezdve a harmadik osztályában tanították a tárgyat (az érettségi évének terheit csökkentendő), méghozzá szorosan a biológia tanulmányokhoz kapcsolva, ugyanakkor a materialista világnézet kialakítását is szem előtt tartva. A tankönyv is megújult, nagyobb szerepet szántak a kí-

sérleteknek, az élményszerűségnek.[332] A reform mégsem válthatta be a hozzá fűzött reményeket, ugyanis 1977-ben megszüntették a kötelező gimnáziumi pszichológiaoktatást (Pataki 1977: 583).

Az egyetemi reformtörekvések viszont sikerre vezettek. Az 1963/64-es tanévben az ötéves nappali és esti, a hároméves kiegészítő levelező tagozatra az úgynevezett trifurkációs, vagyis a harmadik évfolyamtól kezdve specializálódó pszichológusképzésre vettek fel hallgatókat: ettől kezdve klinikai pszichológus, pedagógiai pszichológus vagy munkapszichológus diplomát kaphattak (MTA 1964: 456). Pontosabban: egy tanár szakkal párosítva jelentkezhettek pszichológiára, és a klinikai- és munkapszichológiai szakirányra jelentkezők a specializáció felvételével egyidejűleg a tanár szakot leadhatták (Barkóczi 1998: 19). A képzés differenciálására azért volt szükség, mert az általános lélektani, kísérleti lélektani alapképzés nem bizonyult elegendőnek a „gyakorlati élethez való alkalmazkodás igényei" számára (Mária 1971: 421). Néhány év múlva azonban már ez a fajta szakosodás sem volt elégséges: az egészségügy képviselői azt hangsúlyozták, hogy a pszichológusdiplomát követő, megfelelő továbbképzés után megszerezhető – illetve néhány érdemesnek odaítélendő – klinikai pszichológusi szakvizsgát is elő kell írni azok számára, akik a klinikumban kívánnak elhelyezkedni (Pethő 1971). Első lépésként 1973-tól – minisztériumi utasításra – újra egységes, ötéves képzést vezettek be, amelynek hallgatói immár a belépéstől egyszakosak voltak (Barkóczi 1998: 21). Az egyetemi képzés – az előző, a képzés második felétől gyakorlatiasabb rendszerrel ellentétben – „szinte kizárólag alaptudományi jelleget öltött… A természettudományok és az apróbb részletekbe menő általános pszichológia oktatása foglalták el az első helyet, erre rétegződött rá a személyiség-, fejlődés- és szociálpszichológia oktatása… A hallgatók ezen az úton a kísérleti alapon nyugvó pszichológiatudományt ízlelhették meg, miközben személyes szakmai ambíciójuk ez időben zömmel a klinikum világa felé mutatott" (Hunyady 1996: 9). Az új képzési rendszerrel igencsak megnövekedtek az oktatói feladatok, így a Kardos Lajos helyébe lépő Barkóczi Ilona tanszékvezetőként elérte, hogy a Lélektani Tanszék az 1974/75-ös tanévben kettéváljon: az Általános Pszichológiai mellett egy Fejlődés- és Neveléspszichológiai Tanszék jött létre (Barkóczi 1998: 21; ELTE 1975: 8). Ugyanettől a tanévtől kezdve a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen is elindulhatott a pszichológusképzés (Bársony 2014: 266).

A posztgraduális képzés – vagyis a klinikai szakképzés – viszont csak lassan formálódott. Ebbe a folyamatba tartozott az 1976-os rendelet, mely a munkaügyi, az oktatási és az egészségügyi miniszter közös szabályozása volt a pszichológus-munkakörök betöltéséhez szükséges képesítésekről.

[332] Tóth Béla: Pszichológia a gimnázium harmadik osztályában. *Köznevelés* 1968. január 12. 24(1). 17–19.

Pszichológiai feladatként definiálták a pszichológiai tárgyú felmérést, vizsgálatot, kutatást, pályaalkalmassági és munkaköri alkalmassági szakvélemény kiadását, a pszichológia felsőoktatásban történő oktatását, valamint a személyiségvizsgálatot és ennek nyomán szakvélemény készítését, nevelési tanácsadást és a pszichoterápia végzését is. A rendelet szerint az említett feladatokat szakpszichológus irányítása mellett az végezheti, aki pszichológusi vagy pszichológiatanári oklevelet szerzett, utóbbi esetben viszont 10 éves gyakorlat is követelmény volt. Önállóan az dolgozhatott – tehát szakpszichológusnak az számított –, aki szakpszichológus-alapképzésben (tehát a trifurkációs képzésben) oklevelet nyert, és legalább 5 éves szakmai gyakorlattal rendelkezett, vagy pszichológiából doktori oklevelet szerzett, aspirantúrára felvételt nyert, vagy tudományos fokozattal rendelkezett, esetleg „e rendelet megjelenése után indított szakpszichológusi képzésben szerzett szakpszichológusi oklevelet".[333]

Egy évvel később egészségügyi miniszteri utasítás jelent meg (38/1977. (EÜ. K. 25) EÜ. M. és melléklete), mely a fentiek szellemében szabályozta az egészségügyben foglalkoztatott pszichológusok tevékenységét. Ennek értelmében pszichológusként csak az foglalkoztatható, aki az előbbi rendeletben megszabott képesítéssel rendelkezik. Az orvosokhoz és az egészségügyi szakdolgozókhoz hasonlóan közreműködhet a gyógyító, megelőző és rehabilitációs munkában, valamint a kutatásban. Alapvető feladata a pszichodiagnosztika mellett a pszichoterápia, utóbbit viszont csakis olyan pszichológus végezhet, aki az adott pszichoterápiás módszert „szakképzése, egyéni vagy tanfolyamon történő továbbképzése során elsajátította".[334]

Hosszas előkészületek után, 1981-ben jelent meg a művelődésügyi és az egészségügyi miniszter közös rendelete (10/1981.(VIII.6.) MM – EüM) a szakpszichológus-képzésről, mely többek között a klinikai szakképzést is szabályozta.[335] Ennek értelmében a szakképzésre a diploma kézhezvétele után egy év teljes állású munkaviszony igazolásával lehetett jelentkezni, a klinikusok esetében az Orvostovábbképző Intézetben. A képzés két évig tartott, és szakvizsgával zárult. A rendelet kihirdetésétől számított 1 éven belül pedig kérelmére megadták a szakpszichológusi címet annak, aki legalább 10 évig az adott területen dolgozott, vagy aki pszichológiából tudományos fokozatot szerzett. Ez utóbbi intézkedés igencsak sokakat érintett: 1981 és 1987 között 173 fő szerzett klinikai pszichológusi szakképzettséget szakvizsga révén, és

[333] A munkaügyi miniszter, az oktatási miniszter és az egészségügyi miniszter 3/1976. (II.11.) MüM-OM-EüM sz. együttes rendelete. *Magyar Közlöny* 1976. február 11. (10). 121.

[334] Az egészségügyi miniszter 38/1977. (EÜ. K. 25) EÜ. M. számú utasítása az egészségügy területén működő pszichológusok tevékenységéről. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1978, 35(3). 294.

[335] 10/1981.(VIII.6.) MM – EüM számú együttes rendelet a szakképzésről. *Magyar Közlöny* 1981. augusztus 6. (45). 660–661.

273 fő korábbi tevékenysége beszámításával (Bagdy 1989: 433). 1985-ben az egészségügyi miniszter azzal egészítette ki a fenti rendeletet, hogy az OTKI rektorának eseti engedélye alapján pszichoterapeuta cím használatára jogosította fel azokat a klinikai szakpszichológusokat, akik legalább 4 éve „tudományos felkészültséget bizonyítóan foglalkoznak pszichoterápiával".[336]

Mint láthatjuk, a korszakban a pszichológia és a pszichoterápia komolytalan, sőt veszélyes tudományként való feltüntetésétől eljutottunk a klinikai pszichológusi képzés szabályozásáig, a pszichoterápiás képzés kereteinek lefektetéséig. Utóbbi képzési rendszere a rendszerváltással, a módszerspecifikus egyesületek megjelenésével válhatott teljessé, melyeket az egyesülési jogról szóló törvény alapozott meg.[337] A pszichoterápia intézményesülésének nyomon követésével tulajdonképpen a Kádár-korszak „puhulásának" folyamatát is követhetjük.

Az időszakban tehát megváltozott a képzési rendszer, és a társadalmi-politikai közeg is alapvetően más volt 1957-ben, mint például a tanulmányait 1977-ben kezdő egyetemista számára, azaz összességében nem egyszerű az e „hosszú korszakban" képződőket egy kalap alá venni, de mégis megfogalmazhatók bizonyos jellemző vonások. Az első a mélységes *lelkesedés és elkötelezettség*, amellyel a szakma felé fordultak. Ezzel kapcsolatban felvethető, hogy némi torzítással számolhatunk, hiszen azok a pszichoterapeuták, akik emlékiratokat írnak, akikkel interjúkat készítenek, természetesen a szakma jelesei közé tartoznak – míg az esetleges pályamódosítókat meg sem találja a kutató. Bár a korszaknak bizonyára nem minden egyes pszichológus- vagy orvostanhallgatóját jellemezte a lelkesedés és elkötelezettség, a felhasznált – írott és szóbeli – forrásokban ezek mégis vissza-visszatérő, fontos és meghatározó elemekként tűnnek elő.

Már az egyetemre történő bekerüléshez is jóval több erőfeszítés kellett a mainál: nem csupán a származás, a politikai szempontok még mindig érvényesülő hatásai, esetleg a helyhiány okozhattak nehézséget, de ezeken túl mind az orvosi, mind a pszichológusi szakot a korszak egészében rendkívüli népszerűség jellemezte: például 1973-ban pszichológiából 27-szeres volt a túljelentkezés.[338] A hagyományosan kiemelkedő presztízsű és – mint láthattuk – a rendszer szempontjából kisebb veszélyességűnek tartott (ti. alapvetően a testtel foglalkozó, ideológiailag kevéssé érintett) általános orvosi szak nem veszített a népszerűségéből, a pszichológia pedig „elit dolognak számított: modern, misztikus, ismeretlen, új" szak volt – bár a megítélés kettősségét

[336] Az egészségügyi miniszter 5/1985. (VIII. 15.) EüM számú rendelete a klinikai pszichológusok és a klinikai gyermekpszichológusok szakképzéséről és továbbképzéséről szóló 14/1981. (XI. 4.) EüM számú rendelet kiegészítéséről. *Magyar Közlöny* 1985. augusztus 15. (31). 764–765.

[337] 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról. *Művelődési Közlöny* 1989. április 15. 33(5). 622–625.

[338] Szőke Sándor: 55 ezer érettségiző felvételi esélyei. *Magyar Ifjúság* 1973, 17(13). 12–13.

jelzi, hogy az előbbi visszaemlékező szerint az egyetemen némiképp lekicsinylően csak „lelkészeknek" hívták őket a más szakosok.[339] Mindenesetre az az – eleinte néhány, később néhány tucat – fiatal, aki bejutott a nappali tagozatos képzésre, hatalmas megtiszteltetésként élte meg, hogy fölvették, és legtöbbjük számára „nem volt elképzelhető", hogy ne jelenjen meg egy egyetemi előadáson.[340] Az egykori hallgatók arról számoltak be, hogy tanáraik azt közvetítették számukra, hogy fontosak, értékesek, így jó hangulatban teltek az órák, és az évfolyamtársak az informális közösségi terekben is keresték egymás társaságát – például a menzára járást is szakmázásnak, a szakmai identitás egyik formáló „közegének" lehetett megélni.[341] Az esti tagozatos, az egyetemet munka mellett végző hallgatók is úgy érezték, hogy tanáraik megbecsülik őket, szinte tisztelettel néznek rájuk amiatt, hogy másoddiplomásként, egyéb elfoglaltságaik mellett mindenképpen el szeretnék sajátítani a szakmát, és cserébe „nagyon meg akarták őket tanítani", kollégaszámba vették őket (ha voltak is kivételek: az élettan mintha az estisek szóró-tantárgyának lett volna kinevezve).[342] A – csak néhány évig működő – levelező képzés viszont nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: például a testületileg beíratott börtönőrök „ültek az első sorban, mint egy leszúrt kopjafa, semmit nem értettek."[343]

A későbbi pszichoterapeuták – az emlékírók és meginterjúvoltak – azonban nagyon is komolyan vették feladataikat, és többségük rendkívül szorgalmasan készült a hivatására. Lehetőségeik meglehetősen korlátozottak voltak: bár a korábbi évek ideológiai elnyomása nem tért vissza, sem az információáramlás, sem a véleménynyilvánítás teljes szabadságáról nem beszélhetünk a korszakban. Ez természetesen az egyetemi oktatásban és kutatásban is megmutatkozott. Továbbra is a szovjet pszichológia számított az etalonnak, noha a pszichológus egyetemi oktatók többsége igen jól megtanulta a nyugati nyelveket, és használta is, elsősorban a szakirodalom olvasásához – utazásra kevésszer és keveseknek volt lehetősége. Az angol nyelv jelentőségére a szakmában Kardos Lajos még az ötvenes évek elején felhívta munkatársai figyelmét, annak ellenére, hogy „elképzelhetetlen volt, hogy valaha is egy élő angollal találkozhatnánk" (Barkóczi 1998: 19). A nyelvismeret pedig kiemelten fontossá vált a szak újraindításával, hiszen megfelelő magyar nyelvű anyag híján az oktatók kénytelen voltak óráról órára saját fordításokat készíteni, azokat előadni (például Barkóczi Ilona a nevezetes Woodworth és Schlosberg-könyvet (Barkóczi 1998: 19), amelynek magyar kiadását (Woodworth –

339 Történeti interjú I/4/151–152.
340 Történeti interjú I/7/212.
341 Történeti interjú I/4/151.; Történeti interjú III/10/226.
342 Történeti interjú I/2/46., 76.
343 Történeti interjú II/8/200.

Schlosberg 1966) „a tankönyv"-ként említették több visszaemlékezésben). A többek számára emblematikusnak mondott könyv megjelentetésén kívül számos nívós fordítás készülhetett az 1960-as, '70-es években, ugyanekkor hazai szerzőktől is jelenhettek meg tankönyvként funkcionáló, általános pszichológiai kötetek.[344]

A nyugati irodalmakra való hivatkozás a Kádár-korszakban már nem számított üldözendő, megtorlandó cselekménynek, de azért előfordult, hogy „egy-egy szélsőbalos figura" az egyetemi KISZ-szervezetben még a tanszékvezetőről is bejelentést tett, hogy csak imperialista irodalmakat hajlandó említeni. Bár komoly következménye nem lett a dolognak, hiszen a többség ennél liberálisabb nézetet képviselt, még a hetvenes években is előírásszerű tudnivaló volt, hogy egy publikációhoz szükséges bizonyos számú, szovjet szerzőkre történő hivatkozás (Barkóczi 1998: 22). Ennek ellenére, pontosabban ezzel együtt már az 1970-es évek közepétől megfigyelhető az akadémiai pszichológiában az angol nyelvű referenciairodalom kitüntetett szerepe (Pléh 2011: 679). A szovjet dominanciát olyannyira komolyan vették, hogy az 1971-ben végző pszichológus beszélgetőtársam megjegyezte: élesen emlékszik, hogy Piaget-ről először Járó Katalin tanársegéd beszélt a hallgatóknak – és ezt igen jelentős tettként értékelték, hiszen Piaget még csak a szocialista blokkba sem volt sorolható.[345] Mint korábban láttuk, az ügynökök is feljegyzendőnek tartották, hogy a megfigyelt személy szovjet irodalmat olvas-e, ajánl-e.

Nem csupán az számított, hogy melyik országból származott az adott tanulmány: bizonyos témák a korszak első felében még mindig veszélyesnek, de legalábbis érzékeny pontoknak számítottak, így csak nagyon korlátozottan kerülhettek az egyetemi oktatásba, kutatásba. Így például a hipnózis kutatása is ilyen veszélyes, álcázásra szoruló terep volt. 1970 novemberében hipnóziskutató laboratórium alakult az élettan professzora, Ádám György felügyelete alatt, aki nem mindennapi diplomáciai érzékkel igazította el a kutatóit: „Akkor foglalkozzanak ezzel… De nem az lesz a hivatalos címe a labornak, hogy ez egy hipnóziskutató laboratórium, a tanszéknek a tanulás, emlékezés a témája, egysejt szinttől az emberig, és mondjuk azt, hogy a tanulást, emlékezést kutatják a magasabb idegtevékenység különböző állapotaiban. Ugye magasabb idegtevékenység, ez a pavlovi terminológia… Pavlov volt a menlevél"[346] – összegezte a hipnózis neves kutatója sajátos „alapítólevelüket".

A módosult tudatállapotot kutató vizsgálatok mellett az 1970-es évek első feléig a mélylélektan sem számított minden korlátozás nélkül oktatható te-

[344] Erről részletesen: Pléh 2011.
[345] Történeti interjú I/7/212.
[346] Történeti interjú I/3/87.

rületnek. 1965-ben Marton Magda megbízott előadót elmarasztalták amiatt, hogy szubjektív idealizmussal mérgezi a hallgatók lelkét.[347] Nem csoda, hogy az eseményt követően az egyetemre kerülő fiatal lány úgy emlékszik, oktatásukban „Freud mintha a világon se lett volna".[348] Az 1970-es évek második felére ez jelentősen megváltozott, méghozzá elsősorban a személyiséglélektan előadójának, Kulcsár Zsuzsának köszönhetően, aki ugyan „kifejezte, hogy oppozícióban van a pszichoanalitikus tanokkal", de ennek ellenére az egész akkor hozzáférhető pszichoanalitikus anyagot áttekintette, és tudását kész volt megosztani az egyetemistákkal.[349] Kulcsár Szondi Lipótról is tanított, de ezt az óráját az 1974/75-ös tanévet megelőzően, oxfordi ösztöndíja előtt átadta fiatal kollégájának, méghozzá – utóbbi emlékei szerint – a következőképpen: „Azt mondta, hogy nézze, én idáig a Szondit tanítottam, de senki nincs, aki ehhez értene, és maga beszél németül is. Nekem van egy Szondi-könyvem, ami ugyan egy kicsit elázott a pincében, de azt fel tudja használni, szeptembertől maga fogja tanítani a Szondit, mert én nem leszek itthon, most pedig május van, van rá négy hónapja. Én az egyetemen soha nem tanultam Szondit, nem tanították az estin, semmilyen tesztet nem tanítottak, mindenben magunkra voltunk hagyatva… Hát, nem akkor voltam a legboldogabb..."[350] A tanársegéd ennek ellenére teljesítette a feladatot: egy nappali tagozatostól elsajátította a teszt kirakását, majd dékáni engedéllyel beült a pedagógiai könyvtárba, ahol volt egy Szondi-könyv, nem csupán a diagnosztikáról, de a személyiségelmélete alapjairól (ennek olvasását engedélyeztetni kellett). „8-10 órát ültem ott, amíg nyitva volt a könyvtár, csak éppen hogy meg nem motoztak, hogy mit csinálok én a könyvvel, szinte lemásoltam. Szeptemberre készen voltam, az az évfolyam, akinek én először Szondit tanítottam, biztos, hogy a mai napig nem ismeri Szondit."[351] A „puhulást" tehát először is Szondi taníthatósága jelzi, majd az, hogy egy idő után már nem szorultak engedélyekre a szakirodalom olvasását illetően: több mint 10 évvel a tantárgy átvétele után, 1985-ben már jegyzet is megjelenhetett a témában (Lukács 1985).

A Kádár-korszak pszichoterapeuta-jelöltjeinek másik jellemzője az előzőekhez kapcsolható: nevezetesen elkötelezettségük és lelkesedésük arra vezette őket, hogy a lehető legtöbb forrásból *szakmai ismereteket* szerezzenek maguknak. Úgy is mondhatnánk: sokat jártak az egyetem mellé, pontosabban az egyetem mellett még számos helyről igyekeztek választott tárgyukról ismeretekhez jutni. Ez különösen fontos volt az orvosi szakon, ahol nem esett szó pszichoterápiáról vagy akár orvosi pszichológiáról (klinikai pszi-

347 Történeti interjú II/8/207.
348 Történeti interjú I/7/213.
349 Történeti interjú I/2/73.
350 Történeti interjú II/8/206–207.
351 Történeti interjú II/8/207–208.

chológiáról), köszönhetően a szomatikus orvoslásra korlátozódó („mechanikus-materialista") szemléletnek, amelyet a korábbi, diktatórikus rendszer pszichológiaellenessége tovább erősített (Levendel 1976: 101). Bár 1956 után már a korábbihoz hasonló pszichológiaellenességről nem beszélhetünk, az orvosképzésbe még jó ideig nem fért bele a pszichológiai vagy éppen pszichoterápiás szemlélet: „csak egy kis pszichiátriát tanítottak".[352] A Pécsi Orvostudományi Egyetemen ugyan Ozsváth Károly az 1970-es évek elején már tartott néhány orvosi pszichológiai előadást (az élettan kurzus keretein belül, lásd: Ozsváth 2019: 43), Debrecenben pedig 1975-től kötelezővé tették a hallgatók számára az orvosi pszichológia egy féléves oktatását,[353] de az Egészségügyi Minisztérium csak 1979-ben vette tervbe az orvosképzés korszerűsítését, melybe többek között az orvosi pszichológia tantárgy bevezetése is tartozott.[354] Így tehát csak az 1980-as években indulhatott „a pszichológiai ismeretek integrálása az orvosképzésbe" (Kállai et al. 2018: 1462).

Az orvosi egyetem tehát – a legtöbb visszaemlékező szerint – hagyományos képzést nyújtó, nagy tanáregyéniségeket felvonultató, „biflás, kemény hely"[355] volt, de bizonyos szempontból mégsem bizonyult elégségesnek: a lélektan, a pszichoterápia iránt érdeklődők tulajdonképpen rá voltak kényszerítve, hogy más forrásokból szerezzenek ismereteket. Bizonyos medikusok ilyen szempontból az átlagosnál könnyebb helyzetben voltak: például az a fiatalember – későbbi professzor –, aki a lelki gyógymód fontosságának tudatát a bencések között szívta magába, és egyetemista korában is megőrizte kapcsolatát a katolikus lelkiségi mozgalommal (mint láttuk, emiatt gyanússá is vált). Majd harmadéves orvostanhallgatóként, Pannonhalmán ismerkedett meg Pisztora Ferenc pszichiáterrel, aki jelentős hatást gyakorolt rá abban, hogy az ideggyógyászat, majd a pszichoterápia felé forduljon. Ugyanakkor az egyetem melletti munkavégzés, a szigorló orvosként elvállalt mentőtiszti ügyeletei is sokat adtak neki: „a dühöngő elmebeteg, aki szétverte már a lakását, ahhoz úgy hozzászólni, hogy ne legyen agresszív, és együttműködjön a mentőkkel, hát, hogyha ezeket pszichoterápiának nevezzük, akkor az jóval az orvosi diplomám előtt már elkezdődött."[356] Budapesti pszichiáter-pszichoanalitikus kollégája nagyon tudatosan építkezett: egyetemistaként (1963-1969) igyekezett azokat a helyeket, intézményeket megkeresni, ahol pszichoterápiás területen képződhet, gyakorlatot szerezhet. Erőfeszítései nem voltak hiábavalók: a legendás olvasottsággal rendelkező Buda Béla rögtön könyvek-

[352] Történeti interjú III/5/87.

[353] D. Karádi Katalin: A pszichológus szerepe a gyógyításban. *Hajdú-Bihari Napló* 1979. november 4. 36(259). 11.

[354] Orvosképzés – másként. *Magyar Hírlap* 1979. április 30. 12(100). 6.

[355] Történeti interjú II/1/68.

[356] Történeti interjú III/9/191.

kel látta el, majd negyedéves korában egy sajátélmény-csoportba is bekerülhetett, vagyis a pszichoterápia elméletével és személyiségformáló hatásával egyaránt megismerkedhetett.[357]

Egy másik interjúalanyom, aki szintén orvosként végzett, már középiskolásként elolvasta az akkor elérhető pszichoanalitikus szakirodalmat, de ebből nemigen hasznosíthatott semmit az egyetemen, hiszen ott semmilyen formában nem oktattak pszichoterápiát. Eltökélt szándékát azonban, hogy lélektani gyógyítással szeretne foglalkozni, nem változtatta meg. Szakorvos-jelöltként már mindenképpen kiképző analitikust keresett, és főnöke, Lipótmezőnek a pszichoterápiát sokra tartó főorvosa, Kun Miklós „ajánlotta ki" őt Székács Istvánnak, a pszichiáternő szerint nem véletlenül: „ehhez a történethez hozzátartozik, hogy nekem nevem van, hogy én nem a »futottak még« kategóriában vagyok X[358], hanem én X. Y-nak vagyok a lánya, és az mint később kiderült, ugyanebből, hasonló okokból kifolyólag 8 hónapot töltött »vendégségben«, ilyen vizsgálati fogságban, és az kicsit megártott neki is, meg mindenkinek, aki evvel a rezsimmel kapcsolatba került, és valószínűleg erre alapozta Kun Miklós is azt a feltételezését, hogy akkor a Székács, az egy jó képző lesz nekem."[359]

Az orvos- és szakorvos-jelöltek mellett bizony a pszichoterápia iránt érdeklődő pszichológushallgatók sem elégedhettek meg az egyetemi oktatással és tapasztalataikkal. Nem találták elégségesnek a gyakorlati képzést, ehelyett túlságosan nagy súlyúnak az általános lélektani tárgyakat – így némelyek fejében két év után még az is megfordult, hogy csalódottságában otthagyja a szakot: ettől talán csak az mentette meg, hogy Buda Béla akkor megjelenő művei revelációként hatottak rá, és ezeket az olvasmányokat a diáktársak egymás között, az egyetemi kollégiumban, megbeszélték.[360] Számos vélemény szerint az öt évet csak úgy lehetett kibírni, hogy harmadévtől klinikai pszichológiára szakosodhattak – utóbbi specializáció, legalábbis a tereptárgyak, mégis nyújtottak valamit a vágyott hivatás ismereteiből.[361] A terapeutajelöltek az anyag többségét azonban nem találták túlságosan hasznosnak, és kissé ironikusan jegyezték meg: Kardos professzorról az egyetemen egyáltalán nem derült ki, hogy valaha mélylélektannal foglalkozott volna;[362] ehelyett – némi túlzással – csak patkányokat futtatott;[363] de még a fejlődéslélektanból is az maradt meg, hogy „ha a Montessori-tornyot 4 éveseknek így rakjuk le, hogy

[357] Történeti interjú III/7/136.
[358] Itt megnevezi vezetéknevét, majd édesapja teljes nevét említi.
[359] Történeti interjú III/5/89.
[360] Történeti interjú II/7/186–188.
[361] Történeti interjú II/6/168–170.
[362] Történeti interjú III/8/177.
[363] Történeti interjú II/8/190.

levettük a toronyról, akkor ugyanebben a sorrendben vissza tudja rakni, de ha összekeverjük, akkor nem tudja visszarakni. Szóval ezektől én nem, nem bírok meghatódni."[364] A legtöbben az egyetem által előírt gyakorlati munkát sem tartották megfelelőnek: kevesellték a klinikai tárgyak számát, az egységes képzés hallgatói pedig beteget inkább csak távolról láttak.[365] A kedvezőtlen, de legalábbis a majdani pszichoterápiás munkát tekintve nem kielégítő tapasztalatok arra sarkallták a leendő klinikusokat, hogy a szükséges tudást mindenféle más úton-módon sajátítsák el.

„Az a réteg, aki klinikus akart lenni, az egy ilyen gombóc volt, és így gurultunk egyik helyről a másikra."[366] Már az újrainduló képzés első hallgatói sem tétlenkedtek: „Az ember azt csinálta, hogy körbejárta, kitől mit tanuljon:… én magam elsőéves koromban, amit állítottak, hogy van pszichológia, oda elmentem. Aztán többnyire elutasítóak voltak: akkor nem nagyon értettem, arra is csak sok év múltán jöttem rá, hátha én ott szimatolni megyek".[367] A besúgástól, megtorlástól való félelem tehát jó darabig még továbbra is érzékelhető volt: a pszichológia valamiféle kompromittálódott – és talán még veszélyes – tudománynak számított, annak ellenére, hogy a szakot a központi akarat helyezte vissza az egyetemi oktatásba. Az előbbi elbeszélő végül szerencsével járt, munkalélektani intézményhez került, ahol egyetemistaként heti egy napot – természetesen ingyen – eltöltött: gyakornokoskodott, és megfelelő mentort is talált. Hozzá hasonlóan többen választották a fizetés nélküli gyakornokságot. Így többek között Klaniczay Sára is, aki eredetileg matematika–kémia–fizika tanárként működött, és népszámlálási tapasztalatai hozták meg a pszichológia iránti érdeklődését. Ő a hároméves kiegészítő képzése alatt hetente egyszer, minden ellenszolgáltatás nélkül a Trefort utcai gyerekrendelőben dolgozott, ahol már a kezdetektől igen nehéz eseteket bíztak rá: elmondása szerint az elméleti képzését az egyetemen, de a gyakorlatit a tanácsadóban szerezte (Klaniczay 2013: 47-48). Az 1960-as évek elején az sem volt példa nélküli, hogy pszichológusi munkára gyógypedagógusokat alkalmaztak, akiket betanítottak a feladatokra: ők valóban a gyakorlatban – főnökeik irányításával – sajátították el a klinikai tennivalókat, majd munka mellett, esti tagozaton szereztek oklevelet (Hárdi 2019: 13).

A szakképzett pszichológusok számának növekedésével ezek a „hősies idők" lassan elmúltak, és kisebb jelentőséggel bírtak az ingyenmunkák is. Az azonban nem változott, hogy – a klinikai szakképzés és a pszichoterapeuta-szakképzés szabályozásáig – az egyetemi képzéssel párhuzamosan létezett egy másik, nem hivatalos és nem előírásszerű képzési rend és forma, amelyet

[364] Történeti interjú II/6/169.
[365] Történeti interjú I/2/79.
[366] Történeti interjú II/9/243.
[367] Történeti interjú III/8/178.

illett elvégeznie annak, aki a későbbiekben pszichoterapeutaként kívánt dolgozni. Ez teljességgel informális alapon működött: semmilyen tájékoztatóban vagy kiadványban nem szerepelt, hogy mi az, amit szinte kötelező meghallgatni, ahová ildomos elmenni – mégis minden érintett tudott róla. Elvált egymástól az egyetemi – hivatalos – és a titkos vagy legalábbis személyes kapcsolatokon keresztül működő pszichoterápia, a pszichoterapeuta-képzés: mintha két külön világban léteztek volna. Ez a jelenséget minden résztvevő tudomásul vette, elfogadta, mindenki evidenciaként kezelte – állításuk szerint azért, mert ez a jelenség a rendszer általános jellemzőjéhez tartozott. Azonban ez korántsem volt magyar jelenség: az egyetemi és a terápiás képzés a világ jelentős részén külön történt. Magyarországon talán még hangsúlyosabb volt ez a hasítottság, hiszen az élet számos területén jelentkezett. A politikában, az iskolában, a mindennapi életben is mindenki tudta – hiszen erre szocializálta a szocialista rendszer –, hogy mi az, amit elvár tőle a hatalom, és azt is, hogy a tényleges élmények, értékek gyakran egyáltalán nem azonosak az előzőekkel. Például amikor a franciatanári szakon a szocialista embereszményről kellett értekezni: „a szocialista embereszmény, ezt mi úgy írtuk le, mint a világ legtermészetesebb dolgát, közben tudtuk, hogy az utolsó szóig egy hülyeség. De az ember tudta, hogy a szocialista embereszménye ez, és erre kell törekedni, akkor evvel bújtatva le lehet majd mást is írni."[368] A kettős kommunikációhoz, a hivatalos és privát élet kettős valóságához szokott korabeli egyetemisták, különös tekintettel azokra, akiknek családjában – mint az előbbi visszaemlékezőében – politikai okokból meghurcoltak voltak, semmi különöset, legalábbis semmi említésre méltót nem találtak abban, hogy az egyetemi vagy hivatalos és a háttérképzés párhuzamosan létezett, mégpedig azért, mert a rendszer még jó darabig nem vállalta a pszichoterapeuta-képzés intézményesítését, de legalábbis legalizálását.

Arról, hogy mégis melyek a látogatandó helyek a pszichoterápia iránt érdeklődő vagy éppen pszichoterapeutának készülő ifjak számára, az informális színterek, baráti kapcsolatok tudósították az érintetteket. Valami belterjesség, szebben szólva: bensőségesség jellemezte a Kádár-korszak értelmiségi rétegének Budapestjét, és ez megnyilvánult a lélektani képzések szervezésében is. A belterjesség természetesen a rendszer alapvető zártságából adódott: az információk jelentős része csak irányítottan, töredékesen és szűrten juthatott el az emberek többségéhez, ugyanakkor a kifelé irányuló mozgás sem volt egyszerű.[369]

A pszichoterápia képviselői közül is – különösen a korszak első felében – csak rendkívül kevesen utazhattak rendszeresen nyugatra, és mint láthattuk,

[368] Történeti interjú I/7/214.

[369] Lásd: Bencsik – Nagy 2005; Bencsik 2019.

a hatóságok megnehezítették, megakadályozták a rendszerellenes vagy gyanús állampolgárok kiutazási engedélyének megadását. Amennyiben valaki mégis volt olyan szerencsés, hogy engedélyt kapott egy konferencián való részvételre, mindenféle óvintézkedésre számíthatott maga körül. Ezek közül a legkisebb nehézséget jelentő, és a nyilvánosság számára is közismert volt, hogy a szolgálati titoknak vagy csak hivatalosnak számító előadások kéziratát zárt borítékban, az illetékes tisztviselő által aláírva, lepecsételve lehetett kivinni a határon – vagyis titkos ügykezelés (TÜK-ösítés) – alá kellett vonni, legalábbis a TÜK-kel láttamoztatni kellett az adott dokumentumok jegyzékét,[370] ami természetesen a pszichológiai, pszichiátriai előadásokra is vonatkozott. Azok a szerencsések, akik kiutazási engedélyhez jutottak, megragadták az alkalmat, hogy szűkös valutakeretükből szakirodalmat hozzanak haza, ami aztán – a megfelelő ellenőrzés után – számos kollégához eljuthatott. Buda Béla például, aki az 1970-es évektől rendszeres meghívottja volt nemzetközi konferenciáknak, és néha napokig mackósajton élt ilyen alkalmakkor (Buda 1998: 30), de amikor csak tehette, hozott néhány könyvet, és ezeket szívesen meg is osztotta az érdeklődőkkel. Sokszorosításra senki nem gondolhatott, mert a Kádár-korszakban már voltak ugyan Magyarországon fénymásológépek, ezek azonban csak köztulajdonban állhattak, állami ellenőrzés, nyilvántartás alatt működhettek, és rájuk is vonatkoztak a titkos ügykezelés szabályai (például csak védett, jól zárható helyiségben tárolhatták őket).[371] Tehát az információhoz való hozzáférés igencsak korlátozott volt, viszont rendkívüli módon felértékelődött a személyes kapcsolatok révén szerzett tudás, az informális színterek szerepe.

A korszakban élő, a lélektan iránt érdeklődő egyetemistának számos lehetősége volt arra, hogy a hivatalos képzésen túl elmélyüljön választott szakterületében, a hozzá hasonlóan szintén beszorítottan élő értelmiségiek életmódjában, és élvezze a kulturális pezsgést. A zártság, a szigorú korlátok ellenére ugyanis a kulturális élet – az MSzMP 1958-as művelődéspolitikai irányelveinek, illetve Aczél György miniszterhelyettes kultúrpolitikusi tevékenységének köszönhetően (MSZMP 1958; Bolvári–Takács 1995) – sokkal kevésbé volt egynemű, mint a Rákosi-korszakban. Bár továbbra is elvárt volt a Párttal való szimpátia, és az ideológiájának megfelelő intellektuális, művé-

[370] A pénzügyminiszter 3/1974. (PK. 15.) PM sz. utasítása az iratok külföldre vitelének, illetőleg visszahozatalának ellenőrzéséről. *Akadémiai Közlöny* 1974, 23(14). 277–278.

[371] Piskóty Zsuzsa: Olvasott szakirodalom! *Fejér Megyei Hírlap* 1964. szeptember 17. 20(218). 3. – A 80-as évek elejétől, közepétől ez a helyzet is sokat változott. Az állami fenntartású intézmények egy jelentős részében (egyetemi tanszékek, akadémiai intézetek, könyvtárak, levéltárak, egyéb kutatóhelyek) a vezetői „bátorság" vagy éppen figyelmetlenség függvényében szabadabbá vált a sokszorosítás, számos helyen külön nyilvántartás nélkül is. Különösen akkor, ha az valóban tanulmányi vagy kutatási és nem propagandisztikus (kifejezetten terjesztési) szándékból történt.

szeti tevékenység, de a korábbiaknál mégis jóval megengedőbb légkör uralkodott. Tehát elfogadottá vált a külfölddel való szorosabb kapcsolat, ritkult a nyugatra utazás akadályozása-korlátozása, és a némiképp liberalizálódott művelődéspolitikai irányelvek együttesen hoztak létre egy sajátos szellemi pezsgést. Virágzott a zenei és színházi élet, tömegekhez juthattak el szépirodalmi művek, ismeretterjesztő előadások. Bár a rendszer szemben állt a magas kultúra törekvéseivel, valamiképpen mégis sikerült megteremtenie saját kulturális elitjét (amely korántsem volt kritikátlanul párthű): „Ha az ember elment színházba, akkor azokkal találkozott, akikkel kellett találkozni, szóval, hogy az értelmiség, az valahogy úgy ismerte egymást. Ugyanazt hallotta ki a sorok közül… Ha valahol valami fontos dolog történt, akkor azt az ember tudta, és akkor ment. Szóval ott lehetett lenni a dolgok közepében. A pszichológiában is voltak előadások, voltak helyek, amik a dolgok közepét jelentették, és akkor oda lehetett menni."[372] A jól értesült érdeklődő tehát számos ilyen, a képzését segítő hely közül választhatott.

Az első ilyen hely kétségtelenül a már említett „Mérei-féle magánegyetem" (Ajkay 2013: 143), vagyis Mérei Ferenc Lipótmezőn működő Laboratóriuma volt. Az intézményben jóval több történt, mint a pszichodiagnosztikai eszköztár kidolgozása, a tesztek magyarországi standardizálása – bár, ha jobban belegondolunk, nem kis dolog, hogy a megfelelő minták elérése érdekében a lelkes munkatársak járták az országot, egy 35 éves kazánkovácsot vagy éppen dunántúli szőlőmunkásnőket kerestek, és sikeres tevékenységük eredményeként már alig néhány évvel a laboratórium megalakulása után kb. 70 teszteljárást alkalmazhattak, anyagaikat pedig folyamatosan publikálták (Bagdy 2019: 64-65). Mérei Ferenc „magánegyeteme" jóval többet tett a klinikai pszichológusi eszközök magyarországi megteremtésénél, elterjesztésénél vagy éppen a pszichodráma és a csoportterápia meghonosításánál, kutatásánál. A Mérei-szeminárium megnevezés egyrészt a szerdánként tartott alkalmakra vonatkozott: „A Mérei-szerdákon folyó, egyetemen kívüli képzés a tiltott vagy legalábbis beszerezhetetlen anyagokhoz és tudáshoz való jutást jelentette" (Borgos 2006: 17). A konkrét alkalmak mellett néha – többek között az ügynöki jelentésekben – a „Mérei-szeminárium" megnevezést használták arra is, hogy a Lipótmező munkatársai mellett más pszichológusok, egyetemi hallgatók, sőt orvosok is rendszeresen felkeresték Mérei Ferencet, igyekeztek mellette tölteni heti fél vagy egy napot, hogy a gyakorlatban tapasztalhassák meg a lélektani munkát. A „Tanár Úr" nem csupán a diagnosztikai eljárások és a csoportok kutatásának szakértője volt: ami a pszichoterapeuták számára talán a legfontosabb: betegvezetést, pszichoterápiás szemléletmódot is tanított: „Az egyetemen nem tanultunk semmit arról,

[372] Történeti interjú II/3/109–110.

hogy hogy kell egy pácienssel foglalkozni, és bedobott bennünket a mélyvízbe, és rátanított bennünket arra, hogy hogy kell fölvenni a kapcsolatot egy pácienssel."[373] Kétségtelenül ő volt a legmeghatározóbb klinikai pszichológus a korszakban, akinek iskolateremtő képességét, szakértelmét a hatalom is kénytelen volt elismerni, és tevékenységének nyomán a Lipótmezőn létrejött a klinikai pszichológusok hivatalos kiképzőhelye (Szakács – Bagdy 1993). Tehát a szektajelleggel indult, a Belügyminisztérium és konzervatív pszichiáterek szemében egyaránt botránykőnek, de legalábbis nagyon gyanúsnak számító Laboratórium végül intézményesült, beépült a hivatalos, diploma utáni szakképzési rendbe.

Mérei – a Mester-szerepet felvállalva – a betegvezetés mellett életvezetésre is oktatott, amit nem mindig lehetett elválasztani a szakmai jellegű tanácsoktól. Így elvárta, hogy tanítványainak, a leendő pszichoterapeutáknak legyen gyerekük, doktori fokozatuk, jogosítványuk, és menjenek analízisbe (ő maga nem volt felkent analitikus, Borgos 2006: 25–26). Természetesen nem csupán elvárásokat fogalmazott meg, hanem rengeteget adott is a hozzá közel állóknak ismeretben, szemléletmódban, a betegek és a szabadság mindenekfeletti tiszteletében – bár utóbbit tekintve láthatjuk: ő is rendelkezett bizonyos konvenciókkal. Kiváló tehetséggel szervezett maga körül közösségeket, amit többek között az is jelez, hogy évtizedekkel Mérei halála után sem szűnt meg két tanítványi, pszichoterápiás csoportja (Fonyó 2006: 59).

A Lipótmező mellett a másik ilyen közismert hely, ahová érdemes volt eljárni, a „Faludi utca", vagyis a Fővárosi Tanács Gyermekpszichológiai Szakrendelője (XIII. ker., Faludi u. 5.) volt. Az intézményt 1968-ban hozták létre azzal a céllal, hogy a nevelési tanácsadók kompetenciáját meghaladó, súlyosabb nehézségekkel küzdő gyerekek pszichiátriai, pszichológiai, pedagógiai ellátását biztosítsák (Murányi-Kovács 1969). Vezetőjévé dr. György Júliát nevezték ki, aki – mint korábban említettem – az egykori nehéz helyzetű gyereknek nyújtott támogatása miatt Aczél György személyes védelmét élvezte. Az elkötelezett gyógyító – nem mellesleg kitűnő szakember –, akinek működését mind a német megszállás, mind a személyi kultusz évei ellehetetlenítették (Vikár 1978), végre komoly feladathoz jutott: számára „a Faludi" a beteljesedést, a célba érést jelentette. Végre megvalósulni látszott az, amiért egész életében dolgozott, igazi terápiás és szellemi műhelyt hozhatott létre maga körül (Kun 1978: 413). György Júliát hamarosan a „gyermekvédelem ez ideig legjelentősebb művelőjeként"[374] tartották számon, intézményét pedig gyermekpszichoterápiás központként, képző intézményként – noha oktatást csak „mellékesen", az igényeket felmérve végeztek.

[373] Történeti interjú I/1/2–3.

[374] Köves Rózsa: Kilencven éve született dr. György Júlia. *Magyar Nemzet* 1986. június 28. 49(151). 7.

Az analitikus képzést be nem fejező, de a pszichoanalitikus gyakorlat iránt elkötelezett György Júlia arra törekedett, hogy hasonló szemléletmódú munkatársakat gyűjtsön maga köré. Ennek nyílt vállalásától – különösen az első években – ajánlatos volt tartózkodni: például álláshirdetéseikben az megjelenhetett, hogy pszichoterápiás képzettségű munkatársakat vár, de a pszichoanalitikus orientáltság követelménye már nem.[375] Az óvatosság indokolt volt: mint az ügynöki jelentésekből láthattuk, az intézmény szemléletmódja a hatalom bizonyos képviselői számára kimondottan veszélyesnek, de legalábbis gyanúsnak tűnt. Amikor a „Faludi" 1969-ben elindította a hamar híressé vált szemináriumát, és „elhangzott az első ilyen egyértelműen analitikus előadás, György Júlia behívott utána a szobájába és azt kérdezte: »Mondja, Gyuri, nem lesz ebből baj?« – Azt nem tudom – feleltem, de ha nem tudunk olyat nyújtani, amit az emberek máshol nem kapnak meg, akkor minek vagyunk? Júlia néni bólintott. Mivel bátor ember volt, mint vezető, hallgatólagosan vállalta a felelősséget mindenért. Az érdeklődés az előadás iránt nagy volt, és végül nem lett belőle baj" – emlékezett később „Júlia néni" munkatársa, Vikár György (Vikár 1998: 300). Az előadássorozat (alias: Szombat délelőtti szeminárium) igencsak kockázatos vállalkozásnak tűnt, és talán valóban a nagy érdeklődés játszott döntő szerepet abban, hogy „nem lett belőle baj", hogy 12 esztendeig működhetett. Az előbbivel párhuzamosan egy másik szeminárium is beindult, melyet kifejezetten a nevelési tanácsadók pszichológusai számára alakítottak ki, és a későbbiekben esetmegbeszélő csoporttal is kiegészítettek (Vikár 1998: 300).

Ennek a sokak számára meghatározó, informális jellegű képzés létrejöttének hátterében két tényező állt. Egyrészt az újonnan alakult intézménynek a pszichoterápia, különösképpen a pszichoanalitikus szemléletmód iránti elkötelezettségéből adódott. Ez az elkötelezettség ugyanis a hivatalos pszichoterápiás képzés keretei mellett kevésnek bizonyult volna (hiszen az tulajdonképpen nem létezett), éppen ezért autodidakta módon, pontosabban csoportos tanulással igyekeztek áttekinteni a klasszikus analitikus irodalmat és annak modern irányzatait – már amennyire lehetséges volt abból a szakirodalomból, ami éppen rendelkezésükre állt. Kezdetben a világháborút „bujkálóként" túlélő Freud-kötetek, illetve a külföldről kincsként megkapott – és a nyelvismerettel rendelkező lelkes szakemberek által fordított – tanulmányok, könyvek jelentették ehhez az alapot. A másik háttértényező az utánpótlás-nevelés volt, vagyis a „faludis" munkatársak azon felismerése, hogy mindenképpen kiegészítendő a hivatalos lélektani képzés. A küldetés mindenekelőtt Nemes Lívia nevéhez köthető, aki egyetemista unokahúga révén betekintést nyerhetett a pszichológusképzésbe, és úgy vélte, a pszichoterápiás

[375] 179. sz. hirdetés. *Orvosi Hetilap* 1968. október 20. 109(42). 2349.

szakmára készülők számára ez nem megfelelő, illetve nem elégséges. Ezen kívül egy olyan terep létrehozását is fontosnak tartotta, ahol a leendő analitikusok megválaszthatják mestereiket, kiképzőjüket (Halász 2013: 176–177). Ennek megfelelően számos neves pszichoterapeuta tartott előadást a Szakrendelőben, azonban nem csupán az analitikus elméletről és gyakorlatról, de a legújabb pszichoterápiás irányzatokról vagy éppen a fejlődéslélektani kutatásokról is színvonalas előadások hangzottak el (Vikár 1998: 300). A képzések nyilvánosak és ingyenesek voltak, és bár oklevélhez nem juthattak a hallgatók, a pszichoterápia iránt érdeklődők mégis rendkívül sokat nyertek a „Faludi" révén.

Az elmondottak csaknem idillinek tűnnek: a rendszer fellazulásának bizonyítékaként analitikus szemléletű gyermek-pszichoterápiás intézmény létrehozása és működtetése, lelkes, tanulni és tanítani vágyó munkatársi gárda, szombatonként több tucat érdeklődő hallgató.[376] Azonban a rendszer kettősségét mutatja, hogy bár a „Faludi" valóban inspiráló műhelyként, nem hivatalos képzőhelyként – nem mellesleg: gyermekgyógyító intézményként – működhetett, György Júlia nyugdíjazása után észrevehetően megváltozott a Szakrendelőt körülvevő légkör. A szakmában ugyan továbbra is megbecsülték, de Aczél György kiemelt támogatását az új vezető, Vikár György már nem kapta meg. Az új főorvos hét évig, 1983-ig kinevezés nélkül látta el a vezetői tisztet, aminek csak az vetett véget, hogy Vikár megelégelte az intézményi és személyes bizonytalanságot, és állást változtatott (Vikár 1998). A „Faludi" aranykora a hatalom támogatása nélkül véget ért.

Szintén rendkívül fontos nem egyetemi képzőhely volt, illetve az a hely, ahol az érdeklődők megismerkedhettek pszichoterápia elméletével és gyakorlatával: az úgynevezett Pszichoterápiás Hétvége (alias: Hétvég) rendezvénysorozat. 1969-ben a József Attila Kórházból, Szinetár Ernő vezetésével hozták létre a Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központot, azzal a szándékkal, hogy az egyre keresettebbé és népszerűbbé váló pszichoterápiás eljárásokat az intézményben alkalmazzák, kutassák és oktassák. (Hogy mennyire nagy szükség volt a tevékenységükre, azt már a Központ megalakítását hírül adó cikk sejtetni engedi, ugyanis az újságíró a divatosként említett eljárást a „piszchoterápia" [sic!] szóval nevezte meg.[377]) Ez az intézmény vált a Hétvégemozgalom bölcsőjévé, de sajátos módon nem annak hivatalos keretein belül. Bár a Központ – alias Főpimó – számos ismeretterjesztő előadást rendezett, és ezek szintén közkedveltek voltak a lélektan iránt érdeklődők körében, a

[376] Halász Anna emlékei szerint 5-6 fővel indult, és rövidesen kb. 100 főre nőtt a szombati szeminárium látogatottsága. Halász 2013: 178; György Júlia életútjához lásd Szabó 2020.

[377] Sárdi Mária: Nemcsak divatos szó. *Esti Hírlap* 1969. június 11. 14(134). 3.

Hétvége mögött mégsem a hivatalos intézmény: a Központ, hanem annak néhány munkatársa állt.

A Hétvégék egyik fő szervezője, Harmatta János emlékei szerint a mozgalom tulajdonképpeni elindítója egy külföldi konferencia volt: 1970-ben Hidas György és Buda Béla egy dinamikus szemléletű pszichiátriai rendezvényen vettek részt, ahol nagycsoport működött, vagyis a résztvevők a hierarchiát nélkülözve, körben foglaltak helyt, és „tudományoskodást" nélkülözve dolgoztak együtt (Harmatta 2019a: 374). Günter Ammon német pszichiáter konferenciája igencsak megmozgatta a Főpimóban dolgozó magyar résztvevők fantáziáját, és 1974-re elérkezett az az idő, hogy több kollégájukkal együtt – Harmatta mellett Szőnyi Gábor, Lust Iván, Süle Ferenc – a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társaságának Pszichoterápiás Szekciójának jóváhagyásával, támogatásával országos rendezvényt indíthattak. A hosszas és nagy áldozatokat követelő előkészítő munka mellett a kockázat is jelentős volt: a rendezők nem tudhatták, hogy provokáció és politikai botrány nélkül előkészíthető és megrendezhető-e egy ilyen rendezvény, illetve az iránt is kétségeik voltak, hogy feletteseik hogy értékelik tevékenységüket: az eseményt követően egyáltalán megmaradhatnak-e állásukban. Az aggodalom végül alaptalannak bizonyult: 1974 és 1986 között 26 rendezvényt tartottak, átlagosan kb. kétszáz fő részvételével, ám az érdeklődés jóval nagyobb volt, így a szervezőknek válogatniuk is kellett (Harmatta 2019b: 94–95).

A munkatársak nem bízták a szerencsére vagy a döntéshozók kegyeire a Hétvégék sorsát: mindent megtettek annak érdekében, hogy a lehető legtöbb oldalról védetté tegyék. Ennek a diplomáciai manővernek a része volt, hogy mindig valamelyik vidéki – Budapesttől lehetőleg minél távolabbi – város volt az alkalom színhelye: ezzel igyekeztek elejét venni a hatóság gyanakvásának, hogy valamiféle felforgatásra, a központi irányítás megdöntésére készülnének, mindemellett a helyszínek váltogatása kiváló kapcsolatépítési lehetőségnek is bizonyult, és kedvezően hatott a pszichoterápiás szemléletmód terjedésére (Harmatta 2019a: 375). Szintén a biztosító intézkedések része volt, hogy a szervezők a lehető legszélesebb nyilvánosságra törekedtek, és tudatosan használták a sajtót, amelynek képviselői szívesen tudósítottak az eseményről. (Bár, mint korábban láttuk, a házassági tanácsadó szolgálatot a sajtószereplés sem védte.) Szinetár Ernő főorvos a Pszichoterápiás Munkacsoport képviseletében és az ötletgazdák főnökeként ugyan engedélyezte a rendezvényt, és előadást is tartott, de összességében nem vállalt érte felelősséget – a szervezők tehát igyekeztek olyanokkal kapcsolatokat építeni, akik a hatalom szemében referenciaszemélyként működhettek. Ilyennek számított például a pszichoterápia iránt elkötelezett Ozsváth Károly, a honvédség főorvosa, aki 1976-ban „Csoport és közösség – az egyén változásának közege"

címmel hajlandó volt az aktuális Hétvége[378] nyitó előadásának megtartására, és vélhetőleg segített felszámolni, legalábbis csökkenteni a hatalom képviselőinek ellenérzését a szabadon együtt lévő, egymással nyílt kommunikációra törekvők tevékenysége, vagyis a „csoportozás" iránt (Harmatta 2017; Ozsváth 2017). Hasonló megfontolásból igyekeztek bevonni a konferencia körüli teendőkbe a helyi pszichiátriai ellátás munkatársai mellett a helyi politikai élet irányítóit, például a tanács képviselőjét is: ugyan nem előadóként, de mégis igyekeztek megnyerni az aktuális helyszín első embereit az ügynek. „Például úgy zajlott egy Pszichoterápiás Hétvég megnyitója Debrecenben, hogy egy ilyen szabályszerű, hogy is mondjam csak, ilyen pártkonferenciajellegű berendezése volt a teremnek, nagy asztallal, talán pirossal is leterítve, nem biztos, hogy piros volt, szóval teljesen ilyen pártkonferencia jelleg volt, ott ült a párttitkár, a tanácselnök, meg nem tudom, kicsoda. Szóval nagyon nagy hangsúlyt tettek erre, hogy bevonják a döntéshozókat abba, hogy ismerjék meg, mi zajlik, meg hogy részessé tegyék őket abban, hogy valamiképpen azt érezzék, hogy éppen a pszichoterápiát ők támogatják."[379]

Az alulról jövő kezdeményezésnek bizony szüksége volt arra, hogy „megadják, ami a császáré", hiszen a stáb tulajdonképpen tojáshéjon lépdelt: ez olyan jelenségekben is megnyilvánult, hogy a pszichoanalízis szó például még mindig kissé gyanúsnak tűnt, így a csoportanalízis helyett szabad interakciós kiscsoportot illett mondani. Igencsak nagy indulatok övezték a Hétvéget: magát a pszichoterápiát is olyan veszélyesnek látta az egyik neves pszichiáter, hogy az első rendezvényen többször óvta a hallgatóságot a bomlasztó gyakorlattól, és infarktust is kapott. A Hétvég-mozgalmat többen értetlenséggel, sőt ellenségességgel nézték – feljelentések is történtek, azonban ezeknek végül nem lett különösebb következményük (Zánkay 1989: 389–400). A hatalom tehát megtűrte, nem értékelte rendszerellenes tevékenységnek, noha a szervezők néha bizony konspirálni kényszerültek. A stáb ugyan sokat áldozott a szabad idejéből is az ügyre, de alkalmanként kénytelen voltak munkahelyükön, a Főpimóban – amelynek éppenséggel feladata lett volna a pszichoterápia népszerűsítése – illegalitásba, de legalábbis fedezékbe vonulni: „Hát, ugye, mi címeztük meg közben az egyes pszichoterápiás hétvégékre a meghívókat ugye 200 embernek, mikor a listák összeálltak. Hát azt úgy csináltuk, hogy vizit után a Hidas szobájába gyűltünk, fél 11-kor vagy mikor, kávézni, és akkor bezártuk az ajtót, és jött a Szinetár, és nem engedtük be, dolgoztunk, írtuk a borítékra a címzéseket, ragasztottuk le, olyan csendben csináltuk, hogy nem tudott bejönni, és jött kopogni, nem engedtük. Igazi

[378] A kortársak általában a Pszichoterápiás Hétvég megnevezést használták, de ez nem volt konzekvens.

[379] Történeti interjú I/2/47.

összeesküvés volt, bizony, igazi összeesküvés."[380] Az olykor kissé kalandos úton végbevitt szervező munka kétségtelenül eredményesnek mutatkozott: a Hétvégek rendkívül népszerűekké váltak, az orvok, pszichológusok mellett pedagógusok, egészségügyi szakdolgozók is szívesen látogatták, és tulajdonképpen mindenki előtt nyitott volt. Az interdiszciplinaritás a szervezők koncepciójához tartozott – ez a hatalom szemében is védhető, vállalható álláspont volt, hiszen a szocialista országok pszichoterapeutáinak 1973-as prágai találkozóján keletkezett úgynevezett Prágai Tézisek hasonló szellemben fogalmaztak meg ajánlást, emellett szintén a pszichoterápia népszerűsítése, elérhetővé tétele mellett érveltek: vagyis a hazai rendezvénysorozat jól illeszkedett a „baráti országok" által ajánlottakhoz, így a Hétvég vegyes közönsége is bizonyos védelmet élvezett (Zánkay 1989: 391).

A péntek délutántól vasárnap délig tartó programon egyébként a nagycsoport mellett fontos szerephez jutottak a különböző pszichoterápiás módszereket bemutató kiscsoportok, valamint a tematikus előadások. A Hétvég elsősorban pszichoterapeuták, pszichoterápia iránt érdeklődők rendszeres találkozó fóruma, a pszichoterápiás módszerek demonstrálásának helye volt: nem nevezhető képzésnek, tapasztalatcserének, ismeretterjesztésnek, de mégis mindegyikkel rokonságot mutatott (Popper 1975). Az előadók a szakma legnevesebbjei közül kerültek ki, többek között Méreit is megnyerték az együttműködésre. És bár a megnyitóra esetenként eljöttek a helyi hatalmasságok, a rendezvény gyökeresen másként zajlott, mint amit a résztvevők a szocialista társadalom más közösségi fórumain megszokhattak. A pszichoterápiás csoport a demokrácia, legalábbis a tekintélyellenesség színtere volt (Zánkay 1989: 393). A sorozat a hivatalos pszichoterapeuta-képzés előtti időkben mind eszmeiségében, mind ismeretben és élményben olyan útravalót adott a résztvevők többségének, amelyet egész későbbi pályájukon meghatározónak éreztek. A pszichoterápiás szemléletmód elterjesztésén, osztályok létrehozásán és nem utolsósorban a személyes hozadékokon kívül a Hétvégek nagy szerepet játszottak módszerspecifikus egyesületek kialakulásában, a pszichoterápiás képzések elindításában. 1986-ban, miután a Hétvég „betöltötte feladatát", a stáb a lezárás mellett döntött (Harmatta 2019a: 376)

[380] Történeti interjú II/1/12.

5. INTÉZMÉNYESÜLÉS

5.1 Pszichoanalitikusok

Bár a pszichoanalitikus gyakorlat soha nem tűnt el Magyarországról: a fordulat éve után csupán néhány terapeuta végzett analízist, a nyilvánosság előtt titkolva, kizárólag a Magyarországon soha be nem tiltott – magánpraxisban. A rendszer valamelyes lazulásával, 1960-as évek közepén kezdődött újra Hermann Imre pszichoanalitikus szemináriuma,[381] vagyis a szakirodalom csoportos megvitatása: tulajdonképpen pszichoterapeuta-oktatás, szintén titokban. Később ennek résztvevői vetették fel, hogy a magyar pszichoanalitikusokat szervezetben kellene összefogni, és szükséges lenne újra bekapcsolni a nemzetközi szakmai életbe. Rajka Tibor és Linczényi Adorján kezdeményezését elvetették, mondván, a – már említett –, 1895 óta működő szakmai szervezet, az Ideg- és Elmeorvosok Társasága[382] éppen elégséges, és 1968-ban egyébként is létrehozták a Társaság keretei között a Pszichoterápiás Munkacsoportot.[383] Rajkáék azonban nem elégedtek meg ezzel a válasszal.

1968 tavaszán a hazai pszichoanalitikusok tárgyalásokat kezdtek a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület (IPA) képviselőivel. Hermann Imre, Rajka Tibor és Hidas György egy svájci pszichoanalitikus-találkozón vettek részt, ennek keretében találkoztak a nemzetközi egyesület vezetőivel. Az IPA ugyan nem zárkózott el a közép-európai kollégák felvételétől, de úgy vélték, hogy mivel a hazai egyesület hosszú évekkel azelőtt megszűnt, úgy kell eljárni a jelentkezőkkel, mintha valójában csak most kezdenék felépíteni a magyar pszichoanalitikus szervezetet. Bár az érvelésük formálisan helytálló volt, a magyar kollégák nehezményezték ezt a megközelítést. Székács István eleve nem volt hajlandó tagságért folyamodni, amit ugyan Hermann Imre megtett, de azt, hogy a magyaroknak vizsgázniuk kell, már ő is felháborítónak tartotta (Hidas 1998: 120). Hermann, aki az egyetemes pszichoanalízis úttörői közé tartozott, joggal érezhette sérelmesnek a helyzetet – mint ahogy tulajdonképpen a magyarországi analitikusok is, hiszen a nagyvilág, legalábbis

[381] Vikár György emlékei szerint 1963-ban, Hidas György szerint 1965-ben (Vikár 1998: 298; Hidas 1998: 119).

[382] Szekszárdi Miklós: A 110 éves Ideg- és Elmeorvosok Társaságának 34. nagygyűlése. *Diagnózis: Regionális Egészségügyi Magazin* 2006. október 11. http://www.diagnozis.eu/eg%C3%A9szs%C3%A9g%C3%BCgyi-h%C3%ADrek/a-110-ves-magyar-ideg-s-elmeorvosok-trsasgnak-34-nagygylse (Letöltés ideje: 2019. március 5.)

[383] A Munkacsoport első tudományos üléseinek egyikén, 1968. dec. 5-én Rajka Tibor is tartott előadást (Rajka 1971).

a pszichoterápiás szakma még nem felejtkezett el a magyarok úttörő szerepéről a pszichoanalízist illetően: arról, hogy a 20. század első évtizedeiben Bécs mellett Budapest is a pszichoanalízis központjának számított. Hogy ennek nyoma még az 1970-es években is fennmaradt, arra jó példa Székács Judit visszaemlékezése, aki a '70-es évek végén nyaranként a londoni Tavistock Klinikán – a pszichoanalízis egyik legnevesebb intézményében – dolgozott. Tutora, Paul Upson egyszer meglepő kijelentést tett: „azt mondta nekem, hogy ő úgy irigyel engem. Mondtam, hogy igen, és mégis, szabadna tudnom, hogy miért? Azért, mert én magyar vagyok – mondta. Kérdeztem, hogy tesséék? Azért – mondta –, mert hogy ő mindig azt gondolta, hogy egy analitikus világban, ha az embernek magyar vagy német akcentusa van, az az igazi" (Székács 2013: 79). Még ha ennek a mondatnak a megfogalmazásába némi tutori megfontolás, vagyis a szorongó emigráns támogatásának szándéka is szerepet játszhatott, akkor is megmutat valamit a magyarok pszichoanalízis körüli bábáskodásának kései recepciójából. A nemzetközi egyesület azonban ezt nem találta elegendőnek: feltehetően azért nem, mert a demokráciában felnőttek számára elképzelhetetlennek tűnt, hogy egyesületek egyszerre csak megszűnhetnek, eltűnhetnek, anélkül, hogy erre a tagoknak érdemi befolyása lehetne. Így az IPA képviselői az 1970-es évek elején többször jártak Magyarországon, felmérték a belépni szándékozók felkészültségét, tudását, emellett könyvekkel, folyóiratokkal segítették a magyarokat, konferenciára és tanulmányutakra hívták a jelölteket. A nyugati országból érkezett vendégekre természetesen a hatalom is felfigyelt, de különösebb következménye nem lett a látogatásoknak. A nemzetközi bizottság feje, az osztrák Leupold Löwenthal[384] „amikor megérkezett, akkor hát egy idő múlva már arcról ismerte azt az embert, aki őt folyamatosan kísérte tisztes távolságból. Egy alkalommal megérkezett, baromira zuhogott, és nem volt taxi, Löwenthal odaszólt ehhez a pasihoz, és mondta neki, hogy ne haragudjon, de olyan régen ismerjük egymást, tegye már meg, hogy bevisz a hotelbe, és a pasi bevitte, és azután már nem követték."[385]

Végül 1975-ben, Londonban kerülhetett sor a nemzetközi egyesület által is elismert analitikus tanulmányi csoport (Study Group) elfogadására – ez jelentette az első hivatalos lépést a magyarok befogadása felé. A Study Groupot, vagyis a szakmabeliek által csak Ötökként emlegetett társaságot (Hidas György, Linczényi Adorján, Nemes Lívia, Paneth Gábor, Vikár György) ma

[384] Harald Leupold-Löwenthal (1926–2007:) osztrák neurológus és pszichoanalitikus, a bécsi Sigmund Freud Társaság egyik alapítója (1968), később elnöke. Jelentős szerepe volt a Freud bécsi otthonában létrehozott Freud Múzeum létrehozásában (1971). A Bécsi Pszichoanalitikus Társaság titkára (1967–1973), majd elnöke (1974–1981), 1982-től a bécsi egyetemen (Universität Wien) a pszichoterápia és a pszichoanalízis professzora.

[385] Történeti interjú III/7/148.

is a megbecsülés, elismerés hangján emlegetik kollégáik: mintha legalábbis közeli hozzátartozójuk kapott volna értékes kitüntetést. És ez, ha a pszichoanalitikus közösséget tágabb családként értelmezzük, tulajdonképpen így is volt. 1983-ban továbbléphetett az akkreditáció ügye: a csoport elnyerhette az Ideiglenes Pszichoanalitikus Társaság címet, és 1989-től váltak a nemzetközi szervezet teljes jogú partnerévé, ugyanakkor Magyarországon egyesületként kezdtek működni (Hidas 1998: 120–122). Amíg egyesületi státusz tulajdonképpen nem létezett Magyarországon, az IPA teljes mértékig nem valósíthatta meg az akkreditációt, a tagok közvetlenül, egyéni tagokként szerepelhettek a szervezet rosterében.

A magyarországi pszichoanalitikus egyesület formális megalakulásában több szervezet is segédkezett, mintegy igyekeztek járhatóvá tenni az utat a szervezet újraalakuláshoz. Az Ideg- és Elmeorvosok Tanácsának (MIET) korábban említett Pszichoterápiás Munkacsoportja mellett fontos szerepet játszott a Magyar Rehabilitációs Társaság ekkoriban alakult Pszichiátriai Szekciója is. Az utóbbi sajátos módon éppenséggel a MIET ellenpontjaként alakult. Füredi János elbeszélése szerint Kun Miklós főorvos ötlete volt a szakítás gondolata, mivel elege lett a MIET konzervatív szellemiségéből, az ideggyógyászat és a pszichiátria kényszerű együtt kezeléséből. Kun tehát fölkereste az Országos Ideg-és Elmegyógyintézet szervezési-módszertani intézetének vezetőjét, Dubovitz Dénest, és felvetette: a nemrég (1966) alakult, Dubovitz elnöksége alatt működő Magyar Rehabilitációs Társaságon[386] belül létre kellene hozni egy pszichiátriai szekciót. Ez hamarosan meg is történhetett, Goldschmidt, Füredi és Kun Miklós vezetésével. 1968-ban a Szekció már tudományos ülést tartott, 1969. május 30-31-én pedig Balatonfüreden, kardiológus kollégákkal közösen megrendezték első tudományos ülésszakukat.[387] A közös rendezvény az elhatárolódás és a közeledés jegyében született: a Szekció egyrészt igyekezett elhatárolódni az neurológiától, másrészt közeledni más szakterületek felé. A tanácskozáson az ember, a beteg ember és környezet-témában elhangzó előadásokon kívül három – a mozgásszervi, a belgyógyászati és pszichiátriai – szekcióban, háromféle szempontból esett szó a fő témáról.[388] A diplomáciai manőver, nevezetesen a pszichiátria önálló szereplőként történő színre lépése és a más szakterületekkel történő párbeszéd kialakítása elég jól sikerült: „Nem buktunk meg, noha nagy lelkesedést nem tapasztaltunk, de legalább elterjedt a hírünk" (Füredi 2011: 54). Az első rendezvényt tehát újabb sikeres összejövetelek követhették.

[386] [A Magyar Rehabilitációs Társaság bemutatkozása.] Bemutatkozás. http://www.rehab.hu/info.aspx?sp=16 (Letöltés ideje: 2019. március 5.)

[387] Meghívó. *Orvosi Hetilap* 1969. április 27. 110(17). 991.

[388] h. i.: Miliő és rehabilitáció: Tudományos tanácskozás Balatonfüreden. *Magyar Nemzet* 1969. június 3. 25(126).3.

1969 végén sajátos módon összefonódott a MIET Pszichoterápiás Munkacsoportja, a MRT Pszichiátriai Szekciója és az – ekkor még egyesület nélküli, tehát formális szempontból láthatatlan – analitikusok tevékenysége: 1969. november 29-én közösen rendeztek tudományos ülést a 80. születésnapját ünneplő Hermann Imre tiszteletére. Rajka köszöntője után előadást tartott volna a Londonban élő Bálint Mihály (aki végül betegsége miatt nem jött el), a New Yorkba emigrált Bak Róbert, valamint a már említett „Ötök" (akik ekkor még nem számítottak annak), azaz öt magyarországi pszichoterapeuta,[389] vagy ahogy Hidas György fogalmazott: „a hatvanas években, az illegalitásban felnőtt néhány fiatalabb pszichoanalitikus", akik először léptek a nyilvánosság elé (Hidas 1998: 119). A pszichoanalízis egyik úttörőjének számító Hermann köszöntésére rendezett ülés, az előadásokat tartalmazó kötet megjelentetése, nem utolsósorban Hermann Imre állami kitüntetése[390] azt jelezte, hogy a pszichoanalízis, pszichoterápia „tiltott" jellege hivatalosan is megszűnt. „Támogatott" kategóriáról mégsem beszélhetünk, még akkor sem, ha egyes képviselőik szakmai munkáját elismerték. A pszichoanalitikus terápiára jelentkezők, a leendő pszichoanalitikusok helye még a rendszerváltásig a fél-legalitás maradt. Vikár György így emlékszik vissza analitikusjelöltségének időszakára: „a tiltott gyümölcs varázsa is vonzott. Az érzés, hogy egy totalitárius diktatúrában (ami ugyan akkor már lazulóban volt) valamit az illegalitás határán saját iniciatívából csinálunk – még veszélyt is vállalunk érte, bár sejthetően ez a veszély nem volt túl nagy. A nyolcvanas évek elejétől, a pszichiátriai társaság megalakulásától az ideológiai korlátok gyakorlatilag megszűntek, hiszen az MPT-n belül nyíltan megalakulhatott a pszichoanalitikus munkacsoport. Vállalásunknak mégis volt valamilyen sajátos pátosza, és a hivatalos ideológia még mindig valamilyen súlyként nehezedett gondolkodásunkra, küzdeni kellett vele magunkban, vagy annulálni, kijátszani vagy vitatkozni vele. Ezt a súlyt csak a rendszerváltás vette le rólunk, de akkor a pátosz is szétfoszlott" (Vikár 1998: 299).

A rendszerváltás előtt tehát a pszichoterápia, de különösen a pszichoanalízis, jóval többet jelentett és jelképezett, mint egy elmélet és módszer a lélektani betegségek kezelésére – még akkor is, ha a Kádár-korszak második felében már nem számított szitokszónak. Üldöztetésről nem beszélhetünk, noha még előfordult olyan az 1970-es években, hogy az egyetemi oktatót tanszékcsoporti meghallgatásra hívták amiatt, hogy túlságosan lelkesen tanította Freudot (Lukács 2013: 28), és egyesek – szakmai körökből is – hajlamosak voltak gúnyolódni, kinevetni azokat, akik pszichoterápiával, pszichoanalí-

[389] Meghívó. *Orvosi Hetilap* 1969. november 23. 110(47). 2794.

[390] A nyugalmazott főorvos 1969 októberében kapta meg a Munka Érdemrend arany fokozatát „80. születésnapja alkalmából, eredményes munkássága elismeréséül." Kitüntetések. *Magyar Hírlap* 1969. október 31. 2(301). 5.

zissel foglalkoznak (Pető 2013: 138). Mindenesetre a pszichoanalízis olyan terület volt, amely „hangulatában illegálisnak" számított, bár a '70-es években nem járt érte különösebb megtorlás (Flaskay 2013: 115), ugyanakkor esetenként bizonyos munkahelyi nehézségekkel számolni lehetett (Lukács 2013: 27). A terápia és a képzés egyaránt lakásokban folyt, formális-legális keretek nélkül: „egy titkos szektának is mondhatnám, de nem bántott a kutya se."[391] Az elérhető-választható analitikus mesterek és képzések elérhetőségei „teljes titokban, informális módon terjedtek" (Pető 2013: 8), de azért oly módon, hogy az érdeklődő fiatal értelmiségiek, egyetemisták rálelhettek.

Az, hogy a pszichoanalízis ilyen szabadkőműves-jelleget öltött, két tényezővel magyarázható. Az egyik a Vikár György által megfogalmazott „tiltott gyümölcs"-motívum, vagyis a pszichoanalitikus pszichoterápiának nem-egészen-bevett, nem-egészen-hivatalos mivolta. A túlszabályozott társadalomban, ahol a hatalom csak a saját maga által létrehozott és működtetett intézményeket tűrte meg, egy formalitást nélkülöző – de korántsem feladat nélkül való – egyesülethez, pontosabban társasághoz tartozni, ráadásul olyanhoz, melynek ideológiájáról néhány évvel azelőtt még nem lehetett beszélni, bizonyos szempontból rendszerellenes, de legalábbis rendszerkritikus tevékenységnek számított, még akkor is, ha tényleges rendszerkritika nem hangzott el egy analitikus szemináriumon: maga a részvétel számított annak. Mindez annak ellenére történt így, hogy – mint már jeleztem –a hatalom bizonyos prominens képviselői támogatóan álltak a pszichoanalitikus gyakorlathoz. Ez a támogatás nem csupán a „Faludi utca" megalapítását eredményezte, hanem a pszichoanalitikus szakirodalom kiadásának megindítását is. Buda Béla elbeszélése szerint az empátiáról tartott előadássorozatának sikere vezetett a régóta nélkülözött szövegek kiadásához: „Hívattak egyszer a Gondolat Kiadóba, hogy ebből könyvet kell írnom, Aczél elvtárs kérésére… nem akartam a könyvkiadást vállalni. Szabályos alku keletkezett, kialkudtam a Pszichoterápia című szöveggyűjteményt, és a Freud-kiadások megindulását a Gondolatnál" (Buda 2011/2019: 237). Hozzá kell tennünk: az Empátia első kiadása 1978-ban, a „kialkudott" kötetek csak 1982-ben jelentek meg – tehát az enyhülés korántsem zajlott túl gyors ütemben. Az 1970-es években még nem volt időszerű a Freud-kiadás, még nem kaphattak ekkora nyilvánosságot a pszichoanalitikus tanok: maradt a fél-legalitás. (Nem véletlen, hogy a pszichoterápiák és az alternatív művészetekhez sorolt tevékenységek sokszor összetalálkoztak: a lélekhez való kapcsolódás, a szabad önkifejezés vágya mellett ez a periféria, a fél-legalitás is összekötötte őket.)

A képzésben és analitikus gyakorlatban részt vevők identitását nagyban meghatározta ez a félig-titkos, félig-látható világ. Az, hogy nem a hatalom

[391] Történeti interjú I/7/202.

támogatásával, nem a hivatalos keretek között történt a képzés és a gyógyítás, hanem a nagy nyilvánosság elől elzártan, a hősiesség, a küldetéstudat és a romantika képzeteit, élményét keltette a résztvevőkben (legalábbis jelentős részükben). Természetesen ezt a hősiesnek nevezhető attitűdöt kellőképpen megalapozta a rendszer korábban markánsan képviselt pszichoanalízis-ellenessége, mely még élénken élt a kollektív analitikusemlékezetben, még akkor is, ha a fiatalabbaknak már nem volt közvetlen élménye a korábbi egyesületről. Az ifjabb analitikus generációhoz tartozó egyik pszichoanalitikus szerint: „Bujkáltunk, és hittünk abban, amit tettünk, mert volt hozzá erőnk. Az »ügyben« nem az volt a romantikus, hogy bujkálunk, hanem hogy volt erőnk titokban végezni a dolgunkat, persze vigyázva, hogy ne történjen baj. Analitikusként mertünk nemet mondani a kényszerű feloszlatásra, mertünk mást tenni, mint amit vártak tőlünk" (Lukács 2013: 38). A pszichoanalízis tehát még jó ideig megőrizte „tűrt" jellegét, és megmaradt olyan – egyelőre informális – közösségnek, amelynek valamiképpen a puszta léte is emlékezteti a rendszert arra, hogy jelen vannak, léteznek a döntéseivel egyet nem értők, és arra is, hogy a tudomány és a gyógyító gyakorlat univerzális képződmény, amelyet a diktatúrák csak ideig-óráig nyomhatnak el.

A „tiltott gyümölcs"-motívum mellett nem elhanyagolható szempont, hogy a pszichoanalitikus gyakorlathoz, különösképpen az ortodox pszichoanalízishez bizonyos mértékben illett is a titok, pontosabban a rejtőzködés, éppen a szakma által elvárt neutralitás és absztinencia szigorúan vett követelményei miatt. Az egyetemista, a képzésben lévő gyakran saját bőrén tapasztalhatta, hogy mennyire rejtik – ezzel pedig védik – a pácienst az analízis törvényszerűségei. A szakmai gyakorlatát töltő pszichológus hallgató például nagy megütközést keltett, amikor kollégáitól megkérdezte, hogy jártak-e analízisbe, és kihez. „Ezt nem illik megkérdezni. Tehát, hogy egy ilyen rejtőzködés vagy titok, hogy erről ne beszéljünk."[392] Egy másik interjúalanyom analitikusa Nemes Lívia volt; egy alkalommal a terapeuta rendelője előtt találkozott össze egyik közeli barátnőjével – meglepődve konstatálták, hogy mindketten már harmadik éve Nemes páciensei, és hogy addig mindketten sikeresen megőrizték ezt a titkot (Ajkay 2013: 147-148). Volt, aki egyetemistaként, tulajdonképpen az udvariassága és fürgesége következtében kapott életre szóló tanítást a betegek védelméről, inkognitójának fontosságáról. Pszichológus csoporttársánál és barátnőjénél vendégeskedett, aki nagyapjával, a neves pszichoanalitikussal lakott együtt. „Emlékszem, kinyitottam az ajtót egy páciensnek, még most is a föld alá tudnék süllyedni szégyenemben, tudod, mi ott dumáltunk, olvastunk, meg nem tudom, készültünk a vizsgára, csöngettek, azt hittem, hogy valamelyik tanulótárs érkezett, és kitártam az

[392] Történeti interjú II/6/155-156.

ajtót: páciens volt. Mert a X [az analitikus nagyapa] ugye így lassan csoszogva jött ki, én meg gyorsabb voltam nála. (– *És nem kellett volna? És miért volt ez szégyen?*) Tudod, ez azért úgy van az analízisben, hogy ezt már tudnom kellett volna, hogy ha tudtam volna, hogy egy beteg jön, nem szabad találkoznia senkivel se. Az analitikus környezetébe tartozók közül senki sem találkozhat a beteggel, nem érintkezhet a realitással, mert ez a realitás tulajdonképpen megzavarja az áttételi folyamatokat meg a projekciókat."[393]

A „fél-legalitás" és az analitikus gyakorlat megkívánta szigorú szabályok együttesen eredményezték, hogy a pszichoanalitikus közösség rendkívül zárt, egyúttal rendkívül szabályozott, hierarchikus közegben működött. „Végletesen komolyan vettek mindent. 50 perc[394] nem lehetett 55, de nem lehetett 45 sem. Rendkívül nehézzé tették a taggá válást. A dolgozatokat, esetbemutatásokat nagyon keményen bírálták… Az illegalitás vagy a puszta megtűrtség rossz, de ez tette végtelen mélységűvé az ő tudásukat, mert össze voltak zárva. Mert egymásba kellett kapaszkodniuk, mert szervezkedésük félig földalatti volt. Senki nem tudott annyit, mint ők akkor" (Arató 2013: 69). A „senki sem tudott annyit, mint ők" természetesen inkább metaforaként, mint objektív megállapításként értelmezhető, viszont nagyon jó lenyomata az akkori pszichoanalitikus közösség hangulatának. A korszakban a pszichoanalízis hazai mesterei számára is zárva voltak a határok, pontosabban csak szigorú ellenőrzést követően és ideiglenesen juthattak külföldre, nehézkes volt a kapcsolattartás, így a nemzetközi szakmai életbe csak korlátozottan és szabályozottan folyhattak bele. Mindezek a korlátok természetesen nem csupán a pszichoterapeuták életére voltak jellemzőek: érvényesek voltak például egy merőben más szakterület képviselőire: az operaénekesekre is, úgyhogy egy neves képviselőjük szerint éppen az ő itthon tartásuk révén – ami a világhírre vágyó énekes számára természetesen tragédiaszámba ment – hallhatott a budapesti közönség kiváló előadókat (Várkonyi 2008). Tehát a bezártság következtében itthon történtek meg a csodák – és ez a retorika igencsak emlékeztet az előbbi, pszichoanalitikus visszaemlékező soraira a hazaiak kiemelkedő tudásáról. Míg a pszichoterápiás képzésben lévők – vagy éppen a zenehallgatók – szemében kétségtelen nyereségnek tűnt a mesterek vagy művészek Magyarországra koncentrálódó működése, az érintettek maguk nem egészen így élték meg. A pszichoanalitikusok az 1950-60-as években nem csupán a bezártságtól szenvedhettek. Hermann Imréről így emlékezett unokája: „Én úgy éreztem végig, hogy ő itt ebben a szocialista rendszerben nagyon idegen, neki ez nagyon-nagyon rossz volt. Szóval, hogy nem is az volt a legnagyobb baj, hogy akkor [a második világháború alatt] nem ment ki, mert

[393] Történeti interjú II/2/83.

[394] Vagyis az analitikus ülések időtartama.

azt végül is nehezen, de túlélte. Az volt az igazi baj, nagypapám szempontjából, hogy ő '46-47-ben nem ment el, azt ő rosszul tette szerintem… nagyon rosszul tűrte az egész rendszert, hogy mondjam, az analízist is elnyomták, félredobták, neki ez nagyon nehéz volt. De ezért dolgozott, volt munkahelye is, de szóval olyan félrevonultan, csöndesen élt, nehéz volt."[395]

A félrevonultság, a csöndesség, majd – az enyhüléssel – a fél-legalitás érzése tovább erősítette az analitikus követelmények minél szigorúbb betartását, mellyel a kis közösség saját identitását erősítette, és igyekezett hangsúlyozni elkülönülését, csoport-mivoltát. Ebbe a csoportba nem volt könnyű bekerülni, hiszen a hivatalos képzési kínálat nem szólt az analitikus mesterekről. Az analitikusválasztás is titkos utakon zajlott – bizonyára nem véletlen, hogy azok közül a pszichoterapeuták közül, akik (2016 és 2019 között) interjút adtak nekem, néhányan még azt sem árulták el, kinél képződtek. A kiképző választása általában ajánlás, közvetítés alapján történt, néha meglehetősen bonyolultnak tűnő utakon: Klaniczay Sárának tanár kollégája férjének a pszichológusa ajánlotta Hermann Imrét (Klaniczay 2013: 44). Máskor a barátnők, a kolléganők jelentették a referenciát: például a Lipóton dolgozók közül sokan Székács Istvánhoz jelentkeztek (Pető 2013: 121–122). A terapeutajelöltet jól ismerők igyekeztek az illető körülményeihez, személyiségéhez illő analitikust választani: a fiatal pszichiáternő több kiképzőt is felkeresett, de Kun Miklós – már idézett – közbelépésére az apjához hasonló okokból bebörtönzött Székácsot ajánlotta;[396] egy másik fiatal lánynak pedig mestere, Mérei azt javasolta, hogy mindenképpen férfi analitikust válasszon (Erdélyi 2013: 161). Nemes Lívia – pszichológus unokahúga szerint – azért is törekedett arra, hogy a Faludi utcai előadásokon minél több szakembert megszólaltasson, hogy a fiataloknak lehetőséget adjon a kiképzők megismerésére (Halász 2013: 176–177). Ez a törekvés feltehetően jól működött: egyik interjúalanyom éppenséggel Nemes Líviát választotta, akit előadásai alapján rokonszenvesnek talált (Ajkay 2013: 143–144). Székács Judit számára pedig az volt a fontos, hogy analitikusához, Rajka Tiborhoz nem fűződött családi vagy személyes ismeretsége: „teljesen semleges figura volt" (Székács 2013: 75). A pszichoterápiás képzés, az analízis magánpraxisban működött, tehát fizetni kellett érte – ez a szocializmus ingyenes oktatási rendszerében elég szokatlan jelenségnek számított: ezzel „a pszichoterápia megelőzte a korát".[397] Noha a képzésbe járók többnyire kis fizetésű fiatalok vagy éppen egyetemisták voltak, természetesnek tartották, hogy anyagi áldozatot kell hozniuk, és ezzel tulajdonképpen eltökéltségüket bizonyították: bár akkoriban olcsóbb

[395] Történeti interjú III/10/225.
[396] Történeti interjú III/5/88-89.
[397] Történeti interjú III/7/160.

volt analízisbe járni, legtöbbször valamiféle különmunka mégis kellett a finanszírozásához (Flaskay 2013: 118), de olyan eset is előfordult, hogy valaki a nagyanyja gyűrűjét adta el a képzés kedvéért.[398]

Az analitikus megtalálásával és a terápia anyagi lehetőségeinek megteremtésével korántsem történt meg az analitikusok csoportjába történő befogadás. A terapeutajelöltek egyszerre voltak privilegizált és ugyanakkor kiszolgáltatott helyzetben. Egyfelől részei voltak egy nemzetközi szinten is magas presztízzsel rendelkező – itthon éppen csak megtűrt – szakma nem hivatalos, szájhagyomány útján terjedő képzési rendszerének, ezért ők is öntudatosak és elhivatottak voltak, másfelől a védettség mellett „nagyon feszítő is volt persze, hierarchizált volt, és abszolút megszólalni se lehetett, nem is köszöntek vissza az embernek, tehát egy nagyon rossz, megalázó helyzet volt, de hát egy szocializmusban felnőtt embernek ez teljesen természetes."[399] Sajátságos módon a pszichoanalitikus közösség gyűlésein részt vevők a pszichoterápiás gyakorlattal és az analitikus gondolkodással – mindent ki lehet mondani, mindent meg lehet kérdezni – szemben egy túlszabályozó és alapjaiban megkérdőjelezhetetlen rendszerben találtak rokonságot. Mások ugyan szintén beszámoltak a formális, szorongáskeltő stílusról, mely a közösségben uralkodott, azonban ezzel kapcsolatban nem a prominens pártemberek tekintélye jutott eszükbe, egészen más asszociációik támadtak: „Akkor olyan elképzeléseim voltak, hogy az analitikusok olümposzi magaslatokon trónolnak, és elérhetetlenek" (Erdélyi 2013: 171). A leírt jelenség azonban ugyanaz, ahogy egy harmadik megszólaló látta: „A kör zártan, enklávészerűen működött, patriarchális, paternalisztikus szerkezeti vonásokkal" (Hidas 1998: 119). Az analitikus hagyományok őrzése, az ortodoxia bizonyára a csoport vezetőinek személyiségéből is következett, de közrejátszhatott az is, hogy más eszközük nem lévén a legitimáció biztosítására – hiszen formálisan nem léteztek önálló intézményként, egyesületként –, a tekintélyelvűséget választották.

Bár az előbb említettek alapján kétségesnek tűnhetne, de tény: az analitikus világtól nem rettentek el a fiatalok – egyrészt a mesterek közelében, körében egy különleges „klubhoz" tartozónak érezhették magukat, másrészt reménykedtek, hogy előbb-utóbb ők is feljebb lépnek a képzeletbeli ranglétrán, partneri viszonyba kerülnek a nagyokkal. Manapság már többen úgy vélik, hogy hiú ábránd volt a valahová tartozás: „Nekem mondták annak idején, mikor még így pályakezdő voltam – ugye, nem az analitikusom, mert ő nem beszélt velem, de mások, hogy nincs hova tartozni, ne reménykedj, de még akkor nem hittem el… Nem véletlen, hogy kik mennek terapeutának, főleg

[398] Történeti interjú II/2/65.
[399] Történeti interjú II/2/72-73.

analitikusnak, hát mindenki nagyon sérült ember. Nincs kivétel, és hogy érzékenyek, sérültek, és nagyon vágynak arra, hogy tartozhassanak valahova, ahol védettséget élveznek, és ez valójában nem létezik, a saját védettségedet kell megteremtened magadban. Mondjuk, erre jó az analízis."[400]

A saját védettség megteremtése mellett más kísérletek is történtek arra, hogy az áldatlan állapoton változtassanak. A nemzetközi bizottság előtt az elsők között vizsgázó Arató Anna, aki szerint „olyan hatalmi harc volt az egyesületben, hogy mindenki meghalt volna, hogyha mód lett volna szemmel ölni" (Arató 2013: 64), mindenképpen véget akart vetni az ellenségeskedésnek, ennek érdekében a '70-es évek végén, '80-as évek elején a lakásán analitikus klubot működtetett. Havonta egy alkalommal, fehér asztal mellett találkozhattak itt a szakma képviselői: „Éveken keresztül szelídítettem az egyesületi tagokat. Etettem és itattam őket" – számolt be missziós munkájáról a pszichoterapeuta, amely elmondása szerint nem is volt sikertelen (Arató 2013: 64). Hasonlóképpen nyilatkozott az egyik résztvevő, Székács Judit is, aki szerint igen inspiráló volt, ahogy az összeverődött 20-40 kolléga a kedélyes vacsora mellett megosztotta egymással élményeit, tapasztalatait (Székács 2013: 82), és ezáltal közelebb kerültek egymáshoz. A kiképzés alatt állók, vagyis a kandidátusok, akik jellemzően azt élték meg, hogy nem teljesen fogadják be őket a „nagyok", (éppen Székács Judit, valamint Dobossy Mariann patronálásával) saját informális csoportot alakítottak, szintén egyik kollégájuk körúti lakásán, amely ugyancsak évekig működött.[401] A pszichoanalízis-közösség befogadási hajlandóságát elégtelennek ítélők tehát saját kiscsoportokat alakítottak, amelyek jó terepnek bizonyultak egymás mélyebb megismerésére és szakmai identitásuk erősítésére, az ellentétek mérséklésére.

A pszichoanalitikus-csoportoktól nem idegen a belső megosztottság, a látványos szakításokig menő ellentét, amely általában valami szakmai véleménykülönbségre vezethető vissza. A magyar közösséget is több ellentét osztotta meg, és nem csupán a *tekintélyes idősek – képződő fiatalok* törésvonal mentén. Az egyik ilyen a két „nagy öreg": Hermann Imre és Székács István között, illetve a Hermann- és a Székács-csoport között feszült. Paneth Gábor szerint 1948 körül történhetett valami, Székács talán elkövetett valamit a többiekkel szemben, aminek eredménye látványos harag és elkülönülés volt. „Hogy mi történt, ezt soha senki nem tudja. Mindenki másképp mondja el. Ahány könyvet olvas arról, hogy Rudolf főherceg mitől halt meg, azt is mindenki másképp mondja el" (Paneth 2013: 22). Maga Székács sem nyilatkozott bővebben a történtekről, elbeszélése szerint az egyesület feloszlatása környékén ő már nem is tartotta a kapcsolatot a társasággal: „akkor én már

[400] Történeti interjú II/2/73.
[401] Történeti interjú II/9/221.

nem jártam közéjük, mert nekem akkor már állásom volt, aminek az volt a feltétele, hogy szakítok az analitikusokkal."[402] Az, hogy ez a szakítás az ellentét oka vagy következménye, esetleg teljesen független attól, csak találgathatjuk. Az is a konfliktusforrások közé tartozott, hogy Székács István igencsak sérelmezte, hogy tagságért kellene folyamodnia a nemzetközi egyesületnél, holott a hazai csoportnak már a háború előtt tagja volt; és azt a gyakorlatát sem akarta elfogadni az egyesület, hogy terapeutajelöltjeinek nem csupán az analitikusa volt, de első eseteinek szupervizora is. Végül visszaállították a tagságát, és tanítványait is befogadták az analitikus csoportba, azzal a feltétellel, hogy máshoz is eljárnak szupervízióra.[403]

Más, ismert ellentétek oka már beláthatóbb volt, és nem is fajult olyan szélsőségekig, mint az előbbi: így a Faludi utcaiak és Hidas Györgyék között is létezett véleménykülönbség. A Gyermekrendelő munkatársai sokkal inkább ragaszkodtak a klasszikus analízishez, míg Hidas és kollégái nyitottabbak voltak az újabb irányzatok felé, igyekeztek meghonosítani a külföldi útjaikon megtapasztalt, hasznosnak tűnő újdonságokat: ennek eredménye volt a már említett Pszichoterápiás Hétvége-mozgalom (Paneth 2013: 22). Szintén volt némi ellentét a nem-analitikus, de tanítványait analízisbe küldő, számos pszichoanalitikust elindító Mérei és Hidas között, mégpedig a csoportterápia gyakorlatát tekintve (Kovai 2017: 61-63), bár ez nem jelentette azt, hogy a Hétvégeken ne tudtak volna együtt dolgozni, vagy egy Mérei-tanítvány ne vállalhatott volna állást Hidas főnöksége alatt. A felfogásbeli különbséget leginkább az a játékos ugratás jelezte, ahogyan a „Mérei-girl-ök" és a „Hidas-boy-ok" viszonyultak egymáshoz.

1980-tól a nem teljesen egységes, de kétségkívül nagy tudású, lelkes és elkötelezett pszichoanalitikus-közösség előtt a Magyar Pszichiátriai Társaság megalakulásával új utak nyíltak. Ahogy Vikár György jelezte: ez volt az a pont, amikor – bár még mindig nem működhetett önálló egyesületként – hivatalos képviseletük lett, melyet elfogadott a hatalom. Ezzel hivatalosan is befogadottá váltak.

5.2. A Magyar Pszichiátriai Társaság

Mint említettem, Hermann Imre 80. születésnapja rendkívüli jelentőséggel bírt, többek között azért is, mert a pszichoanalitikusok, a MIET Pszichoterápiás és az MRT Pszichiátriai Szekciója együtt dolgoztak. Bár a továbbiakban szorosabb együttműködés nem alakult ki az említett három csoport között,

[402] Interjú Székács Istvánnal. 1998. Készítette Mészáros Judit. MJ tulajdonában. 22.
[403] Történeti interjú III/5/89-91.

személyi átfedések léteztek: például Hidas György az analitikus „Ötökhöz" tartozott, és a Pszichoterápiás Szekció egyik vezetője volt. A pszichiátriai és pszichoterápiás szakmai élet kétségtelenül fellendült ezeknek a közösségeknek a létrejöttével, nem utolsósorban a MIET Pszichoterápiás Szekciója által szervezett Hétvégekkel. Az MRT Pszichiátriai Szekciója is egyre szélesebb körű támogatottságot szerzett, kétévenként rendezett kongresszusaik az 1970-es évek második felére rendkívüli népszerűségre tettek szert. 1978 augusztusában, Pécsett tartották – társszervezetekkel együttműködésben – III. tudományos ankétjukat. A háromnapos tanácskozáson, melynek témája A pszichiátriai rehabilitáció társadalom-orvostani és határterületi kérdései voltak, 10 szekcióban folyt a tudományos diskurzus.[404] A szervezők nem csupán pszichiátereket, hanem a gyógyítás területén működő más szakembereket, emellett kutatókat, szociológusokat is szívesen láttak, és a nemzetközi kapcsolatok építésére is nagy súlyt helyeztek.[405] Így összesen 184 előadás és vita hangzott el, a hazai résztvevők és a szocialista országok képviselői mellett Svédországból és az Egyesült Államokból érkeztek előadók.[406]

A Szekció tehát indulását követően meglehetősen gyorsan rendkívül nagy népszerűségre tett szert, és nemzetközi szinten is elismerést nyert. Rendezvényeik nem csupán az egyéni szakmai fejlődés, a tapasztalatcsere vagy a kapcsolatépítés színterei voltak, egyre nagyobb igény mutatkozott a pszichiátriai területen működő szakemberek közötti szorosabb együttműködésre, egyúttal a szakma deklarált önállósodására, saját szervezet létrehozására. Füredi János így emlékszik az általa csak „nagy összeesküvésként" említett időszakra: „A puha diktatúrának ezen éveiben, bármennyire is akartuk az önállóságot, az csak álom maradhatott, aligha tudtuk volna magunkban megszervezni. Kaptunk azonban egy váratlan segítséget" (Füredi 2011: 55). A váratlan pártfogó szerepében Schultheisz Emil egészségügyi miniszter[407] tűnt fel, aki 1979-ben a minisztériumi referensi funkciót is betöltő Füredit és három neves pszichiátert, egyetemi oktatót (Moussung-Kovács Erzsébet – Budapest, Ozsváth Károly – Pécs, Szilárd János – Szeged) megbeszélésre hívott össze. A miniszter előadta, hogy itt az ideje függetlenedni a neurológiától, és önálló társaságot alakítani, amire lehetőség nyílna, ha a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetségének (MOTESZ) alapszabálya értelmében legalább 50 aláírást összegyűjtenének. A helyzet nem csupán azért tűnt kissé abszurdnak, mert a minisztérium képviselője biztatta önszerveződésre a lelkes pszichiátereket – természetesen nem hivatalosan, összeesküvésszerűen –, hanem azért is, mert a közelmúltban, a Charta kapcsán kellett meg-

[404] Hírek. *Orvosi Hetilap* 1978. május 14. 119(20). 1263.
[405] G. H.: Egységes folyamat: Megelőzés, gyógyítás, rehabilitáció. *Esti Hírlap* 1978. augusztus 23. 23(196). 4.
[406] Hírek. *Orvosi Hetilap* 1978. augusztus 13. 119(33). 2051–2054.
[407] Lásd: Herzka – Szabó 2006.

tapasztalniuk, hogy az aláírások bizonyos veszéllyel, például állásvesztéssel járhatnak. Némi tanácskozást és a leendő első elnök, Juhász Pál megnyerését követően elindulhatott az aláírásgyűjtés: a szükséges 50 helyett 71-en jegyezték a megalakítást indítványozó kérvényt. Bár Füredi főorvos emlékei szerint mind a MIET, mind a MOTESZ ellenezte az újabb szakmai társaság alakítását, mert nem látták biztosítottnak a szervezet egységességét a biológiai és nem-biológiai orientációjú pszichiáterek között. Mivel azonban a végső szót mégiscsak Schultheisz Emil mondta ki, ennek nem volt túl nagy jelentősége: létrejöhetett az önálló pszichiátriai társaság (Füredi 2011: 55–56). Mindez a Kádár-korszak sajátos megoldásával, a felülről sugalmazott vagy éppenséggel elvárt aktivitással, a demokráciára jellemző eszközök felvonultatásával (aláírásgyűjtés, szakmai szervezetek véleménynyilvánítása), ugyanakkor azoknak korlátozott figyelembevételével, és végső soron a hatalom képviselője akaratának teljesülésével történt. Arról, hogy a pszichiáterek kérelmének ötletadója valójában a fölöttes szerv képviselője, a nagy nyilvánosság előtt nem illett beszélni, a furcsa játszmához ez is hozzátartozott.[408] Az irányított összeesküvés-jelleg természetesen semmit nem von le abból a tényből, hogy a lélek gyógyítói, többek között a pszichoterapeuták, komoly szakmai fórumot, hátteret nyertek: „a neurológia ernyője alól való kilépés, a szegény rokon státuszából az önálló szakmai identitás felé tett lépés nagy jelentőségű volt" (Kopacz 2019: 156).

A Magyar Pszichiátriai Társaság tehát 1980. május 16-án tartotta alakuló ülését Budapesten, az Orvos-egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének Szentkirály utcai Semmelweis-termében, és a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetségének 60. tagszervezetévé vált. Az eseményt rendkívül nagy érdeklődés kísérte: „Még a széleken álló két szobor talapzatán is ültek" (Füredi 2011: 57), egyesek a folyosóról voltak kénytelenek követni az eseményeket. A nagy érdeklődés azonban korántsem jelzett teljes egyetértést: a MIET akkori elnöke, Tariska István kifejtette, hogy elhibázott döntésnek véli az új társaság alakítását. Ennek ellenére a nagy többség a megalakulás mellett voksolt, megválasztották a tisztségviselőket, hangos tetszésnyilvánítás mellett megtörtént Juhász beiktatása (Füredi 2011: 57): a tudományos ülés örömünneppé alakult, a magyarországi pszichiáterszakma tulajdonképpen születésnapját ünnepelhette.

Az MPT-n belül a pszichoterápia művelői igen jó helyzetbe kerültek. Egyrészt azért, mert a vezetőségen belül jó néhányan rendkívül fontosnak tartották – és természetesen maguk is művelték – a pszichoterápiát: többek között Füredi János, Goldschmidt Dénes, Hárdi István, Ozsváth Károly, Paneth Gá-

[408] Például a megalakulást hírül adó szakcikkben sem említik a miniszter szerepét a történtekben, noha az aláírásokról szólnak: Füredi – Buda 1980.

bor, Süle Ferenc, Tringer László, Vikár György, nem-orvosként Bagdy Emőke is helyet kapott.[409] Másrészt a Társaságon belül – az alkohológiai, biológiai, gerontológiai, gyermekpszichiátriai, igazságügyi, orvosi-pszichológiai, orvostörténeti, pszichofarmakológiai, pszichofiziológiai, pszichoszomatikus, rehabilitációs, szociálpszichiátriai szekciók mellett – a pszichoterápiás szekció is megalakult.[410] A nagy taglétszámú csoportot Paneth Gábor főorvos, a csepeli Ideggondozó vezetője szervezte meg, aki így emlékezett erre az időszakra: „Csodálatos módon szabad kezet engedtek, csak azt mondták, hogy a Pszichoterápiás Hétvége vezetőségéből nem lehet beválasztani oda senkit. Ez jellemző volt, a tűrésnek és a tiltásnak ez a keveréke" (Paneth 2013: 22). Tehát továbbra is az irányított szabadság működött, és minden engedmény dacára mégiscsak az történhetett, ami hatalom érdekeinek és elképzeléseinek megfelelt, legalábbis nem állt ellentétben vele. A túlságosan kezdeményezőnek bizonyuló, nagy tömegeket sikeresen megmozgató Hétvég-szervezők vezető szerepbe hozását inkább nem kockáztatták meg.

Ugyanakkor a Hétvége szervező stábja mégis helyet kapott a Pszichoterápiás Szekcióban, pontosabban a keretén belül létrehozott 10 pszichoterápiás munkacsoport irányításában. Szőnyi Gábor például a Szekció részeként működő Pszichoanalitikus Munkacsoport vezetője lett: ezzel a pszichoanalízis – bár önálló egyesülethez nem juthatott – kétségkívül megerősítette legitimitását, a diszciplína a tudományos élet és a lélektani kezelés elismert részének számított. A munkacsoport létrejötte ugyan egy darabig kétséges volt, és most éppenséggel nem a hatalom tiltása miatt: a fél-legalitásban működő, a nemzetközi analitikus közösség által már bizonyos befogadást nyert magyar analitikus-csoportnak voltak kétségei a megalakulással kapcsolatban. Az analitikusok egy része attól tartott, hogy azzal, hogy egy másik szakmai egyesület részeként működnek majd, olyanok is kérhetik felvételüket, akik nem képzett analitikusok, és ez az addig szabályok mentén működő, a nemzetközi közösség szigorú követelményeinek megfelelni igyekvő fél-legális csoport végét jelentené. Mások viszont úgy vélték, éppen a hivatalos szakmai rendbe történő integrálódás vezethet a stabilitáshoz, a minél tágabb körben történő elismeréshez. A tiltott – tűrt – támogatott kategóriákban otthonosan mozgó szereplők a Kádár-rendszer működéséhez adekvát megoldást találtak: „elvileg a Pszichiátriai Társaság tagja bármelyik csoportba beléphetett, ha érdekelte. De tiszteletben tartották, hogy az analitikus munkacsoportnak csak az lehet a tagja, akit az analitikus munkacsoport befogadott és elismert a képzése alapján."[411]

[409] Hírek. *Orvosi Hetilap* 1980. június 22. 121(25). 1551.
[410] Hírek. *Orvosi Hetilap* 1980. május 4. 121(18). 1110.
[411] Történeti interjú III/7/148–149.

A pszichoterápiát, pszichoanalízist művelők tehát a Társaság, ezen belül a Szekció és Munkacsoportok megalakításával a többi orvostársaság tagjaihoz hasonló jogokat és védelmet nyertek: ennek köszönhető például, hogy az MPT szervezésében Freud születésének 125. évfordulója alkalmával, 1981 decemberében ünnepi emlékülésre is sor kerülhetett.[412] A következő évben megjelenhetett Ferenczi Sándor egy kötete, 1983-ban pedig az MPT emléktáblát helyezett el a „magyar Freud" utolsó lakhelyénél.[413] A Társaság létrehozásával a pszichiáterszakmát egyébként is az jellemezte, hogy „a palackból kibocsátott szellemhez hasonlóan egyszerre, szinte megszámlálhatatlan irányba extendál, s igyekszik önmagát mutatni" – tehát az expanzió nem csupán a pszichoterapeutáknak kedvezett, de talán a legtöbb aktivitás ezen a téren mutatkozott, már csak azért is, mert itt látszott a legtöbb tennivaló, hiszen jóval a Társaság megalakítását követően is elhangzottak neves szakemberektől olyan megnyilvánulások, melyekben a „csak beszédből" álló kezeléseket támadták (Szilárd 1982: 1587). Az MPT természetesen a biológiai terápiák körüli diskurzusokat sem hanyagolta: első kongresszusukon, 1983 januárjában például pszichológia és mentálhigiéné, pszichiátria és biológiai kutatások, valamint pszichiátria és sürgősségi ellátás témakörében hangzottak el előadások. A háromnapos konferenciára a mintegy 1500 tagú MPT összesen 250 prezentációt szervezett, ebből az alkalomból olyan neves vendégek is ellátogattak Budapestre, mint a Pszichiátriai Világszövetség főtitkára vagy a Biológiai Pszichiátriai Világszövetség titkára.[414] A jól sikerült konferencia újabb jelzése volt annak, hogy a szakma csakugyan megérett az önállóságra (a konferencia sikerét pedig egyebek mellett az is jelezte, hogy a *Ludas Matyi* című vicclapban az eseményt követően kis írás jelent meg a lelki betegségek megelőzésének fontosságáról, az ezen munkálkodó doktornőkről – illetve egy fiatalember vágyairól az említettekkel kapcsolatban).[415]

Az egészségügyi minisztérium tehát támogatóan állt a pszichiáterszakma törekvéseihez, a fejlesztésekhez: „mindent elkövetett az utóbbi ötéves tervekben, hogy valóban kiemelt célprogramjaként kezelje".[416] Mint láttuk, a korábban tiltottnak, majd megtűrtnek számító pszichoanalízisnek is önálló munkacsoportja alakulhatott az újonnan létrejött szakmai szervezeten belül, és nemzetközi szervezetek képviselői is szívesen látott vendégek voltak, nem csupán a szocialista országokból érkezettek. Kétségtelenül enyhülési folyamatról beszélhetünk, de mindemellett a Kádár-rendszernek jócskán

[412] Köves [Rózsa]: Emlékülés Freud születésének 125. évfordulóján. Magyar Nemzet 1981. december 5. 37(285). 4.; Freud emlékülés. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1982. 39(1). 97.

[413] Légrády [Eszter]: A magyar Freud. *Magyar Hírlap* 1983. november 27. 16(280). 6.

[414] K. V.: Megkezdődött a Pszichiátriai Társaság kongresszusa. *Magyar Nemzet* 1983. január 15. 46(12). 3.

[415] Tormai László: Pszichiátriai világnap. *Ludas Matyi* 1983, 39(6). 5.

[416] Komor Vilma: Előzzük meg a lelki megbetegedéseket. *Magyar Nemzet* 1983. január 22. 46(18). 7.

maradtak átléphetetlen korlátai és korlátozottságai. A pszichiátria például a korszak retorikájában mindig csak a rendszer működését segítő, a szocialista társadalmat védő szerepben kaphatott helyet. Például az MPT megalakulását hírül adó egyik közlemény így fogalmaz: „megszületett a Magyar Pszichiátriai Társaság, amelynek tíz munkacsoportból álló pszichoterápiás szekciója mind aktívabban foglalkozik azokkal a gyakorlati és elméleti tudnivalókkal, amelyek a maguk módján segíthetik (de persze nem pótolhatják) a szocialista demokrácia fejlődését."[417]A páciensek gyógyítása helyett tehát a szocializmus céljainak elősegítése lehetett az egyesület célja, pontosabban: a kormányzati megnyilatkozások szerint annak érdekében történhettek kezelések, hogy a páciens minél inkább beilleszkedjen a szocialista társadalomba – és a hangsúly az ideológián, a szocializmuson van, de mivel a rendszer alapvetően közösségközpontú, a társadalom szó sem elhanyagolható. Ez könnyen belátható, ha az 1979-től működő, a Magyar Tudományos Akadémia által irányított, interdiszciplináris kutatásra: a Társadalmi Beilleszkedési Zavarok (TBZ) – kutatásra gondolunk, amelynek már a neve is árulkodó, hiszen tulajdonképpen a devianciák: öngyilkosság, mentális zavarok, alkoholizmus, bűnözés, gyermek- és ifjúsági veszélyeztetettség tartoztak ide.[418] Tehát a pszichiátriai betegségek elsősorban a szocialista társadalom szempontjából voltak értelmezhetők, de bármilyen szakirányt választott is az orvos, még az 1985-ös felsőoktatási felvételi tájékoztató szerint is követelmény volt számára, hogy végzéskor „rendelkezzék a marxista-leninista világnézet alapján álló, magas fokú általános és szakmai műveltséggel és annak megfelelő magatartással, felelősség- és hivatástudattal" (Böhm 1985: 128). A gyógyító folyamat és az egészségvédelem – legalábbis a hivatalos retorika szerint – marxista megalapozottságú, elkötelezettségű volt, és ezen az sem változtatott, hogy a hatalom támogatóan lépett fel a pszichiáterszakma önállósodása érdekében. Ezt az egyesület első elnöke is megtapasztalhatta.

Juhász Pál 1916-ban született, orvosi tanulmányait Debrecenben végezte. A Debreceni Ideg- és Elmeklinikán Sántha Kálmán mellett kezdett dolgozni, részt vett az első magyarországi EEG-labor létrehozásában. 1950 és 1957 között a Magyar Néphadsereg fő ideg-elmegyógyásza volt (ahol korszerűsítette, illetve megalapozta a neurológiai, pszichiátriai, idegsebészeti ellátást), egyúttal az Országos Idegsebészeti Tudományos Tanács tagjaként működött. 1957-től a Debreceni Orvostudományi Egyetem tanára, az Ideg- és Elmeklinika igazgatója. 1967-ben Budapestre hívták, szintén a Klinika vezetésére. A budapesti egyetemen pszichológiai tárgyú szemináriumokat szervezett az orvostanhallgatóknak, pszichodiagnosztikai laboratóriumot hozott létre, és

[417] Antal Gábor: Önismeret. *Magyar Nemzet* 1980. december 24. 36(301). 1.
[418] A kutatásról részletesebben: Kovai 2016b: 141–146; Pléh 2016.

meghonosította a Bálint-csoportokat (Huszár 1984; Ozsváth 1984; Juhász 1984). Szorgalmazta az úgynevezett open-door (nyitott ajtós) pszichiátriai rendszer bevezetését: az országban először ő hozta létre az első ilyet Debrecenben, ezt Budapest (1968), majd a vidéki kórházak követték.[419] A klasszikus zárt osztályok számát tehát jelentősen csökkentették, bár természetesen azok sem tűntek el teljes mértékben.

Mindenesetre látható jelei voltak annak, hogy az úgynevezett terápiás nihilizmusnak, tehát a – kényszerből – minimális gyógyító eszközzel végzett pszichiátriai kezeléseknek végük van. Ez elsősorban a pszichofarmakonok megjelenésének volt köszönhető: 1952-ben, a klórpromazin kifejlesztésével indult a sor, ezt más neuroleptikumok, majd benzodiazepinek, antidepresszívumok követték (Tringer 2001: 57). Mindezek előtt „még nem voltak aktív kezelések, csak elektrosokk. A betegek egy életen keresztül elmegyógyintézetben voltak, és csak keveseknek sikerült kikerülni. Ma megfordult a világ. Ma a betegek csak néhány hetet töltenek benn… Jöttek az új kezelések, az új gyógyszerek. Csodálatos esetek történtek. Ott feküdt 20 éve a katatón beteg, megkapta a Largactilt,[420]»kelj fel és járj«, és a katatón beteg felkelt és járt. Ámulatos. Ez 1955-ben volt" (Paneth 2013: 18). Részben ez a látványos fejlődés indította arra a hazai döntéshozókat, hogy az 1960-as évek második felétől megreformálják az elmebeteg-ügyet. Az 1966. évi 12. tvr.[421] abból indult ki, hogy az elme zavarai gyógyíthatók, tehát rendkívül lényeges, hogy a páciens minél előbb orvosi segítséget kapjon, felvételt nyerjen a pszichiátriai osztályra, vagyis már enyhébb tünetek esetén be lehet utalni elmeosztályra, nem szükséges megvárni az ön- vagy közveszélyes állapot kibontakozását, mint a korábbi szabályozás szerint. A rendelet ugyanakkor szentesítette a megalkotása előtt már kb. egy évtizeden át bevettnek számító gyakorlatot, hogy bár az addig érvényben lévő szabályozás szerint hatósági orvos (tisztiorvos) döntése kellett volna a felvételhez, mégis, ekkor már a legtöbb esetben pszichiáterek beutalásával érkeztek a betegek, illetve szükség esetén más orvos is javasolhatta felvételüket. A korábbi, adminisztratív szintet jelentő járásbírósági szemle helyett most már szakmai fórum: az orvosi bizottság vált illetékessé abban, hogy eldöntse: a beteg a maximum nyolchetes megfigyelési időszak elteltét követően továbbra is az osztályon maradjon-e; emellett – a páciens vagy hozzátartozója által – korábban is kérhető a 8 napon belül megtartandó felülvizsgálat. Az új rendelet értelmében a beteg maga is

[419] Móré Erzsébet: A zár nyitja a szocioterápia. *Fejér Megyei Hírlap* 1981. március 26. 37(72). 4.

[420] Klórpromazin.

[421] A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1966. évi 12. számú törvényerejű rendelete az elmebetegek gyógykezeléséről és gondozásáról. *Magyar Közlöny* 1966. június 8. (36). 343-346. Végrehajtási utasítása: Az egészségügyi miniszter 5/1966. (X.1.) EüM számú rendelete. *Magyar Közlöny* 1966. október 1. (61). 569–578.

jelentkezhetett osztályos felvételre. A felvételről, elbocsátásról, áthelyezésről ezután már nem a hatóság képviselője vagy a hozzátartozók döntöttek, hanem a főorvos (Mária 1967). Az 1966-os rendelet tehát a korábbiaknál jóval humánusabb és a korszerű szakmai ismereteknek megfelelőbb volt. 1969-ben az Egészségügyi Minisztérium hasonló szellemben adott ki állásfoglalást, a pszichiátriai fekvő- és a járóbeteg-, valamint a rehabilitációs ellátás komplex fejlesztését megcélozva.[422]

Juhász Pál open-door törekvései igen jól illeszkedtek az előbbi egészségpolitikai elképzelésekbe, hiszen a lehetőség szerinti rehabilitációt tartották szem előtt, a szocioterápia[423] szerepét hangsúlyozva.[424] Juhászt a pszichoterápiák, a szocioterápia elkötelezett híveként ismerték, de egyetlen irányzatot sem tekintett egyedül üdvözítőnek, inkább – vérbeli klinikusként – az általa ismert módszerek ötvözetére törekedett. Tudományos munkássága is elismerésre méltó, egyesületi tagságai, tisztségei közül pedig megemlítendő: a Magyar EEG Társaság főtitkára, majd alelnöke, az Ideggyógyászati Szemle felelős szerkesztője, MPT-elnökségét megelőzően pedig a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társaságának vezetőségi tagja volt (Huszár 1984; Ozsváth 1984; Juhász 1984).

Az előbbi életrajz alapján akár azt is mondhatnánk, hogy szocialista rendszer minden szempontból elismert orvosáról van szó, akit a hatalom a legmesszebbmenőkig támogatott. Bizonyos mértékig ez így is történt: ezt láthatjuk, amikor a háború utáni Franciaországban tanulmányúton lévő, az ottani kommunista mozgalom által közvetített eszméktől lelkesült – egyébként kálvinista gyökerekkel rendelkező, az orvosi tevékenységre szolgálatként tekintő – fiatalembert a hazatértét követően, 1950-ben kiemelték, pontosabban behívták, és a hadsereg egyik főorvosává tették. Más kérdés, hogy Juhász „jó viccnek" tartotta, hogy karpaszományos őrmesterből nagy hirtelen alezredessé léptették elő (Vámos 2012: 18). A hatalmas ugrást kiválóan abszolválta, a neurológia mellett a számára nagyobb kihívást jelentő pszichiátriában is elmélyedt, ez vezetett a későbbi debreceni, majd budapesti egyetemi feladataihoz. Szakmai referenciái és a Párt szempontjából tekintett megbízhatósága is kellett ahhoz, hogy például a Pszichiátriai Klinika gyakorlatát átszervezhesse: „Itt az egyetemi klinikák addig olyan címen, hogy az oktatást szolgálja, hát ugye a professzorok nagyrészt magánklinikáiként működtek, és Juhász

[422] Irányelvek az elmeegészségügyi ellátás fejlesztéséhez címmel. Ismerteti az ajánlás egyik szerzője: Tariska 1976.

[423] A szocioterápia: közösségi, rehabilitációs célú foglalkozás. Tágabb értelemben a terápiás közösségben való működés is egyfajta szocioterápia, de általában az ergoterápiás módszereket (munkaterápia és gyógyfoglalkoztatás), valamint a művészeti csoportterápiákat értik alatta. Lásd: Tringer 2001: 520–522.

[424] Móré Erzsébet: A zár nyitja a szocioterápia. *Fejér Megyei Hírlap* 1981. március 26. 37(72). 4.

azt mondta, hogy nem, nekünk a lakosság teljes vertikumát, alulról a legfölső szintekig föl kellett vállalnunk a pszichiátriai ellátást. És ráadásul ő fölvállalta a VIII. kerületet, ami hát akkor pláne egy lenézett kerület volt."[425]

Juhász Pálra azonban nem csupán az érdekeiket védő professzorok orroltak meg, de az államhatalom sem nézte minden tettét jó szemmel. Az egyik ilyen tevékenysége egy szociálpszichiátriai kutatás volt. Az 1960-ban induló, prospektív, longitudinális vizsgálat egy Szabolcs-Szatmár megyei falu, Csengersima lakóinak testi-lelki állapotával foglalkozott. Eredményei alapján az erőszakos téeszesítés – a földtől, egyúttal az autonómiától való megfosztottság – rendkívül kedvezőtlenül hatott a lakosok egészségére, ezután jelentős részüknél neurotikus betegségek voltak regisztrálhatók, vagyis az erőszakos téeszesítés „tsz-neurózist" eredményezett (Juhász 1970; Kopp – Skrabski – Szedmák 1999; Kovács 2013: 214–217). Később Juhász a megbetegedések növekedését néhány évig tartó krízisként értelmezte, miután a falusiak belátták, hogy mégiscsak jobb a szövetkezetben, majd sokkal inkább az urbanizáció kedvezőtlen hatásait hangsúlyozta a neurózisok kiváltó okaiként (Brády 1983).

Bár a csengersimai kutatás sem tartozott a hatalom kedvelt témái közé, s csak óvatosan lehetett róla beszélni – többek között Juhász nekrológjaiból is megtapasztalhatjuk ezt –, egy másik „botrányos" tettéről már meg sem lehetett emlékezni. Nevezetesen arról, hogy 1983 nyarán a Pszichiátriai Világszövetség egyik vezetőjévé választották (Van Voren 2010a: 36), és hogy az esedékes pszichiátriai világkongresszust abban az évben Budapesten rendezték volna. A szervezési munka jóval korábban kezdődött, 1982 végén „a kongresszus szervezésében már ott tartottunk, hogy a pécsi Csontváry Múzeummal megegyezés született, hogy egy-két Csontváry-képet fölhoznak a Nemzeti Galériába, mert ott lett volna a kongresszus, a Várban."[426] A legjobb úton haladó kongresszusszervezést azonban leállították, ugyanis miután a Szovjetunió egyre több kritikát kapott a pszichiátriai gyakorlatára vonatkozóan, pontosabban a pszichiátriai gyakorlatával való politikai visszaélés címén, 1983 januárjában kilépett a Világszövetségből (Van Voren 2010b). A „baráti Szovjetunió" elvárta, hogy szövetségesei hozzá hasonlóan cselekedjenek (mint ahogy például egy másik szakma: a sportolók és sportdiplomaták esetében egy évvel később, 1984-ben, a Los Angeles-i olimpia ügyében történt, ahonnan a szocialista blokk csaknem egységesen távol maradt).[427] Jelen esetben ugyan voltak, akik követték a Szovjetuniót, és kiléptek, azonban Magyarország a maradás mellett döntött. Sőt a hazai pszichiáterek nem egyszerűen csak maradtak, de még kongresszusszervezés kellős közepén is

[425] Történeti interjú III/9/202.
[426] Történeti interjú III/9/200.
[427] Lásd: Radványi 2014.

álltak, Juhászt pedig a végül – miután a hazai rendezőknek pártnyomásra fel kellett adniuk terveiket – Bécsben rendezett kongresszuson alelnökévé választották annak a szövetségnek, amely komolyan kritizálta a blokk vezető államának pszichiátriai gyakorlatát. Ez nyilvánvalóan nem maradhatott így, Juhász pártfegyelmit kapott, majd hamarosan meghalt: „elképzelhető, hogy ez a feszültség is szerepet játszott a halála időpontjának bekövetkeztében".[428] Juhász Pál helytállásának értékét jelzi, hogy emlékének adózik Robert van Voren, a pszichiátria politikai célú felhasználása ellen harcoló társaság (International Association on Political Use of Psychiatry) egyik alapítója azzal, hogy disszertációját, majd az ennek alapján 2010-ben megjelenő, *Cold War in Psychiatry* című könyvét Juhász emlékének ajánlotta, mert a magyar elnök a totalitárius rendszer nyomása ellenében a saját lelkiismeretére hallgatott.[429]

Bár tulajdonképpen nem tartozik szorosan a pszichoterápia történetéhez, de a Kádár-korszakkal kapcsolatban joggal felvetődhet, hogy a Szovjetunióhoz hasonlóan vádolták-e Magyarországon is pszichiátriai betegséggel a rendszer ellenségeit, és használták-e a pszichiátriai kezeléseket büntetésként. A politikai pszichiátriának nevezett visszaélés-sorozat egyik legnagyobb szakértője, a már idézett Van Voren szerint az 1970-es/80-as években a jelenség olyan mértékben bevett eszköz volt a Szovjetunióban, hogy az összes politikai okokból letartóztatott mintegy harmadát pszichiátriai osztályokon tartották fogva (Van Voren 2010c). A szocialista blokk egynéhány országában is elterjedtnek számított, de adatai szerint Magyarországon – Csehszlovákiához, Bulgáriához hasonlóan – csak elvétve fordulhattak elő ilyen esetek (Van Voren 2016). Hasonlóan vélekedik a magyar kutató, Kovai Melinda is (Kovai 2016a). Ennek kapcsán legtöbbször a következetes ellenzéki magatartásáról ismert, politikai okokból hosszú éveket börtönben töltő Pákh Tibort említik, aki elmondása szerint börtönbéli éhségsztrájkjai miatt számos alkalommal elektrokonvulzív kezelésben részesült, mások kezelését kellett néznie, és egyéb pszichiátriai gyógyszereket is kapott.[430] Utólag lehetetlen eldönteni, hogy azokban a szörnyű években, amikor pszichiátriai betegként kezelték, valóban súlyos mentális zavara volt-e, vagy ép és egészséges volt, csak az igazságtalanság ellen próbált harcolni a maga eszközeivel – esetleg éppen a bántalmazások és az inadekvát kezelések következtében dekompenzálódott a későbbiekben. Jó néhány évvel a szabadulása után, amikor elmegyógyintézetbe került, a személyzet egy része úgy vélte, hogy politikai alapon vitték kórházba, a felvételét végző orvos viszont úgy látta, hogy nagyon rossz állapotban van, hospitalizációja mindenképpen szükséges: „az lehet, hogy

[428] Történeti interjú III/9/200–201.

[429] „This book is dedicated to Professor Pál Juhasz who with stood the pressure of totalitarianism and followed his own conscience" (Van Voren 2010b: III).

[430] http://www.visszaemlekezesek.hu/pakh-tibor (Letöltés ideje: 2019. március 5.)

politikai ügyként indult, de most nem az van."[431] Mindenesetre Pákh Tibort egészen a rendszerváltásig megfigyelés alatt tartották, utoljára 1988. október 23-án állították elő (Kőrösi 2012: 60).

A Kádár-kori Magyarországra tehát nem volt jellemző a pszichiátria politikai célú felhasználása – bár hozzá kell tennünk: ebből egyetlen eset is megengedhetetlen az orvosi etika szempontjából. Sőt – mint erre korábban is láttunk példákat – a pszichiátriai, különösképpen a pszichoterápiás-szocioterápiás intézmények adott esetben menedékként szolgáltak. Ezt a funkciót a Magyar Pszichiátriai Társaság első elnöke is jól ismerte, és ha kellett, használta: korábban, amikor fia két és fél év után otthagyta a matematika – filozófia szakot, ő is igénybe vette ezt a menedéket. Fia így emlékszik az esetre: „Mikor az apám rájött, hogy otthagytam az egyetemet, bedugott a miskolci, akkor szerveződő funkcionális idegosztályra, mondván, jó, ha az embernek van arról papírja, ha valaki egyszer megkérdi, hogy miért hagyta ott az egyetemet. Az apám gondoskodott róla, hogy legyen olyan papírom, akárhogy fordul a sors. A renitensség, hogy valaki csak úgy otthagy valamit, a 60-as évek elején szörnyű bűnnek számított."[432] (Az édesapa kellően előrelátónak bizonyult: fia így, ilyen „igazolással" közgazdasági egyetemet végezhetett.)

Természetesen a hatalom néha próbálkozott az áttöréssel a pszichiátriai, pszichoterápiás osztályok védelmi rendszerén. Mint láthattuk, a hatalom képviselői a pszichiáter ügynököket is igyekeztek pácienseikről faggatni, és bár egyesek megtagadták a válaszadást, vagy semmitmondó válaszokat adtak, némelyikük nem csupán a páciens politikai nézeteiről, de a testi-lelki állapotáról is szolgált információkkal; és az Állambiztonság kötelékébe nem tartozókkal is szívesen értekeztek (volna). Ez olyannyira közismert volt a pszichoterapeuták között, hogy amikor egy fiatal pszichológusnőt 1978-ban felkértek, hogy a főként pártembereket gyógyító Központi Állami Kórház kiváló szakmaiságú és jó légkörű pszichoterápiás osztályán dolgozzon, leszögezte leendő főnökének: „Nagyon szívesen megyek, de senkiről egy árva szót nem vagyok hajlandó kiadni, amit én a pácienssel beszélek, csak neked, ha te megígéred, hogy ebből nem megy ki semmi. Azt mondta: megígérem – és az első nap, mikor bementem, akkor így néztem, hogy nincs-e lehallgatókészülék, de nem volt."[433] Bár a hatalom ébersége csökkenni látszott, abban az esetben, ha a rendszerfenyegetve érezte magát, újból erőre kapott. Néhány évvel az említett eset után a Lipótmezőre bevittek egy teljesen szétesettnek tűnő, zilált állapotban lévő, de súlyos patológiát nem mutató fiatal lányt, aki viszont az osztályos felvételét követően a mosdóban felakasztotta magát.

[431] Történeti interjú III/5/104.

[432] Interjú Juhász Pállal. Készítette: Kőműves Ágnes, 2005. https://www.pametnaroda.cz/hu/juhasz-pal-20050503-0 (Letöltés ideje: 2017. július 2.)

[433] Történeti interjú I/1/11.

A megjelenő nyomozónak először még szinte örültek is a team tagjai, remélve, hogy megtudják, mégis, mi történt, mi okozhatta a lány tragédiáját, azonban a hatósági ember nem a páciens halálához vezető okokat firtatta, hanem inkább arról kérdezgette az akkori főügyeletest, hogy a zavart beszédű beteg milyen neveket említett, illetve hogy szólt-e Rajkról, Demszkyről, egyéb ellenzékiekről. „Nagyon megviselt… Na, mondom, ha még említett volna, de tényleg nem mondott neveket, semmit, ha mondott volna, se mondtam volna meg neki, az biztos, az tuti. De ezt meg is mondtam neki, hogy nézze, nem mondott semmit, úgyhogy én nem tudok ebben a dologban nyilatkozni, de mondom, ha arra kíváncsi, hogy amikor én utoljára Rajk László lakásán voltam, csináltunk-e szamizdatot. Úgy elment, gyorsan elment, lyukra futott szegénykém."[434] Mint azt a visszaemlékező is megjegyezte, ez már a puha diktatúra, a „huzi-voni, huzi-voni"[435] része volt, tehát nagy valószínűséggel korábban nem lehetett volna különösebb következmény nélkül hasonló kijelentéseket tenni.

Nem csupán az orvosokat igyekeztek rávenni az információszolgáltatásra: olykor éppen a betegeket igyekeztek fölhasználni annak érdekében, hogy orvosaikról érdeklődjenek. Így történt a Főpimóban is az 1970-es években, ahol az intézményvezető főorvos időnként magához rendelte beosztott orvosainak betegeit, és elbeszélgetett velük. Hogy miről, az nem tartozott a nyilvánosságra: „egyet lehetett tudni, hogy egy ilyen beszélgetés után azzal a beteggel a továbbiakban pszichoterápiás tevékenységet folytatni nem lehetett."[436] Azok a betegek, akik ezek után mégis beszélni mertek kezelőorvosukkal, elmondták, hogy a főorvos úr állapotuk iránt érdeklődött, kezelőorvosuk kompetenciájáról, majd megkérte őket, hogy ha bármi hibát, hiányosságot tapasztaltak vele kapcsolatban – hiszen, mint mondta, senki sem lehet tökéletes –, arról készítsenek egy rövid feljegyzést: ezzel nem lesznek egyedül, már többen írtak az illetőről. Ezen a ponton kinyitotta fiókját, ahol csakugyan valamiféle papírok látszottak. A később beavatott terapeuta arra biztatta páciensét, hogy a főorvos kívánságának megfelelően készítse csak el a feljegyzést, aki némi húzódozás után eleget is tett a kérésnek. A dolognak nem lett közvetlen következménye, de tulajdonképpen nem is arra szolgált: a játszma lényege a fenyegetettség érzésének állandósítása volt, az, hogy a beosztottakat bármikor meg lehessen szorongatni a begyűjtött információk alapján. Bár azokat, akik komolyan vették a szakmai etikát, és nem engedtek a provokációknak – például nem fogadták el a főorvos parancsára titokban megjelölt pénzt a betegektől –, és emellett nem lehetett őket megfélemlíteni, azokat tulajdonképpen

[434] Történeti interjú III/5/104–105.
[435] Történeti interjú III/5/104.
[436] Történeti interjú II/2/6.

becsülte, de a manipuláció, manőverezés, fenyegetettség ott volt a pszichoterápiás osztály levegőjében (Harmatta 1992). Ez a jelenség tulajdonképpen kitűnően leképezte a Kádár-korszak hatalmi viszonyait: egy megbízhatónak tartott vezetővel a háttérben szabadon végezhető volt a korábban tiltottnak számító tevékenység is; a jó szakembert megbecsülték, de közben azt érezhette, hogy tojáshéjon lépked, és elég egyetlen rossz(nak számító) lépés, egyetlen komolyan vett bejelentés, és a szabadság illúziója odaveszett. Érdekes adalék, hogy tulajdonképpen egy ilyen intézményvezetői, osztályos orvosát érintő puccsnak köszönhető az is, hogy megalakult Magyarország egyik legnevesebb pszichoterápiás osztálya, az úgynevezett Tündérhegy.

5.3 Tündérhegy

Az 1970-es a „Főpimó" igazgatói székének várományosa Hidas György volt, ám a Pszichoterápiás Hétvége megszervezése következtében Hidas esélyei szertefoszlottak. Szinetár Ernő – kollégái szerint mindenféle mondvacsinált ürüggyel – fegyelmi vizsgálatot indított Hidas ellen, osztályvezetői címétől is megfosztotta. Ez a lefokozás azzal járt, hogy – egyszerű osztályos orvosként – nem lehetett esélye a kinevezésre. Az új vezető nem csupán Hidast állította félre, de a „Hidas-boyokat" is el akarta távolítani az osztálytól, és ez, amikor a bevett gyakorlat szerint az orvosoknak kétévente meg kellett hosszabbítani a szerződésüket, nem ütközött volna különösebb nehézségbe. A fiatal beosztott orvosok „előremenekültek", még a szerződésük lejárta előtt új állást kerestek. 1977-ben, amikor három kolléga is távozott, „gyakorlatilag a pszichoterápiás menet az kifújt".[437] (A távozó orvosoknak nem okozott gondot az elhelyezkedés, legfeljebb amiatt volt panasz rájuk új munkahelyükön, hogy túl gyorsan végére érnek a kitűzött feladatoknak, és sakkozással ütik el az időt.[438]) Hidas ugyan még maradt egy darabig, de akkoriban már az új osztály létrehozását tervezte. A főorvos és kollégái, a „boyok", olyan pszichoterápiás osztályt akartak létrehozni, amelynek gyakorlata egyrészt jól illeszkedik a legfrissebb külföldi kutatási eredményekhez, másrészt az ellátásba beépíthetőek a saját tapasztalataik.

A puha diktatúrában természetesen az új osztály alakítása sem mehetett a hatalom képviselőjének erőteljes támogatása nélkül. Hidas a „sors iróniájának" nevezte, hogy Aczél György segítségével történt a szervezés. A kultúra mindenható funkcionáriusával pedig – hogy még kacifántosabb legyen a dolog – József Attila korábbi pszichológusán, az emigrációban élő Ludowyk-

[437] Történeti interjú II/1/10–11.
[438] Történeti interjú III/7/148.

Gyömrői Editen keresztül kerülhetett kapcsolatba: a korábban nem szívesen látott pszichoanalitikust Aczél meghívta Magyarországra. Hidas az 1971-es bécsi analitikuskongresszuson ismerte meg Gyömrőit, elé tárta saját lehetetlen helyzetét és merésznek számító terveit, egyúttal pártfogását kérte. Gyömrői össze is hozta Aczéllal, aki aztán támogatta az ötletet. „Nagy nemzetközi neve volt Hidasnak, és hogy aztán politikailag hol, ki, hogy egyensúlyozott, az egy rejtély, kikutathatatlan"[439] – vélte Hidas egykori munkatársa. A három évig tartó lobbizás eredményeként, 1979-ben megnyílhatott az új pszichoterápiás intézmény (pontosabban még csak ambuláns részlege), amely a Budakeszi határában lévő Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet igazgatása alá tartozott, bár központi épületétől távol, a Zugligetben kapott helyet (Hidas 1998: 122–123). A zugligeti kis csúcs, az 1847. június 19-én, Döbrentei Gábor által elkeresztelt Tündérhegy – korábbi német nevén: Am Himmel – a „rögtön nyíló csodaszépségű kilátásról" kapta a nevét (Puruczki 1969: 399, 406; Vértesy 1972: 46), és a név az új pszichoterápiás osztályra szállt.

A csúcson, a Szilassy út 6. sz. alatt fekvő intézményben akkoriban – 1955-től – a Szabadsághegyi Állami Tüdőgyógyintézet tündérhegyi tüdő- és elmeosztálya működött.[440] Az 1906 és 1908 között épült villát Preisich Kornél, a híres gyermekorvos vásárolta meg. Fia, Gábor – későbbi budapesti főépítész – és veje, Gerle György építészek alakították át az épületet gyógyintézet céljaira: itt működött a méltán híres, leginkább tüdőbeteg gyerekeket gyógyító Tündérhegyi Gyermekszanatórium. A második világháború idején az épület sokak búvóhelyéül szolgált: „Tündérhegyen a svéd és egyéb menlevelesektől kezdve a legkülönbözőbb okokból ott rejtőzködő emberekig a társadalom szinte minden rétegét meg lehetett találni."[441] A háború után újból szanatóriumként működött – 1947-ben Babitsnét is itt kúrálták –,[442] majd nem kerülhette el az államosítást, sőt az Államvédelem céljaira használták, később pedig a Szabadsághegyi Szanatórium osztályaként működött.

1979-ben felújítás indult az épületben, de nem lehetett felhőtlen az osztályért lobbizók öröme: egyrészt azért, mert a felújítás jobbára kimerült az állagmegóvásban, a fenntartó nem vette figyelembe a pszichoterápiás osztályok speciális szükségleteit a helyiségek kialakítását illetően – vagyis a csoportszobákat –,[443] másrészt azért, mert az építkezés, nagyrészt az építőipari vállalat visszaéléseinek köszönhetően öt évig elhúzódott (Hidas 1998: 123). Maga

[439] Történeti interjú III/7/154.

[440] Naptár. *Lobogó* 1975.július 3. 17(27). 2.

[441] Komor Vilma: A „tolmács-professzor". *Magyar Nemzet* 1984. február 12. 47(36). 3; Ligeti Lajos: Tatjána levele. *Ország-Világ* 1970. június 10. 14(23). 3.

[442] Szánthó Dénes: Flóra, Ilonka, Sarolta. *Esti Hírlap* 1973. augusztus 7. 18(184). 2.

[443] Harmatta János: Tanulmány az OORI Pszichoszomatikus és Pszichoterápiás-rehabilitációs Osztály (Tündérhegy) jövőjéről. Kézirat. (OORI Irattár.) Budapest, 1993. 6.

az osztály csak 1984-ben nyílhatott meg, a Pszichoszomatikus és Pszichoterápiás-rehabilitációs Osztály, vagyis „Tündérhegy" addig csak pszichoterápiás ambulanciaként működött. A felújítás kellős közepén viszont megkezdődhetett a rendelés: a kezdetektől ott dolgozó pszichiáter-pszichoanalitikus visszaemlékezése szerint „a portaépületben, ilyen pár lyukban léteztünk", az ambulálás és a tervezgetés töltötte ki az időt.[444] Az építkezés évei alatt a járóbeteg-rendelés folytatása mellett a személyzet – a „team" – építése zajlott, és ebből a szempontból nyereség is volt az elhúzódó felújítás: a munkálatok alatt „létre lehetett hozni egy kiváló intézményt, ahol kiváló emberek dolgoztak, kiváló státuszellátottságot lehetett kialakítani" (Hidas 1998: 123). A „kiváló státuszellátottság" nem csupán annyit jelentett, hogy míg az országos norma szerint 1 pszichológusra 100 beteg jutott, itt kb. 8, hanem azt is, hogy volt idő a szakmailag elsőrangú és rendkívül lelkes pszichoterapeuták megnyerésére. Bár 1984-ben végre elkezdődhetett az osztályos munka is, nem ment minden furcsaság nélkül: az ágylétszámot 83 főben állapították meg, de az épület kapacitása sohasem tette lehetővé ennyi beteg elhelyezését – a teljesíthetetlen szám úgy jött létre, hogy a döntéshozók beleszámították az egykori tüdőosztály megszüntetett napozójának ágyait.[445]

A hosszadalmas – és bizonyos kérdésekben kétes eredményt hozó – szervezés nem hatott riasztóan: jelentős szakmai múlttal rendelkező kollégák mellett frissen végzettek vagy végzés előtt állók jelentkeztek, hogy szívesen dolgoznának az új intézményben. Így tett az 1982-ben utolsó éves, lelkes pszichológushallgató is: „Jött az információ, hogy Tündérhegyen fog alakulni egy pszichoterápiás osztály. És akkor én ifjú voltam és bohó, és azt gondoltam, hogy hát megpróbálom… Azt hallottam, hogy ott valami pszichoterápiás dolog van, és az másmilyen, mint máshol, és az valami nagyon izgalmas, és hogy az valami nagyon egyenlőségalapú munka meg minden. Na, szóval azt mondtam, próba – szerencse."[446] Tehát a pszichoterápiás szemléletmód mellett – vagy azzal együtt járó – demokratikus légkör volt az, amely a leginkább vonzónak bizonyult. Ahogy korábban láttuk, a diktatórikus jellegű irányítással szemben képviselt, „egyenlőségalapú" működésmód más pszichoterápiás intézményekre is jellemző volt,[447] és a munkatársak rendkívüli módon értékelték ezt a szabadságot. Így történt ez többek között a csupán „Völgy utcaként" emlegetett intézményben is.

[444] Történeti interjú III/7/155.

[445] Harmatta János: Tanulmány az OORI Pszichoszomatikus és Pszichoterápiás-rehabilitációs Osztály (Tündérhegy) jövőjéről. Kézirat. (OORI Irattár.) Budapest, 1993. 6. A tüdő-és elmeosztály kapacitását is 82 főben állapították meg. Lásd: Naptár. *Lobogó* 1975. július 3. 17(27). 2.

[446] Történeti interjú I/2/36.

[447] Ennek a szabad osztályos légkörnek meg is volt a maga ára – gondoljunk a már említett ügynök-terapeutákra.

A Völgy utca nem csupán Vikár György iránti tiszteletből kerül ebbe a fejezetbe, aki azt írta: „Ha valaha megírja valaki a magyar pszichoterápia reneszánszának történetét, a Völgy utcai osztály szerepét semmiképpen nem hagyhatja ki" (Vikár 1998b: 327), de Vikárnak kétségtelenül igazat kell adnunk ebben az ügyben. Tündérhegy létrejöttéhez ugyan nem kapcsolódott közvetlenül, mégis fontos szerepet játszott a pszichoterápiás szemléletmód, kezelés elterjesztésében, és ezzel bizonyos mértékig az új osztály előzményét jelentette, éppen úgy, mint a többi, akkor működő pszichoterápiás osztály. Harmatta János adatai szerint Tündérhegy megalakulásakor csak Budán már 10 pszichoterápiás osztály létezett (Harmatta 2019a: 376–377). Nem mondhatjuk tehát, hogy az új osztály a másik 10 – és ezeken kívül az ország többi pontján lévő – intézmény „leszármazottja" lett volna, de ezek mégis több szempontból is kapcsolódtak az új osztályhoz. Egyrészt korábban Tündérhegy megalapítói éppen ezen osztályok némelyikén dolgoztak. Másrészt a számos osztály léte jelezte azt a társadalmi igényt, amelynek révén az új intézményt álmodók álma beteljesülhetett. Ezeken a pszichoterápiás (más néven: neurózis) osztályokon az úgynevezett „kis pszichiátriai" kórképekkel foglalkoztak. A Völgy utca, hivatalos nevén az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet Férfi Neurózis Osztálya tehát egyike volt a Budán működő intézményeknek, már 1957 óta létezett. Fodor Sándor, az Egészségügyi Minisztérium elmeügyi előadója volt az, akinek sikerült elérnie, hogy az egykori Sándor-villa épületét megszerezze, ott pszichoterápiás profilú osztályt alakíthasson ki. Az ott dolgozó orvosok valamennyien érdeklődtek a pszichoanalízis iránt – bár ekkor még nem rendelkeztek különösebb képzettséggel e téren –, és szabadságukban állt az analitikus szemléletet is beemelni a kezelésbe. Fodor „szabálytalan egyénisége" lehetővé tette a – jó értelemben vett – módszertani kísérletezést, többek között a más intézményekben tiltott módszer használatát is (Vikár 1998b: 328). Az első főorvosnak csakhamar rá kellett jönnie, hogy a rendszer csak látszólagos szabadságot adhat, ugyanis 1962-ben egy külföldi társasutazásról nem tért haza. Helyére 1963-ban Pertorini Rezső került, akinek tevékenysége nem csupán szakmailag jelentett komoly előrelépést, a pszichoterápia hazai megújulásáért és minél szélesebb körű elismeréséért küzdött, számos újdonsággal. Magyarországon az elsők között volt, aki csoportterápiás módszert alkalmazott az osztályán (Popper 1980: 299) –, de sikerült olyan körülményeket teremtenie, amelyet egy orvosa így írt le: „szinte lubickoltunk abban a szabad alkotói légkörben, mely ezt az osztályt jellemezte" (Horváth 1998: 324).

Pertorinitól igencsak távol állt a merev, diktatórikus vezetési stílus, akárcsak a durvaság, tapintatlanság. Leginkább bátorítóként lehetett rá gondolni, aki úgy próbált segíteni, elemezni, és kollégáinak is azt tanította, hogy megnyilatkozásai soha ne legyenek túlzottan élesek, bántóak (C. Molnár

1998: 321). Míg a legtöbb egészségügyi intézményben kemény hierarchia működött, ő igyekezett partneri viszonyt kialakítani munkatársaival, de a páciensekkel is, akikhez mindig tisztelettel beszélt – és másoktól is ezt kívánta meg –, őket a rossz gyakorlatoktól – pl. Ketteske – eltérően Kiss úr vagy éppen mérnök úr megszólítással illette. (A szocialista rendszer neurotikus „elvtársait" tehát betegségük „urakká" tette. Lásd: Horváth 1998: 325–326.) A szabad légkör kedvezett a terápiás munkának és a terapeuták személyes fejlődésének, de Pertorini nem igyekezett munkatársait egy kaptafára formálni, a személyiség sajátosságait is tiszteletben tartotta, és úgy vélte, azok a gyógyításban kitűnően használhatók (Pável 1998: 322). Ő maga sem lehetett mindennapi egyéniség: elmélyült szakmai tudása és hivatása iránti odaadása mellett széles körű műveltség, a művészetekkel való bensőséges kapcsolat jellemezte, jó társalgó volt, és élvezetet talált abban, hogy intellektuális felfedezéseit, kincseit megoszthatta a környezetével. A visszaemlékezők közül többen hivatkoznak a közös osztályos étkezésekre. Ez volt az a pont, amikor sürgősséggel hívatta a kezdő, korábbi tanulmányai során tekintélytiszteletre nevelt kolléganőt, aki a legrosszabb sejtelmek között lépett be a főnök irodájába – de mindössze arról volt szó, hogy kihűlőben volt a pirítós (természetesen velős csonttal) (Pável 1998: 321). Pertorini Rezső tevékenysége korántsem merült ki a személyzettel való együtt étkezésben: osztálya színvonalas szakmai vezetésén kívül tudományos munkát végzett, az Ideg- és Elmeorvosok Társasága Pszichoterápiás Szekciójának tagja, 1974-től a Szocialista Országok Pszichoterápiás Munkacsoportjának magyar képviselője, a Pszichiátriai Társaság első vezetőségi tagjainak egyike volt (Popper 1980: 300). A pszichoterápia terén elért eredményei tehát semmiképpen nem köthetők csupán az étkezőasztalhoz, pontosabban a személyzet közös foglalatosságához a körül, de mégis rendkívül fontosak voltak ezek a közös programok: a kollégák ugyanis átélhették az „egyenlőségalapú" működésmódot. A velős csont a Völgy utca, a pszichoterápiás közeg szabad és jó hangulatú légkörének szimbólumává vált. „Volt egy ilyen döbbenetesen gyönyörű, faragott bútorokkal berendezett ebédlő, gondolom, még annak idején a nagypolgári időkből maradt, ahol mindennap együtt ebédeltek az orvosok – mondjuk, ez nem volt jellemző az egészségügyre abban az időben, azóta sem –, terített asztalnál. Ott főztek, úgyhogy arra emlékszem, mindennap valakinek az orvosok közül kellett menni kóstolni, mert az, ugye, hivatalos kóstolás, hogy a betegeket meg ne betegítsék. Iszonyatosan jókat főztek, úgyhogy arra emlékszem, hogy hatalmas velős csontokat tálaltak, és komolyan mondom, hogy teljesen krúdys volt a történet. És ilyen nagy kultúrbeszélgetések zajlottak az ebédnél. Szóval olyan volt, mint egy ilyen nagypolgári családi ebéd

gyakorlatilag. Na most, ennek megfelelő volt az osztály is. Iszonyatosan jól érezte magát az ember."[448]

A jól működő pszichoterápiás osztályok hasonló szellemben, a korszakra kevéssé jellemző szabadságban és nyíltsággal dolgoztak (noha mindegyiknek megvolt a maga arculata). Tündérhegy részben ezekből a tapasztalatokból – néha éppenséggel a jó gyakorlatok hiányából – építkezett, nem mellesleg Hidas Györgynek és munkatársainak évek óta gyűjtögetett muníciójából: a szakirodalom mellett a külföldi konferenciák, a Pszichoterápiás Hétvég, az újonnan alakult hazai egyesületek tapasztalataiból. Tündérhegy alapításától kb. a rendszerváltásig terjedő időszakkal kapcsolatban valamennyi visszaemlékező hangsúlyozta a – pszichoterápiás osztályokon kívül – máshol nem tapasztalható demokratikus légkört. Ez egyrészt azt jelentette, hogy (Pertorinihez hasonlóan) Hidas is egyszerűen és természetesen viselkedett a körülötte lévőkkel, mondhatni, re-humanizálta magát a környezet által elvárt Vezér/Főorvos-szerepből, noha természetesen vezetőként és főorvosként tekintettek rá. Például az osztályra jelentkező nővérek körbevezetésekor „Hidas ment nagyjából elöl, valamit magyarázott, ott volt előtte valami papír a földön, fölvette, bedobta a szemétkosárba, és egy pillanatra mindenkinek megállt ezen a tekintete: a főorvos felveszi a földről a szemetet! Tök természetesen és normálisan, semmi plusz gesztus nem volt a dologban."[449] Tehát az osztályvezető nem tartott igényt – a korszak funkcionáriusaihoz vagy éppen nagy tekintélyű orvosprofesszoraihoz hasonló – különleges bánásmódra, és ugyanezt várta el munkatársaitól is. Az egyenlőség, közvetlenség egyik legmarkánsabb külső jele a fehér köpeny hiánya volt: az egészségügyi személyzet hagyományos viseletét soha nem hordták a tündérhegyi terapeuták, és az itt dolgozó nővérek is csakhamar leszoktak róla, anélkül, hogy bárki megkérte volna őket erre. Másrészt a demokratikus légkört az is jellemezte, hogy a pszichoterápia jellemzőinek megfelelően nem csupán a főorvos és a többiek, vagy a személyzet és a páciensek között nem volt hierarchikus viszony (legalábbis nem a hagyományos kórházi értelemben), hanem a különböző képzettségű és tapasztalatú team-tagok is teljesen egyenlőnek számítottak. Ez egyesek számára fantasztikus élményt jelentett: kezdő pszichológusként nem csupán részt vehetnek az esetmegbeszélő csoportokon, de hozzá is szólhattak a kérdéshez, esetleg még a tapasztalt orvoskollégákkal ellenkező véleményt is megfogalmazhattak, és meglátásaikat komolyan vették.[450] Ugyanilyen fontosnak tartották a személyzet többi tagjának – szocioterapeuták, takarítók – munkáját, az osztályos nagycsoporton, a mindenkit érintő kérdések meg-

[448] Történeti interjú I/9/252.
[449] Történeti interjú I/2/40.
[450] Történeti interjú I/2/38.

beszélésének színterén pedig nem csupán a team, de a páciensek is teljesen szabadon megnyilvánulhattak, mindenki mondandójának súlya volt, akár szimbolikus, akár konkrét szinteken értelmezendő azokat.

Az új osztályt megálmodók úgy érezték, nem hiába tartott olyan sokáig a tervezés, előkészítés időszaka: Tündérhegy – örökölt nevének megfelelően – álomosztállyá vált olyan értelemben, hogy itt valóban sikerült megteremteni a pszichoterápiás rezsimet:[451] azt a helyet, ahol az intézményben együtt, és nem csupán egymás mellett dolgoznak a kollégák; ahol minden cselekedetnek és szónak jelentése és jelentősége van, ami a terápia szolgálatába állítható. Az osztály kezdetektől elkötelezett volt a pszichoanalitikus szemléletmód, az analitikusan orientált gyakorlat mellett, noha más módszereket, többek között viselkedésterápiás elemeket is használtak, ha a beteg patológiája azt kívánta, és a személyzet tagjai közül többen más módszerekben is képzettek voltak. Mivel tisztán pszichoterápiás intézményt kívántak létrehozni, – a legtöbb neurózis osztálytól eltérően – nem vagy alig alkalmaztak gyógyszeres kezelést ebben az időszakban, és a lelki és szomatikus kezelés párhuzamos végzését is kerülték. Az orvosok és a pszichológusok egyaránt alapvetően pszichoterapeutai feladatokat láttak el, tehát itt szó sem volt a pszichológusok sokat panaszolt alárendeltségéről: mindössze abban különbözött a kétféle munkaerő, hogy a terápiás tevékenységen túl az orvosok a kivizsgálás szomatikus, a pszichológusok pedig a pszichés részét végezték, és az előbbiek az esetleges gyógyszerelést irányították. A kezelés csoporthangsúlyú volt, vagyis a betegeket és a személyzet minden tagját magában foglaló nagycsoporton kívül részlegcsoporton, kiscsoporton, szocioterápiás csoporton és szobacsoporton vettek részt a páciensek, emellett egyéni terápiás ellátást kaptak; az ambuláns rendszerben gondozható betegek pedig egyéni és csoportos analitikusan orientált terápiában, esetleg pár- és családterápiában részesültek.[452]

A szocioterápia korántsem csupán betegfoglalkoztatást jelentett Tündérhegyen: pszichoanalitikusan orientált alapon működő művészetterápiás módszerspecifikus csoportvezetést, közösségépítést (Németh 1993: 31). A Mérei- és Hidas-tanítvány Németh László úttörő munkája nyomán – aki azért kezdett el terápiával foglalkozni, mert úgy tapasztalta, hogy „számos embert rongált meg a történelem, az aktuális társadalmi lét" (Németh 2014: 2) –, az ő vezetésével indult a Hegyen a szocioterapeuták hazai képzése, alighogy elkezdődött az osztályos munka. A szocioterápiás csoport mellett 1984 májusában egy ambuláns, mindenki számára mindenféle kötelezettség nélkül hozzáférhető biblioterápiás alapú klubot: a Hamvas Béla Kört is elindítottak

[451] Történeti interjú III/8/156.

[452] Harmatta János: Tanulmány az OORI Pszichoszomatikus és Pszichoterápiás-rehabilitációs Osztály (Tündérhegy) jövőjéről. Kézirat. (OORI Irattár.) Budapest, 1993. 7–14.

(Németh é. n.). Németh első tanítványainak egyike például, amikor Hidas főorvos felhívta őt, hogy lenne-e kedve az új osztályon szocioterapeutaként dolgozni, akkor kissé meghökkent: „hát ehhez se volt semmi fogalmam".[453] Pszichiátriai ápolói, valamint – a szomatikus rehabilitációs munkát segítő – foglalkoztatói szakasszisztensi képzettsége és OORI-s gyakorlata viszont volt, és teljes elkötelezettsége a gyógyító szakma iránt. Eleinte Németh Imrével együtt csoportozott, és bár néha kétségbeesett, hogy ő nem fog tudni így „rámenni a betegre", de nem adta fel, és a szocioterapeutai feladatkörhöz illeszkedve zeneterápiát tanult – egész kis hangszerkészletet szereztek a betegeknek, némelyikük a közös magnóhallgatáson kedvelte meg a komolyzenét –, és nem volt rest karibi táncleckéket sem venni, mert azt gondolta, jól hasznosíthatja a páciensek között.[454] A Tündérhegy nővérei is főként a gyakorlatban tanulták meg, hogy mi a tennivaló egy analitikus szemléletű pszichoterápiás osztályon. Ez alatt nem csupán a fehér köpeny elhagyását kell érteni, hanem a sajátos viszonyulást a páciensekhez, a konkrét beavatkozás és az értelmezés lehetőségeit, de a hetenkénti szobacsoportok vezetését is. A pszichoterápiás szemléletmód elsajátítása mellett fontos volt az is, hogy pszichiátriai gyakorlattal is rendelkezzenek, amit két pszichiátriai testvérintézményben végezhettek, cserébe a Hegyen is fogadtak tanulónővéreket.[455] Az, hogy egy lélektani osztály saját maga szervezte meg munkatársainak felkészítését, nem számított különlegességnek: többek között a pécsiek, Ozsváth Károly vezetésével, pszichiátriai ápolói képzést indítottak (Fedeles 2019: 42).

Tündérhegy a teamtagok számára a folyamatos tanulást, továbbképzést jelentette. Ennek csak egy része volt az erősen ajánlott pszichoanalitikus képzés és sajátélmény, és egyéb terápiás irányzatokban történő képződés – csoportterápia, pszichodráma, családterápia, egyeseknél viselkedésterápia. Kezdetektől jelen volt a pszichoterapeuták között az egymástól történő tanulás, a kisebb tapasztalattal rendelkezők oktatása, szakmai vezetése, amely bizonyos mértékben jellemző az egészségügyi intézményekre, hiszen a gyógyító munka jelentős része a gyakorlatban sajátítható el, azonban itt az átlagos osztálynál több jutott ebből. A két osztályos részleg, illetve az ambulancia vezetőjének és személyzetének ellenőrzése mellett egyrészt rendszeres szupervízióba vitték eseteiket egy, a másik részlegen dolgozó, tapasztaltabb kollégához, aki nyomon követte eseteiket, és a minél adekvátabb terapeutai működés érdekében a szükséges kérdésekkel, összefoglalásokkal, tanácsokkal látta el őket. Másrészt a fiatalabb, újonnan felvett kolléga mellé a saját részlegéről tutort osztottak, aki segítette a rendszer sajátosságainak megis-

[453] Történeti interjú II/5/133.
[454] Történeti interjú II/5/133.
[455] Történeti interjú III/7/155.

merésében.[456] Nem csupán a fiataloknak nyílt alkalmuk a tanulásra: mint jeleztem, az esetmegbeszélő csoportok jó alkalmul szolgáltak arra, hogy a páciensekkel kapcsolatos tapasztalatokat megoszthassák egymással, együttesen formálva a további kezelési irányt. Ez a fórum bármennyire hasznosnak is bizonyult, néha nem volt egyszerű itt megnyilatkozni, különösképpen, hogy néhány évig közös esetmegbeszélőket is tartottak a „másik tíz" egyikével, a Béla király úti pszichoterápiás osztállyal: „nem a politikai a legnehezebb, hanem a szakmai nyíltság. Tehát, ugye, idegen tábornak megmutatni a saját működésemet és ezáltal magamat meg a botladozásaimat, az egy sokkal komolyabb vállalás."[457] Kezdetekben szintén több pszichoterápiás osztály teamtagjaival együtt vettek részt az úgynevezett Kelenföldi Kiképző Nagycsoporton, ahol Lust Ivántól és Barcy Magdolnától elsajátíthatták a nagycsoportvezetés, egyáltalán: a nagycsoport folyamatának elméleti és gyakorlati tudnivalóit (Lust 1983).[458]

Az osztály szinte megalakulásától kezdve jelen volt az oktatásban. A már említettek mellett csakhamar az ELTE pszichológusképzésének terepgyakorlati helyévé vált: talán a végeláthatatlannak tűnő építkezés felgyorsítását is eredményezte, hogy a Barkóczi Ilona vezette tanszék az OORI főigazgatójához fordult „alázatos kérésével, hogy szeretnénk intézményébe egyetemi hallgatókat gyakorlatra küldeni" (Lukács 2013: 31). Egy intézménynek mindig nagy presztízsnyereség, magas színvonalának elismerése, ha a képzésben lévők gyakorlati helyeként működik: talán ez a kérés is siettette a felújítás befejezését. Az egyetemisták oktatása mellett számos pszichoterápiás képzést tartottak itt: csoportpszichoterápiás és pszichoanalitikus elméleti szemináriumot vagy éppen táncterápiás képzést.[459] 1987-től, a formális pszichoterapeuta-képzés magyarországi bevezetésétől kezdve 160 órás képzés működött a Tündérhegyen. Azt a „képzéspótló funkciót" tehát, amelyet korábban a Magyar Pszichiátriai Társaság Pszichoterápiás Szekciója és a Magyar Pszichológiai Társaság Klinikai Pszichológiai Szekciójának pszichoterápiás munkacsoportjai töltöttek be, egységesítették (Bagdy 1989). Tündérhegy egyike lett annak a néhány intézménynek, amely hivatottá vált a posztgraduális pszichoterapeuta-képzésre. 1989 szeptemberében – meghallva az idők szavát, a társadalmi változásokra reagálva – a szociális asszisztensi képzés (középfokú szociálismunkás-képzést) is indítottak.[460] A kutatás sem volt idegen a Tündérhegytől, a stábtagok már a Pszichoterápiás Hétvége szervezőiként

[456] Harmatta János: Tanulmány az OORI Pszichoszomatikus és Pszichoterápiás-rehabilitációs Osztály (Tündérhegy) jövőjéről. Kézirat. (OORI Irattár.) Budapest, 1993. 8.

[457] Történeti interjú III/7/155.

[458] Történeti interjú I/2/43–44.

[459] B.K.: Mire jó a táncterápia? *Esti Hírlap* 1986. szeptember 25. 31(225). 12.

[460] Közlemények. *Magyar Nemzet* 1989. július 10. 52(159). 11.

is végeztek csoportvizsgálatokat, és az osztály elindulásával bekerülhettek a „csoportpszichoterápiás egyesület és csoportanalízis vérkeringésébe."[461] Ez olyan jól sikerült, hogy például az 1986-ban – tehát mindössze 2 évvel az osztály hivatalos megnyitása után – Zágrábban megrendezett 9. Nemzetközi Csoportterápiás Konferencián (The 9th International Association for Group Psychotherapy and Group Processes Congress) a Tündérhegyről érkezők külön szimpózium keretében 10 előadást tartottak az osztályon folyó pszichoterápiás kutatásokról (Buda 1986).

Az oktatás és kutatás azonban csak kiegészítője volt a legfontosabbnak, vagyis a betegek ellátásának. Ez a feladat különösen az első években bizony nem volt könnyű. Mind a ház kiürítésének, mind magának a renoválásnak az elhúzódása miatt rettenetes körülmények uralkodtak. Egy pszichoanalitikus kolléga így emlékezett erre az időszakra: „Amikor én először ott voltam, az maga volt a pokol tornáca. Ott tbc-s elmebetegeket tároltak, és a szintek között, ha emlékszik rá, a második és első emelet, valamint az első és a földszint között olyan dróthálók voltak, mint a Csillag Börtönben, hogyha valaki szuicidálni szeretne, és leugrik, az a dróthálón fennakad, és nem fog meghalni."[462] Ekkoriban a terapeuták egy része – köztük Hidas főorvos – az alagsorban, egy kis szobában dolgozott. Mások különféle pótlehelyiségeket kaptak az egyelőre használhatatlan főépület helyett: ahogy haladt az építkezés, változtak a helyiségek. Ilyen körülmények között természetesen nem volt mindig egyszerű terápiás üléseket tartani, de a kreativitás sok mindenre megoldást jelentett. A fiatalemberként odakerült pszichológus a következő példát hozta a mostoha körülményekre és a túlélési stratégiákra: „Ugye, szorítottak ki bennünket a különböző helyiségekből, és X. Y. kolléga is meg én is egy időben egy volt nővérszállási épületben kaptunk egy ilyen kis szobácskát, és az X. szobája meg az én szobám között volt egy vécé. Azt hiszem, hogy nyilvános vécé, már úgy nyilvános, hogy azt használták kívülről. És akkor hát az tulajdonképpen elég zavaró volt, és akkor én kérdeztem egyszer a Feritől, hogy: – Te, Y, téged nem zavar ez a vécé, állandóan jönnek ide, rotyogtatják meg lehúzzák? Azt mondja: – Te, hát ez remek – azt mondja –, a katatím imaginatív képélmény, ez a patak csobogása."[463]

Az induló pszichoterápiás osztálynak a megfelelő helyiségek mellett természetesen páciensekre is szüksége volt. Az egész országból jelentkezhettek felvételre a pszichés problémával küzdő, pszichoterápiával megközelíthető felnőttek (illetve az ambulanciára természetesen csak a bejárást megoldani tudók). Az új intézmény megismertetése komoly munkába, esetenként szin-

[461] Történeti interjú III/7/156–157.
[462] Történeti interjú II/8/192.
[463] Történeti interjú I/2/38.

te diplomáciai manőverekbe került. Erre megfelelő felületet biztosítottak a különböző képzések, konferenciák, amelyek mind-mind jó reklámnak bizonyultak. Ezek mellett az eszközök mellett közvetlenebb marketing: „betegvadászat", betegszervezés is folyt: Hidas és stábja igyekezett minden lehetséges páciensbeküldővel felvenni a kapcsolatot, pl. körzeti orvosok, gyermekneurológusok (a szülőkre gondolva), pártfogói felügyelet – számos esetben sikerrel, bár bizonyos ajánlások sajnos inkább a pszichoterápiás kontraindikáció iskolapéldáinak bizonyultak.[464] Tündérhegy már a kezdetektől mindent megtett annak érdekében, hogy a páciensek a lehető legkönnyebben, a lehető legkisebb erőfeszítéssel juthassanak el az osztályra, ennek érdekében a szombati napot jelölte ki a felvételre jelentkezők első vizsgálati napjává, azaz pszichoterápiás első interjújának időpontjává (és ez egyúttal azzal az előnnyel is járt, hogy a már meglévő páciensek terápiás munkáját nem zavarják meg, hiszen ők az első hétvége kivételével adaptációs szabadságon vannak.)[465] Az első interjú kulcskérdés a pszichoterápiában, annak technikája szakértelmet és gyakorlatot igényel – a tündérhegyi osztály olyannyira lényegesnek tartotta ezt, hogy akkoriban igencsak különlegesnek számító technikát is bevetett: „Csodaszámba ment, hogy a Hidasék beszereztek videomagnót: videofelvevő-készüléket és videomagnókat… Szisztematikusan felvettük az interjúkat, és hétfőn lejátszottuk, és megbeszéltük részletesen. Őrületes munka volt és őrületes kitettség is."[466] Az erőfeszítések megtérültek: Tündérhegyen kiváló szakmai színvonalú, jól működő és keresett pszichoterápiás osztály működött. Nem véletlen, hogy egy pszichológus-pszichoanalitikus több mint 30 év távlatából is rendkívül élénken emlékszik arra a pillanatra, amikor realizálódott benne, hogy itt dolgozhat: „Föl kellett mennem, be kellett jelentkeznem, és amikor jöttem le, az egy hideg nap volt, tavasz talán, mert úgy sütött a nap, de még hűvös volt. Emlékszem, hogy beálltam ott egy kis kanyarba, ahol sütött a nap, és leállítottam a kocsit, és azt mondtam magamnak, hogy ezt akartam, és most boldog vagyok, és napozok a kocsiban. Szóval ez egy ilyen, tudod, amikor így mindent betölt a fény, és én megérkeztem, na, végre, hosszas kóválygás után, hát így."[467]

[464] Történeti interjú I/2/40–41.

[465] Harmatta János: Tanulmány az OORI Pszichoszomatikus és Pszichoterápiás-rehabilitációs Osztály (Tündérhegy) jövőjéről. Kézirat. (OORI Irattár.) Budapest, 1993. 8.

[466] Történeti interjú I/2/39.

[467] Történeti interjú II//9/222.

5.4 Egyesület(ek)

1987 őszén Budapest nemzetközi pszichoanalitikus konferenciának adott otthont, *Traumafeldolgozás felnőtt és gyermekanalízisekben* címmel. A négynyelvű – angol, francia, német és magyar –, négyszáz fős eseményt a Magyar Tudományos Akadémia székháza fogadta be. A szervező a magyar Pszichoanalitikus Munkacsoport volt, a Magyar Pszichiátriai Társaság és a Magyar Pszichológiai Társaság támogatásával, az „Európai Pszichoanalitikus Föderáció egyetértésével".[468]

Október 30-án, pénteken délután 3-kor az MTA, illetve a Pszichiátriai és Pszichológiai Társaság elnöke, valamint a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság elnökének képviseletében a magyar Munkacsoport vezetője, Nemes Lívia nyitotta meg a rendezvényt. Ezt követően plenáris ülést tartottak *A trauma jelentősége a pszichoanalitikus elméletben* címmel. A három – két angol és egy francia nyelvű – előadást követően fogadást tartottak a Hilton Szállóban. Másnap ismét plenáris üléssel indult a nap, *Preverbális traumák megközelítése* címmel zajlottak előadások, délután pedig – összesen hat párhuzamos szekcióban – a traumához kapcsolódó rövid előadások következtek, amelyek felváltva hangzottak el angol, francia, német vagy magyar nyelven, attól függően, hogy az előadó Beverly Hillsből, Párizsból vagy Frankfurtból (stb.) érkezett, a helyiek esetében pedig nyilván a leginkább előadóképes nyelven (csak egyvalaki adott elő magyarul). A délután kerekasztal-beszélgetéssel folytatódott (*A tudattalan Bábele* címmel), majd – szintén szekciókra bontott – esetbemutató csoportok következtek. Az esti program az izgalmasan hangzó „baráti találkozó magyar analitikusok lakásán" volt.[469] November 1-jén, vasárnap a *Szociális eredetű traumák analitikus feldolgozása* volt a plenáris ülés témája, amelyet – és egyben a konferencia hivatalos programját – a 12.40-kor kezdődő búcsúital zárt le. A tudományos események előtt-után alternatív szervezett programok is kínálkoztak, így városnézés Budapesten, látogatás a Dunakanyarban, koncert a Bartók Emlékházban.

Már a négynyelvű programfüzet kiállítása is különleges igényességet jelez (főként, ha a kor „stenciljeivel" vetjük össze), de természetesen nem ebben mutatkozik meg leginkább a konferencia színvonala. Úgy tűnik, valóban a pszichoanalitikus szakma krémje gyűlt itt össze, Rómától Buenos Airesig, és bár a külföldiek közé sorolható számos magyar származású analitikus is, a többségük mégsem az emigránsok közül került ki. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság elnöke és a szervezet prominens képviselői voltak jelen,

[468] Program 1987: 33. A konferencia szervezésével kapcsolatban más iratanyag nyilvános gyűjteményben jelenleg nem található.

[469] Program 1987: 38.

tartottak előadásokat, de az itthoniak is szép számban vállalkoztak szereplésre. A magyar Pszichoanalitikus Munkacsoport sikeres konferenciát szervezett, és ezzel újabb lépést tett a nemzetközi szakmai közösségbe történő befogadása felé. Az 1987-es konferencia így több szempontból is kiemelkedő jelentőségű volt. Nem csupán azért vált meghatározó eseménnyé, mert közelgett a hasonlóan reprezentatív 1918-as V. kongresszus 70. évfordulója, illetve Magyarországon utoljára ötven évvel korábban, 1937-ben került sor hasonló rendezvényre, hanem elsősorban azért, mert ez az esemény a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület újjáalakulásának, nemzetközi újraintegrálódásának fontos mérföldkövét jelezte.

A 80-as évek végén általános volt, hogy a vezető hazai újságok, a Magyar Szocialista Munkáspárt napilapja, a *Népszabadság*, vagy a szakszervezetek lapja, a *Népszava*, rendszeresen közölt híreket jelentősebb hazai és nemzetközi konferenciákról, kiállításokról. A legváltozatosabb és különféle, az Akadémián tartott analitikus konferenciáknál jóval kisebb programokról is beszámoltak – ekkoriban például a Borsod megyei képzőművészek munkáiból rendezett kiállítást vagy a nagykőrösi múzeum műkincseinek tervezett kiállítását is jelezték. Az 1987-es analitikus rendezvényről azonban nem történt említés. Ahogyan nem került szóba a szakmai lapokban sem: a *Pszichológia*, a *Magyar Pszichológiai Szemle* vagy az *Orvosi Hetilap* sem közölt róla előzetest vagy beszámolót.

A napilapok közül egyedül a kevéssé pártos, némi túlzással „polgárinak" tekintett *Magyar Nemzet* 1987. október 29-i száma említette meg – némiképpen „elrejtve", a *Sport* és a Bélyeggyűjtőknek rovat alatti, egy veszett rókáról szóló tudósítást megelőző kis hírben: másnap a Magyar Tudományos Akadémián nemzetközi pszichoanalitikus konferencia kezdődik. A szerző nélküli közlés beszámolt Nemes Lívia tervezett megnyitójáról, valamint röviden összegezte a tematikát, és jelezte a konferencia többnyelvűségét.[470] Azt gondolhatjuk, hogy könnyen magyarázható ez a történet: a „néplapok" még mindig idegennek, politikailag gyanúsnak érezhették a pszichoanalitikus elméletet és módszert (annak ellenére, hogy a magyar tudomány hivatalos fellegvára, az Akadémia adott helyet a rendezvénynek), és inkább elhallgatták, míg a *Magyar Nemzet* – a korabeli munkamegosztást követve – „hajlott" a renitensségre. Ez a magyarázat azonban mégsem pontos, mivel bizonyos pszichoanalitikus eseményekről mégiscsak tudósított a *Népszabadság* és a *Népszava* is. A *Népszava* október 14-i száma például 1987. november 1–2-ára jelezte, hogy a Miskolci Akadémiai Bizottság nemzetközi emlékülést tart a neves, „ma is" korszerűnek számító orvos-pszichoanalitikus, Ferenczi Sán-

[470] [Nemzetközi pszichoanalitikus konferencia.] Magyar Nemzet 1987. október 29. 50(255). 7.

dor tiszteletére, és emléktáblát avatnak Ferenczi miskolci szülőházán.[471] Hasonlóképpen tett a *Népszabadság* is, Ferenczire világhírű orvos-pszichoanalitikusként hivatkozva.[472] Az emlékülés elmúltával – de csupán a november 1-jei eseményt megemlítve – utóbbi lap egy rövid hírben szintén beszámolt a megemlékezésről: a beszámoló szerint Miskolcon Ferenczi-emléktáblát helyeztek el, illetve nemzetközi tudományos ülés és a könyvtárban kiállítás volt Ferenczi munkáiból.[473]

Számomra az első pillanatban szinte beilleszthetetlennek tűnt ez a miskolci konferencia a történtek sorába: „miskolci konferenciáról" ugyan szó esett analitikus körökben, azonban ezt az eseményt mindenki évekkel későbbre datálta, mint az MTA-belit.[474] A megoldás azonban egyszerű, és az MTA-konferencia programfüzetében rejlik: az 1987-es miskolci események a budapesti konferencia járulékos részei voltak: szatellit rendezvény, választható program, érdekesség. Ez került, felnagyítva, előtérbe állítva a napi sajtóba. De miért „hasította le" a hatalom a budapesti eseményeket, miért kellett tagadnia, elhallgatnia a történteket?

A hatalom borderline működésének hátterét talán sosem tudjuk megnyugtató módon értelmezni – maradnak a találgatások, a valószínűségek latolgatásai. Elképzelhető, hogy a magyar pszichoanalitikus mozgalomból éppen a „budapesti iskola" feje, Ferenczi volt egyedül – vagy csaknem egyedül – vállalható a hatalom számára. Nem azért, mintha nem lett volna meggyőződéses pszichoanalitikus (vagyis legfeljebb a „tűrt" kategóriába volt sorolható a rendszer számára), hanem azért, mert Ferenczi 1919-ben, a proletárdiktatúra idején – a galileista diákok kérésének megfelelően – katedrát kapott a Budapesti Egyetem Orvoskarán (ezzel ő vált a világ első pszichoanalízis-professzorává), és az ellenforradalmi rendszer, másokkal együtt, azonnal eltávolította az egyetemről (Paukovics 2018; Erős 2011: 92–97).

Az is elképzelhető, hogy egy kisebb vidéki orvoskonferencia, emléktáblaavatással, sokkal inkább a közvélemény elé tárhatónak számított, mint mindenféle nyugati freudisták akadémiabeli szereplése, élükön a rendszer által korábban többször meghurcolt Nemes Líviával[475](ráadásul egy rendkívül érzékeny évforduló, a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom" 70. évfordulója megünneplésének küszöbén, ettől volt hangos ezekben a napokban az ország, de legalábbis a napi sajtó). És az is megfontolandó, hogy a konferencia

[471] Emlékülés. *Népszava* 1987. október 14. 115(242). 8.

[472] [Tudományos emlékülést…] *Népszabadság*, 1987. október 14. 45(242). 8.

[473] [Ferenczi Sándorra…] *Népszabadság*, 1987. november 3. 45(259). 12.

[474] „Ferenczi hazatér" – nemzetközi konferencia programfüzete. Aprónyomtatvány. (Mészáros Judit tulajdonában.) Miskolc, 2008. november 27-29.

[475] Nemes Líviát 1956-ot követően több mint két évre bebörtönözték (Nemes 1997: 174).

részeként megrendezett pszichoanalízis-történeti kiállítás körül szintén támadhattak bizonyos bonyodalmak – ezt vizsgáljuk meg közelebbről.

A *Magyar Nemzet* az Akadémia előterében megnyíló kiállításról is közölt ismertetést. Az „A. G." monogramú szerző (minden bizonnyal Antal Gábor) *Kiállítás a magyar lélekelemzésről* címmel írt négy félhasábos cikket.[476] Az újságíró a kiállítás tárgyai közül a pszichoanalízishez kötődő irodalomtörténeti nagyságok fényképeit vette elsőként számba: Szilágyi Géza, Ignotus, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és Karinthy Frigyes arcképeit. Ennek a hat képnek a „körbejárása" ügyes indítás, hiszen az alapműveltséggel rendelkező olvasó számára a – talán túlságosan gyanúsnak vagy elvontnak tetsző – pszichoanalízis-fogalom ismerős terepre kerül, könnyebben jön létre, valósulhat meg a kapcsolódás. Majd e képekből kiindulva ad áttekintést a pszichoanalízis magyarországi történetéről, megemlítve, hogy 1918 őszén Budapesten tartották az V. nemzetközi pszichoanalitikus konferenciát. A kiállítás egyéb tárgyairól szólva elhangzik, hogy a rendezők, Dobossy Mariann és Mészáros Judit munkája nyomán Ferenczi Sándor, Hollós István, Bálint Mihály, Hermann Imre, Kovács Vilma és Róheim Géza – vagyis az egykor praktizáló pszichoanalitikusok – írásai és az életművek egyéb dokumentumai is helyet kaptak a tárlókban. További két analitikust – Alexander Ferencet és Szondi Lipótot – viszont hiányol a szerző. Azt, hogy itt mégiscsak a szocialista rendszertől idegen freudista hagyományok bemutatása történik, két ponton enyhíti az ismertetés: egyrészt hangsúlyozza, hogy Ferenczi több ponton szembeszállt a „Mesterrel" (ami természetesen igaz is), másrészt a cikk utolsó bekezdésében, arról szólva, hogy a legújabb, külföldön megjelent analitikus szakkönyveket is kiállították, egyetlen művet emel ki, amely a magyar analitikusok baloldali kötődéseit hangsúlyozza (Paul A. Robinson: *The Freudian Left*).[477] 1987-ben már nem kellett attól tartania a kiállítás rendezőinek, hogy börtönbe kerülnek, mint annak idején Mérei Ferenc vagy éppen Székács István. Ha nem is minden izgalom nélkül, de annál nagyobb lelkesedéssel, szinte küldetéstudattal szervezték az eseményt, állították össze a programot, kutatták fel a pszichoanalitikus örökség évtizedek óta rejtegetni kényszerült darabjait.

Mészáros Judit, a kiállítás egyik rendezője, tizenhat évvel később így emlékezett az anyaggyűjtésről: „[…] igyekeztünk minden elérhető dokumentumot föllelni, s mintegy «képekbe illeszteni« a tudománytörténet magyarországi vonatkozásainak mozaikjait. Meg akartuk mutatni – magunknak is – rejtett gazdagságunkat. Óriási energiákat mozgósítottunk a dokumentumok előteremtéséhez. Valódi csapatmunka volt ez, hónapokon keresztül, ba-

[476] A. G.: Kiállítás a magyar lélekelemzésről. *Magyar Nemzet,* 1987. november 5. 50(261). 7.
[477] A. G.: Kiállítás a magyar lélekelemzésről. *Magyar Nemzet,* 1987. november 5. 50(261). 7.

rátok, családtagok együttműködésével. Nemcsak a szűk szakma, hanem egy tágabb értelmiségi kör támogató érdeklődését is érzékeltük. Múzeumok, levéltárak, magánszemélyek készségesen segítettek az anyag összegyűjtésében és az előkészítő munkákban" (Mészáros – Erős 2003: 132). Több mint harminc évvel a kiállításmegnyitót követően pedig így fogalmazott a vele készített interjúm során:

> *„– Hogy honnan szedtük az anyagokat? Hát mindenhonnan. Mindenkit felhívtunk, aki csak szóba jöhetett, akiről feltételeztük, hogy lehetnek még dokumentumai. Igyekeztünk mindent összegyűjteni, amit csak lehetett, az analitikusokról, a Budapesti Iskoláról. Mindenki mozgósította, ami kapcsolata csak volt.*
> *– Pontosan kik voltak azok a „mi"?*
> *– Hát a kandidátus[478]-csoportunk. Hozzánk akkor évek óta jártak fel a kandidátusok, nagyon jó társaság volt, nagyon lelkesek voltunk. Lelkesedésből csináltunk mindent. Kapusi Gyula, Dobossy Mariann és én voltunk leginkább benne a kiállításban.*
> *– És a konferenciában kik voltak benne?*
> *– Azt nem tudom, az teljesen külön volt.*
> *– Jól értem, hogy teljesen külön rendezvény volt a konferencia és a kiállítás?*
> *– A kiállítás a konferenciához tartozott, az Akadémia aulájában volt a kiállítás, de nem emlékszem az előadókra, mi a kiállítást rendeztük."*[479]

A kiállítást tehát a pszichoanalitikus-képzés utolsó fázisában lévő fiatalok szervezték, akik bár – történészi, muzeológusi értelemben – amatőrök voltak, saját szakmájuk iránt mélységesen elkötelezettek, akik mindent megtettek azért, hogy a nagy elődök írásait, fényképeit, dokumentumait összegyűjtsék, hogy azokat a világ, illetve a magyar tudományos közélet elé tárják. Ha ők maguk még nem is vettek részt mindannyian előadóként a konferencián – megmutatták magukat, pontosabban szellemi elődeik (példaképeik?) hagyatékát a nagyközönségnek. „Rejtett gazdagságunkat" – fogalmazott a lelkes fiatalokból verbuválódott szervezők egyike, akinek kortársaihoz-kollégáihoz hasonlóan semmilyen saját dokumentuma nem lehetett, amit a tárlókba állíthatott volna, viszont mégis magáénak érezte a pszichoanalitikus eszmét és örökséget. Mint fentebb láttuk, igen jól dolgozhattak, a kiállítás ismertetése pozitív hangvételű – még akkor is, ha az esemény előkészítése nem nélkülözte a kiállításrendezés gyermekbetegségeit sem: minden az utolsó pillanatban

[478] Kandidátus-csoport: pszichoanalitikus-jelöltek.

[479] Interjú Mészáros Judittal, 2018. július 26. Az interjúalany – a programfüzet tanúsága szerint – a konferencia egyik előadója volt (Program 1987: 37).

készült el, a szervezők a megnyitó előtti éjjel még javában dolgoztak annak érdekében, hogy másnap, október 30-án 11 órakor elkezdődhessék a megnyitó. Ahogy interjúalanyom fogalmazott: „A kiállítás felállítása egészen valószínűtlen körülmények között történt… Hajnali 4-kor értünk haza, de még talán akkor se állt teljesen. Heroikus erőfeszítések voltak."[480] A „heroikus erőfeszítések" megtérültek, az összegyűjtött anyagot elismerés fogadta. A kis rendezvény színvonalával tehát nem volt gond, ezt a kiállítást megnyitó neves orvostörténész személye is garantálta. Más kérdés, hogy Antall a hatalom szempontjából nem volt kívánatos, és ez sajátos értelmezést adhatott magának az eseménynek is. Talán ezért történt, hogy a kiállítást bemutató Magyar Nemzet sem említette meg, ki is nyitotta meg a rendezvényt: az írás meg sem említette Antall József megnyitóját.

A rendszerváltás utáni miniszterelnök ekkoriban még hivatását tekintve és a nyilvánosságban nem politikával, hanem – a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum főigazgatójaként és a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnökeként – a gyógyítás történetével foglalkozott. Amikor a szervezők felkérték a kiállítás megnyitására, természetesen nem a jövő, a szabad Magyarország leendő miniszterelnökét látták benne, vagyis nem elsősorban ellenzékisége révén került látóterükbe, a történelem és az orvostudomány határmezsgyéjén kutató szakértő elsősorban a szakmaiságot és egyfajta tekintélyt is képviselt: szerepvállalása azt is jelentette, hogy a „hivatalos" orvostörténet az orvoslás történetének részeként ismerte el a pszichoanalízist. Természetesen nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy Antall József nem véletlenül, hanem a történelem nyomására került közel az orvostörténeti kutatásokhoz.

A magyar–történelem–levéltár szakot végzett fiatalember az Eötvös Gimnáziumban kezdte tanári pályafutását. Egy évvel később, 1956 októberében tevékeny résztvevője volt a forradalmi eseményeknek: diákjaival együtt megjelent a tüntetéseken, az iskolában a Forradalmi Bizottság élére választották, és részt vett a Kisgazdapárt újjászervezésében. A megtorlás nem is kerülte el: 1957 márciusában őrizetbe vették, elsősorban azért, hogy beszervezhessék, és édesapjához, az egykori kisgazda miniszterhez közel férkőzzenek. A terv nem sikerült, sőt éppen id. Antall járt közben fia szabadon bocsátása érdekében egykori párttársánál, Dobi Istvánnál. Az Elnöki Tanács elnökének szavára kiengedték a börtönből az ifjú tanárt, viszont áthelyezték a Toldy Ferenc Gimnáziumba. 1957. október 23-án néma felállással emlékezett meg diákjaival az egy évvel azelőtt történtekről. Bár az előbb említett magas kapcsolataira való tekintettel elvetették a letartóztatását, az állambiztonság megfigyelés alá vonta. Eltávolítására egy évvel később került sor: a közvetlen okot az szolgáltatta, hogy diákjai szétdobálták a könyveiket, egy oroszkönyv

[480] Interjú Mészáros Judittal, 2018. július 26. 24.

pedig elszakadt. Antall Józsefet elbocsátották tanári állásából (Rainer 2022; Rainer 2008). Ezután két évig könyvtárosként, majd az Orvostörténeti Múzeum munkatársaként dolgozott. Új feladatait kitűnően látta el, a magyar orvostörténetben számos alapvető kutatás fűződik a nevéhez (Antall 2014). Bár a freudizmusnak – mint ezt megnyitójában el is mondta – nem vált szakértőjévé,[481] szívesen vállalta a felkérést.

Antall nem csupán megnyitotta a Munkacsoport kiállítását: az ott felsorakoztatott anyagokat látva egy kötetlen beszélgetés során azt javasolta a szervezőknek, hogy hozzanak létre valamiféle egyesületet. Mégpedig azért, mert – ahogy Hidas György, az egyik főszervező fogalmazott visszaemlékezésében –: „A konferencia végén le kellett bontani a kiállítást, s célszerűnek látszott egyben tartani a rengeteg anyagot. Ekkor merült fel egy archívum létesítésének gondolata…" (Hidas 1998: 125). Mészáros Judit visszaemlékezése szerint ez a „felmerülés" úgy történt, hogy a szervezők a főigazgatóval a kiállítás helyszínén arról beszélgettek, milyen kár, hogy ezt a gazdag anyagot le kell bontani, és nem maradhat egyben. Maga Antall József vetette fel, hogy egy archívumba kellene elszállítani, és mivel ilyet akkoriban magánszemélyek nem alapíthattak, de egyesület rendelkezhetett archívummal – felvetette, egyesületet kellene alapítani.[482] A „kiállításmentő" archívum és annak intézménye, a Ferenczi Sándor Egyesület 1988. szeptember 12-én alakult meg. Még az egyesülési jogról szóló törvény (1989. évi II. tc.) életbe léptetése előtti időszakban járunk, tehát komoly engedélyeztetési folyamat és a hatalom kényszeredett elfogadása kellett ahhoz, hogy a társaság létrejöhessen. A folyamat pontos menetéről nincsenek dokumentált forrásaink, annyi mindenesetre bizonyos, hogy a Dornbach Alajos[483] által kidolgozott alapszabály-tervezetre a Szociális és Egészségügyi Minisztériumnak kellett rábólintania.[484]A szakvéleményezésre kiküldött anyagot éppen Antall József kapta meg (talán nem véletlenül, de a körülmények nem ismertek). Így természetesen rövidesen jóvá is hagyták a tervezetet (Mészáros – Erős 2003: 134).

Az egyesületalapítás a rendszerváltást megelőző időkben tehát korántsem számított mindennapos tevékenységnek – annak ellenére, hogy az 1949. évi alkotmány (1949. évi XX. tv.) is rögzítette a magyar állampolgárok egyesülési jogát. Az úgynevezett társadalmi szervezetek közül a szakszervezetek-

[481] Antall József már miniszterelnökként az akkori ellenzék tényked̄ését freudi tanokkal próbálta magyarázni, pszichológus-kritikusa szerint „igen eredeti módon" (Erős 1993: 240). Lányi Gusztáv Erős Ferencnek az előbb idézett kritikáját nem tartja túl elegánsnak, annál is inkább, mert szerinte a miniszterelnök nem igazán freudista politikus volt, inkább a Kornis Gyula-féle „politikai pszichológiát" tartotta sokra (Lányi 2001: 41).

[482] Interjú Mészáros Judittal, 2018. július 26. 32.

[483] Dornbach Alajos akkoriban a demokratikus ellenzék ügyvédjeként volt ismert (Korsós 2001), 1990 után országgyűlési képviselő lett.

[484] A Szociális és Egészségügyi Minisztériumra iratanyagában (MNL) nincs erről dokumentum.

nek és a nő- valamint az ifjúsági szervezeteknek a megalakulásukkor nem kellett engedélyeztetési procedúrán átesniük, már a létrejöttük pillanatában legitimnek számítottak. A hagyományos értelemben vett egyesületeknek viszont – mint a Ferenczi Egyesületnek is – ekkoriban nyilvántartásba vételi eljáráson kellett átesniük. Korábban alapszabály-jóváhagyási kötelezettségük is volt az alakuló egyesületeknek, azonban ezt 1955-ben eltörölték.[485] Tehát 1955-öt követően – elviekben – minden, a törvényességi kritériumnak megfelelő alakuló egyesületet nyilvántartásba kellett venni (megalakultnak kellett nyilvánítani), amely azt kérte (bírósági nyilvántartásról rendelkezik az 1959. évi IV. tv. 62.§). 1970-ben és 1981-ben viszont bizonyos szigorítás történt, nevezetesen nem csupán a megalakulási, hanem az egyesületszervezésre irányuló törekvéseket is be kellett jelenteni a szervezkedni akaróknak az illetékes minisztériumnak vagy tanácsnak (Bocz 1997: 73–74). Amennyiben a majdani felügyeleti szerv azt vélelmezte, hogy a szervezendő csoport értelmezésük szerint rendszerellenes tevékenységet folytat majd, esetleg a későbbi működés feltételeit nem látta biztosítottnak, úgy megtagadta az engedélyt: tehát nem csupán a bejegyzés nem történhetett meg, de még az arra irányuló szervező munka is tiltott volt. Ha a felügyeleti szerv elutasította a szervezési és bejegyzési kérelmet, a szervezők nem tehettek mást, mint tudomásul vették a döntést: fellebbezésre, felülvizsgálat kezdeményezésére nem volt mód. A kétlépcsős eljárás tehát teljes egészében az államigazgatási szerv hatáskörébe utalta az egyesületek létrejöttének engedélyezését. Vagyis az állampolgárok élhettek egyesülési jogukkal, azonban a felettes szerv még a szervezés időszakában megtilthatta a reménybeli egyesület körüli munkálkodást, méghozzá oly módon, hogy nem kellett különösebb magyarázatot fűznie a tilalomhoz. Csupán jeleznie kellett annak vélelmét, hogy valamiféle törvényességi gond lehet a – majdani, egyelőre csak formálódó – egyesület körül. Az egyesületekre vonatkozó rendelkezések valójában „gumiszabályok" voltak,[486] kizárólag az illetékes minisztérium vagy tanács mérlegelésén, jó- vagy rosszindulatán múlott azok alkalmazása. Ennek az áldatlan állapotnak vetett véget az 1989. évi II. tc.

A személyes kapcsolatoknak kétségkívül kulcsszerepük lehetett az egyesületek engedélyeztetésében – mint ahogy számos dologhoz „összeköttetés", „érdekkijárás" (Sik 2001) kellett ebben az időszakban. Nem tisztázott, hogy Hidas Györgynek Aczél Györgyhöz fűződő személyes kapcsolatát mennyire kellett – kellett-e? – használnia az ügy érdekében. Hidas főorvos önéletírásában elmondja, hogy az általa vezetett pszichoterápiás osztály alapítását

[485] Javorniczky István: Létezni és létezni hagyni: Társaságok, klubok, körök… *Magyar Nemzet* 1988. március 4. 51(54). 5.

[486] Javorniczky István: Létezni és létezni hagyni: Társaságok, klubok, körök… *Magyar Nemzet* 1988. március 4., 51(54). 5.

annak idején Aczél tette lehetővé, akinek „a pszichoanalízis valamennyire személyes ügye volt, anélkül, hogy valaha is nyíltan föllépett volna mellette" (Hidas 1998: 122). Az Egyesület alapításával kapcsolatban viszont nincs ilyen megjegyzése, úgy tűnik, Aczélnak már nem volt közvetlen szerepe. A Ferenczi Sándor Egyesület tehát egy évvel a nevezetes kiállítást követően jött létre Hidas György vezetésével, rajta kívül tizenkét alapítóval[487] – a taglétszám hamarosan több száz főre gyarapodott, közöttük külhoniakkal is. 1989-ben már megrendezték első konferenciájukat, amit azóta számos másik követett. 1990-ben elindították folyóiratukat, a *Thalassá*t.

Miért válhatott Ferenczi névadóvá? A kérdésre számos választ adhatunk: a magyarországi pszichoanalízis megteremtője, a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület megalakulásának kezdeményezője, később elnöke, a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület megalapítója, emellett – mint említettem – a világ első pszichoanalitikus professzora volt, életműve egyaránt jelentős a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat számára („nyelvzavar"- koncepció, aktív technikák, traumaelmélet); munkássága azért is jelentős, mert úgy vélte, hogy a pszichoanalízisnek nem csupán a gyógyítás és az ehhez kapcsolódó kutatás a területe, hanem ez egy olyan eszmerendszer, amely a társadalom egészét formálhatja. A Ferenczi Egyesület tehát a rendszerváltás környékén – az archívumi törekvések és a pszichoanalízis-történeti kutatások mellett – egyfajta fórumként, találkozási lehetőséget kínáló szervezetként is működött azok számára, akik nem – vagy nem csupán – a pszichoanalízis gyógyító aspektusaival foglalkoztak: így a terapeuták mellett szociológusok, néprajztudósok, filozófusok, irodalmárok, történészek lettek a tagjai (Hidas 1990: 5). Az analitikusok „klasszikus" szakmai szervezete, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, az egyesületi törvény kihirdetését követően alakult meg (1989). A két egyesület szervezetileg egymástól elkülönülten működött (és működik ma is), oly módon, hogy a pszichoanalízist hivatásszerűen művelők mindkét intézménynek tagjai lehettek, míg a pszichoanalízist társadalmi összefüggéseiben, hatásaiban szemlélő, szakmán kívüli értelmiségiek a Ferenczi Egyesületben kaphattak helyet.

A nemzetközi szervezet számára komoly demonstrációt jelentett a magyar Munkacsoport nyilvánosság elé lépése, *A pszichoanalízis magyarországi története* című, a konferencia keretein belül megrendezett kiállítás pedig úgy

[487] Az alapítók között találjuk a magyar társadalomtudományi értelmiségnek a tudományos közéletben elismert, ekkor már jelentős szakmai teljesítményt felmutató szereplőit (Hidas György, Litván György, Popper Péter, Poszler György, Szabolcsi Miklós) – ők képviselik az alapításhoz szükséges tekintélyt és szakmai presztízst. És ott vannak egy ambiciózus, már teljesítményekkel is rendelkező, a következő évtizedekben különösen aktív nemzedék tagjai (Bókay Antal, Dobossy Mariann, Erős Ferenc, Harmatta János, Mészáros Judit, Szalai Júlia, Székács Judit) – ők az aktív, terhelhető, a munkaterheket vállaló generáció.

mutatta meg a hazai analitikus örökséget, hogy az elismertségüket és szakmai identitásukat is erősítette. Mindez a hazai pszichoanalízisnek olyan emblematikus eseménye és olyan időszaka volt, amelyet a kortársak az „erjedés" idejének (Hidas, közli Mészáros – Erős 2003: 144) láttak. Eltérőek a vélemények azt illetően, hogy milyen tényezők játszottak közre a magyarországi rendszerváltásban. Az egyik álláspont azt képviseli, hogy a rendszerváltás csupán a politikai elit műve volt, és a társadalom egésze csak elszenvedője volt a folyamatnak, míg a másik vélekedés szerint a társadalom világosan jelzett, a politikai elit csak ennek megfelelően cselekedett. Vagyis az a kérdés, hogy a társadalom mennyire akart „mozgósulni" (Csizmadia 1995: 331–332). Bár korántsem beszélhetünk elsöprő erejű tömegmozgalmakról, „ezek a vacak kis csoportok" már 1982-ben is éppen eléggé bosszantották Kádár Jánost (idézi Huszár 2012: 272). „A nyolcvanas évek elejétől kezdve az ország legkülönbözőbb pontjain klubok, körök, mozgalmak kezdtek szerveződni a szóbeli politizálás, a helyzetelemzés kötetlen fórumaiként. 1987 táján már százával működtek folyamatosan az ország minden nagyobb településén" – összegez a „talpra álló társadalommal" kapcsolatban Kéri László (Kéri 2004: 402). A politizáló, helyzetértékelő kisközösségek mellett egyre erőteljesebb szerephez jutottak a bontakozó civil – azaz nem az állam által létrehozott – szerveződések is, melyek elsődleges feladata nem a politizálás volt, hanem önszerveződés, az ügyek és érdeklődések saját aktivitásból és saját erőből való formálása. Ezek az egyesületek akkor is a rendszer ellen, az állam totális ellenőrzése ellen (Kende 2004: 286) dolgoztak, amikor diskurzusaikban ténylegesen nem – vagy csak ritkán – érintették a hatalom és uralom kérdéseit. Az önszerveződő állampolgárok legalább részlegesen megtapasztalhatták azt, hogy milyen saját kezükbe venni az irányítást, milyen a várakozás és vágyakozás helyett cselekedni, a tettek mezejére lépni, akár olyan banálisnak tűnő helyzetekben is, mint egy konferencia vagy kiállítás rendezése (ami csak banálisnak tűnik, de mégsem természetes annak, aki addig mindent az államtól várt, mindent a hatalomtól kellett várnia). Az „erjedő idők" résztvevői egy korszak lelkes, szabadságra áhítozó, öndefinícióra és örökségük megmutatására kész szereplőivé váltak – annak ellenére, hogy a lelkesedés mellett olykor reménytelenségérzettel küszködtek: „azt érzi az ember, hogy lehet különböző dolgokat csinálni az egyik oldalon, de föl se merült az, hogy a rendszer, az maga eltűnhet. Hanem még mindig benne volt, és azt hiszem, hogy talán még évtizedekkel utána, ma is nagyon könnyen meg lehet a kultúrában érezni azt a fajta hangot, hogy nem érdemes igazán ugrálni, úgyse érdemes."[488]

A rendszerváltással megnyílt a szabadság és a remény útja.

[488] Történeti interjú III/6/149.

ZÁRSZÓ

A Kádár-korszak pszichoterapeutáit éppúgy sújtották a rendszer visszásságai, mint a többi magyar állampolgárt – de bizonyos szempontból mégis különleges helyzetben voltak. Helyzetük az átlagpolgárnál rosszabb volt: a csoportterápiák kiemelt figyelmet kaptak a hatóságok részéről, mivel a rendszert – a megdöntésére vélelmezetten irányulókkal szembeni – folyamatos politikai gyanakvás jellemezte. A terápiát körülvevő titoktartási kötelezettség, melyet a kívülállók titokzatosságként értelmezhettek, a terápia sajátos, a köznapitól eltérő szabályrendszere megerősíthette az ellenérzéseket. A pszichoterápiás közösségek nagy valószínűséggel a korszakban mindvégig ellenőrzés alatt álltak.

Ugyanakkor a pszichoterapeuták ezzel párhuzamosan bizonyos szempontból jobb helyzetben, kitüntetett pozícióban voltak, mint az átlag állampolgár. Egészségügyi tevékenység általában minden rendszerben viszonylag szabadon végezhető – ha máshogy nem is, de magánrendelés keretén belül –, hiszen a hatalom tisztában van azzal, hogy a gyógyítókra szükség van. A lélek betegségeivel foglalkozók még nyugodtabban dolgozhattak: az elmebetegeket vagy éppen szorongókat – ha különben nem mutattak rendszerellenes magatartást – még kevésbé ítélte veszélyesnek, egyáltalán figyelemre méltónak az államvédelem, mint a szomatikus betegségekkel küzdőket. Így fordulhatott elő, hogy például az ellenkultúra képviselői is megjelenhettek ezekben az intézményekben. Hogy fér össze a fokozott ellenőrzés és a nyugodt munka? – A magyarázat egyrészt a korszak egyik kulcsfogalmában, az összeköttetésben keresendő. A megbízhatónak számító elvtársak vezető pozíciókat kaptak, és esetenként az állambiztonság számára is teljesítettek megbízásokat. Az általuk igazgatott pszichiátriai, pszichoterápiás intézmények munkatársai és egyáltalán a pszichoterápiás tevékenység rajtuk keresztül biztonságban voltak, még akkor is, ha személyes ambícióikban időnként elgáncsolta őket. A hatóságok szemében a megbízhatóság szempontjából léteztek kiemelt személyek, akiknek politikai vagy szakmai értékét korábban megtapasztalhatták (esetleg személyes hálát is éreztek irántuk az egykori páciensek, a hatóság emberei), értük kezeskedni lehetett, személyük garanciának számított. Rajtuk keresztül az adott intézmény is megbízhatónak számított, szabadon működhetett, még akkor is, ha bizonyos esetekben ügynöki jelentések szegélyezték ezt a szabadságot – amiről a munkatársak a legtöbb esetben semmit nem sejtettek. De osztályos keretek között vagy rendelőintézetekben, nevelési tanácsadókban végezhető volt pszichoterápiás munka, és a korábbi pszichoanalízis-ellenesség ugyan még fel-feltűnt, de különösebb következmények nélkül.

Másrészt fontos szempont, hogy a magánrendelés a korszakban végig engedélyezett volt, és a megfelelő jogosítványokkal rendelkező szakember akár pszichoterápiás rendelést is végezhetett. Mind az intézményes, mind a magánkeretekre jellemző, hogy a korszakban működő terapeuták többsége úgy érezhette, a szakmájában szabad: a rendelésen nem vegzálják, nem fontos a származása vagy előélete, csak a páciens számít. A korábban tiltott, kigúnyolt pszichoterápiás szakma menedékké változott. Az amnesztiarendelkezéseket követően számos olyan kolléga választotta ezt a hivatást, akinek származása kedvezőtlennek számított, ebben a védett közegben azonban – ha jól dolgozott – nem kellett különösebben félnie. Sajátságos módon maga a rendszer, pontosabban a képzési rendszer is elősegítette a származásuk miatt a felsőoktatásból többé-kevésbé kiszorultak pszichológiai képzését (levelező és esti tagozaton), majd állásvállalását.

A lélektani tárgyú képzés, a pszichológia pedig tömegeket érdekelt a korszakban. A szocialista államhatalom tulajdonképpen sohasem volt pszichológiaellenes – ő maga is alkalmazott pszichológiai eszközöket az ellenfél, a kihallgatott megtörésére –, bár a legsötétebb időszakokban a nagyközönség számára csak nagyon korlátozottan volt elérhető a pszichológiai képzés. Ennek reformja, liberalizálása azt eredményezte, hogy hallatlan népszerűvé vált a pszichológia szak, az orvosi pedig megőrizte népszerűségét – vagyis a potenciális pszichoterapeuta-jelöltek nagy versenyben, nagy munkával jutottak el céljukig: mondhatni, a felsőoktatási képzés egyfajta elitjét alkották. Nem csupán Magyarországon volt szembetűnő a pszichológiai tudományok iránti érdeklődés: ez általános jelenségnek számított Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is, sajátos módon éppen a Magyarországról kivándorolni kényszerült terapeuták vállaltak igen jelentős részt ebben a tudományos boomban, játszottak szerepet a terápiás elmélet és eszköztár megújításában.

A szocialista Magyarországon a nyugati terápiás irodalom csak kevéssé volt hozzáférhető, viszont a lelkes szakemberek gyakran hősiesnek tűnő vállalkozásokba fogtak, hogy megszerezhessék és megoszthassák egymással az újdonságokat. Mindezt azért is tették, hogy újra integrálódhassanak a szakma nemzetközi vérkeringésébe, amelynek a második világháború előtt Budapest és a magyarok olyan magától értetődően részesei, sőt kiemelt szereplői voltak. A nemzetközi pozíciók újrakeresése és megszilárdítása – ha úgy tetszik: a befogadtatás – pedig párhuzamosan zajlott a szakma hazai képzési rendszerének kidolgozásával, bevezetésével. Az 1970-es évek második fele, az 1980-as évek a pszichológiai, pszichoterápiás szakma pezsgő időszaka, még akkor is, ha például pszichoterápiás egyesületek – egyáltalán: civil egyesületek – nem létezhettek.

A várt és kívánt változás a rendszerváltással köszöntött be.

FÜGGELÉK

A történeti interjúk vázlata

Bemutatkozás

PB vagyok, történész-pszichológus, az ELTE Történeti Intézetének munkatársa.[489] Jelenleg az Élettörténet és pszichoterápia c. kutatáson dolgozom, ennek keretén belül tennék fel Önnek[490] most kérdéseket. Alapvetően a pszichoterápia, pszichiátria helyzetére lennék kíváncsi a 20. század második felében, de legfőképpen arra, hogyan kapcsolódik az Ön élettörténete a pszichoterápia, pszichiátria 20. század 2. felének történetéhez.

Szakma

Először a pályájáról és a szakma helyzetéről kérdezném.

– Mikor és hol kezdett el pszichoterápiás területen dolgozni, mi volt az első ilyen munkahelye?

– Beszélne-e erről a munkahelyről? (Feladatok, betegségek és betegek, munkatársak.)

– Volt-e itt meghatározó élménye?

– Ez hogyan befolyásolta a pályáját?

– Meddig dolgozott itt?

– Milyen volt akkoriban a pszichológia és a pszichoterápia helyzete Magyarországon? (Irányítás, szervezetek, eszközök, magánpraxis.)

– A pályakezdő szakember abban az időben hogyan érzékelte a politika és a pszichoterápia kapcsolatát? (Kollégák, páciensek – tiltás/tűrés.)

– Hogyan alakult ezt követően a szakmai élete?

– Abban a közegben, ahol dolgozott, milyen volt a szakmai környezetének (kollégák, betegek) viszonya a pszichológushoz, pszichoterápiához, analízishez?

– Hogyan változott a pszichoterápia, pszichiátria helyzete pályafutása során, a rendszerváltásig? (Eszközök, politika.)

– Milyen tendenciák jellemezték a rendszerváltás körüli időszakot?

[489] Számos esetben nem volt szükséges bemutatkoznom, hiszen már évek óta szakmai kapcsolatban álltunk egymással.

[490] Legtöbbször tegeződve folytatódott az interjú, ugyanis interjúalanyaim többsége felajánlotta ezt a lehetőséget, illetve voltak, akikkel egyébként is tegeződtem a korábbi munkakapcsolatból adódóan.

Élettörténet

Most az élettörténetéről, személyes történetéről kérdezem.

– Melyek a legfontosabb gyerekkori élményei? Elmondana-e egy fontos gyerekkori történetet?

– Hogy élte meg, a mindennapok és ünnepek között volt-e otthon lényeges különbség? Mi volt a legemlékezetesebb ünnep a családban? (történet)

– Az identitása alakulása szempontjából kik voltak a legfontosabb szereplők a családban? Kikből állt a család? (család az adott társadalmi struktúrában)

– Hogyan beszéltek a családban a 20. századról? (1. világháború, Horthy-korszak, 2. vh., Kádár-korszak).

– Visszakanyarodva a személyes történethez: a családban volt valaki, aki a segítő, pszichoterápiás szakma felé terelte Önt? A pszichoterápiás szakma választásában játszott-e a család szerepet?

– Hogyan döntötte el, hogy a pszichoterápiás szakmát választja?

– Hol, hogyan végezte a tanulmányait?

– Elmondana egy iskoláskori emléket?

– Milyen jelentős hatások érték a képzés alatt?

– Ki az, akit mesterének nevezne? Mesélne róla?

– Elmondana egy jellemző történetet, ami Önökkel esett meg?

– Mi az, amiről úgy gondolja, hogy jó lett volna még elsajátítania, és miért?

– Mi az, amit nem kérdeztem meg, és úgy véli, hogy kellett volna, vagy csak szívesen beszélne róla?

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források, kéziratok

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára:
ÁBTL – 1.6. – BM Politikai Főosztály Iratai, XI. 1957-1962
ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/74 (V-111788). Vizsgálati dosszié. Dr. József András
ÁBTL – 2.1 – 2.1 – VI/61 (V-150306). Vizsgálati dosszié. Dr. Székács István.
ÁBTL – 3.1.1.-B-84186. Munkadosszié. „Viola"
ÁBTL – 3.1.2. – M – 13234. Munkadosszié, „Medika".
ÁBTL – 3.1.2. – M – 34616/1. Munkadosszié, „Halápi".
ÁBTL – 3.1.2. – M – 31277. Munka dosszié – „Jutka
ÁBTL – 3.1.2 – M – 33556. Munkadosszié, „Hegyi"
ÁBTL – 3.1.2 – M – 31222. Munkadosszié, „Szentendrei"
ÁBTL – 3.1.2 –M -37076. Munkadosszié, „Feledy Zsolt"
ÁBTL – 3.1.2 –M – 25793. Munkadosszié, „Pécsi"
ÁBTL – 3.1.2 – M – 42073. Munkadosszié, „Albert"
ÁBTL – 3.1.5 – O – 10986/4. Figyelő-dosszié: Mérei Ferenc
ÁBTL – 3.1.5 – O – 19618. Személyi dosszié, „Festő"
ÁBTL – 3.1.5 – O – 13393/4. Csoportdosszié, „Terjesztők"
ÁBTL – 3.1.9. – V – 146875/5. Vizsgálati dosszié: Kasánszky Zsombor és társai
ÁBTL – 3.1.9 – V- 155718. Vizsgálati dosszié dr. Mezősi Ferenc ügyében

Harmatta János: Tanulmány az OORI Pszichoszomatikus és Pszichoterápiás-rehabilitációs Osztály (Tündérhegy) jövőjéről. Kézirat, 1993. – Az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet tulajdonában.

Interjú Székács Istvánnal. Az interjút készítette: Mészáros Judit. Kézirat, 1998. – M. J. tulajdonában.

Program 1987: Traumafeldolgozás felnőtt és gyermek analízisekben. (Budapest, 1987. október 30.) Az 1987. évi Ferenczi-konferencia programfüzete. Harmatta János tulajdonában.

Történeti interjúk, I-III. kötet, 2016-2019. Készítette Papp Barbara. A szerző tulajdonában.

Hivatkozott jogszabályok, jogforrások

A m. kir. belügyminiszter 1938. évi 181.000/1937 sz. körrendelete az egyesületek működésének fokozottabb felügyeletéről és ellenőrzéséről. In: *Magyar Rendeletek Tára, 1938*. Budapest, 1939. 429–432.

147.501/1944.-147.514/1944. IX. sz. Budapest székesfőváros polgármesterének rendelete. Zsidók által lakható épületek kijelölése a székesfőváros I-XIV. közigazgatási kerületében. *Budapesti Közlöny* 1944, 78(135). 3–8.

[Hivatalos rész] 16.601/1945. I. M. IV. szám. *Magyar Közlöny* 1945. szept. 27. (137)1.

1946. évi XXII. tc. a nőknek az egyetemekre és a főiskolákra való felvétele tárgyában.

A Magyar Köztársaság kormányának 3.830/1946. M.E. számú rendelete a fasiszta, politikai és katonai jellegű egyesületek feloszlatásáról szóló 529/1945. M. E. rendelet kiegészítése tárgyában. *Magyar Közlöny* 1946. április 21. (91) 2.

A Magyar Köztársaság kormányának 7.870/1948. Korm. sz. rendelete az egyetemeken és főiskolákon az 1948/49. és azt követő tanévekben felvehető hallgatók létszámának megállapítása tárgyában. *Magyar Közlöny* 1948. július 25. (167) 1655–1656.

[Egyesületek feloszlatása.] *Magyar Közlöny* 1949. március 22. (63) 3.

[József Attila Kórházról]: II. melléklet: A napirendre felvett tárgyak ismertetése. Fővárosi Közlöny, 1949. november 5. 60 (44).

A művelődésügyi miniszter 3/1963. (V. 19.) MM sz. rendelete a felsőoktatási intézményekbe való felvétel szabályozásáról. *Magyar Közlöny* 1963. május 19. (34). 227–230.

158/1963 (M.K.14.) M. M. számú utasítás a felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói részére juttatható állami támogatásokról. *Művelődési Közlöny* 1963. július 15. 7(14). 361–365.

159/1963 (M. K. 14.) M. M. számú utasítás a felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatóinak tandíjáról. *Művelődési Közlöny* 1963. július 15. 7(14). 365–366.

A művelődésügyi miniszter 6/1963. (XI. 6.) MM számú rendelete a társadalmi tanulmányi ösztöndíjról szóló 22/1963. sz. (IX. 21.) Korm. sz. rendelet végrehajtásáról. *Magyar Közlöny* 1963. november 6.(78). 584–592.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1966. évi 12. számú törvényerejű rendelete az elmebetegek gyógykezeléséről és gondozásáról. *Magyar Közlöny*, 1966. június 8.(36). 343-346.

Végrehajtási utasítása: Az egészségügyi miniszter 5/1966. (X.1.) EüM számú rendelete (...) *Magyar Közlöny* 1966. október 1.(61). 569–578

A pénzügyminiszter 3/1974. (PK. 15.) PM sz. utasítása az iratok külföldre vitelének, illetőleg visszahozatalának ellenőrzéséről. *Akadémiai Közlöny* 1974, 23(14). 277–278.

A munkaügyi miniszter, az oktatási miniszter és az egészségügyi miniszter 3/1976. (II.11.) MüM-OM-EüM sz. együttes rendelete a pszichológus munkakörök betöltéséhez szükséges képesítésről. *Magyar Közlöny* 1976. február 11. (10). 120–121.

Az egészségügyi miniszter 38/1977. (EÜ. K. 25) EÜ. M. számú utasítása az egészségügy területén működő pszichológusok tevékenységéről. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1978, 35(3). 293–296.

10/1981.(VIII.6.) MM – EüM számú együttes rendelet a szakképzésről. *Magyar Közlöny* 1981. augusztus 6.(45). 660–661.

Az egészségügyi miniszter 5/1985. (VIII. 15.) EüM számú rendelete a klinikai pszichológusok és a klinikai gyermekpszichológusok szakképzéséről és továbbképzéséről szóló 14/1981. (XI. 4.) EüM számú rendelet kiegészítéséről. *Magyar Közlöny* 1985. augusztus 15.(31). 764–765.

1989. évi II. törvény az egyesülési jogról. *Művelődési Közlöny* 1989. április 15. 33(5). 622–625.

Sajtóforrások

179. sz. hirdetés. *Orvosi Hetilap* 1968. október 20. 109(42). 2349.

A fiatal orvosok vitája a Petőfi-Körben. *Népszava* 1956. október 24. 84(251). 4.

A füredi platform. *Köznevelés* 1956. október 15. 12(20). 452.

A.G. (1948): Illyés. *Haladás* 1948. november 18. 4(47). 2.

A Kar új tanárainak névsora. *Orvosok Lapja* 1946. október. 15. 2(20). 1279.

A kormány szóvivőjének mai tájékoztatója a választásról, az 1959. évi tervről, és az időszerű politikai kérdésekről. *Esti Hírlap* 1958. november 1. 3(257). 1.

A kormány szóvivőjének sajtóértekezlete. *Kisalföld* 1958, 3(258). 1–2.

A kormány szóvivőjének tájékoztatója a választásról, az 1959. évi tervről, és az időszerű politikai kérdésekről. *Hajdú-Bihari Napló* 1958. november 1. 3(258). 1.

A lélektani kutatás és gyakorlat az NDK-ban és Csehszlovákiába [sic!]. *Természet és Társadalom* 1956. július, (115)7. 442–443.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tevékenységével kapcsolatos kérdésekről. *Szabad Nép* 1950. április. 9. 8(83). 3.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tevékenységével kapcsolatos kérdésekről. *Magyar Nemzet* 1950. április 12. 6(84). 3.

A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikai irányelvei. *Társadalmi Szemle* 1958. július-augusztus, 13(7–8). 116–151.

A Magyar Tudományos Akadémia életéből. *Magyar Tudomány* 1957, 64(1–4). 136.

A Magyar Tudományos Akadémia gyászülése. *Akadémiai Értesítő* 1953, 60(497). 9–21.

Antal Gábor: Az éhezés a legdöntőbb emberi élmény: állapítják meg a pszihoanalitikusok [sic!]. *Magyar Nemzet* 1945. július 26. 1(71), 6.
A[ntal] G[ábor]: Illyés. *Haladás* 1948. november 18. 4(47). 2.
Antal Gábor: Önismeret. *Magyar Nemzet* 1980. december 24. 36(301). 1.
A[ntal] G[ábor]: Kiállítás a magyar lélekelemzésről. *Magyar Nemzet* 1987. november 5. 50(261). 7.
A Petőfi Kör vitája. *Köznevelés* 1956. október 15. 12(20). 453–466.
A polgármester kinevezte… *Fővárosi Közlöny* 1949. március 5. 60(9). 53.
A rádió szombati műsora. *Népszava* 1945. augusztus 4. 73(158). 4.
A Szabad Nép rádióműsora, 1948. jan. 29.–febr. 1. *Szabad Nép* 1948. január 23. 6(18) Melléklet, 3.
A színe visszája: Kiegészítés egy nekrológhoz. *Új Magyarország* 1996. április 4. 6(80). 4.
A szülészet, az ideggyógyászat, a szemészet új eredményei. *Szabad Nép* 1949. május 28. 7(123). 6.
A Tudományos Minősítő Bizottság hírei. *Akadémiai Értesítő* 1955, 62(507). 331–335.
Az egyetemi felvételek, az ösztöndíjak, a tandíjmentesség. *Esti Hirlap* 1957. augusztus 31. 2(203). 1.
Az egyetemi képzés problémáiról. *Népszabadság* 1957. augusztus 31. 2(205). 8.
B.K.: Mire jó a táncterápia? *Esti Hírlap* 1986. szeptember 25. 31(225). 12.
Bálint Béla: Származás és képesség. *Köznevelés* 1963. március 22. 19(6). 161–163.
Benedikt Ottó: Az egyetemi tanár szemével. *Népszabadság* 1962. szeptember 6. 20(208). 3.
Borzák Tibor: Balról a második! *Szabad Föld* 2011. december 23. 67(51–52). 16–17.
D. Karádi Katalin: A pszichológus szerepe a gyógyításban. *Hajdú-Bihari Napló* 1979. november 4. 36(259). 11.
Darvasi István: Az MSZMP szövetségi politikájáról. *Ifjú Kommunista* 1962. szeptember, 6(9). 5–7.
Egy héttel a tanévnyitás előtt. *Népszabadság* 1957. augusztus 28. 2(202). 1.
Egyleti hírek. *Népszava* 1907. január 16. 35(14). 10.
Egyre csökken az ideges emberek száma. *Világosság* 1949. április 22. 5(92). 3.
Emlékülés.] *Népszava* 1987. október 14. 115(242). 8.
Erdei Ferenc nyitja meg a Társadalomtudományi Társaság előadássorozatát. *Magyar Nemzet* 1945. május 6. 1(5). 2.
Filozófiai tanszék a budapesti egyetemen. *Népakarat* 1957. augusztus 31. 2(203). 1.
Fóti Katalin: Gyermekek az utcán. *Világ* 1848. május 12. (883). 2.
Fóti Katalin: Bűnből a Paradicsomba. *Világ* 1948. május 16. (887). 4.
Freud emlékülés. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1982, 39(1). 97.
G. H.: Egységes folyamat: Megelőzés, gyógyítás, rehabilitáció. *Esti Hírlap* 1978. augusztus 23. 23(196). 4.
Gáti Károly: „Tisztelni az egyénit és szeretni a természetest". *Magyar Nemzet* 1956. október 17. 12(245). 5.

Gesztelyi Nagy Zoltán: A munka lélektana. *Esti Hírlap* 1958. június 24. 3(146). 1.
h. i.: Miliő és rehabilitáció: Tudományos tanácskozás Balatonfüreden. *Magyar Nemzet* 1969. június 3. 25(126). 3.
Hevesi Endre: Gyógyítható-e Németország? Harminc amerikai orvos rendelője. *Magyar Nemzet* 1945. június 19. 1(39). 3.
Hírek. *Kossuth Népe* 1945. május 16. 1(14). 6.
Hírek. *Magyar Nemzet* 1947. január 10. 3(7). 4.
Hírek. *Magyar Tudomány* 1964, 71(7). 456.
Hírek. *Orvosi Hetilap* 1978. május 14. 119(20). 1263.
Hírek. *Orvosi Hetilap* 1978. május 7. 119(33). 2051–2054.
Hírek. *Orvosi Hetilap* 1980. május 4. 121(18). 1110.
Hírek. *Orvosi Hetilap* 1980. június 22. 121(25). 1551.
Hírek. Szabad Szó, 1945 47(11). 6.
Ítélet előtt a Murai-bűnper. *Szabadság* 1945. március 30. 1(61). 3.
Juhász Pál, Dr. [Nekrológ]. *Honvédorvo*s, 1984, 36(1). 3–4.
K. V.: Megkezdődött a Pszichiátriai Társaság kongresszusa. *Magyar Nemzet* 1983. január 15. 46(12). 3.
Kérdezz-felelek. *Élet és Tudomány* 1955, 10(50). 1570.
Két bolond egy pár. *Kis Újság* 1948. december 17. 2(290). 6.
Kitüntetések. *Magyar Hírlap* 1969. október 31. 2(301). 5.
Komor Vilma: Előzzük meg a lelki megbetegedéseket. *Magyar Nemzet* 1983. január 22. 46(18). 7.
Komor Vilma: A „tolmács-professzor". *Magyar Nemzet* 1984. február 12. 47(36). 3.
[Köves Rózsa]: Emlékülés Freud születésének 125. évfordulóján. *Magyar Nemzet* 1981. december 5. 37(285). 4.
Köves Rózsa: Kilencven éve született dr. György Júlia. *Magyar Nemzet* 1986. június 28. 49(151). 7.
Közlemények. *Magyar Nemzet* 1989. július 10. 52(159). 11.
Légrády [Eszter]: A magyar Freud. *Magyar Hírlap* 1983. november 27. 16(280). 6.
Ligeti Lajos: Tatjána levele. *Ország-Világ* 1970. június 10. 14(23). 3.
Liszkai-Kováts Ilona: Megnyílt az út… *Szivárvány* 1946. szeptember 14. 1(16). 16.
Meghívó. *Orvosi Hetilap* 1969. április 27. 110(17). 991.
[Meghívó] *Orvosi Hetilap* 1969. november 23. 110(47). 2794.
Megalakult az első házasságtudományi munkacsoport. *Népszava* 1968. január 23. 96(18). 3.
Mi akadályozta pedagógiánk fejlődését? (Vita a DISZ Petőfi Körében) *Szabad Ifjúság* 1956. szeptember 29. 7(230). 4.
Mit adhat a pszichoanalízis a pedagógusnak? *Magyar Nemzet* 1947. január 10. 3(7). 4.
Mit kell tanulniok a szaktanároknak. *Esti Hirlap* 1957. május 24. 2(119). 1.
Móré Erzsébet: A zár nyitja a szocioterápia. *Fejér Megyei Hírlap* 1981. március 26. 37(72). 4.

Munkás-élet. *Népszava* 1945. december 16. 73(249/268). 6.
Murai-Metzl Lipótot és Spóner Rudolfot halálra, Herczeg Tibort életfogytiglani fegyházra ítélte a népbíróság. *Népszava* 1945. április 1. 73(37/56). 5.
Nagy összegű beruházásokkal gazdagodnak az egyetemek és a főiskolák. *Kisalföld* 1964. július 19. 9(168). 1.
Napi hírek. *Pesti Hírlap* 1918. október 1. 40(229), 9.
Naptár. *Lobogó* 1975. július 3. 17(27). 2.
[Nemzetközi pszichoanalítikus konferencia kezdődik]. *Magyar Nemzet* 1987. október 29. (50)255. 7.
[Nemzetközi tudományos ülés Miskolcon.] Népszabadság 1987. november 3. 45(259). 12.
Négy kórházat átvett a főváros. *Világ* 1949(1228). 1.
Orvosi hírek. *Magyar Nemzet* 1945. augusztus 5. 1(79). 6.
Orvosképzés – másként. *Magyar Hírlap* 1979. április 30. 12(100). 6.
Öt területi vezető kórház Budapesten. *Magyar Hírlap* 1969. január 17. 2(16). 8.
Piskóty Zsuzsa: Olvasott szakirodalom! *Fejér Megyei Hírlap* 1964. szeptember 17. 20(218). 3.
[Rapaport Sámuel újból rendel]. *Népszava* 1945. április 15. 73(67). 6.
Sárdi Mária: Nemcsak divatos szó. *Esti Hírlap* 1969. június 11. 14(134). 3.
Sokoldalúan fejlődnek egyetemeink az új tanévben. *Magyar Ifjúság* 1957. augusztus 31. 1(38). 1.
Sós Endre: Révai József: Ady. *Magyar Nemzet* 1945. július 11. 1(57). 4.
Sürgősen oldjuk meg a pszichológusképzés kérdését! *Köznevelés* 1946. december 15. 2(24). 20.
Szarka József: Vitánk a revizionista nézetekkel. *Köznevelés* 1958. június 11. 14(12). 269–270.
Számvetés és önvizsgálat. *Köznevelés* 1956. augusztus 15. 12(16). 359–360.
Szánthó Dénes: Flóra, Ilonka, Sarolta. *Esti Hírlap* 1973. augusztus 7. 18(184). 2.
Személyi hírek (71.243/1945. V.K.M.V.). *Köznevelés* 1945. december 1. (11). 21.
Szigeti Piroska: Fekete gyémántok. *Pajtás* 1963. január 23. 18(4). 45.
Szinetár Miklós: Levél egy kiegészítéshez. *Új Magyarország* 1996. április 9. 6(83). 4.
Szőke Sándor: 55 ezer érettségiző felvételi esélyei. *Magyar Ifjúság* 1973, 17(13). 12–13.
[Társaságok, klubok, körök…] *Magyar Nemzet* 1988. március 4. 51(54). 5.
Terjeszkedik az egyetem. *Esti Hírlap*, 1963. november 1. 8(257). 3.
Tiszta eszményeink, nemes céljaink jóváhagyását kérjük: Gáspár Sándor elvtárs választási nagygyűlése a Beloiannisz-gyárban. *Népszabadság* 1963. február 14. 21(37). 2.
Tormai László: Pszichiátriai világnap. *Ludas Matyi* 1983, 39(6). 5.
Több szabadságot az egyéni nevelési módszereknek! *Magyar Nemzet* 1956. október 14. 12(243). 4.
[Tudományos emlékülés…] *Népszabadság* 1987. október 14. 45(242). 8.

Tudományos krónika. *MTA Társadalom-Történeti Osztályának Közleményei* 1956, 7(4). 378.
Új egyetemi kollégiumok nyílnak. *Népszava* 1964. július 28. 92(175). 1.
Valamiképpen mindenki felelős mindenért… *Népszava* 1945. április 20. 73(71). 4.
Városházi hírek. *Magyar Nemzet* 1948. április 23. 4(94). 4.
Városházi hírek. *Magyar Nemzet*, 1946. július 4. 2(145). 3.

Irodalom

Ágoston György (1958): Küzdjük le az ellenséges, revizionista nézeteket. *Pedagógiai Szemle* 8(1). 5–15.
Ajkay Klára (2013): [Interjú]. Készítette Campos Jiménez Anna. *Lélekelemzés* 8(Különszám): Lélekelemzők: Interjúkötet). 143–157.
Alber, Thomas (2019): *Pater Johannes Leppich: Das Maschinengewehr Gottes.* fe-medienverlags, Kisslegg.
Antall József (2014): *Antall József orvostörténeti írásai.* (Összeáll. Kapronczay Károly.) Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.
Arató Anna (2013): [Interjú]. Készítette Antal Bacsó Péter. *Lélekelemzés* 8(Különszám): Lélekelemzők: Interjúkötet). 56–72.
Argejó Éva (2007): A hatalomnak alávetett test. Állambiztonsági játék a testtel (1948–1956). *Korall* 8(27). 172–192.
Argejó Éva (2018): A veréstechnikától a színdinamikáig. Portré dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról. *Betekintő,* 12(3). 46–58.
Bagdy Emőke (1989): A klinikai pszichológia gyakorlatának helyzete. *Magyar Pszichológiai Szemle* 45(5). 429–464.
Bajomi-Lázár Endre (1986): Mérei-Mák. *Kritika* 15(11). 22–25.
Bálint István (1946): Szirmai Rezső: Fasiszta lelkek. *Orvosok Lapja* 2(10), 616–617.
Bálint István (1947a): Bűnügyi lélektan. *Magyar Rendőr* 1(1). 11.
Bálint István (1947b): A rendőr és a néptömeg. *Magyar Rendőr* 1(18). 18.
Bálint István (1947c): Tanácsadó-rendelések fenntartásának jelentősége a társadalombiztosításban. *Orvosok Lapja* 3(39). 1596–1598.
Bálint István (1948): Szabotázs-cselekmények elkövetésének lélektani háttere I. *Magyar Rendőr* 2(15). 16.
Bálint István (1948): Szabotázs-cselekmények elkövetésének lélektani háttere II. *Magyar Rendőr* 2(16).
Balogh Ernő (1938): Orvosok és a materialista világnézet. *Theologiai Szemle* 14(1–2). 148–159.
Balogh Margit (2012): A Mindszenty-per. *Korunk* III/23(7). 3–17.
Baránszky-Jób László (1946): A téma: Lukács György. *Diárium* (1–3). 18–27.

Barkóczi Ilona (1998): Önarckép háttérrel. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest. 13–26.

Bárdoly István – Markója Csilla (2016): „Kegyetlenebb, mint bármelyik országban": Wilde Margit és Ferenc Wilde Jánosnak írt párhuzamos levélnaplói 1944-ből. *Enigma* 23(86). 17–140.

Bársony István (2014): A Bölcsészettudományi Kar története 1949-1999 között. In: Papp Klára (szerk.): A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen. 189–396.

Beck Tibor – Germuska Pál (1997): *Forradalom a Bölcsészkaron.* 1956-os Intézet. Budapest.

Bence Gyula (1958): Néhány megjegyzés a balatonfüredi pedagógus-konferencián elhangzottakhoz. *Pedagógiai Szemle* 8(2). 99–113.

Bencsik Péter – Nagy György (2005): *A magyar útiokmányok története 1945–1989.* Tipico Design, Budapest.

Bencsik Péter (2019): *Kelet és Nyugat között: Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989).* MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest.

Berkes Erzsébet (1999): „Életünk a legboldogabb nékünk…": Dokumentumok Galgóczi Erzsébet pályaképéhez. *Mozgó Világ* 25(9). 66–88.

Berlim, Marcelo T. – Fleck, Marcelo P. A. – Shorter, Edward (2003): Notes on antipsychiatry. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neurosciences* 253(2). 61–67.

Bíró Zsuzsa Hanna – Nagy Péter Tibor (2012) (szerk.): *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás: Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából.* Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.

Blatner, Adam (2013): Warming up, action methods, and related processes. *The Journal of Psychodrama, Sociometry, and Group Psychotherapy* 61(1). 43–50. http://dx.doi.org/10.12926/0731-1273-61.1.43

Bocz János (1997): Önszerveződésből civil társadalom. Elméleti, történeti és gyakorlati áttekintés. *Társadalmi Szemle* 52(12). 68–79.

Bolvári-Takács Gábor (1995): Az MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek keletkezéstörténete. *Múltunk* 40(4). 115–132.

Bonta János – Dániel Péter – Érdi Tamás (1951): Modernista építészet – szovjet építészet. *Építés – építészet* 3(9–10). 487–501.

Borgos Anna (2006): „Egy mutatvány forgatókönyve": Motívumok Mérei Ferenc pályájából és személyiségéből, nyilatkozatai és tanítványai tükrében. In: Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (2006) (szerk.): *Mérei élet-mű.* Új Mandátum Kiadó, Budapest. 11–34.

Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (2006) (szerk.): *Mérei élet-mű.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Borgos Anna (2018): *Holnaplányok: Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában.* Noran Libro, Budapest.

Borsodi Csaba (2018): Forradalmi bizottságok, munkástanács az ELTE-n. In: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos (szerk.): *Universitas – historia: Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére.* Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest. 165–178.

Böhm János (1985) (szerk.): *Felsőfokú végzettség – felsőfokú tanulmányok.* Művelődési Minisztérium, Budapest.

Brády Zoltán (1983): Falusi változatok a neurózisra. Beszélgetés Dr. Juhász Pál professzorral, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Pszichiátriai Klinikájának igazgatójával. *Új Tükör* 20(2). 20-21.

Braham, Randolph L. (1997): *A népirtás politikája: A Holocaust Magyarországon.* 2. köt. 2., bőv. és átdolg. kiad. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest.

Brent, Jonathan – Naumov, Vladimir P. (2004): *Stalin's last crime: The plot against the Jewish doctors.* Perennial, Harper Collins, New York.

Buda Béla (1963): Ember és társadalom a neofreudizmus elméleteiben. *Valóság* 6(3). 68–75.

Buda Béla (1986): A 9. Nemzetközi Csoportpszichoterápiás Kongresszusról. *Orvosi Hetilap* 127(47). 2889–2890.

Buda Béla (1998): Szakmai önéletrajz – a pszichológia szempontjából. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest. 27–33.

Buda Béla (2011): Interjú. Készítették Fekete Sándor, Tényi Tamás és Osváth Péter. *Psychiatria Hungarica* 26(1) 46-53. /Kötetben: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 2019. 227–244./

C. Molnár Emma (1998): Pertorini, a bátorító. *Vasi Szemle* 52(3). 320–321.

Cohen, Tom (2002) (ed.): *Jacques Derrida and the Humanities: A critical reader.* Cambridge University Press, Cambridge. http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511483134

Collins, Randall (1990): Market closure and conflict theory of the professions. In: Burrage, Michael C.–Torstendahl, Rolf (eds): *Professions in theory and history: Rethinking the study of the professions.* Sage, London. 24–43.

Czoniczer Gábor (1945): Orvosképzés és lélekelemzés. *Orvosok Lapja* 1(4). 218–219.

Csizmadia Ervin (1995): Hatalom, ellenzék, társadalom a Kádár-rendszerben. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben.* Osiris Kiadó, 1956-os Intézet, Budapest. 331–337.

Csősz László et al. (2015): Munkaszolgálat a második világháború idején a történelmi Magyarország utódállamaiban. *Múltunk* 60(2). 72–145.

Darvas József (1948): Megjegyzések a „Lélekbúvár"-hoz. *Forum* 3(12). 994–997.

Derrida Jacques (2002): The future of the profession or the university without condition (thanks to the „Humanities", what could take place tomorrow). In: Cohen, Tom (ed.): *Jacques Derrida and the Humanities: A critical reader.* Cambridge University Press, Cambridge. 24–56. http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511483134.004

Deutsch Gábor (2013): A kétnevű férfi. *Remény* 16(2). https://remeny.org/remeny/2013-2-szam/deutsch-gabor-a-ketnevu-ferfi/ (Letöltés ideje: 2019. szeptember 10.)

Devich Andor (1968): A felvételi rendszer, a hallgatók létszáma, a végzettek eloszlása. In: Martonyi János – Csukás István – Ketskeméty István – Devich Andor (szerk.): *A József Attila Tudományegyetem beszámolója 1948–1967.* Hungaria, Szeged. 77–100.

[Décsi Imre (1908a)]: Gondolatolvasás, álomfejtés. I-II. *A Hét* 19(17), 273–274.; 19(18), 286–287.

[Décsi Imre (1908b)]: Heti posta – G. (Zombor) és B. L. uraknak. *A Hét* 19(20), 327.

Dietler, Michael (2011): Feasting and fasting. In: Insoll, Timothy (ed): *The Oxford Handbook of the Archeology of Ritual and Religion.* Oxford University Press, Oxford. 179–194.

Dimitrijevic, Aleksandar – Cassullo, Gabriele – Frankel, Jay: *Ferenczi's Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions.* Routledge, London, New York. http://dx.doi.org/10.4324/9780429441264

Druck, Andrew B. et al. (2018)(eds): *A new Freudian synthesis: Clinical process in the next generation.* Routledge, New York.

Ehrenreich, Barbara – English, Deirdre (2010): *Witches, midwives and nurses: A history of womenhealers.* 2. ed. The Feminist Press, New York City.

Elie, Marc (2015): Rehabilitation in the Soviet Union, 1953–1964: A Policy Unachieved. In: McDermott K. – Stibbe M.(eds) *De-Stalinising Eastern Europe.* Palgrave Macmillan, London. 25–45. http://dx.doi.org/10.1057/9781137368928_2

Embree, George Daniel (1959): The Soviet Union between the 19th and 20th party congresses 1952-1956. Springer, Dordrecht. 260–333. http://dx.doi.org/10.1007/978-94-011-9550-8

ELTE (1958): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1957/58.* ELTE, Budapest.

ELTE (1959): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1959/59.* ELTE, Budapest.

ELTE (1961): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1960/61.* ELTE, Budapest.

ELTE (1963): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1962/63.* ELTE, Budapest.

ELTE (1964): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1963/64.* ELTE, Budapest.

ELTE (1975): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1974/75.* ELTE, Budapest.

Erdélyi Ildikó (2013): [Interjú]. Készítette Szili Katalin. *Lélekelemzés* 8 (Különszám): Lélekelemzők: Interjúkötet). 158–175.

Erdey-Gruz Tibor (1963): A VIII. Kongresszus a felsőoktatásról. *Felsőoktatási Szemle* 12(1). 11–13.

Erős Ferenc (1992): A zsidó identitás szerkezete Magyarországon a nyolcvanas években. In: Kovács M. Mária – Kashti, Jichak M. – Erős Ferenc (szerk.): *Zsidóság, identitás, történelem.* T-Twins, Budapest. 85– 96.

Erős Ferenc (1993): Antallo-freudizmus. In: Erős Ferenc: *A válság szociálpszichológiája.* T-Twins, Budapest, 240–242.

Erős Ferenc – Hoffer János (1995): Egy meg nem jelent folyóirat – A Jövő Embere. *Thalassa* 6(1–2). 223–277.

Erős Ferenc (2009): Ferenczi Sándor professzori kinevezése: háttér és kronológia. *Thalassa* 20(4), 3–28.

Erős Ferenc (2011): *Pszichoanalízis és forradalom: Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben.* Jószöveg, Budapest.

Erős Ferenc (2012): A pszichoanalízis a budapesti egyetem orvoskarán 1918–1919-ben. In: Bíró Zsuzsa Hanna – Nagy Péter Tibor (2012) (Szerk.): *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás: Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából.* Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. 129–152.

Erős Ferenc (2013): A pszichoanalízis és a közép-európai értelmiségi emigráció a huszadik század első felében. *Kritika* 42(9–10), 10–14.

Erős Ferenc (2014): Kínzás vagy gyógyítás? Pszichiátria és pszichoanalízis az első világháborúban. *Kaleidoscope* 5(8), 33–58.

Erős Ferenc (2016): „Tábornokok hadsereg nélkül": A Magyarországi Psychoanalitikai Egyesület megalakulásának háttere és előzményei. In: Erős Ferenc: *Psziché és hatalom: Tanulmányok, esszék.* Kalligram, Budapest. 27–38.

Evans, Rand B. – Koelsch, William A. (1985). Psychoanalysis arrives in America: The 1909 psychology conference at Clark University. *American Psychologist, 40(*8) 942–948. http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.40.8.942

Farkas Vladimir (1990): *Nincs mentség.* Interart Stúdió, Budapest.

Fedeles Máté: Ozsváth Károly története – avagy hogyan lesz valaki katonaorvosból pszichoterapeuta? In: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 39–50.

Fekete Sándor (1989): *Hungaricus: Az 1956-os felkelés okairól és tanulságairól.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Fekete Sándor – Tényi Tamás – Osváth Péter (2019): Buda Béla. In: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 227–244.

Felsőfokú végzettség – felsőfokú tanulmányok. Budapest: Művelődési Minisztérium, 1985.

Fenyvesi Csilla (2000): Emlékezés Harsányi Jánosra (1920–2000), a játékelmélet közgazdasági Nobel-díjasára. *Magyar Filozófiai Szemle* 44(1–3). 229–233.

Ferenczi Sándor (1910): *Lélekelemzés: Értekezések a psychoanalysis köréből.* Dick Ny., Budapest.

Ferenczi Sándor (1919): A háborús neurózisok pszichoanalízise. In: Ferenczi Sándor: *A hisztéria és a pathoneurózisok.* Dick Manó, Budapest. 71–90.
Ferenczi Sándor (1923). *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* 9(3), 257–259. [Szerkesztőségi írás Ferencziről]
Flaskay Gábor: (2013): [Interjú]. Készítette Sinkovics Andrea. *Lélekelemzés* 8(Különszám: Lélekelemzők: Interjúkötet). 102–120.
Florestan, Dr. – lásd Décsi Imre
Fogarasi Béla (1954): A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései. *Akadémiai Értesítő* 5(1-4). 80–93.
Fonyó Ilona: A verbális motívumokkal dolgozó Mérei Ferenc. In: Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (2006) (szerk.): *Mérei élet-mű.* Új Mandátum Kiadó, Budapest. 55–63.
Francoeur, Robert T. – Noonan, Raymond J. (2004) (eds): *The Continuum Complete International Encyclopedia of Sexuality.* Continuum, New York. http://dx.doi.org/10.1093/acref/9780199754700.001.0001
Freud, Sigmund (1912): *Pszichoanalizis: Öt előadás a worcesteri (Mass.) Clark-University alapításának huszéves emlékünnepén (1909. szeptember).* (Ford. és előszó: Ferenczi Sándor). Dick Manó, Budapest.
Freud, Sigmund et al (1919): *Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen.* Internationaler psychoanalytischer Verlag, Leipzig und Wien.
Freund, Antal (1920): Zur psychoanalytischen Bewegung: Dr. Anton von Freund (1920): *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* 6(1), 95–96. [Szerkesztőségi írás Freund Antalról]
Friedrich Melinda (2018): *Pszichoanalízis a pódiumon: Pszichoanalízis magyar hírlapokban 1910 és 1939 között.* Doktori (Phd) disszertáció. Pécs.
Füredi János (2019) (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest.
Füredi János (2011): *A kényszer kapui.* Medicina, Budapest.
Füredi János – Buda Béla (1980): A pszichiátria önállósodási problémái Magyarországon. *Orvosi Hetilap* 121(19). 1115–1120.
Galla–Kovács Ágnes (1976): Odaadás. *Lányok, Asszonyok* 32(2). 8.
Gács Teri (1946): *A mélységből kiáltunk hozzád*. Tabor Kiadó, Budapest.
Gál Éva (2013): *Lejáratás és bomlasztás: Tudósok, tanárok az államrendőrség látókörében*. Corvin Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, Budapest.
Galántai György (1996): *Galántai – életmunkák.* Artpool – Enciklopédia Kiadó, Budapest.
Gálócsi György (1946): Dialektika és orvostudomány. *Orvosok Lapja,* 2(5). 282–286.
Géczi János (2005): Az 1956-os balatonfüredi pedagógus-konferencia elő- és utóélete a pedagógiai sajtóban. *Magyar Pedagógia,* 105(3). 241–261.
Gedő András (1957): A tudományos kommunizmus nemzetközisége és a „nemzetközi kommunizmus". *Társadalmi Szemle,* 12(3). 34–53.

Gerő Zsuzsa (2006): Üzenet a palackban. In: Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (2006) (szerk.): *Mérei élet-mű*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 115–125.
Gervai András (2015): *Titkos Magyarország: „Célszemély": a társadalom*. Kalligram, Budapest.
Gesztelyi Nagy Zoltán (1958): A munka lélektana. *Esti Hírlap* 1958. 3(146). 1.
Gleimann Anna et al. (1945): *A közelmult [sic!] lelki tömegfertőzései: A beteg néplélek és annak gyógyítása.* Pantheon, Budapest.
Gombár Csaba (1963): A KISZ szerepe az egyetemi építkezések során. *Felsőoktatási Szemle* 12(12). 760–763.
Götz Eszter (2000): Halász Péter hazatér. *Beszélő* 3(5). 92–94.
Greiffenhagen, Martin (1984): *Das evangelische Pfarrhaus: Eine Kultur- und Sozialgeschichte.* Kreuz-Verlag, Stuttgart.
Gruber, Markus (2012): *Das Europehaus der ÖJAB in Wien.* Diplomarbeit. Universität Wien, Wien.
Habermas, Tilmann – Körber, Christin (2015): Autobiographical reasoning is constructive for narrative identity: The role of the life story for personal continuity. In: McLean, Kate C. – Syed, Moin U. (eds): *Oxford Handbook of the idenity development.* Oxford University Press, Oxford. 149–165.
Hadas Miklós (1995): Beszélgetés dr. Székács Istvánnal. *Replika* (19-20). 11–41.
Hadas Miklós (1998): Szexualitás és pszichiátria: Dr. Pintér Emil monológja. *Replika* (30). 7–17.
[Halasy–Nagy József] hnj (1944): Tudomány és társadalom. Kornis Gyula: A tudomány szociológiája. *Budapesti Szemle* 266(798). 301–311.
Halász Anna (2013): [Interjú]. Az interjút készítette Borbándi János. *Lélekelemzés* 8(Különszám: Lélekelemzők: Interjúkötet). 176–194.
Halász László (1998): Beérni a minden embernek kijutó különösséggel. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): Ö*narckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest. 73–86.
Halász Péter (1991): Két séta gőzfürdő után. *Színház* 24(11). 4–13.
Harkai Schiller Pál (1937): Az Intézet működése. In: Harkai Schiller Pál (szerk.): *Lélektani tanulmányok I.: Jelentés a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézetéből.* Lélektani Intézet, Budapest. 17–21.
Harmat Pál (1976): A pszichoanalízis Magyarországon (1900–1948). *Orvosi Hetilap* 117(39.) 2377–2380.
Harmat Pál (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis.* Bethlen Könyvkiadó, Budapest.
Harmat Pál (1995): A pszichoanalízis és a magyar kultúra. *Magyar Lettre Internationale* 4(15), 77–79.
Harmatta János (1992): Psychic Liberation under Political Tyranny. *International Forum of Psychoanalysis* 1(3). 135–138.

Harmatta János (1993): Tanulmány az OORI Pszichoszomatikus és Pszichoterápiás-rehabilitációs Osztály (Tündérhegy) jövőjéről. *Kézirat.* Budapest.

Harmatta János (2017): Bevezető gondolatok Ozsváth Károly előadásához. *Psychiatria Hungarica* 32(4). 444–445. (Ozsváth Károly írása, uo. 446–452.)

Harmatta János (2018): Ferenczi and the foundation of the international and Hungarian psychoanalytical societies. In: Dimitrijevic, Aleksandar – Cassullo, Gabriele – Frankel, Jay: Ferenczi's Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions. Routledge, London, New York. 53–58. http://dx.doi.org/10.4324/9780429441264

Harmatta János (2019a): A magyar pszichoterápia történetének vázlata. In: Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria (szerk.): *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet*. Gondolat, Budapest. 371–394.

Harmatta János – Szőnyi Gábor (2010): A '47-es kérdések mai szemmel. Kommentár a konferenciához. A Magyar Népjóléti Minisztérium és a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete Ideg, Elme és Lélektani Szakcsoportjának 1947. június 7-én és 8-án tartott ankétja kommentárokkal. MentalPort, Budapest.

Hárs György Péter (2007): A „bécsi és a budapesti Stekel" arcai a Freud – Ferenczi levelezésben. *Imágó Budapest* 18(2–3). 97–120.

Hárs György Péter (2008): Pszichoanalízis a Nyugatban I–II. *Múlt és Jövő* 19(1), 61–83.; 19(4), 47–70.

Harsányi László – Kápolnai Iván – Körmendy Kinga (2003): *A Duna-medence – tegnap, ma, holnap: Prof. Dr. Varga József (1923–1998).* Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa.

Hermann Imre (1945a): *Az antiszemitizmus lélektana.* Budapest, Bibliotheca. (Új kiadás: Cserépfalvi kiadó, 1990. Budapest.)

Hermann Imre (1945b): *Bolyai János – Egy gondolat születésének lélektana.* Budapest, Anonymus.

Hermann Imre (1947): Európai pszichoanalitikusok konferenciája Amszterdamban. *Orvosok Lapja* 3(28), 1054.

Hermann Imre (1998): Önéletrajzi töredékek. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest. 89–106.

Herzka Ferenc – Szabó László (2006): Schultheisz Emil. Semmelweis Kiadó, Budapest.

Hidas György (1990): Ferenczi Sándor – pszichoanalízis – társadalom. *Thalassa 1*(1). 5–12.

Hidas György (1998): Önéletrajz. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): Önarckép háttérrel: Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai. Pólya Kiadó, Budapest. 107– 128.

Hidvégi Máté (1997): Freud Kőbányán: Dr. Tószegi Freund Antal emlékezete. *Liget* 10(12), 9–19.

Horányi Annabella – Nyerges Katalin (2001): *Gerti–Hoffmann Gertrúd (1928-1999).* Socio-Type, Budapest.

Horváth Szabolcs (1998): A pszichoterápiától a szocioterápiáig. *Vasi Szemle* 52(3). 324–327.

Huffer, Lynne (2016): Looking back at history of madness. In: Custer, Olivia – Deutscher, Penelope – Haddad, Samir (eds): Foucault / Derrida fifty years later: The futures of genealogy, deconstruction, and politics. Columbia University Press, New York. 21–37. http://dx.doi.org/10.7312/columbia/9780231171953.003.0002

Huggins, Mike (2009): Proto-globalisation of horseracing 1730-1900: Anglo-American interconnections. *Sport in History* 29(3) 367–391. http://dx.doi.org/10.1080/17460260903043328

Hunyady György (1985): Kardos Lajos (1899-1895). *Magyar Pszichológiai Szemle* 42(5). 373–375.

Hunyady György (1996): A Budapesti Tudományegyetem és a pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle* 52(1-3). 5–18.

Huszár Tibor (2012): *Kádár. A hatalom évei 1956–1989.* (Második, javított kiadás.) Corvina, Budapest.

Huszár Ilona (1984): Juhász Pál (1916-1984). *Magyar Pszichológiai Szemle* 41(6). 498–501.

Jakab Judit (2019a): Hárdi István. In: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 11–18.

Jakab Judit (2019b): Paneth Gábor. In: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 33–38.

Jakab Judit (2019c): Bagdy Emőke. In: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 61–75.

Jakab Judit (2019d): Harmatta János. In: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 91–102.

Javorniczky István (1999): Charta ’79: Töredékes emlékek egy ellenzéki akcióról. *Élet és Irodalom* 43(48). 7.

Jones, Edgar – Fear, Nicola T. – Wessely, Simon (2007): Shell Shock and Mild Traumatic Brain In jury: A Historical Review. *American Journal of Psychiatry* 164(11). 1641-1645. http://dx.doi.org/10.1176/appi.ajp.2007.07071180

Jones, Graham M. (2014): Secrecy. *Annual Review of Anthropology* 43(1). 53– 69. http://dx.doi.org/10.1146/annurev-anthro-102313-030058

Jones, Polly (2013): The secret speech. In: Jones, Polly: *Myth, memory, trauma: Rethinking the Stalinist past in the Soviet Union, 1953–1970.*Yale University Press, New Haven. 17–56. http://dx.doi.org/10.12987/yale/9780300185126.003.0002

Juhász Pál (1970): Egy kelet-magyarországi falu lakói neurózisának szociogén okai. *Magyar Tudomány* 77(2). 90–103.

Juhász Pál [Nekrolog](1984): *Honvédorvos* 36(1-3). 3–4.

Juhász Pál (2005): [Interjú]. Készítette Kőműves Ágnes. https://www.pametnaroda.cz/hu/juhasz-pal-20050503-0 (Letöltés ideje: 2017. szeptember 10.)

K. Horváth Zsolt (2011): *Kívül – Peremhelyzet és habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében.* Doktori (Phd) disszertáció. ELTE, Budapest.

Kállai János – Barabás Katalin – Túry Ferenc – Csabai Márta – Molnár Péter (2018): Az orvosi pszichológia fejlődése hazánkban: Szemléleti keretek, határterületek és alkalmazások. *Orvosi Hetilap* 159(36). 1455–1464.

Kápolnai Iván (1998): Varga József (1923–1998). *Távlatok* 8(42). 683.

Karády Viktor (1992): A Shoah, a rendszerváltás és a zsidó azonosságtudat válsága Magyarországon. In: Kovács M. Mária – Kashti, Jichak M. – Erős Ferenc (szerk.): *Zsidóság, identitás, történelem.* T-Twins, Budapest. 23– 45.

Kardos Klára (2001): *Auschwitz-i napló.* Bev. Nemeshegyi Péter. Szent Gellért Kiadó, Budapest.

Kardos Lajos (1960): Az Általános, Kísérleti, Közösségi Albizottság feladatai. *Magyar Pszichológiai Szemle* 17(3). 272–275.

Kelly, Mark G. E. (2014): Madness and psychology. In: Kelly, M. G. E.: *Foucault and politics: A critical introduction*. Edinburgh University Press, Edinburgh. 23–44. http://dx.doi.org/10.1515/9780748676873-005

Kende Péter (2004): Politikai kultúra, civil társadalom, elit. In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába.* (Második, átdolgozott kiadás.) Osiris, Budapest.

Kéri László (2004): Az átmenet hosszú évei és a demokrácia serdülőkora (1985–1989). In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába.* (Második, átdolgozott kiadás.) Osiris, Budapest, 394–421.

Kesztyüs Loránd (1960): Az orvostudományi egyetemek feladatai a Kongresszus után. *Felsőoktatási Szemle* 9(1). 16–19.

Kiss György – Kapronczay Károly (1986): Ferenczi Sándor és az Orvosegyesület. *Orvosi Hetilap,* 127(4), 222–223.

Kiss József (1996): *ÁVO-s voltam, ÁVO-sok vertek…* K.n. Sydney.

Kiszely Gábor (2001): *Állambiztonság 1956-1990.* Korona Kiadó, Budapest.

Klaniczay Júlia – Sasvári Edit (2003) (szerk.): *Törvénytelen avantgárd: Galántai György balatonboglári kápolnaműterme 1970-1973.* Artpool – Balassi, Budapest.

Klaniczay Sára [2004] (2013): [Interjú]. Készítette Kulcsár Éva. *Lélekelemzés* 8(Különszám: Lélekelemzők: Interjúkötet). 43–55.

Kolár, Pavel (2012): The party as a new utopia: Reshaping communist identity after Stalinism. *Social History* 37(4). 402–424.

Kónyáné Kutrucz Katalin – Petrikné Vámos Ida (2017): *Ügynöksorsok – ügynök? sorsok?* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.

Koós, Anna (2013): Squat Theatre: Staging Life / Living on Stage. *Journal of Performance and Art* 35(3). 24–40.

Kopacz Erika (2019): Németh Attila. In: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 155–166.

Kopp Mária – Skrabski Árpád – Szedmák Sándor (1999): A testi és lelki egészség összefüggései országos felmérések alapján. *Demográfia* 42(1–2). 88–119.

Kornis Gyula (1937): Előszó: A lélektan története. In: Harkai Schiller Pál (szerk.): *Lélektani tanulmányok I.: Jelentés a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézetéből.* Lélektani Intézet, Budapest. 7–10.

Korsós Antal, ifj. (2001): A demokratikus ellenzék ügyvédje: Dornbach Alajos. *Mozgó Világ* 27(10). 8–20.

Kosztolányi Dezsőné (1945): A pszichoanalizis [sic!] sorsa a földgolyón. *Haladás* 1(9), 8.

Kovács Csaba (2013): Panaszok a kollektivizálás befejező hullámának időszakából: Az egyéni és a szövetkezeti gazdálkodás problémáinak sajátosságai. *Múltunk* 58(3). 207–251.

Kovács K. Mária (1985): Aesculapius militans: Érdekvédelem és politikai radikalizmus a magyar orvosok körében 1915-1945. *Valóság* 28(8). 69–82.

Kovai Melinda (2016a): *Lélektan és politika: Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. L'Harmattan, Budapest.

Kovai Melinda (2016b): Pataki Ferenc kutatási gyűjteménye. *Socio* 2016 (1). 141–146. https://socio.hu/uploads/files/2016_1/pataki.pdf

Kovai Melinda (2017): Ahogy önmagunkkal bánunk – avagy mire jó a pszichológiatörténet? Csoport-pszichoterápia Magyarországon 1945-1986. *Replika* (105) 53-68.

Kozák Péter (2013): Névpont – Bálint István. (Pályakép). http://nevpont.hu/view/794 (*letöltés ideje:* 2019. április 22.)

Kőrösi Zsuzsanna (2012): A keresztény középosztály élettörténeti emlékezete. In: Rainer M. János (szerk.): Búvópatakok: A feltárás. Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest. 47–104.

Kun Miklós (1978): György Júlia (1896–1977). *Orvosi Hetilap* 119(7). 413.

Kunt Gergely (2007): Iskolai és családi ünnepek 1945 után. In: Czetz Balázs – Kunt Gergely (szerk.): *A jelenkortörténet útjai 2.: Politika és mindennapok.* Miskolci Egyetem BTK, Miskolc. 109–141.

Ladányi Andor (1985): A felsőoktatási politika négy évtizede (I). *Felsőoktatási Szemle* 34(1). 9–21.

Lányi Gusztáv (1997): Pszichológia és politika: Politika Magyarországon a fordulat évétől a rendszerváltásig. *Politikatudományi Szemle* 6(1). 153–168.

Lányi Gusztáv (2001): *Lélek(tan) és politika. Bevezetés a politikai pszichológiába*. Jószöveg, Budapest.

László János (2005): A narratív pszichológiai tartalomelemzés. *Magyar Tudomány* 166(11). 1366–1375.

László János (2008): *The science of stories: An introduction to narrative psychology.* Routledge, London, New York.

Laziczius Gyula (1942): Általános nyelvészet: Alapelvek és módszertani kérdések. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.* 26(2). 107–113.

Lengyel András (2010): Kosztolányi, „Dr. Florestan" és a pszichoanalitikus orientáció magyarországi kezdetei. *Thalassa* 21(3). 117–140.

Lerner, Paul Frederick (2003): *Hysterical Men: War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890-1930.* Ithaca, New York.

Levendel László (1976): Az orvosi pszichológia helyzete és lehetőségei. *Valóság*, 19(5). 97–106.

Litván György (2006): Mérei Ferenc a börtönvilágban. In: Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (2006) (szerk.): *Mérei élet-mű.* Új Mandátum Kiadó, Budapest. 181–192.

Lukács Dénes (1985): *A Szondi-teszt.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Lukács Dénes (2013): [Interjú]. Készítette Kavetzky Péter. *Lélekelemzés* 8(Különszám: Lélekelemzők: Interjúkötet). 25–42.

Lust Iván (1983): A tanulmányi nagycsoport, a szakemberképzés új lehetősége. In: Balogh Tibor et al.: *Tematikus vitaanyagok.* k.n., Budapest. 115–119.

Mária Béla (1967): Az új elmeügyi törvényről. *Orvosi Hetilap* 108(31). 1459–1461

Mária Béla (1971): A klinikai pszichológusokról. *Magyar Pszichológiai Szemle* 28(3). 420–424.

Marsh, Tim (2017): Neo-Freudians. In: Zeigler-Hill, V – Shackelford, T.K (eds): *Encyclopedia of personality and individual differences.* Springer, Cham. 1-10. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_1399-1

Marutello, Frank (1981): The semantic definition of a profession. *Southern Review of Public Administration* 5(3). 246–257.

McClelland, Charles E. (2014): *Queen of professions: The rise and decline of medical prestige and power in America.* Rowman and Littlefield, Lanham, Boulder, New York, London.

Mérei Ferenc (1949): A pszichologizmus a nevelésben. *Forum* 1949(4)3. 209–213.

Mérei Ferenc (1989): Bandázs nélkül. In: Bagdy Emőke – Forgács Péter – Pál Mária (szerk.): *Mérei Ferenc Emlékkönyv.* k. n., Budapest. 155–156.

Mészáros Judit (2006): „...Budapest válik mozgalmunk központjává": a pszichoanalízis korai magyarországi recepciója 1908-1918. *Pszichoterápia* 15(2). 111-121.

Mészáros Judit (2008): *„Az Önök Bizottsága": Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mészáros Judit (2019): Megtört kontinuitás és újrakezdés. In: Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria (Szerk.): *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet.* Gondolat, Budapest. 313–370.

Mészáros Judit – Erős Ferenc (2003): Egy kiállítás képeivel kezdődött… Tizenöt éves a Ferenczi Sándor Egyesület. *Thalassa* 14(2–3). 131–145.

MSZMP (1958): A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. *Társadalmi Szemle* 13(7–8). 116–151.

MTA (1953): A Magyar Tudományos Akadémia gyászülése. *Akadémiai Értesítő* 60(497). 10.

MTA (1955): A Tudományos Minősítő Bizottság hírei. *Akadémiai Értesítő* 62(507). 334.

MTA (1956): Tudományos krónika. *MTA Társadalom-Történeti Osztályának Közleményei* 7(4). 378.

MTA (1957): A Magyar Tudományos Akadémia életéből. *Magyar Tudomány* 64(1–4). 136.

MTA (1964): Hírek. *Magyar Tudomány* 1964. 71(7). 456.

Murányi-Kovács Endréné (1969): Kedvező fordulat a fővárosi gyermekvédelemben. *Budapest* 7(3). 23–24.

Myers, Charles S. (1940): *Shell Shock in France 1914-18: Based on a War Diary.* University Press, Cambridge.

N[ádor] Gy[örgy] (1951): Tyeplov: Pszichológia. *Társadalmi Szemle* 6(2). 180–181.

Nagy Kristóf – Szarvas Márton – Székely Katalin (2019): Balra át, jobbra át – Művészeti és politikai radikalizmus a Kádár-korban: Glosszárium azoknak, akik később vagy máshol születtek. (Glosszárium az Orfeo és az Inconnu csoport kiállításához, 2019.10.03. - 2019.11.24.) Blinken OSA Archívum, Budapest. https://www.academia.edu/42594014/Balra_%C3%A1t_jobbra_%C3%A1t_M%C5%B1v%C3%A9szeti_%C3%A9s_politikai_radikalizmus_a_K%C3%A1d%C3%A1r_korban_Glossz%C3%A1rium_azoknak_akik_k%C3%A9s%C5%91bb_vagy_m%C3%A1shol_sz%C3%BClettek (Utolsó letöltés: 2019. április 10.)

Nagy Kristóf (2016): *Aesthetics and politics of ressentiment: The Inconnu Group's shift towards national populism.* Dissertation. CEU, Budapest. 3–6.

Nagy Kristóf (2018): Az ismeretlen radikális: Bokros Péter emlékére. *Új Művészet* 27(2). 39–41.

Nagy Sándor (1958): A neveléstudomány mai helyzetéről. *Társadalmi Szemle* 13(4). 65–81.

Nemes Péter – Jakab Judit (2019): Koronkai Bertalan. In: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 19–31.

Nemes Lívia (1985): A magyar pszichoanalitikusok sorsa a fasizmus éveiben. *Orvosi Hetilap* 126(44), 2730–2735.

Nemes Lívia (1998): Pályaképem. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya, Budapest. 174–175.

Nemes Lívia (2003): [Életútinterjú]. Készítette Lévai Júlia. Országos Széchenyi Könyvtár, [1956-os Intézet], Oral History Archívum, Budapest.

Németh László (1984): Hamvas-kör Tündérhegy. https://www.mmszke.hu/muveszetterapia/biblio (Utolsó letöltés: 2019. december 3.)
Németh László (1993): Ki a szocioterapeuta? *Csopinfo: A Magyar Csoport-pszichoterápiás Egyesület belső tájékoztató lapja* 4(8). 31.
Németh László (2014): Öninterjú. *Kézirat* http://www.mmszke.hu/sites/default/files/NL%20%C3%B6ninterj%C3%BA.pdf (Utolsó letöltés: 2019. december 2.)
Nietzel, Benno (2019): Propaganda, psychological warfare and communication research int he USA and the Sovier Union during the Cold War. *History of the Human Sciences* 29(4–5). 59–76.
Novák Attila (2020): Pszichoanalízis és kommunizmus között: József András analitikus az AVH fogságában. *Századok* 154(5). 1015–1045.
Ozsváth Károly (1984): Dr. Juhász Pál (1916–1984). *Orvosi Hetilap* 125(24) 1427–1428.
P. Bakay Éva (1998): Pszichológusi pályafutásom. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): Ö*narckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest. 200–220.
Pákh Tibor (é.n.): [Visszaemlékezés]. http://www.visszaemlekezesek.hu/pakh-tibor (Utolsó letöltés: 2019. november 2.)
Pálóczi Horváth György (1947): Hermann Imre: Bolyai. *Forum* 2(9), 732–733.
Pálóczi Horváth György (1948): Freud, vagy egy illúzió eredete I–II. *Forum* 3(1). 25–38., 3(2). 106–125.
Paneth Gábor (1998): Paneth-dialógus. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): Ö*narckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest. 176–189.
Paneth Gábor (2013): [Interjú]. Készítette Sarkadi Borbála. *Lélekelemzés* 8(Különszám: Lélekelemzők: Interjúkötet). 9–24.
Papp Barbara – Sipos Balázs (2017): *Modern, diplomás nő a Horthy-korszakban.* Napvilág, Budapest.
Papp Barbara (2018): „Szintén Doberdó?" Az első világháború és az őrültség. In: Török Péter – Závodi Szilvia (szerk.): *Háborús hétköznapok II.: Tanulmánykötet.* Budapest: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 25–34.
Papp Barbara (2019): Elveszett ünnepek: Holokauszt-túlélők és családtörténeteik. In: Papp B. (szerk.): Lélek és történelem: Kezdet. ELTE Történeti Kollégiuma, Budapest. 121–134.
Pataki Ferenc (1977): A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszerű tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle* 34(6). 563–586.
Paukovics Gergő (2018): Ferenczi Sándor és a kérészéletű „psychoanalytikai tanszék" a forradalmak viharában. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/ferenczi_sandor_es_a_kereszeletu_psychoanalytikai_tanszek_a_forradalmak_viharaban (Utolsó letöltés: 2018. július 31.)
Pável Magda (1998): Mit kaptam én Pertorinitől? *Vasi Szemle* 52(3). 321–324.

[Pázmány Péter Tudományegyetem (é.n. a)]: A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1948/49. tanév 1. félévi tanrendje. Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Pázmány Péter Tudományegyetem (é.n. b)] A PPTE Bölcsészettudományi Karának 1949/50. II. félévi tanrendje. Budapest: Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Pázmány Péter Tudományegyetem (1948a)]: A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja fennállásának 309., 310. és 311. tanévéről az 1943–44., 1944–45., 1945–46. tanévekre. Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Pázmány Péter Tudományegyetem (1948b)]: A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja fennállásának 312. évéről az 1946–47. tanévekre. Egyetemi Nyomda, 1948. Budapest.

[Pázmány Péter Tudományegyetem (1949)]: A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja fennállásának 313. évéről az 1947–48. tanévekre. Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Pázmány Péter Tudományegyetem (1950)]: A PPTE Bölcsészettudományi Karának 1949/50. II. félévi tanrendje. Egyetemi Nyomda, é. n. Budapest.

Pelle János (2016): Józsefváros zsidó múltja (2. rész). *Valóság* 59(2). 72–94.

Peteers, Benoit (2021): *Ferenczi Sándor: A pszichoanalízis fenegyereke.* Kossuth, Budapest.

Pethő Bertalan (1971): A klinikai pszichológusokról: Három kiegészítő javaslat. *Magyar Pszichológiai Szemle* 28(3). 425–426.

Pető Katalin (2013): [Interjú]. Készítette Horváth Klára. *Lélekelemzés* 8(Különszám: Lélekelemzők: Interjúkötet). 121–142.

Pléh Csaba (1998): Pszichológia, szimbolika, diktatúra. *Budapesti Könyvszemle* 10(3). 288–296.

Pléh Csaba (2001): Kardos Lajos emlékezete. *Pszichológia* 21(2). 139–158.

Pléh Csaba (2011): A magyar kísérleti pszichológia fejlődési íve 1950–2010 között. *Magyar Pszichológiai Szemle* 66(4). 669–693.

Pléh Csaba (2016): Intézmények, eszmék és sorsok a magyar pszichológia fél évszázadában, 1960–2010. *Magyar Pszichológiai Szemle* 71(4–5). 691–723.

Popper Péter (1975): Töredékes asszociációk a Pszichoterápiás Hétvégékről. *Magyar Pszichológiai Szemle* 32(6). sz. 635–641.

Popper Péter (1980): Pertorini Rezső (1937–1980). *Magyar Pszichológiai Szemle* 37(3). 297–300.

Popper Péter (1998): Önéletrajz. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest. 240–244.

Puruczki Béla (1968): Buda magyar dűlőnevei. *Magyar Nyelvőr* 92(4). 398–416. 399.

Rachman, Arnold (szerk.) (2016): *The Budapest School of Psychoanalysis: The origin of the two-person psychology and emphatic perspective.* Routledge, New York. http://dx.doi.org/10.4324/9781315629612

Radványi Zoltán (2014): *1984 – A kettétört olimpia.* Kék Európa Stúdió, Budapest.
Rainer M. János (1998): *Jelentések hálójában: Antall József és az állambiztonság emberei.* 1956-os Intézet, Budapest.
Rainer M. János (2000): Ki van ellenünk? Kis magyar katonai puccskísérlet, 1961. In: *1956-os Intézet évkönyve. VIII.* '56-os Intézet, Budapest. 40–57.
Rainer M. János (2002): Lemerülés vagy megkapaszkodás? Idősb és ifjabb Antall József a rendszerváltás utáni években. In: *Évkönyv 2002.* 1956-os Intézet, Budapest. 135–168.
Rainer M. János (2008): *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989.* 1956-os Intézet, Budapest.
Rajka Tibor (1971): Az orvos személyisége és a kóros folyamat kibontakozása a „Schreber-esetben". *Orvosi Hetilap* 112(20). 1143–1148.
Rapaics Raymund (1932): *A magyarság virágai: A virágkultusz története.* Magyar Királyi Természettudományi Társaság, Budapest.
Reisch, Alfread A. (2013): *Hot books in the cold war: The CIA-funded secret Western book distribution program behind the iron curtain.* CEU Press, New York, Budapest. http://dx.doi.org/10.1515/9786155225352
Révész Béla (2005): Állambiztonság és pszichológia. *Beszélő* 10(5). 48–62.
Révész Béla (2017): Pszichológiai elemek a titkosszolgálati munkában. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica* (80). 199–220.
Ricci, Walter – Broucek, Francis (1998): Optimal responsiveness and neutrality, abstinence and anonimity. In: Bacal, H. A. (ed.): *Optimal responsiveness: How therapists heal their patients (Selfpsychology).* Jason Aronson Inc., Lanham.
Rixer Ádám (2014): A civilség általános és jogi jelentése Magyarországon, különös tekintettel az államszocializmus időszakára. In: Lapsánszky András – Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapjára: Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben.* Akadémiai, Budapest, 457–466.
Róheim Géza (1918): Az V. nemzetközi pszichoanalitikai kongresszusról. *Ethnographia* 29(1-4), 316–317.
Sándor Zsuzsanna (2011): Az emlékezés filmje. *168 Óra* 23(11). 34–35.
Schindler, Norbert (2000): Karnevál, egyház és fordított világ. In: Sebők Marcell (szerk.): Történeti antropológia: Módszertani írások és esettanulmányok. Replika Kör, Budapest, Miskolc. 183–216.
Seidel, Thomas A. – Spehr, Chistopher (hrsg.) (2013): *Das evangelische Pfarrhaus: Mythos und Wirklichkeit*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
Seres Szilvia (2006): „Karrierem igazán sohasem volt…": Kiadatlan interjú Halász Péterrel. *Színház* 39(6). 2–4.
Sik Endre (2001): Kapcsolatérzékeny útfüggőség. (Magyar korrupció?) *2000* 13(7–8). 11–24.
Simpson, Christopher (1994): *Science of Coercion: Communication research and psychological warfare 1945–1960.* Oxford University Press, New York, London.

Solymár János (1954): A pszichológiai ismeretek jelentősége a harcosok oktatásában és nevelésében. *Honvédségi Szemle* 3(1–2). 75–77.

Stafford, Ned (2012): Thomas Szasz. *British Medical Journal* 34(5). 7879. http://dx.doi.org/10.1136/bmj.e7011

Staut József (1835): *Museus [Johann Karl August Musäus] travesztált regéi*. 2. köt. Trattner Károly, Pest.

Stein, Arlene (2009): „As far as they knew I came from France": Stigma, passing and not speaking about the Holocaust. *Symbolic Interaction* 32(1). 44–60. http://dx.doi.org/10.1525/si.2009.32.1.44

Surányi Dezső (2019): Virágok, virágénekek és a virágnyelv. *Valóság* 62(8). 40–50.

Szabó Dóra (2020): Egy „harcos humanista" pályaképe: György Júlia pedagógiai munkája. *Imágó Budapest* 2020, 9(2). 74–88.

Szakács Ferenc (2019): Mérei Ferenc és a hazai klinikai pszichológia sztenderdjei. In: Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria (szerk.): *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet*. Gondolat, Budapest. 395–396.

Szakács Ferenc – Bagdy Emőke (1993): Klinikai pszichológia az Intézetben. In: Kárpáti Miklós – Kuncz Elemér – Kundra Olga (szerk.): Az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet 125 éves. Animula, Budapest. 33–46.

Szalai Sándor (1946): *Társadalmi valóság és társadalomtudomány*. Új Idők Irodalmi Intézet, Budapest.

Szasz, Thomas (2009): *Antipsychiatry: Quackery squared*. Syracuse University Press, New York.

Székács Judit (2013): [Interjú]. Készítette Korbuly Ágnes. *Lélekelemzés* 8(Különszám: Lélekelemzők: Interjúkötet). 73–85.

Székely Endréné (1955): A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógiatudományban. *MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei* 6(3–4). 249–271.

Szekszárdi Miklós (2006): A 110 éves Ideg- és Elmeorvosok Társaságának 34. nagygyűlése. *Diagnózis: Regionális Egészségügyi Magazin* http://www.diagnozis.eu/eg%C3%A9szs%C3%A9g%C3%BCgyi-h%C3%ADrek/a-110-ves-magyar-ideg-s-elmeorvosok-trsasgnak-34-nagygylse (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 2.)

Szép Jenő (2001): Megemlékezés – Harsányi János (1920–2000). *Magyar Tudomány* 46(1). 104–105.

Szilárd János (1982): A pszichiátria útkeresése. *Orvosi Hetilap* 123(86). 1587–1593.

Szinetár Ernő (1952): Burzsoá objektivizmus az orvosi munka területén. *Természet és Technika* 111(10). 609–613.

Szirmai Rezső (1946): *Fasiszta lelkek*. Budapest: Faust.

Szokolszky Ágnes (2016): Hungarian Psychology in context: Reclaiming the Past. *Hungarian Studies* 30(1), 17–56.

Szokolszky Ágnes (2021): A szegedi pszichológia elfeledett története. In: Szokolszky Ágnes (szerk.) A pszichológia fejlődése a vidéki Magyarországon, a kezdetektől a rendszerváltás utáni évekig. Szeged, JATE Press, 129–159.

Szőke György (1992a): A pszichoanalízis és a magyar századelő. *Világosság* 33(4). 292–295.

Szőke György (1992b): Egy jövő illúziója. *Köztársaság* 3(31). 42–43.

Tájékoztató (1959) a lélektannal foglalkozó magyarországi intézetek jelenlegi munkájáról: Országos Munkaegészségügyi Intézet Foglalkozási Idegbetegségek és Munkalélektani osztálya. In: Gegesi Kiss Pál (főszerk.) *Pszichológiai tanulmányok II.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 661–677.

Tariska Vilmos [alias: István] (1948): A freudizmus, mint az imperializmus házi pszichológiája. *Forum* 3(10). 799–804.

Tariska István (1976): Az elmeegészségügyről, az elmebetegségről és a társadalmi felelősségről. *Valóság* 19(7). 81–91.

Tényi Tamás – Osváth Péter (2013): Interjú Füredi Jánossal. *Psychiatria Hungarica* 28(2) 300. (Kötetben: Füredi János (szerk.): *Szubjektív történelem: A magyar pszichiátria elmúlt 50 éve.* Medicina, Budapest. 245–264.)

Thompson, Paul – Bornat, Joanna (2017): *The voice of the past: Oral history.* 4. ed. Oxford University Press, New York, London.

Tóth Béla (1968): Pszichológia a gimnázium harmadik osztályában. *Köznevelés* 24(1), 17–19.

Tringer László (2001): *A pszichiátria tankönyve.* 2. kiad. Semmelweis, Budapest.

Tunkli László (1963): A gimnáziumi pszichológiatanítás öt éve: 1957–1962. *Magyar Pszichológiai Szemle* 20(1). 142–147.

Vajda Barnabás (2005): Pszichoanalitikus irodalom – Monarchia-irodalom, modern irodalom? *Irodalmi Szemle* 18(2), 83–90.

Vajda Lázár (1965): A hallgatói menzák korszerűsítése. *Felsőoktatási Szemle* 14(3). 139–145.

Valachi Anna (2008): A pszichoanalízis és a magyar irodalom. In: Erős Ferenc – Lénárd Kata – Bokay Antal (szerk.): *Typus Budapestiensis: Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról.* Thalassa Alapítvány, Budapest, 213–260.

Vámos Éva (2012): Apám az utilitarista erkölcs mintaképe. *Lélekemelő*, 4(1). 16–18.

Várkonyi Judit (2008): *A Díva – Palánkay Klára emlékezik.* Európa, Budapest.

Van Voren, Robert (2010a): *Cold War in Psychiatry.* Rodopi, Amsterdam. http://dx.doi.org/10.1163/9789042030473

Van Voren, Robert (2010b): Political Abuse of Psychiatry: A Historical Overview. *Schizofrenia Bulletin* 36(1). 33–35. http://dx.doi.org/10.1093/schbul/sbp119

Van Voren, Robert (2016): Ending Political Abuse of Psychiatry: Where We are Not and What Needs to Be Done. *British Journal of Psychiatry Bulletin* 40(1). 30–33. http://dx.doi.org/10.1192/pb.bp.114.049494

Vértesy Miklós (1972): A budai hegyvidék nevei és Döbrentei Gábor. Budapest, 10(2). 46.

Vikár György (1998): Emlékezés a Völgy utcára. *Vasi Szemle*, 52(3.) 327–329.

Vikár György (1978): György Júlia (1896–1977). *Magyar Pszichológiai Szemle* 35(1). 81–82.

Vikár György (1998): Utam a pszichológiához. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest. 295–302.

Virág Teréz (2001): A vészkorszak hatása a holocaust túlélők második generációjának magatartására. In: Virág Teréz: *„Mély kútba tekinték…": Válogatott tanulmányok.* Animula, Budapest. 173–178.

Williamson, Lori (1999): Women's history and biography. *Gender and History* 11(2). 379–384.

Woodworth, Robert – Schlosberg, Harold (1966): *Kísérleti pszichológia*. Ford. Lénárd Edit, P. Liebermann Lucy. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Zádor Imre (1952): A materialista lélektan jelentősége és helye. (A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályán 1952. február 18-án tartott előadás.) *Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 2(1). 27–37.

Zádor Imre (2000): *Minden perc egy örökkévalóság.* Budapest: Argumentum.

Zádor Imre (1951): Pavlov válogatott művei. *Társadalmi Szemle* 1(3–4). 512–516.

Zádor Imre (1952): A materialista lélektan jelentősége és helye. *Társadalmi Szemle* 1(3–4). 512–516.

Zánkay András (1989): Pszichoterápiás Hétvég 1974–1986: Beszélgetés Hidas Györgygyel. *Magyar Pszichológiai Szemle* 45(4). 387–402.

Zerbe, Kathryn J. (2019): The secret life of secrets: Deleterious psychosomatic effects on patient an analyst. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 67(1).185– 214. http://dx.doi.org/10.1177/0003065119826624

Zibolen Endre (1989): Mérei Ferenc a balatonfüredi pedagóguskonferencián. In: Bagdy Emőke – Forgács Péter – Pál Mária (szerk.): *Mérei Ferenc emlékkönyv.* Budapest: MPT – Animula Egyesület, 85–91.

L'Harmattan France
5-7 rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Korrektor: Szökőcsné Beregszászi Ágnes
Borítóterv: Kára László
Tördelés: Kovácsné Daróczi Annamária
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter.